

Eduard Bornhöhe

AJALOOLISED JUTUSTUSED

Eduard Bornhöhe

AJALOOLISED JUTUSTUSED

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1959

Ümbrise ja kaane kujundanud

Evald Okas

Kirjad kujundanud

Paul Reeveer

Tasuja

JUTUSTUS
EESTIMAA VANAST AJAST

I

Aastasadade kuristik haigutab meie ja selle aja vahel, milles siin räägitavad juhtumused on sündinud. Selle pika aja sees on meie maal, niisama kui mujalgi maailmas, palju vanu asju igaviku rüppe vajunud, kust neid ühegi muinasaegade tagasisoovija õhkamine enam välja ei meelita; uusi olusid, kuigi mitte kõigiti paremaid, on lugemata arvul tekkinud. Üldse on maailma muutlik nägu nooremaks, lahkemaks läinud; kuuesaja aasta eest oli ta, meie ajaga võrreldes, vana ja mõru. Iseäranis meie maal.

Luba, lugeja, et ma sulle seda tagasitõukavat nägu paari kerge kriipsuga mõtte ette maalin. On pildil valitsev põhivärv, siis on kergem pildi kujudele karva ja seisuviisi anda.

Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel sattus eestlane isevärki naabrite keskele. Öeldakse, et naabritega üldse olevat raske rahus ja sõpruses elada. Aga eestlase tolleaegsed naabrid olid koguni hullud, üks hullem kui teine. Nad riisusid ta, vaese patuse pagana, puupaljaks, et Rooma päike otsekohesemalt tema pimedat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, tegid ta teoloomaks, et ta ristiusu

õnne ja õnnistust ning keskaja haridust suudaks kanda, ja saatsid ta tööle Issanda viinamäele, see on tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetas.

Niisugused halastajad, õpetavad naabrid olid taanlased ja sakslased.

Teised naabrid — rootslased, venelased, lätlased, leedulased — ei varjanud kiskja hambaid mahedate mokkadega, vaid näitasid neid ausa otsekohesusega, kus võisid. Nad käisid sagedasti eestlaste kehval laual söömas, aga kui kõht täis või peremehe malakas tüsedam juhtus olema, vantsis palumata külaline jälle kodu poole, paganaid paganateks jättes.

Esimestes võitlustes usu ja hariduse eest kiskus Taani kuningas Harju ja Viru maakonna enese kätte. Muu eestlaste maa jäi Liivi ordu ja piiskoppide omaks.

Kui sõdade järel ajuti rahu tuli, voolasid sakslased ja taanlased võidetud maale, igaüks sai oma tüki kätte ja jäi nende talupoegade peremeheks, kes maatüki peal elasid. Esiotsa ei olnud eestlane mitte pärisori, vaid peaaegu vaba rentnik. Aga mida enam võõraste sisserändajate hulk ja ühes hulgaga võim kasvas, seda rohkem nõuti talupoja käest, ja sada aastat pärast maa allaheitmist kinkis Taani kuningas Christoph II kõik eesti soost talupojad oma vasallide, taani ja saksa soost isandate pärisomanduseks igaveseks ajaks.

Tal poleks tarviski olnud seda teha, sest pärisorjus oli juba ammu enne täit hoogu võtnud. Hirmus oli veel hiljuti meie valgustatud päevil päris-

orja põli, palju hirmsam oli ta toorel, sõjahädast kurnatud ning ebausust pimestatud keskajal. Ei olnud vaigistust ususki, sest usku ei õpetanud keegi. Ei tunginud ka raskesti rõhutud talupoegade hädakisa kuningateni, kes, ise kaugel ja pealegi alati koduste tülidega kaelani töös, küll pealikuid Tallinnas pidasid, kellest aga mõisnikud nii vähe hoolisid, et isekeskis seadusi tegid ning mitu korda maad Liivi ordu valitsuse alla pakkusid.

Eestlane oli taevakarja lambaks saanud, kuid villu kasvatas ta ainult võõrastele.

Sest ajast ütleb üks sakslane, kroonikakirjutaja Kelch: «Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevas, pappide paradiis, võõraste kullaauk, aga talupoegade põrgu.»

II

Harjumaa põhjapoolses osas, Tallinna lähedal, põlise laane keskel, seisis üksik talu, teedest kaugel, niipalju kui sel ajal teesid võis olla. Talu hüüti Metsa taluks, sest et ta oli metsa sees, ja imelikul viisil oli ta ühe sündinud maamehe Tambeti päralt.

Kuidas see mees oli pärisperemeheks saanud, kuna peaaegu kõik muud eestlased olid juba pärisorjad?

Seda näeme me kohe.

Tambeti isa oli olnud Tallinna piiskopi ori. Piiskopil oli palju maid ja metsi, kus ta, oma tähtsast kehaküllusest hoolimata, sagedasti küttimas käis. Tambeti isa, nimega Vahur, oli pikk

priske poiss, kelle määratuis liikmeis peitus niisama palju raudset jõudu kui tinast laiskust. Ta oli niisama tugev ja niisama laisk kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need loendamatud hoobid, mis ta laiskuse eest sai, tüütasid tema viimaks nõnda ära, et ta jalad selga võttis ja metsa pakku jooksis. Piiskopil oli tugevast sulasest kahju; ta vandus, maksku mis maksab, redu jälle kinni püüda. Ta saatiski sulased välja, ronis ise rammusa mära selga ja ratsutas metsa. Metsas eksis ta küll ära, kuid leidis truudusetu sulase tüvika, paksulehelise tamme varjul rahukalt puhkamast.

«Küll ma su hellasti äratan,» urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa — tsiuh!

«Hellasti» äratatud pahategija kargas kui nõelatult püsti ja nühkis aietades piitsaga puudutatud kohta.

«Sa pahareti sulane! Sa redu, kurjategija, mi-is? Sulased, siia, halloo! Vaat sulle, säh!»

Vaimulik isand tõstis jälle piitsa, mille õel vilistamine pahareti sulase hinge ärritas.

Aga sel silmapilgul kiskus mära enda valju hirnumisega isanda käest äkki lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähedalt kostis tume urin. Suur metselajas tuli nähtavale ja näis nõu pidavat, kas maksab kahejalgseid külalisi ligemalt vaatama minna.

«Karu!» karjatas püha isand ja pillas piitsa maha.

«Määratu veis,» pomises sulane.

«Püha Benedictus, mis nüüd teha?»

Sulane kehitas õlgu ja istus sõna lausumata maha.

«Jeesus ja Maria! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saadana küüsis surra! Rumal talupoeg, tõuse, mine ta kallale — sa oled ise kui karu . . . Pai Vahur, kägista teda, rebi ta lõhki . . . Näe, tuleb . . . oh jumala ema . . . Vahur, aita, päästa mind, oma hingepäästjat!»

Vahur raputas tõsiselt pead.

«Parem on kiskja küüsis kui nuhtlejate piitsa all kärvata.»

Karu tuli ligemale. Piiskop keksis ühelt jalalt teisele.

«Jää siis ometi siia, ma pistan jooksu.»

Ja piiskop tahtis punuma panna.

Aga Vahur venis püsti ja lausus rahulikult:

«Mul on pikemad koivad kui piiskopi-härral.»

«Ma ei lase sind nuhelda —»

Sulane naeris.

«Ma lasen su priiks —»

Sulane kuulatas terasemalt.

«Ma annan sulle maid päri — ai, ai, ai — issand, halasta . . . näe!»

Karu ajas ennast kolm sammu eemal urisedes püsti.

«Kas härrad annavad pärismaad?»

«Annan, jumala eest annan.»

«Kas vannuvad selle peale?»

«Vannun, vannun, vannun!»

Nüüd rebis sulane suure jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmitsedes. Mesikäpp urises vihaselt . . . Vahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga haaras ta oma raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja tõukas talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavasti kaissu. Inimene

ja kiskja veerlesid maas. Murtud raod ragisesid, peene liiva tolm keerles üles, kuuldus segane pool-lämbunud röhin ja mõmin — siis kerkis võitja-inimene, kriimustatult ja lõhkiste riietega, püsti ja vaatles võidurõõmuga võidetud vaenlase mürakalist, surmakrampides tuksuvat keha.

«Selle kiskja veri paneb minu vabaduse taime tärkama,» pomises ta iseeneses.

Ta ei eksinud. Piiskop pidas sõna, laskis pelgunud sulase vabaks ja kinkis talle pärisomanduseks tüki metsa, mis hilisemates sõdades maapinnalt kadunud Lodijärve lossi maade serval seisis. Ainult sõjas pidi ta piiskoppi aitama.

Tugev Vahur ehitas enesele metsa sisse majakese, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ja toitis ennast jahisaagist. Tema kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid hävitada. Tema haruldane kehajõud tegi teda kaugel ümberkaudu kuulsaks ja tema nimi ning teod elasid saja võrra suurendatud kujul kaua rahva suus. Temast räägiti, kuidas ta kord terve hundikarja, kes kibeda külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ära kägistanud, nahad maha nülginud ja kered kui jõulukingitused kuuse okstesse riputanud, kust neid siis nälginud suguvennad halastades maha rebinud ja ausasti oma tühja kesta matnud; kuidas ta kord targema rahva suust kuulnud, et vanal ajal olnud üks väga rammukas mees, Simpson või Sampson, kes sada hunti või karu sabapidi kokku sidunud, mispeale tema, Vahur, ühe metshärja, ühe karu, ühe hundi, ühe metskuldi ja veel mõne muu tigeda eluka kinni püüdnud, imetaltsaks teinud ja selle põrgukutsikate karjaga läbi küla uitnud; kuidas ta kuused juurtega maa-

põuest kiskunud, juured ja ladvad maha murdnud ja enesele tüvedest maja ehitanud. Neid ja muid muinasjutte rääkis rahva suurendav suu tugevast Vahurist, ja neid jutte kuulates särasid poiste silmad elavamalt, vajus meeste rõhutud selg veel enam küüru ja mahapööratud orjapilk näis ütlevat: «See oli tema. Meie seda ei või . . . peame kannatama . . .»

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi, tundis siis igavust, lunastas enesele Lodijärve lossihärra käest hundinahkade eest nägusa neiu naiseks ja naisevenna sulaseks, hellitas naist, laskis sulasel tüki maad põlluks muuta, tegi end kõigi metsaliste hirmuks ja suri rauganа, andes oma pojale Tambetile, kes oli ise juba naisemees ja lapseisa, järgmisi õpetusi:

«Sa tead, poeg, mina sain priiuse ja maa oma tugeva käsivarre läbi ja hoidsin neid oma käsivarre tugevusega. Sina oled küll ka sirge poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juurida ja metssiga maha virutada sa ei jaksaks. Sul on aga terane pea, vahest teed sina kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja kergelt saadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi: enne kui sa märkad, sulab ta su keele pealt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aed meie maja ümber, osta endale rohkem sulaseid, hari maad ja korja jõukust. Ära tee isandatega tegemist, põlga nende segast usku, palu taevataati . . .»

Siin jäi Vahuri hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisas:

«Ma tunnen orjapõlve, tunnen oma rahva häda,

aga ma ei suutnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatavad hammaste taga, aga ei julge hammustada . . . rahva hing on lämmatatud ja kiunub haledasti rõhujate põlvede ümber . . . Otsi neid, kes ei kaeba, aita tagant, kihuta teisi aitama . . . ja kõlab siis ähvardav ulgumine üle terve maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilvi lõhub ja leinavaid jumalaid vägevasti äratab! . . .»

Tugev Vahur ei rääkinud enam. Hing lahkus õhates raugenud kehast.

Tema surivoodi ees seisid nuttes ta naine, poeg Tambet oma naisega ja nende poeg Jaanus, kes tol ajal oli kaheksa-aastane. Vahuri lesk ei kannatanud rasket hoopi kaua välja, vaid läks paar kuud hiljem oma armastatud mehe järel hauda. Ka Tambeti naine suri kahe aasta pärast.

Tambet oli agar ning väle mees, kes liikumist ja varakuhjamist armastas, kuid isamaa õnnetusest suuremat ei hoolinud. Ta ostis veel kolm noort sulast, ehitas kena ruumika elumaja kõrvaliste hoonetega, piiras õue palkseintega ja istutas aia väljapoole seinu. Parajal kohal, elumajast vähe eemal, raius ta metsa maha ja hakkas suuresti põldu harima. Sakstest ei hoidnud ta Vahuri käsu vastu ennast mitte eemale, vaid hakkas juba varakult nende keelt õppima, käis sagedasti Tallinnas ning Lodijärve lossis kauplemas ja endale tarvilikku kraami toomas. Oma poja Jaanuse pani ta kohe pärast Vahuri surma Tallinna Mustmunga kloostrisse õppima. Tema nõu oli poega täieks saksaks ja kirjatargaks kasvatada. Vahuri viimse manitsuse unustas ta hoopis.

Aga Jaanus pidas seda meeles. Sest üksikud

juhtumused, mis lapse südant põhjani on põrutanud, helisevad läbi mehepõlve järele ja hõljuvad üksinduse tundidel rõõmsaid ja kurbi mälestusi äratades veel hallide juuste aegadelgi.

Kui Jaanus esimest korda läbi kitsa, pimeda Harjuvärava Tallinna sisse sõitis, vahtis tema, roheliste metsade vaba poeg, pool-kohkunult, pool-kurvalt ilmatu kõrgeid kivist hooneid, mille võretatud akende taga võõrad, külmad näod vilksatasid. Jaanusel oli tundmus, nagu pigistaks keegi tal kõri kinni. — «Varja vabadust!» kajas ta kõrvus Vahuri viimne sõna. Aga ta harjus ja õppis talvel visalt ning virgalt munkade tarkust, mis tol ajal oli peaaegu ainus tarkus. Seda suurema isuga luusis ta suvel mööda koduseid metsi.

III

Jaanus oli kümme aastat vana, kui ta isaga esimest korda Lodijärve lossi ratsutas, mille maade serval, nagu juba öeldud, Tambeti talu seisis.

Tolleaegne lossihärra, rüütel Konrad Raupen, oli mõistlik isand, kes targast ning osavast Tambetist meelehead leidis ja teda sagedasti laskis nõuküsimise pärast lossi kutsuda. Kuna Tambet ise lossi läks, jäi Jaanus üksipäini hoovi hobuste juurde. Ta istus lauahunniku otsa, pani käed rinnale risti ja jäi uudishimulikult ringi vaatama. Madal paistis temale linna vallide kõrval müür olevat, mis lossihoovi piiras ja mille peal hall vahitorn nagu vanaeit parsil kükitas. Hoovi keskel sirutas peahoone ise hulga nurki, otsi, korstnaid ja tornikesi nagu ähvardavaid kivisõrmi sinise taeva

poole. Kitsaste kõrgete akende taga sõelusid inimesed tegevalt sinna-tänna. Hoovis lomberdasid laisalt punaste nägude ja siniste ninadega sõjasulased ja tegid tüdrukutega, kes kaevust vett vinnasid, lihtlabast nalja, mis meelitatud tütarlapsi ühtepuhku pihu sisse itsitama pani. Vahitorni august pistis väravavaht oma roostetanud vaskkübara ja niisama roostetanud nina välja, mis nagu kuu valgustatud pilvede vahelt tema okkalise halli habeme seest välja säras. Jaanus hakkas temasuguste jõmpsikate jultumusega habeme, nina ja roostetanud kübara kaudu selle näo silmi otsima. Asjatu töö. Kõik valge habe, ninapuna ja kübararooste. Poiss otsis, vahtis vahel mujale ja hakkas jälle otsima.

Korraga tundis ta, et miski asi nagu Taara piksenool tema jalge vahele raksatas, ning üks hele hääl hüüdis: «Such', Tarapita, such'!» ja kole must kogu müksas pea nii tormiliselt meie sõbra sülle, et ta vennike tagurpidi üle lauahunniku lendas.

Vali naerulagin kahest heledast kõrist tõusis seepeale sealsamas ligidal ja lossihärra lapsed, kümneaastane poiss ja pisut noorem tüdruk, tõttasid õnnetuspaigale. Siin sirgus meie noormees parajasti püsti ja märkas, mis temaga oli sündinud. Ta pilk langes esiti pahaselt suure koera Tarapita peale, kes oma isanda käsul nii harimata viisil ratast oli püüdnud. Koer ei näinud oma koerustükki sugugi kahetsevat, sest ta kargas, ratas suus, kui päris narr ringi, aga tütarlapse nägu läks tõsiseks; ta astus Jaanuse ette ja küsis osavõtlikult, kas see vahest viga ep ole saanud.

Jaanus kogeles tema meelest imeilusat tütarlast silmitsedes midagi nagu «pole viga ühti».

«See oli tore,» naeris väike noorsand ja patsutas Tarapita selga, mis nagu uss ta käte all keerles.

«Häbi sulle, Oodo!» manitses aulise tõsidusega väike preili. «Meie oleme temale häda teinud ja sina pilkad veel. Kas see on ilus?»

«Ilus ja mehine!» kilkas Oodo. «Paras niisugusele pimedale. Vupsti! Nagu puhutud üle lauahunniku. Oh, Tarapita, küll see läks libedasti! Hohohoo!»

Nüüd läks Jaanusel kops üle maksa.

«See on kõlvatu temp, koeri võõra peale ässitada,» pahvatas ta vihaselt. «Sina oled rumal poiss ja muud midagi.»

Nende sõnadega võttis ta jälle istet, pani käed rinnale risti ja vahtis kulmu kortsutades kõrvale. Tema väike kaitsja vaatles teda lahke naeratusega.

Meie peame siin pihu sisse sosistama, et Jaanus ilus sirge poiss ja täna kõige paremas riides oli.

Oodo läks näost punaseks, põrutas jalga vastu maad ja tõmbas käed rusikasse.

«Kuidas sa tohid mulle «rumal poiss» öelda?» kärkis ta silmi välgutades.

«Sa tead ise, mispärast . . . see on su päris nimi. Sinu rusikaid ma ei karda, need on ka minul olemas.»

Ja Jaanus näitas, et temal ka rusikad olid.

«Ma ässitan Tarapita su peale, lasen su lõhki kiskuda!»

Aga ehk küll Tarapita ennast urisedes isanda

käskude täitjaks tunnistas, ei liigutanud Jaanus ennast sugugi, muudkui kostis külmalt: «Katsu!»

Kes teab, kas Oodo oma tõotust oleks täitnud, aga enne katsumist astus jälle väike rahutooja verejanuliste vaenulikkude parteide vahele.

«Häbi sulle, Oodo!» algas ta manitsedes, «kas sa sedaviisi kellegi junkur oled? Sa tahad koera väeti võõra peale ässitada, kelle ees sa ise süüdlane oled. Ei isa seda oleks teinud. Mõtle ikka isa peale. Isa oleks ennemini andeks palunud ja Tarapita oleks oma rumaluse eest tapelda saanud. Häbene, Tarapita, häbene, sa pole parem sugugi kui päris koer! Kas see on mu kasvatamise vaeva palk? Mine, ma ei salli sind!»

See manitsus mõjus niipalju, et Tarapita oma urina jättis ja Oodo veel ikka vihaselt, aga rohkem rüütellikult ütles:

«Siis peab ta minuga võitlema. Minu au nõuab seda.»

«Minugi pärast,» seletas Jaanus vahvalt ja tõusis püsti.

«Te olete hirmus kangekaelsed,» kurtis preilike ja uuris haleda meelega vaenlaste nägusid, et sealt vähematki leppimismõtet leida. Aga sealt puhast tigedust ja kõrkust lugedes tõmbas ta mõlema käed oma kahte pihku ja ütles kurvalt:

«Siin ei või te võidelda, kõikide inimeste silma ees. Lähme aeda!»

Mindi aeda. Pehme liivane koht tihedate vaarikapõõsaste vahel valiti võitlusepaigaks ja vaenlased seadsid end kibeda rusikavõitluse nõuga teineteise vastu. Aga enne kui võitlus algas, katsus väike lepitaja veel kord heaga asja ajada.

Vastaste käsi soojalt surudes palus ta mahedasti ning magusasti:

«Pai poisid, mul on nutt varaks, — miks te mind nii kurvastate? («Pai poisid» tundsid ühe kolmandiku oma vihast kaduvat.) Pai võõras poiss, mu vend on nii hea, nii armas, ainult täna veidi, üsna veidi äkiline. Tõesti, ta on hea vend, ma ei taha kedagi muud vennaks. (Oodo naeratas ilma tahtmata.) Pai vend, minu võõras sõber on ka hea ja armas. (Jaanus naeratas ilma tahtmata.) Teist mõlemast saavad head sõbrad (poisid luurasid altkulmu, aga mitte enam nii verejanuliselt kui enne), tõesti, teist saavad head ja mõnusad sõbrad, ja mina olen teie kummagi sõber. Ma armastan teid mõlemaid (siin surus ta jälle poiste käsi), siis armastame kõik kolmekesi üksteist — kuni surmani. Eks ole, jah?»

Siin pani tüdruk poiste käed oma kahe pihu vahel kokku ja piilus argse naeratusega mõlema silmi.

Häbi on tunnistada, aga tõeks ta jääb, et meesterahva süda on sulavam kui lumi, kui naisterahva mahe pilk teda päikesena soojendab. Ka meie kakelvennad raputasid mõni silmapilk hiljem kui sõbrad teineteise kätt, ja nüüd Emmi — nii oli nende lepitaja nimi — oli see, kes neid pilkas ja naeris nagu vallatu plika kunagi.

Häbenedes pean tunnistama, et nüüd mõistmatu elajas Tarapita see õnnelind oli, kes mõistlike inimeste patud oma koeranaha peale pidi võtma. Esiti pidi täisealine ja suursugune Tarapita ühe lapse (Emmi) käest halbade eluviiside pärast läbitungiva noomituse vastu võtma. Teiseks pandi Tarapita võõra auks ja terve selts-

konna lõbusaks ajaviiteks kunsttükke tegema. Ta oli kõrgesti koolitatud koer ja mõistis säherdusi vigureid teha, et uued sõbrad endale pisted kõhtu naersid ja Tarapita loojat kiitsid, kes teda nii tähtsate annetega oli ehtinud.

Kuid tema nimi ei olnud sugugi Jaanusele meelepärane. Tema, kes veel Vahuri juttudest eestlaste vanade jumalate lugu mäletas, pidas seda nime õigusega taevataadi Taara teotamiseks ja päris aru, kes koera sedaviisi oli nimetanud.

«Tarapita nimi oli enne Tölp,» seletas Oodo naerdes, «aga et ta nii osav ja tark oli, häbenesime teda nii hüüda ja tahtsime talle õige hiilgava nime panna. Et aga meie oma tarkus ei ulatunud, küsisime kupjalt nõu, ja tema ütles: «Ma mäletan, et talupojad endises ebausus oma peajumalat «Taaraks» kutsusid ja teda praegu veel salaja austavad. Pange Tölbile nüüd talupoegade hirmuks nimi «Tarapita», sest saksa keeles öeldakse «Taara» asemel «Tarapita».» Ja sestsaadik hüüame Tölpi Tarapitaks.»

«Kes see kubjas on?» küsis Jaanus.

«Kes ta on? Eks ta ole meie kubjas.»

«Ei, ma küsin, mis mees ta on — maamees või saks?»

«Tont teda teab! Vist mõni värdjas. Ta ise räägib veidrat keelt, ütleb «Pauerunt», kus peab olema «Bauerhund», ja kirub: «Hah, tu teivel! Hah, tu teivel!»»

Jaanus ei lausunud selle peale midagi, aga ta ei hüüdnud Tarapitat kordagi nimepidi ja tõmbas kulmu kortsu, kui teised teda nimetasid.

Oodo ei pannud seda tähelegi. Ta oli koera südamesõber ja mängis temaga nagu oma ven-

naga. Nad ajasid teineteist taga, võitlesid rind rinna vastu, veeretasid end kaisus maas, lõid kukerkuuti ja tegid muid narritempe. Kord ajas Oodo enese pea peale püsti, sirutas jalad laiali ja hüüdis:

«Hüppa, Tarapita!»

Ja Tarapita sirge ning sitke keha lendas kui nool ta jalge vahelt läbi.

«Katsu sina sedasama,» ütles Oodo Jaanusele.

Jaanus seadis enese pea peale, ajas jalad laiali ja hüüdis:

«Hüppa, Tõlp!»

Aga Tõlp-Tarapita pistis keele pikalt suust välja, otsa ussikeerdudel liigutades, pilgutas altkulmu kollaseid silmi peremehe poole ja läks põõsa taha.

Jaanus kohendas oma keha jälle loomulikku seisu.

«Ahaa!» naeris Oodo. «Tarapita pahandab «Tõlbi» üle. Miks sa «Tarapita» ei hüüdnud? Tule siia, Tarapita!»

Tarapita ilmus saba liputades põõsa tagant. Poiss ja koer heitsid selili maha, Tarapita ajas neli jalga sirukile, pigistas silmad kinni ja näis sügavasti uinuvat. Korraga sosistas Oodo: «Kass tuleb!» — ja koer pühkis kui tuisk ja tolm minema, noor rüütel tagantjärele.

Kui Oodo ja koer olid läinud, ütles Jaanus tasakesi Emmile, kes kuskilt lehelt lepatriinu oli tabanud ja seda oma valgete sõrmekeste vahel patseerida laskis:

«Nüüd pean ma hoovi minema. Isa vahest otsib juba.»

Emmi pigistas õrnalt pihu kinni, nii et lepatriinu vangi jäi, vaatas kahetsedes Jaanusele otsa ja tahtis midagi öelda. Aga sel silmapilgul tormas Tarapita põõsa tagant välja ja tõukas nii tölbilt tütarlapse käe külge, et pihk lahti läks ja lepatriinu rohu sisse kukkus.

«Oh sa rumal Tölp!» hüüdis Emmi ja vaatas naeratades Jaanuse otsa. Laste silmad juhtusid vastastikku. Poisi süda ütles silmade kaudu umbes seda: «Pagana tark tüdruk! Ja kui hea, ja lahke, ja ilus, ja armas, ja . . .»

Aiavärav kriiksus ja kubjas, lossihärra laste nimesid hüüdes, tuli nähtavale. Oodo ja Tarapita pistsid võidu värava poole jooksu. Siin näitas Tarapita selgesti, palju ta Emmi noomimisest — meelt parandada ja viisakas olla — pidas. Oodol tuli hullus tujus mõttesse oma neljajalgset venda kupja peale ässitada, mispeale Tarapita paukuvalt haukudes ja edasi-tagasi hüpates vaest meest piirama hakkas. See tõrjus koera käte ja jalgadega eemale, pööras ning väänas oma kuivetanud keha naljakal viisil, kraaksus, kähvis mitu korda «uist! uist!» — aga kus kuri vaenlane kuulab! Krauh! — ja ülbe looma hambais kõlgub hõlmatükk, millega ta uhkesti, nagu sõjamees võidu järel, peremehe poole traavib. See aga hoiab kõhtu naeru pärast, hoolimata Emmi noomimisest, kes Jaanusega koos oli ka sinna jõudnud.

Kubjas katsus haleda näoga oma katkenud kuuehõlma ja vingus: «Tarapitale oleks tõesti taplemist vaja (tema altkulmu koera poole luuriv pilk ütles: «Küll ma su kaela murraksin, hundisööt!»), näe nüüd, mis ta tegi! Hõlm puru! Kanz fei jereisst! Miks noorhärrad ei keelanud, ta oleks

mu püksid peaaegu lõhki kiskunud, kanz fi heine alte Sack! Hah tu teivel! Hah tu-u teivel!»

«Oh, Tarapita, kuldne Tarapita!» karjus Oodo naeru vahel. «Omaenese ristiisa hõlma krapsti kinni — ha-ha-haa . . . hah tu teivel, hah tu teivel!»

Jaanus silmitses seda meest, keda ta esimest korda nägi, ja tundis, et äkiline arusaamatu viha ta südant täitis. Talle tundus, nagu peaks ta käega selle inimese rinnust kinni hakkama ja talle «lurjus» näkku hüüdma. Kuid ka kubjas luuras altkulmu tema poole, ja kui nad läbi aiavärava hoovi astusid, küsis ta tasakesi Oodolt: «Kes see junkur on?»

«Jah, kes ta on?» kordas Oodo ja imestas ise, et tal veel kordagi meelde ei olnud tulnud oma uue sõbra nime järele küsida.

«Kuule, mis su nimi on?» küsis ta nüüd, kui nad üle hoovi lossitrepi poole sammusid.

«Minu nimi on Jaanus,» oli vastus.

«Kelle poeg sa siis oled?» küsis kubjas ootamatu julgusega.

Jaanus tegi, nagu poleks ta kupja küsimust kuulnudki. Kupja hääl oli talle vastumeelt.

«Kas kuuled, ma küsin, kes sa oled ja mis sa siit otsid?» kordas kubjas uuesti. Jaanuse talupoja laadi nimi ja see, et noorhärra teda veel ei tundnudki, andis häbemata inimesele korraga julgust. Kes teab, kas ta seegi kord oleks vastust saanud, kuid lähemal silmapilgul vihises Oodo koerapiits õhus ja laksatas kupja pihale.

«Kuidas julged sina, koer, minu sõbraga sedaviisi rääkida?» käratas Oodo näost lõkendades.

«Ai, ai, kust mina seda teadsin, et ta noorhärra

sõber on,» kogeles kubjas, «ma arvasin, mõni hulgus . . . hein Pauerunt . . . ai, ai, noorhärra, ega ma nõnda ei öelnud, andke andeks, pai junkur!»

Kubjas vingerdas pai noorhärra piitsa all.

«Kasi minema, lurjus!» käskis Oodo ja andis minejale veel hoobi tagantjärele.

«Oled sina ka rüütli poeg?» küsis ta pärast seda Jaanuselt.

«Ma olen vaba mehe poeg,» vastas Jaanus uhkusega.

«Kas sa elad ka niisuguses lossis kui meie?» päris Emmi. «Kas teil on ka aed ja hoov?»

«Meie ei ela niisuguses lossis kui teie, aga meil on oma maja.»

«Ja aed kah?»

«Aed on kah.»

«Kas teil hobuseid ja sulaseid ka on?» päris Oodo.

«Jah on. Head hobused ja tublid sulased. Aga kubjast ei ole.»

Parajasti astusid rüütel Raupen ja Tambet lossiuksest välja trepile. Lapsi silmates hüüdis rüütel:

«Ae, kust te selle seltsilise võtsite? Kes see on?»

«See on meie sõber Jaanus,» vastasid Oodo ja Emmi ühest suust.

«Temal on ka loss ja hobused ja sulased,» seletas Oodo.

«Ja aed ja hoov on tal ka,» lisa Emiilia.

«Tohoo!» naeris rüütel, «küll on rikas sõber! Kes ta siis on?»

«See on minu poeg Jaanus,» seletas Tambet

naeratades. Lossihärra laste sõprus tema poja vastu meelitas teda väga.

«Soo? Või sinu poeg?» Lossihärra armastas alama rahva viimaseid sõnu küsides korrata. «Pidage aga head sõprust, lapsed, kui kokku juhtute. Oskab ta ka midagi?»

«Ta on kaks talve kloostris õppimas käinud.»

«Soo? Kaks talve kloostris õppimas käinud? Näe. Viks. Noh, olge head lapsed. Head päeva, Metsa Tambet, head päeva!»

Rüütel nokutas Tambeti sügava kummarduse peale kergesti pead. Jaanus pidi kahetsedes sõpradest lahkuma. Lubati varsti jälle näha ja palju koos mängida. Siis hüppasid isa ja poeg hobuste selga ja ratsutasid väravast välja.

Teel küsis Tambet pojalt:

«Kas on lusti tuleval korral jälle minuga lossi tulla?»

«Jah on.»

Kui natuke maad oli sõidetud, küsis Tambet uuesti:

«Kas lossihärra lapsed on ka lahked?»

«On küll. Kuid ei ole ikka nii, kui meie oleme.»

Kui nad kodu ligidale jõudsid, küsis Jaanus:

«Kas lubad mind kõrviga mõnikord ka üksinda välja?»

«Kuhu sa siis temaga tahad minna?»

«Metsa — muidu sõitma.»

«Vahel lossi kah?»

«Eks vahel sinna kah.»

«Noh, eks ma siis luba.»

IV

Tambet lubas ja Jaanus sõitis sagedasti, viimaks peaaegu iga päev lossi lõbutsema ja õppima. Laste vahel kasvas suur sõprus — nooruse sõprus, mis kõige kauemini kestab, aga kord rikutud, harva jälle paraneb. Ja rikkumine on kerge.

Jaanus oli viieteistkümne-aastaseks saanud. Ühel suvepäeval istus ta oma täku selga — ta oli endise kõrvi asemele viieteistkümnendaks sünnipäevaks kena halli täku kingituseks saanud — ja ratsutas üksipäini lossi poole. Lossi lähedal tuli talle kaks teist ratsalist vastu — junkur Oodo ja preili Emiilia. Rüütli lastel olid sõiduloomadeks tasased, taltsad märakesed, Oodol must, Emmil valge.

Tarapita ratsutas omaenese neljal jalal.

«Kas näed, Jaanus!» karjus Oodo juba kaugelt, «kas näed, missuguse saepaku otsas mina pean istuma. Piits ja nahk närutavad, aga rutemini ta raip ei liigu. Päris vigane lehm! Säh, näe, vhüüt, nõõ! Nõõõ!»

Vilistades, keelt laksutades ja piitsa plaksutades hakkas poiss vaest looma ergutama, kes kõigest jõust edasi püüdis, aga mättase maa peal palju edasi ei pääsenud. Emmi ei raatsinud oma hobust peksta, seepärast oli ta ka tüki maad taha jäänud.

«Kuhu te tahtsite sõita?» küsis Jaanus oma täkku osavasti seisma pannes.

«Oh Jaanus!» kaebas Oodo peatudes «peaksid sa teadma, missuguse rumala tembu mina täna hommikul ära tegin. Mina läksin Emmiga selle üle riidu, kes meist peaks paremini ratsa sõitma.

Mõtle, Emmiga, kes oma hobust ei raatsi puudutadagi!»

«Sa kiitsid, et sa lehma seljas rutemini edasi pääsed kui mina oma mära seljas,» seletas Emmi, kes ka oli kohale jõudnud.

«Mis seal kahelda?» naeris Oodo. «Hea küll, me läksime riidu ja kutsusime kupja kohtumõistjaks.»

«Ega teil ka paremat kohtumõistjat olnud!» mõnitas Jaanus.

«Teised ei mõista kohut ega midagi. Nad ehmatavad, kui nendega rääkima hakkad. Täied lambatalled. «Kust mina seda tean, junkur?» vastab üks, kui sa ta käest küsid, kas ta oinas või lammas on. «Eks noored saksad sõida mõlemad ilusti nagu inglid,» kostab teine. Ptüi! (Oodo sülitas.) Mina pean sõitma nagu ingel! Ja küsi va' halli väravavahi käest, see uriseb oma okashabemesse: «Mis te kargate kui täkud!» Aga kubjas — vaat' see on üks hakkaja mees, olgu muidu nii suur kelm kui tahes. Alati on tal nõu valmis. Tema ütles: «Võtke mõlemad ühesugused hobused, seadke endale teatud tükk maad ära sõita, pühkige korraga minema — eks siis näe, kumb enne sihile jõuab.» Mina andsin kupjale rõõmu pärast piitsaga plaksti mööda reisi, nii et ta hüppama hakkas, jooksin talli ja tahtsin kõige tulisemad täkud välja valida, aga kus Emmi seda teha laskis! Tema, jänespüksi nõu peale istusime nende tukkurite selga, sest et Emmi muid kogunisti ei tahtnud.»

«Ma kartsin sinu pärast peaaegu niisama kui enese pärast tuliste hobustega ajama hakata,»

ütles Emmi rahuga. «Sa pole ju veel täis ratsutaja.»

«Täis ratsutaja, täis ratsutaja,» osatas Oodo pahas tujus, «sina tead, mis täis ratsutaja on! Oleks mul praegu reite vahel tuline täkk, keda ma tahtsin, ükski lind ei saaks mind kätte! Ma lendan ise kui lind — vhüüt!»

Oodo andis vaimustuses oma märale säherduse ootamatu hoobi, et vaene loom ehmatades hüppama hakkas. Jaanus ja Emmi vahetasid pilgu, mis tunnistas, et kumbki Oodo kõne ja teoga rahul ei olnud.

«Kas teie võidusõit nüüd juba otsas on, või olen mina segajaks vahele sattunud?» küsis Jaanus.

«Sellest pole viga,» ütles Emmi ruttu. «Meie võidusõit on küll alles pooleli, aga meie võime teda siit uuesti alata. Me tahtsime vana Prohveti-Pärdi koopani sõita.»

«Miks sa siis ei seganud?» käratses Oodo vahele. «Mina olin tükk maad ees ja oleksin võitnud.»

«Aga enne oleksid sa mära lõhki ajanud ja oma kaela murdnud,» mõnitas Jaanus tõsiselt.

«Selle raipe kärvamine poleks mind võitmast keelanud.»

«Kuidas nii?»

«Ma oleksin Tarapita selga istunud.»

«Ja siiki võitnud?»

«Seda ma arvan. Mis sa ütled, Tarapita?»

Tarapita hakkas hüplema, tunnistuseks, et isanda usaldus teda tõesti «liigutas».

«Kuule, Oodo, meie võidusõit võib seekord parem pooleli jääda,» algas Emmi, ja kui Oodo

vahele tahtis karjuda, lisas ruttu: «ja ma jätan võiduau sinule. Aga meie võime nüüd kolmekesi muidugi Prohveti-Pärdi poole sõita. Eks, Jaanus, sa tuled kaasa?»

Jaanus tahtis rõõmuga oma rahulolemist avaldada, aga Oodo karjus vahele:

«Mina ei sõida enam sammugi, mitte ühte sammu selle imelooma seljas.»

«Aga, Oodo . . .»

«Ei sõida. Ennem lähen neljakäpukil koju tagasi.»

«Ega meil siis ole tarvis rutata,» püüdis Jaanus vaigistada, «me sõidame samm-sammult üksteise kõrval ja puhume juttu.»

«Eks ma mõista,» urises Oodo, «sinul on muidugi hea samm-sammult sõita. Sinu täkk astub ühe sammuga üle minu ja mu hobuse. Aga vaat', ma annan head nõu, kui kuulda tahad.»

«Anna.»

«Näed sa, mis nõu ma annan. Sina võta minu mära, mina istun sinu täku selga, ja siis sõidame samm-sammult, kui tahad.»

Jaanus tõmbas kulmu kortsu. Ta oli salamahti vahest lootnud oma kena täku ja osava sõiduga Emmi silma ees uhkustada ja võitles nüüd iseenesega, mis parem oleks, kas «häbematu poisi» pealeajamist täita või mitte. Abi otsides piilus ta Emmi lahkeisse silmisse ja leidis sealt midagi nagu palumist. Sellest oli küllalt. Aga enne tahtis ta veel teisiti õnne katsuda.

«Kuule, Oodo, minu täkk on väga tuline ja ei kannata puutumist. Ma kardan . . .»

«Sa kardad, et ta mu maha viskab?»

«Istume kahekesi selga . . .»

«Nagu hakid kirikukatusel?»
«Me sõidame ju muidugi sammu.»
«Ja Jaanus ajab oma vanaisast juttu,» aitas Emmi tagant.
«Ja sina hoiad lakast ja mina sabast kinni? Keda te narriks tahate pidada? Lase mina istun sinu täku selga, sina võta minu mära, muidu hakkan kohe koju traavima.»
Ja ähvarduse tõenduseks hakkas ta mära pead ümber kiskuma. Jälle otsis Jaanus silmadega tuttavast kohast nõu ja vaigistust — ja kangekaelne junkur sai oma tahtmise. Jaanus ronis õhates täku seljast maha ja upitas Oodo üles. Ise istus ta vagase mära selga. Üleskeevat pahameelt vaigistas sõbralik naeratus Emmi näol.
«Pai Oodo,» palus viimane südamlikult, «jää meie juurde, sõidame ilusti ühes. Ja nüüd hakkad oma vanaisast jutustama, eks, Jaanus?»
«Räägi seda, kuidas ta karja hunte maha lõi ja puu otsa riputas,» nõudis Oodo, kuningliku toredusega kõrgelt alla vaadates.
Jaanus juhtis mära Emmi hobuse kõrvale ja hakkas jutustama. Ta ei unustanud seejuures kord-korralt murega Oodo poole piiluda. Nad ratsutasid üle rohu ja lilledega kaetud välja, mis kaugemal aga muutus künklikuks ja auklikuks. Veel kaugemal algas mets, kus Prohveti-Pärdi koobas — reisi lõppsiht — asus.
Kui Jaanus oma jutuga sinnamaale oli jõudnud, kus tugev Vahur otsib huntide ülesriputamiseks parajat puud, jäi ta korraga vait ja tõmbas kulmud kokku. Oodo oli juba ammugi täku seljas kihelnud, nüüd andis ta uhkele loomale ootamatu hoobi ja vilistas; täkk hüppas õhku ja püh-

kis kui tuul minema, Tarapita rõõmukisaga tagantjärele.

«Oh jumal!» karjatas Emmi kohkudes.

«Katsume nii ruttu järele, kui saame!» ütles Jaanus ja hakkas mära ergutama. Aga enne, kui nad sada sammu jõudsid sõita, nägid nad, kuidas tuline täkk Oodoga üle laia augu hüpates õhku kerkis ja lähemal silmapilgul koormata edasi tormas, kuni metsa kadus.

Nad leidsid Oodo minestanult maas lamamas. Tarapita lakkus hingetu isanda silmi.

Jaanus kummardus elutu junkru keha üle, rebis ta riided eest lahti, surus kõrva südamekoha vastu ja ütles püsti tõustes: «Ta pole muud kui minestanud — vist peapõrutuse pärast.»

«Aga ta ärkab jälle ellu ja saab pea terveks?» hädaldas Emmi.

«Kui ta ärkab, pole tal vist enam kondivalugi. Aga nüüd peame ta Prohveti-Pärdi juurde kandma. Istu sina jälle hobuse selga ja võta minu mära oheliku otsa. Ma võtan Oodo selga. Küll me ta ellu äratame.»

Siis tõstis ta hingetu keha maast ja hakkas vahvasti edasi sammuma, Emmi, märad ja Tarapita tema kannul. Ta oli kõikide usalduse võitnud.

V

Vana eremiit, keda rahvas Prohveti-Pärdiks kutsus — tema päris nimi oli Bartholomäus ehk Bartel Löwenklau — istus oma koopa suu ees madalal puupingil, toetas selga vastu mäeseina ning hoidis käed ristis põlve ümber. Tema vanad,

aga mitte tuhmid silmad vaatasid puulehtede liikumist, kui tasane tuuleõhk neid kiigutas. Kord mühas äkiline kange hoog läbi metsa, oksad painדusid, lehed visklesid läbisegi, mõned langesid keereldes maha. Nad olid samasugused kui teisedki, aga neid murdis ootamatu tuulehoog . . . Ja selle ohvriga rahul, vingus tuul mööda ning segamini paisatud lehed kohendasid end rahus endisele paigale, nagu poleks midagi juhtunud.

«Ühed langevad, teised püsivad,» ümises vanamees iseeneses, «ei või ühesugune õigus maailmas valitseda. Üks kaob teenimata hädas ja teised lasevad ta kahetsemata kaduda. Kes teab kui pea iseenese kätte seesama lugu võib tulla? Ei maksa õnnetuste üle kurta, ei maksa, ei maksa . . .»

Vanameest valdasid mälestused, ta raputas pead ja langes mõttesse.

Unustuse hõlmast tõusid ammu mööda läinud ajad, täis elu ja elurõõmu ta silme ette . . . Noor rüütel ratsutas uhkesti ehitud täku seljas võidule. Tema kõrge mehine kuju tõmbas vägisi kõige ilusamad neiusilmad enese poole. Tema tugev käsivars sirutas kanged vastased liiva peale ja tõi ta nimele kuulsust. Ja õhtul istus ta vagusas, magusasti lõhnavas kambris ja kivikõva sõjamehe hääl rauges armukese jalgade ees pehmeks, araks armastuse sosinaks . . .

Siis kutsus keiser teda sõtta kaugele maale. Truu rüütel täitis kohust, kiskus end mõrsja käte vahelt lahti ja tõttas truudusevandeid kaasa võttes otsekohe võitlusse, kus vaprate tegude järele tema väesalk viimaks lüüa sai, kuna teda ennast kangema vaenlase oda rabas ja hingetuna võõrale pinnale paiskas. Lahingu torm mühises mööda,

halastajad maainimesed leidsid haavatu külma maa pealt, tõstsid üles ja viisid oma koju. Palavik raputas mõne nädala nõrkenud keha, surm kõlistas tema sängi ääres oma külma vikatit, lugedes minuteid, millal pingule tõmmatud elulõnga jõuaks läbi lõigata. Aga mahedad neiusilmad valvasid lahkesti haige üle, pehmed virgad käed kohendasid kõvaks läinud aset, kastsid kuivanud suud magusa märjaga, meelitasid põgenevat eluvaimu rohtudega tagasi. Ja kondine tont sängi ees peitis nurisedes vikati selja taha, astus iga päev sammu ukse poole, kuni viimaks üle läve õue ja sealt oma koledasse kodusse põgenes.

Ühel kenal hommikul lõi paraneja silmad lahti ja nägi otsekohe kaht ilusat silma, mis armsa naeratusega tema üle kummardusid ja kohe ehmudes jälle kadusid.

«Ära põgene, ingel!» sosistasid haige huuled. «Oled sa minu Helene?»

Ilusad silmad jäid kadunuks.

Paraneva rüütli noorusjõud aga hakkas häbenema, sirutas ja raputas end, sasis haigusest kinni ja heitis ta välja.

Paari päeva pärast tõusis noormees tervena haigesängist ja võis jumalat ning oma heldeid hoolitsejaid südamest tänada. Siis võttis ta reisikepi ja läks, tubli maarahva õnnesoovide saatel, kerge südamega teele. Kaks ilusat silma vaatasid talle kahetsedes järele, kahvatud huuled sosistasid:

«Nüüd läheb ta oma Helene juurde.»

«Mul oli pakitsev süda täis rõõmsat lootust kanda, jalad olid nii kerged ja teekond kadus nii

kähku,» pomises vanamees. Aga kohe peale selle läks tema nägu kurvaks ja pea vajus sügavamale.

Ta leidis mõrsja teise mehe kaisust, oma maad vaenlastest laastatud ja täitsa korratus olekus, oma lossi põletatuna. Ta otsis õigust, aga polnud mõistjat; ta katsus ka õnne rusikaõigusega, kuid selleks puudus jõukus. Ta läks kloostrisse, aga munkade välispidine püha paiste ja kodune koeraelu tegid temale kloostrielu jälgiks. Ta kaotas himu inimeste seas elada, rändas kaua mööda ilma, uuris loodust ja tema saladusi. Viimaks sattus ta Eestimaale ja leidis siin soovitud rahupaiga.

Tema koobas oli madal ja seestpidi ilma iluta. Aga jahe, selge ojake sirises alt mööda peegliks lilledele, kes ennast tema sees uhkusega vaatasid, isekeskis kihistades: «Oi, oi, kui pisikesed, peenikesed me oleme! Oi, oi, kui kauni karvaga ja lõbusa lõhnaga! Oi, oi!» Ümberringi tõusid kõrged, toredad puud pilvede naabrusse, sealt jahutavat tuult ja kosutavat vihma maha meelitades. Ja kui tuulehoog neist läbi kohises, siis hõõrusid nad heas tujus oksi üksteise külge ja kahistasid lehtedega: «Ohoo, tohoo, tuuleõhuke, õõtsuta meid! Õõtsuta, õõtsuta õrnasti, hellasti. Ooh, kui hea, ohohoh! Ohohohooooh!»

Vanamees oli sügav loodusetundja, kes metsarohtude parandavat väge kasutada mõistis. Ta oli kaugel ümberringi vaese rahva arst, keda kui imetegijat austati. Tema ise ei salanud ilmaski rohtude loomulikku arstimise jõudu ega püüdnud nõiakunstniku nime saada. Siiski uskusid talupojad kindlasti, et ta üleloomulikke asju tunneb

ja vaimudega läbi käib ja austasid teda seda enam.

Niisugune mees oli Prohveti-Pärt, — üks pimeda keskaja vähestest valgusekujudest.

VI

Ähkides jõudis Jaanus oma koorma ja seltsiliste — Emmi, hobuste ja Tarapitaga üksiklase koopa juurde, kus ta ikka veel uimase Oodo pehmele murule asetas. Prohveti-Pärdile seletas ta lühidalt, mis sündinud oli.

Vanamees katsus veidi junkru pead ja liikmeid, kadus siis koopasse ja tuli varsti tagasi, käes läbipaistva märjukesega täidetud klaasike. Selle klaasikese suud hoidis ta Oodo nina ees. Kui minestanud poisile märjukese hais ninasse oli tunginud, hakkas ta kohe liigutama, tõmbas korra sügavasti hinge ja lõi silmad lahti.

«Ta ärkab elusse!» karjatas Emmi ja haaras rõõmutuhinal kahe käega venna ümbert kinni.

«Oh sa pai Oodokene!»

Oodo vahtis laiul silmil veel pooluimaselt kõiki neid, kes tema ümber seisid, ajas enese istukile ja näis järele mõtlevat.

«Ega sa palju häda saanud, kulla vennake?» kuulas Emmi osavõtlikult ja silitas venna põske.

Junkur vahtis imestades õe otsa ja pomises:

«Mis häda, millal ma häda sain?»

«Kui . . . kui see rumal täkk su seljast maha viskas.»

«Eks ole häbi,» pilkas eremiit sõbralikult, «noor rüütel laseb enese maha visata ja unustab

säherduse teotuse nii ruttu! Õige rüütel leinaks säärase häbi pärast eluaja.»

Nüüd alles hakkasid junkru segamini raputatud ajud selgima, selgides kanget vahtu peale korjates. See vaht oli kärsitu viha, mis nüüd nagu kuiv kasetoht äkisti põlema süttis. Junkur kargas jalule, tõukas õe karedalt eemale ja kärgatas välkuvail silmil:

«Mis häbi mul peab olema? Kelle ees? Teie, närude, ees? Kui ma tahan, saate kõik piitsa nagu koerad: tulge siis häbistama. Ja — oh, kui mul see saadana täkk käes oleks, kes mu maha viskas, küll ma teda materdaksin! Pihuks ja puruks peksaksin, et ta mu jalge ees kärvaks. Siis ma naeraksin. Oota, kurjategija, oota, oota, küll ma su veel kätte saan!»

Junkur kiristas hambaid ja raputas ähvardavalt rusikat; siis sattus ta pilk Jaanusele, kes pahase ning veidi põlgava näoga teda silmitses, ja nüüd süttis ta viha selle vastu leegitsema. Sammu ette astudes, rusikaid ja pead ette sirutades seadis ta enese võitlusvalmilt Jaanuse ette ja karjus:

«Mis sa, loll, mind vahid? Talumats, koeranahk! Sinu see häbematu täkk oli, ja kui ma teda kätte ei saa, siis lasen sinule piitsa anda.»

Jaanus tõmbas kulmu kortsu ja vahtis, silmad põnevil laiali, teisele silmi.

«Vahi, vahi, koer! Armust ma sulle kord nahatäie kinkisin, aga nüüd pead sa ta kätte saama.»

Jaanus surus sõrmed pihku ja astus, näost kahvatu, ka sammu ligemale, rind rinna vastu.

«Katsu sa mind puudutada! Ja kui sa ennast

veel kord lossihoovis näitad, siis lasen su koertel lõhki kiskuda, et sust muud järele ei jää kui su kerjuse kaltsud . . .»

Sellega lõppesid seks korraks junkru ähvardused, sest lähemal silmapilgul välgatas Jaanuse käsivars ta silmade ees, laksatav lops pani ta põse punetama, keele tarduma ja jalad tuikuma. Emmi karjatas ehmatuse pärast ja eremiit kiskus Jaanuse eemale, tasa temale öeldes: «Poiss, mõtle, mis sa teed! Tahad sa ennast meelega hukatusse saata?»

Jaanus seisis kui sammas, tummalt ja mahalöödud silmil.

Oodo aga tormas kiriseva ähvardusega: «Küll ma tasun!» oma mära juurde, hüppas selga ja kihutas kodu poole. Emmi jäi esmalt nõutult seisma ja vahtis hirmuga vennale järele; siis palus ta tasakesi eremiiti, et see aitaks teda sadulasse. Vanamees tõstis ta hobuse selga, andis talle ratsutid kätte ning ütles:

«Nüüd ole hea laps, Emmi, katsu, et sa Oodoga ühel ajal lossi jõuad, ja räägi isale tõtt. Püüa ära pöörata õnnetust, mida tige poiss võib sünnitada.»

Emmi noogutas tummalt pead, pakkus jumalagajätmiseks vanamehele käekest ning ütles kartlikult Jaanuse poole piiludes:

«Jumalaga!»

«Jumalaga!» vastas see järsult, ilma et kordagi silmi oleks üles tõstnud.

Emmi ergutas hobust ja ruttas vennale järele.

Jaanus ei liikunud paigast, vaid vahtis kohkunult, üksisilmi kaugenevale kujukesele järele. Poisi südamesse tikkus salasammul kahetsus ja

pahameel iseenese üle. Kahetsuse hääl sosistas tungivalt: «Sa oled kergemeelselt suure varanduse ära raisanud. Parem järk su elust on otsas, sa ei näe sõpru enam iialgi . . .»

Prohveti-Pärt uuris natuke aega poisi näojooni, pani siis käe ta õlale ja ütles lahkelt:

«Noh, noor sõber, kas jääd mulle veel seltsiks või ruttad ka kodu poole?»

Jaanus äigas käega üle otsaesise ja kohmas: «Koju, muidugi koju.»

«Kuule, sul on nüüd muidugi vähem ajaviidet, sest et sa enam lossi ei või minna, — või lähed ja palud andeks?»

«Ei lähe.»

«Ja sõbrad jätad maha?»

Jaanus kehitas õlgu.

«Noh, vaata, siis tule vahel minu juurde. Sa oled mu meelepärast. Ma õpetan sulle kõiksugu tarkust ja vehklemiskunsti. Kas tahad?» Jaanus tänas lubamise eest ja tegi minekut.

Ta häbenes vanamehe ees oma äkilise teo pärast.

«Ütle mulle puhtast südamest,» küsis eremiit veel viimaks, «olid need sõbrad sulle tõesti armsad?»

Jaanus pühkis jälle käega üle otsaesise, vaatas siis selgel silmal vanamehe otsa ja vastas järsku: «Jah, olid, kuid mina ep olnud nende vääriline. Ei kõlba talurahval lossisakstega sõprust pidada.»

«Vaat' see on targasti öeldud. Ega sa siis ka liiga ei kahetsegi?»

«Mis sest arutada? Mis läinud see läinud. Jääge jumalaga! Pean minema hobust taga otsima.»

Eremiit, kellele otsekohese viisiga poiss tõesti meelepärast oli, surus lahkesti tema kätt.

«Ja minu juurde tuled?»

«Tulen küll, kui lubate.»

«Ja varsti?»

«Niipea kui mahti saan. Head päeva.»

Jaanus läks. Vanamees vaatas talle järele ja pomises iseeneses: «Sellest poisist tahan ma veel midagi teha.»

Siis läks ta koopasse.

VII

Viis aastat hiljem ühel kenal hilissuve hommikul oli Lodijärve lossis haruldast elu ja kära kuulda. Hulk võõraid mõisnikke oli ümberkaudu suurele jahipidule kokku tulnud, mille rüütel Konrad Raupen oma laste rõõmuks toime pani. Lossi saalis sõelusid noored mõisnikud, all hoovis luusisid nende kannupoisid ja sulased.

Noorte mõisnikkude jutud seisavad küll ajaraamatus, aga me ei hakka neid siin kordama. Kus noored inimesed rõõmutsevad, sealt ei minda tarkust otsima. Lähme, lugeja, lossiõue, sobitame endid parem sulaste sekka, kuulame, mis need vestavad.

Nemad jutustavad vastastikku oma tegusid venelaste ja leedulaste vastu, kelle salgad tol ajal käisid Liivi- ja Eestimaad rüüstamas. Igaüks kiitis — mitte otsekohe iseennast, sest seda ustakse vähe, kes otsekohe iseennast kiidab. Ei, — meie ausad sõjamehed olid selle poolest vagusad kui talled ja kavalad kui ussid. Seal kiitis igaüks oma

peremeest, kes kui lõukoer ikka kõige ees vaenlaste kallale tunginud, kaks tosinat maha tapnud, kaks tosinat surmavalt haavanud, kaks tosinat hobuse seljast maha visanud ja mitu tosinat pakku ajanud. Aga . . . siiski . . . nüüd hakkas jutustaja enesest peale.

Mis oleks isand kõige oma rammu ja julgusega jõudnud teha, kui tema, jutustav sulane, kõigepealt kavalat nõu ep oleks andnud, mille läbi vaenlased võrku langesid, või kui tema, jutustav sulane, isandat ep oleks vaenlaste keskelt surma suust välja raiunud, või kui tema, jutustav sulane, vaenlase kõige karusemat meest ep oleks maha sirutanud, mispeale teistel ülejäänutega kerge töö olnud?

Nii kõnelesid ja valetasid sulased, et suu vahutas. Aga kõik ei rääkinud siiski puhast valet.

«Te tunnete ju kõik Kuuno Rainthali,» alustas oma juttu tüvikas, punane mees, keda tema juuste ja habeme karva pärast Rebase-Reinuks kutsuti. «Vaat' see on noormees, kelle pähe mõistuse poolest mahuks teisi päid tükki kümme halli habemega tükkis. Ja missugune sõdija! Ma ütlen, et . . . et . . . minagi tema ees araks läheksin . . . see on, ma ei pistaks plehku, sest mina ei pista kellegi ees plehku . . . aga nõnda nagu veidi kutistav oleks niisugusele vastu hakata.»

«Hohohoo!» kajas rõõm kunstliku kõnekäänu üle ümberringi, ja terve koor päris noore rüütli Kuuno von Rainthali tegudest ligemat teatust.

«Meil oli,» algas jutustaja punaseid vurrusid keerutades, «meil oli mineval suvel ving ninas, et leedulased meid sel aastal nokkimata ei jäta.

Kui säherdusi asju on tulemas, siis on inimesel otsekui teravam silm ja teravam nina.»

«Ja-jah, jänese silm ja hirve nina,» pilkas keegi kuulaja.

«Ei, ma ütlen tõepoolest — kohe teravam silm ja nina, nagu teaksid ette, mis tuleb. Ja ennäh, tuligi. Ühel kenal päeval sibavad kaks talupoega, kes lossist kaugel elasid, lossi ja kisavad: «Leedulased tulevad!» Säh sulle! Nüüd oli lugu lahti. Kõigil hirm nahas, kõigil kisa taga. Mina üksi ajasin pea püsti . . .»

«Tahtsid vist vabisedes üle müüri vahtida,» arvas jälle üks kuulajaist.

«Ei, ei, ma ütlen tõepoolest — mina üksi ajasin pea püsti ja ütlesin: «Tulgu! Küll me neid tervitame.» Rüütel, kes mind tunneb ja teab, et ma sarvikutki ei karda, ütles: «Mine sina luurama!» Mina mära selga ja kui tuul minema. Teel valgusid juba põgenevad talupojad naiste-lastega vastu, kraaksusid, ulgusid ja kirusid: «Kaitsku nüüd rüütel oma teoloomi!» Ja ise vahtisid nii kadedalt mind, kes uhke täku seljas . . .»

«Mära seljas,» õiendas hääl kuulajate hulgast.

«Ei, ma ütlen tõepoolest — vahtisid nii kadedalt mind, kes uhke täku seljas ilma kartuseta kui sõjajumal Aristoteles edasi tormab . . .»

«Mis sa iseendast nii palju jahvatad,» hüüti salgast vahele, «räägi, mis su isand tegi, ja torma ise, kuhu tahad.»

«Oodake, eks ma ikka räägi, eks ma ikka räägi. Mina leidsin leedulased varsti üles, siis kihutasin kohe lossi tagasi ja panime väravad kinni. Peagi olid röövlid kohal ja hakkasid neid talupoegi, keda meie enam ei jõudnud sisse lasta,

nalja pärast maha nottima. Need vaesed inimesed olid hirmu ja ahastuse pärast kui totrad, nad ei mõistnud palvetada, sest usku neil õiguse pärast ei olegi, muudkui vandusid ja naised määgisid läbisegamini: «Oh Jeesuke! Oh sa taevane jumal! Oh pühad prohvused ja poostlid!» Mõned jooksid surmahirmus peadega otsekohe vastu müüri . . .»

«Aitab, aitab!» hüüdsid mõned vahele. «Räägi, kuidas te viimaks pääsesite!»

«Te olete otsekui hagijad. Andke aega, ma räägin. Rüütel Kuuno ei suutnud seda kannatada, hüüdis mehed kokku, hüppas hobuse selga ja tormas läbi lahtitehtud värava välja, leedulaste kallale. Oi, poisid, oleksite teie näinud, kuidas röövlite pähe tema mõõgast surma ja hukatust sadas! Aga ta oli liiga julge, tikkus otsekohe tihedama salga sekka ja möllas vaenlaste keskel nagu metskult koerte keskel. Minul tuli hirm, et vahest ei pääsegi enam välja, mu veri hakkas keema, ma möirgasin: «Jeesus ja Maria appi!» ja tuiskasin tema järele. Saime võidu. Röövlite salk pani kui hanekari kaagutades plagama. Me tapsime, et süda hüppas. Rüütel Kuuno aga laskis pääsenud talupoegadele süüa ja juua anda ja neid minema saates ütles ta veel:

«Teie näete nüüd, kui vähe teie oma jõud teid kaitsta suudab. Teie sõimasite meid, meie aga kaitsesime teid. Sellepärast ärge olge tänamatud ega nurisege isandate üle, vaid kartke neid ja teenige truisti.»

Nii kõneles minu mehine, minu tubli isand, ja vana lossipreester lisas sügavas liigutuses:

«Jah, ja jätke oma näotu, kuri ebausk, austage

jumalaema, kummardage püha Peetruse asemikku ja kuulake nende sõna, keda tema siin patuses maailmas oma sulasteks on seadnud. Kui te seda ei tee, mis nemad käsivad, siis sööb teid siin ilmas tuli, uputab vesi, hukkab raud, ja vihase vaenlase kius kukutab teid igavese hukatuse järve. Aamen. Minge rahuga.»

Seepeale läksid noomitud talupojad minema. Aga nüüd ütelge, kes teie hulgast ei tunnista, et rüütel Kuuno kõigi noorte rüütlite au ja uhkus on.»

«Mina seda ei ütle.» — «Mina ka mitte.» — «Mis tõsi, see tõsi,» kõlasid kiidusõnad kooris.

«Minule andis ta terve killingi, kui endi poolt temale sõnumi viisin, et meie rüütli jahikoer Taps pojad sünnitanud.»

«Minu eest ta kostis, kui mu peremees mind viina-aami tühjendamise eest nuhelda tahtis.»

«Külalistele ja nende sulastele oskab ta tublisti ette panna.»

«Ratsa sõidab ta niisama kui mina.»

«On tubli rüütel.»

«Mehine mehike.»

Nii kõlasid kiidutunnistused ausate sulaste suust, mis tunnistas, et kiidetud rüütel, kui tal olemas oli kümneski jagu neist omadustest, mis tal siin öeldi olevat, pidi tõesti kiiduväärt noormees olema.

«Ja sellest pole veel küllalt, et ta tugev ja vahva on,» algas rüütli vaimustatud sulane uuesti, «ta on ka kõikide lossipreilide silmamuna. Eks ta ole läikiv ja libe kui uus vaskkübar, maheda häälega kui noored pruudid pulmaõhtul või vanad

pruudid enne pulmaõhtut, kõnerikas, viisakas ja helde südamega?»

Jälle tõusis tõendav kiitusepomin.

Lossikupja kuivetanud kuju lähenes sulaste salgale; nende elavat jututuju tähele pannes küsis ta oma puudulikus saksa keeles:

«Kas tohib pärida, mida siin nii kibedasti jahvatatakse?»

«Näh, va' kubjas,» hõikas Rebase-Rein temale vastu. «Tere ka, Koljat! Me räägime siin praegu kõige tublimast mehest, kes iganes emapiima on imenud.»

«Ohoh, ega te mind taga räägi?»

«Hahahaa! Sa oled kitsepoeg ja kitsepiimaga kasvanud. Sellepärast me sinust ei võigi rääkida.»

«So-soh, või nii. Aga sina oled loputisega imetatud. Ma kuulsin eemalt sinu räpasest suust Kuuno Rainthali rüütlinime, ja seal tulid mulle isevärki mõtted.»

«Noh, lase oma isevärki mõtted välja naerda.»

«Naerge, sest muud te ju ei mõista. Te naeraksite ka siis, kui püha Peetrus teile tõotaks, et ainult tõsise näoga taevasse pääsete. Aru teil peas ei ole. Kas teate, mis teil peas on?»

«Mis meil siis peas on?»

«Teil on teie laiskade mõõkade rooste ja õllekannude põhi peas.»

«Kuule, kärbes,» naeris üks jäme kõri, «kas sust piisake peaks järele jääma, kui ma sind pöidla ja väikese Atsi vahel pisut pigistan?»

«Nii palju jääb järele, et selle kallal sinu pöial halvatud ja väike Ats vigaseks saab. Aga kas tahate teada, mis ma täna hommikul kuulsin?»

Ja sulaste nägudelt ärritatud uudishimu lugedes irvitas kubjas kavalasti, pani sõrme suule ja ütles tasemini:

«Aga te peate suu pidama. Siin on jutt rüütel Kuunost, ja ma kardan, see ei mõista nalja, kui tema saladused enne kui tarvis ilmsiks saavad.»

Kubjas hakkas sosinal jutustama.

Selle päeva hommikul, mil räägitud asjad sündisid, oleksime võinud ausat kubjast lossihärra kambriukse tagant leida, kus ta luurates ja kuulatades pea silma, pea kõrva võtmeaugu külge pani.

Toas aga kõndisid kaks meesterahvast kõrvuti edasi-tagasi.

Üks neist oli umbes viiskümmend aastat vana, kõrge kasvu ja lahke, aulise näoga.

Teine oli umbes kahekümne viie aastane noormees, sirge, tugev ja painduv. Tema nägu oli valge, nina peen, silmad pruunid ja elavad, juuksed ja vurrud tõmmukad. Ta oli üleüldse kena noor rüütel, kelle välimus iga silma pidi rõõmustama.

Vanem mees oli Lodijärve lossihärra, noorem mees oli rüütel Kuuno Rainthal.

«Ja nüüd on teie asjad jälle ilusas korras?» küsis lossihärra, kui rüütel Kuuno midagi pikemalt oli jutustanud.

«Jumalale tänu, jah!» vastas viimane kõlava häälega. «Leedulaste röövkäik tegi mulle mineval suvel kahju, kuid hirmutas ka mu talupoegi nii, et nad nüüd hoolikamalt tööd teevad. Tegin seda ka ise — sedaviisi jõudsin oma kahju peaaegu tasa teha ja arvan, et ses asjas naabritest maha pole jäänud.»

Mõlemad vaikisid veidi aega.

«Aga,» algas lossihärra uuesti, «kas teile, noorele ja tulisele mehele, igavus kallale ei tiku, kui te nii päev-päevalt üksipäini tooreste alamate hulgas peate töötama? Ma mõtlen, teie tööhimu ei võiks kahaneda, kui noor naisuke õhtul teie otsaesiselt mure ära musutaks.»

«See on küll meelitav ettekujutus, aga . . .»

«Kas usute, noor sõber, naisterahvas võib elu õitsvaks roosiaiaks muuta, kui tal südames mitte just põline talv ei ela, mis õisi kärbib ning okastega ähvardab.»

«Seda viimast tuleb karta.»

«Selle vastu on minul hea rohi teada. Niipea kui naisuke okkaid näitab, muutub mehike kõvaks jääpangaks. Küllap siis näete, kuidas okaste vahelt õiekesed välja tulevad, kartlikult küsides: «Kas see kuri jää ei mäleta, et ta varem sulav vesi on olnud?» Aga jää jääb jääks, niikaua kui okkad okasteks jäävad. Niipea aga, kui kõik okkad õiteks on saanud, sulab ka mehe jääsüda jälle veeks, mille meelitavatel lainetel naisukese soovid täitmise poole ujuvad.»

«Oi, oi, rüütel, kui naisukesed teid praegu kuuleksid!»

«Jumal hoidku, ei siis okkad kaoks iialgi.»

«Kas te ise oma rohtu ka proovinud olete?»

«Mõistmatu noormees, rohtusid on külmavereliselt kerge tosinate kaupa välja mõelda, aga kelle veri on siis veel külm, kui rohtu tarvis? Pealegi ei olnud minul, jumalale tänu, rohtu iialgi tarvis. Minu õnnis abikaasa oli ingel taevast, kuhu ta jälle läks.»

«Missugune õnnetus niisugust abikaasat kaotada!»

«Minu kurvastus oli suur, mu lein lõputu. Aga ma olen vaigistust leidnud oma tütres, kes ema jälgedesse astus ja nüüd on mu vana ea valgus ja soojus.»

«Ma olen teie peale kade.»

«Teil on õigus kade olla. Niisugust südamlikku, omakasupüüdmatut armastust on harva pruudil peiule pakkuda, kui minu Emiilia mulle pakub. Teate vist, missugune tundmus on rändajal, kes surmani väsinult ja palavusest piinatult rohtaia vilusse astub, viimse jõuga kirssidest punava oksa puust murrab ja siis rohu sisse vajub, pehme, lõhnava rohu sisse. Niisugune tundmus on minu vanal südamel, kui Emiilia pehme käega mind õhtul laia leentooli paigutab, ise mu põlvele istub, käed mu kaela ümber sõlmib ja põhjalikult pärima hakkab, kas mul päeval palju muret olnud, kas ma terve ja kas mul praegu hea või paha on. Sõber, siis on mu vanadel kontidel hea kui kalal vees, siis olen ma õnnelik nagu poisike, kes peegli ees seistes esimesed karvakesed nina alt leiab, kuna ilus täditütar parajasti tuppa astub.»

«Ma näen, teie ise armastate oma tütart enam kui mõnigi peigmees pruuti.»

«Teistviisi küll, aga truumalt.»

«Kahju.»

«Kuidas . . . kahju?»

«Ma kardan, et te sedaviisi iialgi tütrest lahkuda ei raatsi.»

«Lahkuda? Kuidas nii, lahkuda?»

«Ma mõtlen, et kui noore neiu südames . . . Aga see ei olegi siin vist võimalik.»

«Mis ei ole võimalik?»

«Et . . . et säärase neiu südames sügava isa-armastuse kõrval veel teine tundmus maad võiks leida. Andke andeks, see tuli mul mõtlematult keelele.»

«Ma näen, et olete eksituses,» naeratas vanamees. «Isa armastus ei ole pime nagu noorte inimeste kirg, vaid valvab lahtiste silmadega armsa lapse õnne üle. Kui minu tütar oma südame sunnil mehe valib, kes väärt on tema kõrval teed elusse ette võtma, siis ei seisa mina selle vastu, vaid annan oma loa rõõmsal näol, ehk küll haleda südamega.»

«Ma tänan teid südamest nende sõnade eest. Teie tunnete mind, te teate, kui palju mul vara on. Vastake mulle nüüd ausa sõnaga: kui mul iganes peaks korda minema preili Emiilia südames enda vastu lahket tundmust äratada, kas siis arvaksite mind väärt olevat tema kõrval teed elusse ette võtma?»

Vana rüütel jäi seisma, vahtis tükk aega nagu kohkunult noormehe otsa ja ütles siis vagusalt: «Te olete igapidi kena noormees ja teie silmist paistab aus mehemeel. Katsuge õnne. Ärge lootke minult abi, aga on õnn teiega, siis jumala nimel!»

«Ma tänan, ma tänan!» hüüdis noormees rõõmutuhinal.

Kuulataja ukse taga jõudis hädavaevalt kõrvale hüpata, kui uks lahti läks ja rüütel Kuuno välja astus. Kui tema sammude kõmin oli kojas vaikinud, tõttas ka kubjas kassisammul välja, kuuldud uudist teistele kuulutama.

Vana rüütel aga kõndis toas paar korda edasi-tagasi, astus akna juurde, pühkis käega pikkamisi üle näo ja habeme ja vaatas mõttes välja.

«Pean ma rõõmustama, pean ma kurvastama?» pomises ta iseeneses. «Esimene on mõistlikum . . . Noh, tulgu mis tuleb! Kaua mul muidugi enam elada pole.»

Üle taeva venisid pikkamisi kerged hõbepilved, jahedast hommikutuulest aetud, kadudes lõpmatult sinavasse kaugusse. Vana mees tundis igatsust neile järele minna . . .

VIII

Tundi kaks hiljem liikus jahirong lossiväravast välja.

Kõige ees nähti rüütel Konradi kõrget kuju. Ta istus oma vanadusest hoolimata ikka veel sirgelt ja uhkelt toreda hobuse seljas. Isa kõrval ratsutas Emiilia, puhkevas neiuilus õitsev preili, kelle sinistes silmades praegu elav rõõm läikis, puhas rõõm kullaga segatud rohelises särava looduse ja imeselge, karastava õhu üle.

Kohe nende kannul ratsutasid rüütel Kuuno ja junkur Oodo juttu puhudes, kuid selle vahega, et Oodo kõigest südamest tänast jahiplaani arutas, kuna rüütel Kuuno, kõiki Oodo arutusi tingimata õigeks kiites, salamahti teist jahiplaani haudus — jahiks ilusa Emiilia südamele.

Peale nende tuli veel palju suuremaid ja vähemaid saksu, kõik rikkalikult riides ja uhkete hobuste seljas.

Kõige viimaks tulid kannupoisid ja sulased

jahikoerte ja jahikullidega, jämedamas riides, jämedamate hobuste ja jämedama kõnega kui eelsõitjad.

Lühikese aja pärast jõudis jahirong lagedale platsile, kust jaht pidi algama. Talupojad, kes metsloomade peidukohti olid otsinud, andsid oma leidudest aru, rüütel Konrad manitses jahisõpru võimalikult kokku hoidma, koerad lasti lahti ja seltskond pudenes salgakaupa laiali. Niisuguste jahtide juures oli saagipüüdmine kõrvaline, kihutamislust aga peamine asi.

Salk, kelle hulgas Emiilia ja rüütel Kuuno olid, peletas varsti rebase üles ja kihutas kisaga põgenejale järele. Emiilia, kes suur ratsutaja ei olnud, jäi teistest maha ja laskis hobuse sammu sõita. Seda tähele pannes peatus ka rüütel Kuuno ja ootas, kuni Emiilia tema kõrvale jõudis.

«Ma pole vist õige rüütlipreili: see hobuste lõhkiajamine ei tee mulle nalja,» ütles neiu naeratades. «Kõige selle kaelamurdmise ja riidelõhkumise tasuks ei jää muud kui kahtlane rõõm — vaese surnuks aetud looma hingeheitmist näha. Tuhat korda parem on tänasel kenal päeval rohelises metsas lusti sõita.»

Neiu andis siiski oma hobusele kerge hoobi, mispeale tuline loom ennast raputas ja kiiresti traavima hakkas.

«Kas teie armastate jahti?» küsis Emiilia.

«Armastan küll, auline preili,» vastas rüütel Kuuno alandlikult, «kuigi ma kõike asjatut ja halastamatut kihutamist heaks ei kiida. Siiski — seltsis peab inimene seltsi tahtmist tegema.»

«Aga mispärast teie praegu terve seltsiga koos ei sõitnud?»

«Mina sõidan praegu kõige paremas seltsis ja teen selle tahtmist kõige parema meelega.»

Preili ei osanud selle peale midagi vastata.

Rüütel Kuuno aga läks julgemaks, hakkas jutustama oma elust ja lootustest, rõõmust ja kurvastusest, häist ja kurjadest inimestest. Ta rääkis elavalt, pehme, maheda häälega, osavasti iga sõna, iga silbi peale õiget rõhku pannes, sorinal, ilma vastust nõudmata. Seejuures hiilgasid tema tumedad silmad, põsed punetasid kergesti ja jutu lisaks liikuvad käed puutusid sagedasti, nagu kogemata, neiu käsivarre külge.

Niisugustest noormeestest öeldakse, et tütarlaste südamed neile kaua vastu panna ei suutvat.

Emiilia silmitses puhuti järsku, nagu kartes, oma naabri nägu. Nii sooja, sulavat ja tungivat kõnet kuulis ta esimest korda, kuid — kas ta ka kõiki neid ilusaid sõnu kuulis?

Korraga tõstis ta pea.

Üsna ligidal kostis põõsaste vahelt pragin; suur metsloom tuli nähtavale, vahtis silmapilgu aralt tulijate poole ja pistis siis kui nool putku.

«Hirv!» hüüdis Emiilia.

«Kena loom,» kinnitas Kuuno, «niisugust maksab taga ajada.»

«Ruttu, kihutage talle järele! Mis te ootate?»

«Aga minu seltsiline?»

«Teie seltsiline nõuab tingimata, et teie teiste jahiliste silmis häbisse ei jääks.»

«Aga meil pole koeri.»

«Sellest pole viga. Järele, järele!»

Nende sõnadega andis neiu oma hobusele hoobi, nii et see lendu läks. Silmapilk oli Kuuno

kui osav ratsutaja jälle tema kõrval. Hirve sale keha vilksatas puude vahel ja kadus.

«Ta on ligidalolevasse jõkke hüpanud!» hüüdis Emiilia edasi kihutades seltsilise poole. «Siin kohas on jõgi sügav ja lai, aga ülemal ja alamal pääseme kergesti läbi. Minge teie pahemat, mina lähen paremat kätt, teisel pool jõge püüame ta kahelt poolt kinni.»

Nende sõnadega tõmbas ta hobuse pea paremale poole. Rüütel Kuuno, kelles jahilust teise lustiga võitles, kihutas jahioda tõstes teisele poole.

Mõni silmapilk hiljem läikis jõgi Emiilia ees. Vesi vulises siin üle madala, kivise põhja. See oli seesama vesi, mis vana eremiidi Prohveti-Pärdi koopa-esist kastis. Neiu peatas jõe kaldal hobuse. See koht oli temale hästi tuttav. Veest paistsid kivid, mida mööda jalakäijad jõest kuivalt läbi võisid minna. Hirv ununes neiu meelest.

«Need kivid on veel minu pärast pandud,» mõtles ta meelde tuletades. «Ja-jah, me tahtsime Oodoga kord Jaanuse juurde minna ja ei pääsenud üle jõe, kuni Jaanus meie hüüdmise peale tuli ja kivid jõkke kandis . . . Jaanust ei ole ma viiel aastal näinud, lossis pole ta kordagi käinud. Mis nägu peaks ta nüüd olema? Tema kodu on siin ligidal . . . kas lähen vaatama või pöördun tagasi?»

Aga juba solistas hobune jalgadega vees. Neiu ratsutas jõest läbi, teisest kaldast üles ja siis pooltahtmatult, kartes ja viivitades mööda kitsast jalgteed edasi, mis puude vahel eemalt valendava palkaia poole viis.

«Küll võib Jaanus nüüd suur ja tark olla,»

mõtles Emiilia, hobust omapead sammuda lastes, «ta oli nii mõnus, mõistlik poiss . . .»

Neiu peatas oma mälestuste voolu ja pidas hobuse, kes parajasti puude vahelt välja astus, järsult kinni. Eespool kerkis kõrge palkaed lagendiku keskel üles. Keset aeda paistis elumaja kõrge katus laia korstnaga, selle kõrval paar vähemat kõrvaliste hoonete katust. Kaks laialadvalist saarepuud kasvasid õueväravа ees. Palkaia külge liitus viljapuu- ning rohtaed. Seal meelitasid õuna- ja pirnipuud küpsva viljaga, puude jalal rohetasid marjapõõsad, kaugemal kirjendasid juurviljapeenrad.

See üksik õitsev talu vaikiva laane keskel pidi iga rändaja imestust äratama nagu üksik särav täht pilvisel ööl; see vaade pidi meelt rahuga täitma ja seal viibimisele meelitama.

Pool-teadmatult, nagu kuutõbine, tuli Emiilia rohtaia värava ees sadulast maha, sidus hobuse värava külge kinni ja sammus aeda. Ta kõndis mööda liivast jalgteed edasi, peatus kesk aeda ümmarguse lillepeenra juures, hakkas osavat lillede kokkuseadet imetlema, murdis enesele roosiõie . . .

Aga nüüd ehmatas ta isegi:

«Mis ma teen? Ma olen võõras aias ja rikun võõrast vara!»

Ta piilus kartlikult ringi, kuid siin oli kõik vagane, nii kodune, et kartus kohe kadus ja täielikule rahutundmusele maad andis. Neiu sammus edasi, sinnapoole, kus jahe metsviinapuu-lehestik puhkamisele kutsus. Kuid siin kadus ta julgus, ta jäi kohkunult seisma.

Keegi noormees istus seal punutud pingil laua

ääres, toetas kõrget otsaesist peopesasse ja luges kirjutatud raamatut, mis ta ees lahti seisis.

Emiilia kerge karjatuse peale tõstis meesterahvas pead ja kaks lahket, mõtterikast silma vaatasid tulijale vastu.

«Lossipreili!»

«Jaanus!»

Noormees kargas püsti. Kohmetus, mis tema näost paistis, andis neiule julguse tagasi ja pani ta koguni naeratama.

«Anna andeks, Jaanus,» ütles ta vanale sõbrale teretamiseks kätt vastu sirutades, «mina sattusin jahil hoopis kogemata siia. Me pole viiel aastal teineteist näinud, mõtle — viiel aastal! Sul on nii võõras nägu . . . Miks sa enam lossi ei tulnud?»

Selle peale ei mõistnud Jaanus mingisugust vastust anda. Neiu sai aru, et ta uisapäisa küsinud, ja lisas kähku juurde:

«Meil oli esiotsa väga igav . . . Aga küll sa oled suureks ja mehiseks läinud! Küll sa võid nüüd tark olla! Meie oleme mõlemad küll puruvanaks saanud, aga mis sest, eks me ole ikka endised head tuttavad — kui sa aga tahad?»

Lahke pilk, mis neil sõnadel kaaslaseks oli, käis Jaanusel nii luust ja lihast läbi, et ta muud ei saanud kogelda kui:

«Preili, teie tahtmine on mulle seaduseks.»

Jaanus oli nende sõnadega suure rumaluse öelnud.

Esiti jäi neiu imestuse pärast tummaks, siis läks ta tõsiseks ja ütles mahalöödud silmil:

«Andke, isand Jaanus, mulle häbistav eksitus andeks. Ma arvasin vana head sõpra leidvat ja

jooksin kui juhm võõra meesterahva kallale. Palun andeks.»

Jaanusel vennikesel oli nüüd kitsas käes. Ta ei saanud nii kähku toibuda oma imestusest selle kena neiu üle, kes talle omas õitsvas nooruses kui ingel teisest maailmast paistis ja ometi pahandas, et seda inglit ei julgetud sõbraks võtta!

Viimaks võttis Jaanus südame rindu.

«Emmi!»

See nimetus tegi endise rumaluse jälle heaks.

«Emmi,» algas Jaanus tõusva julgusega, «Emmi, sa oled ju nii põhjatult muutunud, et ma sind peaaegu ei tundnudki . . .»

Emiilia naeris.

«Arvasid, et ma kasvada ei oskagi? Vaata, kui pikk ma olen.»

Emiilia ajas enese sirgeks, nii et ta Jaanusele õlani ulatus. Tema silmad naersid vallatult, kuid tema joontest õhkus siiski nii palju neitsilikku puhtust ja tõsidust, et Jaanus jällegi peaaegu kõik vennalikud lapsepõlve-mälestused oleks unustanud. Kõik selle laps-neitsi küljes oli nii nõiduslik, ilus, nii meelt ja mõtteid vangistav, joobnustav, kuid siiski nii ilmsüüta lapselik! Ja need silmad, need suured, sügavad ning säravad silmad! — Jaanus ei näinud üksvahe ülepea muud midagi kui neid silmi.

«Sa oled tõesti kasvanud — suureks ja — nägusaks,» kohmas ta vastuseks.

«Vaata, vaata, sa hakkad kergemeelsete noorte rüütlite viisil tütarlapsi meelitama. Aga nüüd istu ja jutusta mulle, mis sa oled teinud kõige selle aja, mil ma sind näinud pole.»

Nende sõnadega istus ta pingile; Jaanus võttis

istet tema kõrval. Sealjuures langes neiu pilk raamatule, mida Jaanus oli lugenud. Ta võttis raamatu, mis pärgamendile oli kirjutatud, ja kirja silmates hüüdis ta imestades:

«Sa loed ladinakeelseid raamatuid? Kust sa õppisid ladina keelt?»

«Ma hakkasin juba kloostris ladina keelt õppima. Pärast aitas mind vana eremiit, kes on sügavalt õpetatud mees, niikaugele, et kõik mõistan, mis ma loen.»

«Olid sa siis Prohveti-Pärdiga nii hea tuttav?»

«Olin küll. Ta õpetas mind ka kõiki sõjariistu tarvitama.»

«Mida sa praegu lugesid?»

«See koht räägib Messeenia sõdadest.»

«Messeenia sõdadest? Sa armastad ajalugu uurida?»

«Armastan küll. Kuid sügavamalt uurida ma kõike ei jõua, selleks on eremiidi ja ka kloostri kirjavara liiga vähene. Aga ma kosutan ennast suurte, tõsiste meeste eeskujul, olen rõõmus muinasaja rõõmsatega, leinan kurbadega. Mulle tundub siis, nagu elaksin nende keskel. — Ka vaimustust äratab ajalugu ja ergutab tegudele.»

Jaanuse kõne oli selge ja kõlav, ehk küll pisut veniv, isaisadelt päritud laadi. Rääkimise juures vaatas ta enese ette lauale, kus ta parem käsi puhkas. Emiilia kuulas osavõtlikult ja küsis, kui Jaanus vaikis:

«Vist liigutab sind messeenia rahva õnnetu vabadusepüüe väga? Sa olid ju, kui ma sisse astusin, nii sügavas lugemises, et minu sammugi ei kuulnud.»

Jaanus viivitas vastusega.

«Kui inimene ise hädas on või ennast arvab hädas olevat,» ütles ta siis tasakesi, «siis lõikab võõras appihüüdmine ta südant teistviisi kui muretul ajal. Kuidas võiks kannatava, hävineva rahva hädakisa mind liigutamata jätta, kui . . .»

Jaanus jäi vait ja pööras näo kõrvale.

«Miks sa kurvaks lähed?» küsis Emiilia murelikult. «Mis sa tahtsid öelda?»

Jaanus tegi teist juttu:

«Vaat' neil inimestel oli rõõmus elu, kes Periklese päevil kauni Ateena kodanikud olid. Jalge all paradiisisarnane maa, pea kohal lõpmatu sinine taevas, vabal merel tiivustatud laevad, terve linn kaunima kunsti ehtes, tänavail rõõmus, vaba rahvas üldise hariduse ilus ja tarkade seaduste kaitse all. Ma tahaksin, et ma tol ajal Ateenas, — või tuhande aasta pärast tulevikus oleksin elanud, kuni vahest ka meie maal haridus ja vabadus halli taeva siniseks värvib ning kadakad roosipõõsasteks muudab.»

Jaanus püüdis silmanähtavalt ilusaid sõnu sepitseda, et sellega oma tõsiseid tundmusi varjata. Sellest sai ka Emiilia aru.

«Sa ei ole rahul oma isamaaga, Jaanus,» ütles ta tõsiselt.

«Ma armastan seda pinda, kus ma sündinud olen,» ütles Jaanus, «ma armastan teda kuumalt ja truult. Aga mul on igav, ma olen üksi. Kui ma siin metsas üksipäini luusin, kuna sinine taevas mu pea kohal särab, linnud laulavad, oja vuliseb ja puud saladuslikult kahisevad, siis paisub mu süda, ma hakkaksin sõprade kaela ümbert kinni ja hüüaksin kallis emakeeles: «Tänage, vennad, taevataati, kes meile kena, armsa isamaa on kin-

kinud!» Aga ma olen üksi, ei ühtegi hinge ligidal, kes mu rõõmust või kurvastusest osa võtaks või kellele mina oma osavõtmist vennalikult võiksin jagada.»

Emiilia ütles kahetsedes:

«Ma saan nüüd küll aru, kui igavad su päevad niisuguste mõtetega peavad olema. Aga mispärast ei otsi sa endale seltsi, mispärast matad sa oma mõistuse ning teadmised kõikide eest ära, kuna sa nendega au ja kiitust, sõpru ja trööstijaid küllalt võiksid leida?»

Jaanus raputas pead.

«See on võimatu. Oma kodumaad ei raatsi ma maha jätta, ja hakkaksin ma siin au ja kiitust otsima, siis peaksin ilmtingimata oma rahva rõhujate hulka minema, nende mõtted omadeks mõteteks tegema ja nende püüete edendamiseks endale au ja tänu otsima.»

«Siis oled sa otsekohe kõigi taanlaste ja sakslaste vaenlane? Oled ka minu vaenlane?»

«Kes nimetab ussikest tee peal vaenlaseks, kui ta tallaja jala all vingerdab?»

«Sina pole kellegi ussike.»

«Siiski, mis aitaks see mind, mis aitaks see minu rahvast, kui mina, tundmatu noor inimene, ennast kahe suure ja vägeva rahva vaenlaseks tunnistaksin? Oleks ju ka ülepea rumalus mõnd tervet rahvast tema üksikute liikmete pärast vihkama hakata. Ma vihkan ainult oma isamaa üleannetuid rõhujaid, olgu nende rahva nimi mis tahes. Aga mis aitab seegi? Nende vastu ma ometi midagi ei jõua, nende kasuks ma midagi teha ei taha, niikaua kui nende kasu on minu vendade kahjuks. Nii olen ma kätest ja jalust seotud.»

«Aga kui sul nüüd tõesti suurem jõud oleks, kui näiteks sinu rahvas veel kord mässama . . . või oma vabaduse eest võitlema hakkaks, kas sa siis heidaksid minu vaenlaste hulka?»

See otsemeelne küsimus ei meeldinud Jaanusele. Ta vaikis.

«Ütle,» algas Emiilia, kellel kibe tõsi taga oli, uuesti, «kas sa võiksid meid, minu isa, venda ja mind, vihaselt taga kiusata? Kas sa võiksid enne võitlust jumalat paluda, et ta meid kui sinu vaenlasi hävitaks?»

Siin pani Emiilia oma käe nagu vannutades Jaanuse õlale ja vaatas talle põnevalt silmi. Jaanus pööras näo kõrvale ja ei lausunud sõnagi.

«No ütle nüüd!» palus neiu uuesti.

Jaanus katsus naljatada: «Anna mulle vähemalt aega!»

«Kui ma sulle aega annan, kas siis ütled?»

«Kui mul midagi on öelda . . .»

«Kui palju aega sa tahad?»

Jaanus oli kitsikuses. «Mõtlemisaega?» küsis ta.

«Jah,» kostis Emiilia.

«Nii palju, kui sa ise annad, Emmi.»

«Soo? Nii palju annan, kuni üks, kaks, kolm loen.»

«Säh nüüd . . .»

«Üks . . .»

«Jäta see tühi nali, Emmi.»

«Kaks . . .»

«Ei ma ütle nii ruttu midagi.»

«Petis! Sa ei tahagi täna öelda. Aga kust ma su teinekord jälle kätte saan?»

Neiu näis viimase küsimuse juures pisut kohkuvat.

«Jah, kust?» kordas Jaanus ja näis ka kohkuvat.

Tekkis vaikus. Emiilia vaatas enese ette maha, Jaanus silmitses oma keskmise sõrme nukki, mis oli teistest kõrgem ja punasem.

Seal kuuldus lähedal hobuse sammude müdin ja kaks pead tulid väljaspool aeda nähtavale. Need olid rüütel Kuuno ja tema hobuse pead.

Emiilia tõusis.

«Mind otsitakse,» ütles ta kiirustades, «ma pean minema. See noor rüütel on üks mu jahisõpradest. Rüütel Kuuno!» hüüdis ta lehestikust välja astudes.

Rüütel Kuuno pööras pead ja tegi imestava näo, leides lossipreili siit talumehe aiast.

«Kuidas te, preili, siia pääsesite?» hüüdis ta hobust peatades.

«Juhtusin kogemata . . . Siin elavad minu vanad tuttavad. See,» ütles Emiilia Jaanuse peale näidates, «see on minu kõige armsam noorpõlvesõber.»

Noormehed teretasid teineteist jahedalt.

«Aga nüüd pean ma minema, olen kaua viibinud. — Kohe tulen teiega, rüütel.»

Neiu tahtis Jaanust jumalaga jätta, aga see tuli kuni väravani kaasa ja aitas rüütli viisil Emiilia sadulasse. Neiu jalg vääratas vähekese; ta oleks kukkunud, poleks Jaanus teda toetanud. Ühe silmapilgu hoidis Jaanus õrna keha oma käte vahel ja tundis, kuidas elav tuli talle soontesse voolas. Neiu hüppas punastades sadulasse. Ta näis Jaanusele veel midagi öelda tahtvat, aga rüütel Kuuno jõudis parajasti sinna.

«Jää jumalaga, Jaanus!» ütles neiu ja surus kähku Jaanuse kätt. «Teinekord räägime sellest asjast rohkem.»

«Head teed!» vastas Jaanus välise rahuga.

Sõites vaatas Emiilia veel paar korda tagasi. Rüütel Kuuno ajas hobuse kiiremale jooksule. Mõlemad olid peagi Jaanuse silmist kadunud.

Jaanus jäi tükiks ajaks samale paigale seisma. Siis läks ta aeda tagasi, istus pingile ja võttis Messeenia sõjad jälle käsile. Aga kirjatähed hakkasid tema silme ees hüplema ja vehklema, nagu oleksid nad kõik need vahvad sõjamehed, kelle tegudest nad jutustasid. Noormees viskas raamatu käest, toetas selja vastu seina, pani ühe jala teise üle, hakkas ristis kätega põlve ümbert kinni ja vahtis üksisilmi põlve otsa. Aga põlve otsast tikkusid kõiksugu imevärki vigurid välja, virvendasid, väänlesid ja ühinesid naisterahva kujuks. Ta hakkas kätega kujutuse ümbert kinni ja tundis oma rinna ja käsivarte küljes magusat puutumist . . . Jaanus heitis selili pingile, pani käed pea alla ja vahtis lakke. Aga lagi kadus ja Emiilia pilt liikus üleval vahelduvas valguses . . . Jaanus pöördus pingil küljeli, nägu vastu seina, ja sulges silmad. Aga silmalaud vajusid vaate eest ja kaks suurt sügavat silma läikisid neile pimedusest vastu . . .

IX

Jaanus kargas püsti, äigas käega üle otsaesise ja raputas pead.

«Mis see on?» pomises ta enese ette. «Uus piin

tuleb igavusele lisaks.» — Aga esiotsa oli ta siiski täis õnne — õnnetusest polnud pikemat juttu.

Ta keeras raamatu kokku, pistis rulli põue, läks aiast välja ja sammus metsa. Oma armastatud metsa ilu ei pannud ta täna tähelegi. Ta oli täiesti oma mõtete orjaks saanud. Need tulid ja läksid nii kiiresti, et ta ühtegi ei jõudnud tabada ning arutama hakata. Kuid kurvad need mõtted ei olnud, seda võidi tema kõrgel hoitud peast ja kergetest liigutustest ära tunda. Jaanus sammus kiiresti edasi ega pannud tähelegi, kuidas kuivad raod tema jalge all ragisesid ja siin-seal mõni madalal rippuv oks ta nägu riivas. Mets harvenes, lõppes viimaks täiesti ja viljapõllud kollendasid rändaja silma ees, kes meelde tuletades seisatama jäi. Väljade vahel mustasid mõned viletsad hurtsikud. See oli küla. Jaanus seisis natuke aega mõttes. Siis pöördus ta paremat kätt, kõndis metsa ja põldude piiril paarsada sammu edasi kuni sõiduteeni, mis lossist külasse viis. Seda teed mööda hakkas Jaanus küla poole minema.

Küla oli peaaegu tühi. Mehed olid jahil aitamas, naised põllul. Esimese sauna ukse ees istusid kaks vanaeite ja maitsesid lõunaks jahukörti. Jaanus teretas mööda minnes ja soovis leivale jätku. Üks eideke tõstis pead, seadis käe lusikaga silmade kohale, et paremini näha, ja Jaanust ära tundes kähises:

«Ae, jumalime, Metsa oma.»

Seepeale tõstis ka teine eideke pead, hoidis ka käe lusikaga silmade kohal ja ütles:

«Või Metsa oma.»

«Kuidas, eided, käsi käib?»

«Tänu taevale!» kostis esimene eit. «Kus sa selle a'a olid?»

«Käisin linnast raamatuid toomas.»

«So-oh. Küllap vist ikka ogaraks lähed nende raamatutega.»

Eidekesed võtsid jälle jahukördi käsile.

Jaanus sammus külatänaval edasi. Koerad tundsid teda ja liputasid saba, kui ta mööda minnes neid nimepidi hüüdis. Poolalasti lapsed närustes, räpastes särkides tulid vastu, lõid patsi ja soovisid sülle saada. Kõige vaesema, vildakile vajunud sauna ees peatus Jaanus ja astus madalast uksest sisse. Ta pidi sammu allapoole astuma, sest toapõrand oli sügavamal kui maapind. Valgusest tulles ei seletanud ta esiotsa midagi poolpimedas ruumis, millele põienahaga kaetud auk tagumises seinas pisut valguskuma andis. Ühest nurgast küsis lambatall uudishimulikult: «Määmää?» ja paar ninakat kana pahandasid: «Kakaakakaa!» Teisest nurgast kähises maa-alune hääl: «Kes see tuli?»

«Mina — Metsa Jaan,» kostis Jaanus ja hakkas häälekõmina järgi edasi kobama. Ta silm oli pimedusega juba veidi harjunud, nii et ta enese ees õlgedest aset märkas, millel hall, kõdunenud vanamees poolküljeli lebas. Tema kõrval lamas veel riidenadiga kaetud poiss, kes nähtavasti magas.

«Tasa, tasa!» kähises vanamees, altkulmu magava poisi poole piiludes, ning näitas käega madala kolmejalgse järi peale, mis seina ääres seisis. Jaanus tõmbas järi aseme juurde ja võttis istet.

Aga vist oli kanade kaagutamine poisi siiski

äratanud. Ta õhkas sügavasti, liigutas ja lõi silmad lahti.

«Pagan võtku!» urises vanamees. «Jälle ärkvel!»

Jaanus hakkas oma põue ja taskuid mööda kobama, ei leidnud aga midagi.

«Kahju,» ütles ta kahetsedes, «täna mul ei ole midagi kaasas. Mu tulemine oli kogemata, üsna ilma mõtlemata.»

Poiss, kes pealtnäha umbes viieteistkümne aastane võis olla, tõstis Jaanuse häält kuuldes pead ja tahtis ennast põsekile upitada, kiskus aga korraga näo viltu ja langes tasa vingudes tagasi asemele.

«Mis see on?» küsis Jaanus ehmatades, «kas Maanus on haige?»

«Jah, kena haigus!» pomises vanamees vihaselt ja lõi käega.

«Heldeke, mis tal siis viga on?»

«Küsi seda lossikupjalt.»

«Mis?»

«Ma ei teinud midagi, ei midagi!» vingus poiss valusalt ja pöördus kummuli. «Oi valu, valu!»

Kahvatades laskus Jaanus põlvili poisi kõrvale maha. Kui ta kerge katte hellasti kõrvale lükkas, põrkas ta tagasi. Poisi katkine särk oli veretäppisid täis ja mitmest kohast keha küljes nagu liimiga kinni. Vanamees pööras näo ära ja pomises läbi hammaste:

«Nad on ta vaeseomaks peksnud.»

Jaanus, kes jälgist nähtusest nagu uimastatud oli, kohendas katte jälle õnnetu poisi keha üle ja küsis väriseval häälel, millal see õnnetus oli sündinud.

«Täna hommikul ta selle nahatäiega koju tuli,» urises vanamees vastuseks.

«Aga mispärast?»

Vanamees kehitas õlgu. «Poiss ütles, ta olevat noorhärra koera «tigedaks hundiks» nimetanud, ja noorhärra käsu peale olevat kubjas ta talli viinud ja uhtunud. Mis seal imet?»

Maanus pööras valusasti ohates pead. Tema silmad olid kinni, aga huuled sosistasid järk-järgult: «Ta sidus mu kinni . . . ja peksis . . . piitsaga . . . nagu koera . . . Oo! Ma ei teinud . . . muud . . . kui ütlesin . . . oo! . . . oo! . . .»

Haledus pani Jaanuse südame lõhkema.

«Kas külma vett on toas?» küsis ta vanamehelt, kes tuimalt kui puupakk paigal lamas ja vastuse asemel ainult pead raputas. Jaanus tõusis ja vaatas otsides ringi. Ühest nurgast leidis ta ämbri, haaras selle kätte, käskis vanameest linaseid nartsusid otsida ja läks ise õue, kaevust vett tooma.

Kui ta veega tagasi tuli, oli vanamees üles tõusnud ja tuustis iseenese ette pomisedes kirstu kallal nurgas. Jaanus pani veeämbri aseme kõrvale maha, tõstis poisi pea pisut üles ja sosistas talle vaigistavaid sõnu kõrva sisse. Poiss õhkas, heitis siis kummuli ja jäi vagusalt ootama.

«Noh, kas leidsid?» küsis Jaanus vanamehelt, kes ikka veel kirstu ees küürutas ja selle sisemust soris.

«Pagan võtku, mina'p siit leia hilpugi,» urises vanamees.

Jaanus läks ise kirstu juurde, otsis ja leidis viimaks tüki peenemat linariiet.

«Küllap vanamoor nüüd jälle ragistab,» nurises vanamees ja pesitas enese jälle põsekile asemele. Ta vahtis vagusalt, kuidas Jaanus Maanuse haavu pesi, kinni sidus, poisi õrnalt istukile aitas, märjad õled alt ära võttis ja aset uuesti kohendas. Maanuse näolt võis selgesti lugeda, et kõik see talitus talle kibedat valu tekitas; aga aru saades, et see kõik headuse pärast sündis, pigistas ta hambad kokku ja vaatas haleda naeratusega oma heategija otsa.

«Nüüd ole siin nii kaua maas, kuni sind rahule jäetakse,» ütles Jaanus tõustes. «Sa oled priske poiss ja saad varsti terveks. Ma pean nüüd koju minema, ja kui mahti saan, siis tulen õhtul tagasi ja toon sulle valuvaigistuseks midagi kaasa.»

Aga ta ei saanud oma lubamist täita. Kui ta sauna uksest välja astus, oli taevaäär sinimusta pilvega kaetud, mis kiiresti, äkitselt tõusnud tuulest aetud, üle sinise võlvi veeres. Jaanus kiirendas sammu ja jõudis parajasti metsa varju, kui esimene välk pilvest pilvesse sähvis ja esimene kõuemürin raksatas. Ta jõudis koju, märg kui särk pesus.

Tervel päeval ja järgmisel ööl sadas vihma kui oavarrest.

X

Kolmel päeval ei olnud Metsa talust keegi lossi ega külasse saanud. Pühapäeva õhtul võttis Jaanus nõuks Maanust vaatama minna. Ta läks läbi metsa, kuni harvemate puude tagant väljad

paistma hakkasid. Siin jäi ta seisatama ja — käänas korraga paremat kätt lossi poole.

Mispärast? — Seda ei hakanud ta arutama. Ta polnud vahepeal ju viiel aastal kordagi sinnapoole saanud.

Kui lossihooned eemalt valendama hakkasid, pöördus ta kõrvale, sinnapoole, kus temale noorest east väga tuntud lossiaed rohendas. Ta pani tähele, et lossi katusel lehvis must lipp. Mis see tähendas? Oli keegi lossihärra perest surnud? Kerge ehmatusevärin käis silmapilguks Jaanuse kehast läbi.

Ta hiilis piki aiamüüri edasi, kuni üks koht tuli, kus müür oli madalam. Sealt võis ta tervet lossi selgesti näha. Jaanus toetus müüri najale ja jäi kuulatama.

Lossist kuuldus tume kära.

«Seal näib jahiselts ikka veel koos olevat,» mõtles Jaanus, «prassivad veel õige vahvasti. Aga see must lipp? Mis see tähendab?»

Siis kriiksus raudvärav, mis lossihoovist aeda viis, ja paljude häälte kõmin tuli kuuldavale.

«Külalised tulevad aeda jalutama,» mõtles Jaanus ja astus sammu kolm, neli kõrvale, kus tihedad põõsad üle müüri ulatusid ja teda aias olijate silma eest varjasid. Salk noori isandaid tuli laial liivateel valju vadinaga ligemale. Kõigil näisid pead rasked ning jalad ja keeled nõrgad olevat. Mõned hoidsid üksteist käe alt kinni.

«Kuule, Oodo!» kuuldi üht ütlevat, «tont võtku, ulgumiseks pole sul vähematki põhjust. Alles kakskümmend aastat vana ja ise juba peremees . . . tont võtku, seal ei saaks ma mädarõikagagi tilka silma.»

«Õige, õige,» kinnitas teine, «mina saadaksin niisuguse päranduse eest kümme taati hauda ja maksaksin iga kord hauakaevajale kümnekordse palga! Tõepoolest, ma ütlen.»

«Tasa, tasa,» kõlas Oodo hääl, «ära seda nii valjusti ütle, et su taadike kuuleks! — Näete nüüd, kui aralt ta ümber piilub. — Sa, kergats, tunnistad ju jalapealt, kui sügavast südame põhjast su sõnad tulevad.»

Kogu salk naeris.

«Pagan võtku!» turtsus kümne isa matja pisut tasemini, «kas kõik tuleb siis südame põhjast? Mis seal irvitada? Kui ei tule südamest, siis ei tule südamest.»

«Aga mina ütlen südamest,» algas Oodo valjusti, «et mul ulgumistuju sugugi poleks tulnud, kui ka isa mulle vana mära sabagi poleks pärida jätnud. Mis surnud see surnud. Mina pean ka omal ajal surema ega nõua kelleltki leinapisaraid. Ainult sest suurest ehmatusest pole ma veel toibunud. On surm iganes nii äkki tulnud? Pikne sähvib mu silma ees puusse, isa hobune kargab kui küünal püsti ja sealsamas lendab isa vastu kändu ja — pea puru. Valmis!»

Salk kadus puude ning põõsaste vahele ja häältekõmin läks kaugel segaseks. Jaanus, kes kõik kuulnud oli, arvas seda unes kuulnud olevat. Oli see siis võimalik? Hea lossihärra surnud — ja nii äkitselt, nii hirmsal viisil!

Aiatee liiv krõbises uute tulijate jalge all. Kaks inimest tulid pikkamisi lähemale — meesterahvas ja naisterahvas. Need olid — Jaanus tundis nad kohe — rüütel Kuuno ja preili Emiilia.

Emiilia oli mustas riides ja, niipalju kui eha-

valgel oli näha, väga kahvatu. Ta toetus noore rüütli käsivarrele. Nähtavasti vajas ta lohutust, ja seda jagas Kuuno ohtrasti, nagu õige rüütli kohus.

«Kui te teaksite, auline preili,» kõlas Kuuno pehme, paitav hääl, «kui suurt osa mina teie õnnetusest võtan, te kuulaksite suurema tähelepanuga minu trööstisõnu, mis nõrgad on, aga südamest tulevad. Teaksite teie, missugune põlev valu kui odapiste mu südamesse torkas, kui teie täna isa matmise juures südantlõhestava kiljatusega maha langesite! Ma oleksin kümme aastat oma elueast ohverdanud, kui sellega teie õndsat isa kümneks minutiks siia kurja maailma tagasi oleksin jõudnud meelitada, teile ütlema, et tal nüüd hea on, ja et ta teile tulevase jällenägemiseni pikka, õnnelikku iga soovib.»

Emiilia vastas kurval, väsinud häälel:

«Ärge rääkige sellest, rüütel. Ma tean, te olete hea inimene ja tahate mind rahustada, aga teie vaev on raisatud.»

Rüütel jäi vait. Vaikselt liikusid mõlemad mööda. Jaanus aga jäi veel tükiks ajaks müüri taha seisma. Ta oli sügavasti liigutatud.

«Missugune hirmus õnnetus!» ütles ta iseeneses. «Emiilia armastas oma isa üle kõige maailmas, seda ma tean. Kuidas võib nüüd valu ta heldet, pehmet südant piinata! Kurbus ähvardab teda ennast hauda saata. Aga see mõte on hirmus. Emiilia hauas! Jumal hoidku!»

Jaanus vaatas haleda meelega veel kord lossi poole, mille üle must lipp õhtutuule käes lustlikult lehvis, kui arvaks tema, kurbuse enese märk, häbiks leina pärast laiska rahu pidada. Lossis

süüdati tuled põlema, teenijad sõelusid sinna ja tänna, aiast kadus noorte isandate joobnud kära. Jaanus õhkas ja hakkas venival sammul kodu poole kõndima.

«See vaene, vaene neiu,» mõtles ta pimedast metsast läbi minnes, «mispärast pidi see põrutav õnnetus just teda tabama? Ta on veel nii noor, nii nõder ja õrn . . . kuidas saab ta nüüd toore, äkilise Oodoga toime? Nüüd nutab ta iga päev üksipäini oma kambris, kuni ta silmad tuhmiks ja põsed lumivalgeks lähevad. Kes kaitseb teda nüüd? Kes lohutab teda? Oh, võiksin ma nüüd nii kui enne . . .»

Siin takistas mõni asi Jaanuse kahetsevat mõttekäiku. Meelde tuli noor, kena rüütel, kes Emiiliat aias nii ilusate sõnadega oli püüdnud rahustada, hoopis ilusamate sõnadega, kui Jaanus neid arvas teha võivat. Ja nad olid teineteise käe alt kinni hoidnud . . .

Jaanuse puhtasse, kaastundlikku südamesse asus sügava haleduse kõrvale teine, võõras tundmus, ja see oli kibe. Ta hurjutas ja tõrjus seda tundmust tagasi, tahtis üksnes armsa sõbra õnnetust meeles pidada, aga ta ei pääsenud visast mõttest lahti. Enesearmastus elab ju igas südames mõningal mõõdul. Jaanuse südames elas ta vähemal mõõdul, aga ta elas siiski ja ässitas: «Sa oled rumal, va Jaanus. Sinu arutused on albid. Mis sa jampsid? Emiilial ei peaks aitajaid ja lohutajaid olema! Tal on neid tosinate kaupa, iga mees tosin korda parem kui sina. Kas ta sinust midagi hooliks? Mäletab ta ka veel, et sina maailmas oled? Mine koju ja nuta ise selle üle, et sa nii väeti ja vilets oled.»

Niisuguste piinavate mõtetega jõudis Jaanus tunni aja pärast koju, enam vaimu kui keha poolest väsinud.

Kui ta tuppa astus, istus vana Tambet sulaste ja ümmardajatega õhtusöögil. Jaanusel ei olnud söögiisu ega jutuhimu, ta vabandas ennast peavaluga, soovis kõigile head ööd ja läks oma kambrisse.

See kamber seisis kitsa ja madala aknaga vastu jalgväravat, mis hoovist aeda viis. Kamber oli võrdlemisi suur ning kõrge, riistad seal ja säng tagaseinas olid lihtsad, kuid puhtad ja nägusamad kui muidu talumajades. Aken ja jalgvärav olid lahti, nii et aiast värske öölõhn sisse voolas.

Jaanus istus akna juurde ja mattis pea pihkudesse. Õues oli tuuleõhk vaikinud, tähed särasid taevast. Metsast huikas korra öökulli inetu hääl. Siis vältas jälle öövaikus.

Jaanuse südant täitis ääretu härm. Need tundmused olid talle võõrad, uued. Ta ei leidnud neile sõnu, ei seletust. Ta pea hakkas valutama. Ta tõusis ja heitis täies riides sängi. Kuid uni ei tahtnud tulla. Viimaks vajusid ta silmad ometi kinni.

Aga mis see oli?

Jaanus nagu ei olnudki omas toas selili sängis, ta seisis ikka veel lossiaia müüri taga ja nägi kõik, mis aias sündis. Seal jalutasid noored isandad, toredate riiete ja uhkete nägudega, ja igaüks karjus ja kiitis iseennast. Ning siis tuli üksik paar, need olid rüütel ja keegi preili. Nad käisid sõbralikult käsikäes, vaatasid naeratades ühtepuhku teineteisele silmi, ja rüütel kummardus neiu kõrva poole ja rääkis mahedalt, meelitavalt, nii et neiu silmad hiilgasid ja õnnelik naeratus

elustas ta nägu. Ja vaata, nüüd hakkas rüütel kahe käega neiu ümbert kinni . . .

Jaanus tahtis karjuda, tahtis appi joosta, aga ta oli kiviks tardunud, nii et ta ei võinud häält teha, ei kätt ega jalga liigutada. Ja nüüd, oi imet! hakkas rüütel neiuga, keda ta palavalt kaisus hoidis, maast tõusma, nad kerkisid, kerkisid . . . Viimaks kadusid mõlemad pilvedesse. Jaanus vahtis üksisilmi seda kohta, kuhu viirastus oli kadunud, vahtis nii kaua, kuni ta silmad tuhmiks läksid ja kaks suurt, rasket pisarat ta põskede üle veeresid. Ta sirutas käed välja ja hüüdis: «Emmi, Emmi! . . .» Seal lõhkes pilv teist korda, vana lossihärra kahvatu kooljanägu vahtis põlevail silmil Jaanuse otsa, kuivanud käed sirgusid temale ähvardavalt vastu ja nagu kauge kõuemürin mägede tagant kõmises hääl närtsinud huultelt: «Vaata enese selja taha, talupoeg! Vaata enese selja taha, ori!» . . . Jaanus pööras pead ja nägi suurt kollendavat välja, mille peal sajad orjad, meeste- ja naisterahvad, olid vilja lõikamas. Palavasti põletas päike tööliste selga, kuna paledelt higi ojadena maha voolas. Kurja näoga kubjas kõndis nende keskel edasi-tagasi, vandus ja peksis raske piitsaga neid, kes silmapilguks julgesid selga sirutada. Salajane oigamine, piitsa plaksumine ja äkilised valukiljatused kajasid üle välja. Kui Jaanus orjade nägudesse vaatas, arvas ta igaühes oma lihast venda, oma lihast õde ära tundvat. Ta sulges silmad . . . Korraga kuulis ta õige lähedalt oma nime hüütavat. Ta avas silmad ja nägi, kuidas kubjas üht poissi, keda Jaanus väga hästi tundis, pingi külge sidus ja armutult peksma hakkas. Rasked piitsahoobid sadasid vuhisedes õnnetu

poisi selga, kust suured verepiisad üles purskasid. Poiss vingerdas ja karjus koledasti . . . Jälle kuulis Jaanus oma nime hüüdmist, ta tahtis vihaselt halastamatu kupja kallale karata . . .

«Jaanus! Jaanus!» kõlas hale hääl selgesti tema kõrva ja Jaanus ärkas.

Ta avas silmad. Külm higi kattis ta otsaesist. Tuba oli valge, kuu paistis heledalt sisse.

«Missugune hirmus unenägu!» mõtles ta ja imestas isegi, et see tõesti oli unenägu olnud, nii selgesti oli ta kõike näinud. «Ma vannuksin selle peale, et tõesti oma nime kuulsin.»

«Jaanus! Jaanus!» hüüti sealsamas selgesti.

See ei olnud enam unenägu.

Jaanus pööras silmad kähku akna poole ja kargas kerge karjatusega üles.

Aknast vahtis inimene tuppa.

«Maanus!» hüüdis Jaanus poissi ära tundes, «kust sa südaöösel siia said?»

«Pai Jaanus, lase mind sisse!» palus poiss. Ta oli kahvatu kui kooljas ja värises kõigest kehast.

«Roni siitsamast sisse.»

Maanus ronis vaevaga kitsast aknast sisse.

Toas oleks ta nõrkuse pärast peaaegu kukkunud. Jaanus toetas teda ja talutas oma sängi juurde, mille peale poiss, selga vastu seina toetades ja pead rinnale lastes, jõuetult istuma jäi.

«Mis sul viga, Maanus?» küsis Jaanus murelikult.

«Leiba . . . tükike leiba! . . . Ma olen nälginud,» surus poiss järk-järgult rinnast välja.

Jaanus läks kikivarbail välja, kobas köögis, kobas sahvris, leidis tüki leiba, liha ja kannutäie

hapupiima. Poiss kippus näljase hundi ägedusega toiduvara kallale.

«Kui kaua sa juba nälginud oled?» küsis Jaanus, muretsedes, et poiss enesele vorpides liiga võiks teha.

«Laupäevast saadik,» pomises Maanus kibedas töös ja hammustas sügava poolringi leivasse.

«Ei sa siis kõike tohi ära süüa.»

Maanus vahtis kohkunult keelaja otsa.

«Sa teed enesele kahju. Jäta nüüd järele.»

«Aga, pai Jaanus . . .»

«Anna siia. Pärast võid jälle süüa.»

Haleda meelega lahkus Maanus ülejäänud toiduvarast. Jaanus tõstis ta jalule, kohendas sängi ja ütles:

«Nüüd võtame riidest lahti ja heidame magama. Seni räägi mulle lühidalt, kui jõuad, mis sulle on juhtunud.»

Ja kuna mõlemad endid riietest välja koorisid, jutustas Maanus unise, aga endise vastu juba toibunud häälega, kuidas kubjas teda laupäeva hommikul kodust leidnud ja kui laisklejat nuhelda tahtnud. Tema putkanud tulise hirmuga uksest välja, kubjas kirudes tagantjärele. Poisi väledad jalad olid teda seks korraks küll päästnud, aga ta ei julgenud enam jalga koju tõsta, sest ta teadis, et kubjas teda oli lubanud «vaeseomaks» peksta. Ta hulkunud terve öö ja pühapäeva metsas ümber, kuni viimaks nälg teda siia ajanud.

Seni olid mõlemad ühe vaiba alla pugenud. Maanus surus ennast krutti tõmmates vastu Jaanuse rinda ja juba pool-uinudes sosistas: «Tee minuga . . . mis tahad . . . ma . . . ma olen hirmus . . . väs . . .»

Sellega sohises viimne jõud poisi rinnast, ta silmad vajusid kinni ja sügav hingetõmbamine tunnistas, et Maanus oli langenud une kaissu.

Jaanus aeles veel kaua unetult selili, käed ristis pea all. Ootamatu vahejuhtumine oli ta mõtteid pisut lahutanud, kuid iseäralik kurb tundmus, nagu suure õnnetuse etteaimamine, rõhus ta rinda. Viimaks, pisut enne päevatõusu, vajus ta sügavasse, surmasarnasesse unne.

XI

Teisel hommikul ärkas Jaanus hilja. Maanus magas veel. Kui Jaanus ennast riidesse pani, tõusis õues vali sõnelemine. Ta tõttas õue. Seal seisis salk mehi, ühel pool vana Tambet oma sulastega, teisel pool lossikubjas kahe mõisasulasega. Tambet näis elavalt mõnd kupja ütlust valeks ajavat.

«Kust ta pidi siia saama?» vaidles ta. «Läbi katuse ei võinud ta ometi sisse sadada. Kuidas ma siis teda poleks näinud?»

Väike kubjas tantsis ühelt jalalt teisele, vangutas pead, irvitas ja kääksus: «Ei sa mind peta, vennike, ei sa mind peta. Ta on siin ja siia ta jääb. Jumala eest. Kui sina ei tea, siis teab sinu poeg.»

«Mis asja?» küsis Jaanus ligemale astudes.

Kubjas pöördus järsku ümber, vahtis Jaanuse otsa, laksutas näppu ja kilkas: «Vaat', vaat', seal ta on. Seal ta ise on. Ähää, pojuke, kuhu sa jooksiku panid? Kuhu sa peitsid redu? Mis? Mi-is?»

Jaanus pööras talle selja ja küsis, kuigi tõtt aimates, isalt: «Mis see tähendab?»

«Kurat teab, mis see tähendab,» vastas Tambet tema kohta haruldase kärsitusega. «Niipalju kui ma aru sain, otsib ta Saare Maanust taga, kes pakku olevat jooksnud.»

«Seda ma ütlen, siin ta on!» kriiskas kubjas uuesti. «Kes see alati Saarel istus ja poissi poputas? Kelle juurde ta nüüdki muidu jooksis kui oma kalli Metsa Jaanuse juurde? Ega ta ometi metsa võinud jääda. Ütelge, kellel aru peas, ütelge, kas ta võis metsa jääda?»

Jaanusele tuli tusk. Tema aus meel põlgas valet, kuid tõtt ei tohtinud ta seekord ometi rääkida. Ta vaikis nõutult. Kubjas uuris kui kull tema nägu.

«Olgu kuidas on,» tõendas Tambet, «aga seda ma tean, et teda siin ei ole.»

«Vale! Vale!» kilkas kubjas kätega vehkides, «minu käest te ei pääse. Kuhu sa minu käest pääsed? Tooge ta välja, nüüd kohe tooge ta karvupidi välja, muidu otsin terve maja läbi. Ja-ah! Sa ei taha? Ei taha? Siis lähme otsima, poisid, tuustime viimse kui nurga läbi. Aga siis hoidke endid, oi, oi, hoidke oma nahka!»

Nende sõnadega kippus kubjas maja ukse poole. Aga Jaanus seadis enese ukse ette ja ütles ülekeeva vihaga:

«See maja on vaba mehe omandus, siia ei tohi keegi ilma loata sisse tungida.»

«So-oh?» kriiskas kubjas pilkavalt, «või nii? Küllap näeme, kui kaua teie kiidetud vabadus kestab. Küllap uus härra teile priiust õpetab,

närukaelad! Oot', oot', küll me näeme peagi uudist.»

Vana Tambet tuli imestades lähemale. «Uus härra? Missugune uus härra?»

«Hähähää!» naeris kubjas. «Sa ei teagi veel, et vana rüütel eile maha maeti. Tohoo pärdikud!»

«Jumala pärast!» pomises Tambet kahvatades.

«Ja-jah, meil on nüüd teistmoodi härra. Ei see hellita. See mõistab härra olla.»

«Aga kuidaviisi . . .?»

«Kuidaviisi? Hähähää! Küll ta ise teab, kuidaviisi. Küll näete varsti, kuidaviisi. Pole viga.»

Jaanuse meelest hakkas see jagelemine läilaks minema.

«Ma tean seda lugu isegi,» ütles ta isale, «küll ma jutustan. Sinu ähvardusi, kubjas, meie ei karda. Mine oma teed!» käskis ta, näpuga hoovivärava poole näidates.

«Näe, näe, kui tore,» pilkas kubjas, «nagu kukk. Just nagu kukk. Ei veel lähe, pojuke, enne otsin maja läbi. Katsu mul kukke!»

Kubjas tahtis ukselingist kinni hakata, aga Jaanus seadis enese rinnutsi tema ette, vaatas temale teravasti silmi ja küsis sunnitud rahuga: «Kas lähed kohe?»

Kupja meelest läks lugu kirjuks.

«Hoidke ta kinni!» karjus ta kõikuval häälel mõisasulaste poole. Aga need ei julgenud kätt Jaanuse külge panna.

«Ma olen sind kaks korda heaga minna käskinud,» ütles Jaanus tumedasti, «ära kaeba, kui kolmas kord on kurjem. Visake ta välja!» andis ta käsu oma sulastele.

Kaheksa tugevat kätt tõstsid sipleva ja kääk-

suva kupja õhku, kandsid ta hooviärava juurde ja viskasid sealt kukerkuuti välja. Tema järel lahkusid ka mõisasulased, salamahti naeru turtsudes. Hoovivärav pandi lukku. Jaanus tõmbas isa majja, et ta kupja sajatusi ei kuuleks. Ta oli veidi kahvatu, aga välispidi rahulik, kui ta isale rääkima hakkas, mis ta lossiaia müüril seistes oli kuulnud ja näinud. Tambet vangutas mitu korda murelikult pead ja pomises:

«Paha lugu. Väga paha lugu.»

Tervel teel kirudes, longates ja sulaseid ähvardades jõudis kubjas koju.

Parajasti astus noor lossihärra salga võõrastega lossitrepist alla. Nad olid pruukosti lõpetanud ja kõik heas tujus.

«Teid ma nii ruttu minema ei lase!» hüüdis Oodo, kelle nägu lustist läikis. «Te peate mind aitama leinapäevi lühendada . . . Mis sina longid, vana karjakrants? Mis tõbi sul on, et nii haige näo teed?»

Viimased sõnad olid öeldud kupjale, kes sulaste seltsis trepi ette astus. Ta lonkas viimastel sammudel nii raskesti, et näis, nagu lüheneks tal astudes kord parem, kord pahem jalg, sealjuures oigas ning ähkis ta südantlõhestavalt. Härra ette astudes pani ta käed risti, kummardus maani, longutas pea rinnale ja hakkas liigutava nutuhäälega kaebama:

«Härral on hea naerda, härra on härra ja võib oma sulasega teha mis tahab. Aga mind on härra teenistuses teotatud ja poolsurnuks pekstud.»

Nüüd hakkas kupja keskpaik suure oherdi taoliselt keerlema.

«Kes sind nõnda nuhtles, vaene talleke?» naeris Oodo.

«Metsa Jaanus.»

«Kes?»

«Metsa Jaanus. Ja vana Tambet, tema isa. Peksid minu vaeseomaks ja sõimasid härrat. Oo-ooh!»

Noore lossihärra siiani lahkele näole kogunes tume pilv.

«Mis sa lorised?» küsis ta järsku. «Nemad sõimasid mind? Mind?»

«Sõimasid ja teotasid, et hirmus kuulata. Ja peksid mind. Oo-ooh!»

«Sul pole aru peas. Mispärast . . . kuidas nad julgesid?»

Võõrad valgusid nende ümber kokku ja naersid õnnetu kupja väänlemise üle.

«Nad on vargad,» hüüdis kubjas elavalt, «täied vargad ja röövlid. Kes teab, kui palju nad juba mõisa vara on riisunud? Nüüd on nad veel härra külast jooksiku enese juurde peitnud ega taha teda kätte anda. Täied röövlid. Ja kui mina läksin täna härra omandust taga pärima, siis hakkasid nad härrat teotama ning sõimama ja peksid minul kõik kondid kehas puruks. Oo-ooh!»

Oodo läks näost punaseks ja kärkis: «Kuidas sina, koer, mulle seda julged rääkida? Mispärast sa neid kohe ei sidunud ja siia ei toonud?»

«Oh, helde härra, mis jõudsin mina väeti üksi hulga vastu? Mina käskisin neid seal» — kubjas näitas sulaste poole, kellel põlved hirmu pärast nõrkema hakkasid — «appi tulla ja härra au mitte teotada lasta, aga nad naersid. Muudkui mina üksi . . .»

«Nad naersid?»

«Jah, mõlemad naersid, muudkui mina üksi . . .»

«Orjad siia!» hüüdis Oodo valjusti ja plaksutas käsi. Mõned sulased jooksid kokku.

«Viige need lurjused talli!» käskis noor lossihärra mürisevalt. «Kummalegi sada hoopi vitsu ja siis kõige sügavamasse keldrisse!»

Värisevad pahategijad viidi ära.

Oodo pöördus jälle kupja poole, kelle näole silmapilguks õel irvitus ilmus. «On see kõik sõnasõnalt tõsi?»

«Viimne kui sõna!» tõendas kubjas rusikaga raksuvalt vastu rindu lüües.

«Kasi!» Piitsahoop tänas ustavat sulast isanda kaitsmise eest. Kubjas lonkas minema.

«Mis lugu see oli?» küsis üks uudishimuline võõras.

«Lugu, millel lõpp veel tulemas on,» vastas Oodo ratsapiitsa vart väänates. «Talupojad on mind teotanud. Nad on minu orja peksnud — see on teotus! — Ja jumala eest, mina seda ei kingi.»

«Mis jutt see on? Kuidas võisid talupojad sind teotada? Sinu omad talupojad?» küsisid külalised imestades.

«Jah, tõsi küll, seda teie ei tea,» seletas Oodo. «Siin minu maade piiril pesitseb ühe nõndanimetatud vaba talupoja pere, kes oma kentsakad õigused ei tea missuguse poole aruga piiskopi käest on saanud. Neil värdjail on minu isa helduse läbi hari nii kasvanud, et sugugi enam ei oska häbeneda. Nad on ühe jooksiku minu alamate seast eneste juurde peitnud, minu orja peksnud ja mind

sellega ning häbematu sõimamisega teotanud. Nüüd ütelge, mis ma niisugustega pean tegema?»

Vihalõke põles noorte rüütlite põskedel.

«Jumala eest!» karjus Klaus Korkenpropf, priske noorsand, kellele esimesed punased karvakesed lõual meheiga ning meheau tõotasid. «Säherdust juttu pole ma veel kuulnud. Prii talupoeg? Mis asi see on? Säärast seent meie maal ei kasvagi, ja kus ta kogemata juhtub ilmale tikkuma, peaks ta kohe puruks tallatama.»

«Mis me veel ootame!» hüüdis kõrge kasvuga, kähara pea ja lühikese ninaga junkur Klopfleisch. «Lähme poome kurjategijad oksa ja pistame nende pesa põlema.»

«See on õige! See on selge! Vii meid kohe sinna, Oodo,» käratses kogu salk.

«Lähme peale!» ütles Oodo, kelle ärevus järkjärgult kasvas. «Ma pean neid koeri karistama, enne ma tilka viina suhu ei võta.»

See nõu võeti hõiskamisega vastu. Sulased hüüti kokku, istuti hobuste selga ja kihutati metsa. Rüütel Kuuno ei olnud teiste hulgas, ei olnud ka nõupidamist kuulnud.

Tema istus rikkasti ehitud kambris ja lohutas ilusat neidu, kes vahel läbi pisarate naeratades tema kord tõsist, kord naljakat, kuid ikka mahedat ja sulavat kõnet kuulas.

Vaene Jaanus!

XII

Metsal peeti nõu, mis nüüd Maanusega peale hakata. Maanus ise kui tuline poiss kippus minema, tahtis metsa joosta, ikka joosta, ei tea kuhu

joosta, kui aga oma heategijaid saaks murest päästa. Vana Tambet, muidu oma vanadusest hoolimata elav ja hakkaja mees, oli viimaste kuuldud ja nähtud juhtumuste tõttu nagu uimastatud. Ta rääkis vähe, pomises palju ja raputas tihti murelikult pead. Ka Jaanusel oli süda raske, aga ta hoidis pea kõrgel, et teistele julgust teha. Tema nõu oli Maanust lahti osta.

Aga vana Tambet raputas pead:

«Lahtiostmisest ei või nüüd uue lossihärraga enam juttugi olla. Tema uhkus on riivatud, ja seda uhkust ma tunnen. Maanusega võiksime vahest ometi veel nõu leida, aga me oleme lossihärrat ennast pahandanud, ja seda ta ei kingi. Paha lugu. Väga paha lugu.»

Seepeale valitses nõupidajate keskel tükk aega vaikus.

Korraga kõlas õuest vali paugutamine hoovivärava pihta. Kõik kolm vaatasid kohkudes üksteise otsa. Tambet tõusis püsti.

«Jaanus, sina peida Maanus ära,» ütles ta kärmemalt hingates, «mina lähen kuulama, mis nad tahavad.»

Vanamees ruttas välja. Jaanus juhatas poisi sahvrisse, kust redel lakka viis, käskis teda üles ronida ja ennast hästi ära peita. Poiss ronis üles. Seni tõusis hoovis vali kära. Jaanus ruttas õnnetust aimates õue ning nägi parajasti, kuidas hoov ratsalistest täitus ning isa, raskest hoobist rabatud, maha tuikus. Äkiline, hirmus viha süttis noore mehe südames põlema, viha, mis muud ei tahtnud kui vihaalust sedamaid pihuks ja puruks lüüa.

«Sulased, appi!» hüüdis ta valjusti ja langes

nagu kalju, mis mäest alla veereb, selle ratsalise kallale, kes isa oli maha löönud. Ta haaras raudsete rusikatega mehe käsivarrest ja rinnust kinni, kiskus ta ühe raksuga sadulast välja ja sõtkus oma jalge alla. Teised jäid imestuse ja kohmetuse pärast kangeks, kui seda Kalevipoja tegu nägid.

Vana Vahuri jõud uinus pojapoja käsivartes ja ärkas alles nüüd ähvardavalt.

Enne kui poolsurnud junkru seltsimehed kohmetusest jõudsid toibuda, kiskus Jaanus junkru mõõga välja, astus paar sammu tagasi ja hüüdis müriseva häälega:

«Mis te tahate, inimesed, et te kui röövlid siia sisse tungite?»

Vihast punase näoga, piitsa käes vibutades ratsutas Oodo otse Jaanuse ette, kes põrmugi ei taganenud, ja kärkis: «Sa julged veel haukuda, koer?»

Teised kogunesid ka ligemale.

«Tagasi! Tagasi!» hüüdis Jaanus ja laskis mõõgatera välkuda, nii et Oodo hobune kohkudes tagumistele jalgadele tõusis. «Mina olen vaba mees niisama kui teie ja mõistan teotust kätte tasuda. Ma tean, mispärast sa selle mõrtsukate salga siia oled vedanud, autu junkur. Sa tuled oma vihase pärisorja laimamise mõjul siia majasse rusikakohut mõistma. Ma põlgan sind, üleannetu poisike, ma põlgan sind, armetu rüütliau roojastaja.»

Seni oli neli sulast, teravad kirved käes, Jaanuse selja taha kogunenud. Oodo kahvatas, siis sähvis tal puna jälle üle näo kuni juuste juurteni. Tema huuled värisesid ja hääl kõikus veidralt, kui ta nüüd tumedasti ütles:

«Kuidas sa julged . . . ma võin su tükkideks raiuda lasta . . . Sa teotad mind teist korda . . .»

Jaanus vastas rahulikumalt: «Kui sa aru saad, et ma sind teist korda teotan, siis tule, maksa mehe viisil kätte! Aga sa ei julgenud üksi, sa tulid suure salgaga. Ma kardan, su autunne pole suurem kui su habe, ja seda pole sul veel olemas.»

«Koer, vait! . . .»

«Tule vaigista mind! Aga mees mehe vastu, nagu see vabadel ja ausatel inimestel viisiks on.»

«Kurat ja põrgu!» röökis Oodo ja ronis hobuse seljast maha. «Jätke meid rahule, ärgu pistku keegi oma nina meie vahele!» käskis ta kaaslasi ja rebis mõõga välja.

«Enne kui me võitlust algame, veel üks sõna,» ütles Jaanus. «Langen mina, siis võid sa minu kehaga teha, mida tahad. Aga ma palun, jäta mu isa elusse. Kas lubad?»

«Soo? Palud sa nüüd, koer!»

«Mitte enese eest, kutsikas, vaid oma ilmsüütu isa eest, kes seal haavatult maas oigab.»

«Hea küll, ta peab elama, aga ta mädaneb kõige sügavamas keldris, kuni surm tema päästab. Kuid sina sured. Sure, koer, sure!»

Mõõgad kõlisesid kokku. Võitlus algas.

Oodo oli julge, osav ja tuline. Jaanus oli vahva, osav ja külm. Jaanusel oli esmalt küllalt tegemist, et ennast varjata loendamatute hoopide ja pistete eest, mis ülikiiresti üksteisele järgnesid. Tükk aega välkusid mõõgad võitlejate vahel, otsekui puistaksid terad vastastikku tulesädemeid.

Pealtvaatajad ei teinud häält. Tambet oli enese põsekile ajanud ja vahtis, silmad põnevil, võitle-

jate poole. Hoovis vältas õudne vaikus. Ainult sõjariistad kõlisesid meeli ärritavalt.

Pikkamisi lõppes algul liiga ägeda Oodo jõud, tema hoobid sadasid harvemalt, ta pidi juba iseennast kaitsema hakkama.

Vaheajal oli see mehike, kelle Jaanus hobuse seljast oli maha kiskunud, enese jälle jalule upitanud. Ta tuletas pahaks pannes meelde, mis temaga oli tehtud, ja veel suuremaks läks ta ärevus, kui ta nägi, kui hästi talupoeg tema rüütlimõõka tarvitas. Noorsand palus kaaslastelt mõõka, et oma au vähendajat nuhelda, aga et kellelgi lusti ei olnud oma sõjariista käest ära anda, tõstis ta suure kivi maast ja tuikus sellega võitlejate poole. Keegi ei keelanud teda, sest kõik nägid, et Oodo lugu kirjumaks hakkas minema, kui soovitav oli.

Selle uue vaenlase vaheletulek tegi Jaanuse vihaseks. Hirmsa hoobiga lõi ta vastase mõõga pooleks ja pöördus kui välk uue pealetungija poole. Mõõgata kangelane pillas ehmatuse pärast kivi maha ja näitas, et tal jalgade all tallad olid.

Aga nüüd tormasid teised suure kisaga ettepoole ja võtsid sõjariistata Oodo, kes kui keeletu oli seisma jäänud, endi keskele.

«Mis see tähendab?» hüüdis Jaanus kahvatades.

«Vaat', mis see tähendab,» pilkas junkur Klopfleisch, oma ratsahobust rüsinal Jaanusele otsa ajades. See sai aru, et siin midagi päästa ei olnud, ja kiristas meelt heites: «Oh te petised koerad!»

Ta lõhkus tugeva hoobiga pealetungija hobuse

pea, kargas tagasi sulaste juurde, kes isegi juba töös olid, ja hüüdis:

«Me peame surema, mehed!»

«Kui sureme siis sureme, mis seal parata,», oli sulaste üldine vastus. Üks neist langes purustatud peaga maha, teised võitlesid mehiselt edasi. Nende mõjuvate hoopide all langes kohe kaks hobust; üks mattis peremehe enese alla, teine rüütel sai vaevalt jalule tõusta, kui ühe sulase kirves tal õlast sisse tungis. Õnnetu kukkus raskelt maha. Sulane kiskus kirve haavast niisuguse tuhinaga välja, et ise tagurpidi vastu seina tuikus. Sel silmapilgul tungis kellegi oda tema kaelast läbi ja naelutas ta seina külge kinni.

Pistja oli junkur Klopfleisch, kes langenud hobuse alt õnnega oli pääsenud. Ta puhkes oma osava teo üle suure häälega naerma. See oli tal viimne naer siin maailmas, sest juba vuhises Jaanuse mõõk õhus ja naerja pea nuttis verd mullasse. Jaanus nägi, kuidas sulased viimse jõuga vastu panid; silmanähtavalt nõrkes nende vastupanek, aga hädakisa ei tulnud nende suust. Nad ei otsinud pääseteed, nad püüdsid oma elunatukest kallilt müüa. Kaua ei saanud nad oodata. Üks neist surus peagi jälle käe vastu rinda, kuhu oda sisse oli tunginud, oigas korisedes hinge välja ja langes kummuli. Tema surmaja hobune astus tuksuva keha peale, aga viimane elus sulane keerutas kirvest ja hobune ning ratsaline prantsatasid maha.

Rõõmuhelk läikis sulase näost. Ta silmad otsisid noort peremeest, kes praegu vägeva käega ühe piimanäolise noormehe hobuse seljast maha raius.

«Päästa ennast, peremees! Mina suren rõõ-

muga,» hüüdis sulane, uue pealetungija mõõka osavasti kõrvale lüües.

«Meie üksi veel?» hüüdis Jaanus, silmapilguks pead pöörates. «Sureme siis meiegi, aga ausasti!»

Jaanuse silmad otsisid võitluse ajal kõige õnnetuse alustajat, Oodot. Viimaks nägi ta teda kahvatult ja mahalöödud silmil üksipäini hoovivärava lähedal seisvat. Sinnapoole hakkas Jaanus enesele vaenlaste salgast läbi teed raiuma. Tema hoobid olid hirmsad ja lõid sügavaid haavu, kus nad kehasse puutusid. Väsimatu kangelasjõud näis ta käsivarres elavat. Keegi ei julgenud enam otsekohe tema kallale tungida, selle asemel püüti lämmatavat raudvõru tema ümber tõmmata. Ta ei hoolinud vastaste katseist, vaid raius edasi.

Seal tungis valus karjatus viimase sulase suust tema kõrvu. Jaanus pöördus äkisti ümber. Kolm rüütlisulast olid tal taganemistee kinni pannud. Nende vahelt nägi ta majaukse pärani lahti olevat ja viimase sulase keha põigiti lävel lamavat. Õnnetu oli surmahirmus majja sisse püüdnud pääseda, kuid ust avades sai ta surmahoobi ja langes uksega ühes kotta.

Lahtine uks äratas Jaanuses uue mõtte. Ta oli nüüd üksipäini verejanulise salga vastu, igast küljest irvitas temale armutu surm vastu — ja noores mehesüdames ärkas vägevasti elutahe.

Ta kargas äkilise tuhinaga teetakistajate kallale, lõi esimesel ühe hoobiga pea lõhki, ajas teisel mõõga kaelast läbi ja hüppas üle sulase surnukeha majja.

Isandad ja sulased jäid kohmetult seisma ja üks luges teise silmist: «Ei mina selle küüsi

himusta langeda. See pole talupoeg ega inimene, see on püsti kurat!»

Viimaks tõstis keegi ägedam mees häält: «Rebane on ise lõksu läinud. Meil pole muud teha, kui pistame pesa põlema ja võtame rebase piikide otsa, kui ta kuskilt august välja hüppab.»

See nõu võeti kiiduga vastu. Terve salk lagunes mööda õue elumaja ümber laiali, et iga elusa hinge väljapääsemist võimatuks teha. Jaanuse kambri aknaauk leiti lahti olevat ja pandi kinni. Salakäikude peale, mis lossitaolisel talul vahest võisid olla, ei mõelnud keegi. Sulased kuhjasid õlgi ja kuivi raagusid seinte äärde ja pistsid need igast küljest korraga põlema. Tuleleek lippas kiiresti seinapalkide kaudu üles, torkas kõrgesse katusesse, pääses lahtisest kojauksest majja ja vuhises akendest jälle välja. Kõrbenud juustega ja hilpudega jooksid kaks poolsurnud ümmardajat leekide vahelt välja. Neid tervitati toore naeruga ja määrati sõjasaagiks. Tuli vingus, nagu oleks tal kahju seda kauaaegset õnnelikkude inimeste varjupaika hävitada. Igal silmapilgul ootasid põletajad õnnetu, tulest ja suitsust tagaaetud Jaanuse valukisa kuulvat, nagu laudas loomad kisendasid, ootasid teda põlevate riietega ja kõrbenud juustega välja hüppavat. Aga põlevas majas jäi kõik vait ja vakka, ainult tuli mühas edasi ja sädemed praksusid ning tantsisid taeva poole keerlevas suitsusambas.

Vana Tambet lamas ikka veel hooviva̋rava lähedal maas. Hoop mõõgaseljaga oli ta paljast pead raskesti põrutanud, verekaotus teda nõrgestanud, hirmus õnnetus teda uimastanud. Poolpõsekil vahtis ta üksisilmi tulle, verised juuksed

rippusid tal sassis üle otsaesise, suu seisis lahti, lõug rippus lõdvalt rinna peale ja värises vahel kramplikult.

Sealsamas toetas Oodo ikka veel selga vastu palkaeda, käed vaheliti rinnal, ja vaatles vihase huulenärimisega, mis kaaslased tegid. Ta teadis, et tema vihamees praegu põlevas majas koledat otsa leidis, ja ometi ei tundnud ta rõõmu! See ei olnud ausa mehe kättetasumine, see jättis uue, kustumatu täpi tema au külge.

«Jaanus, poeg, kus sa nüüd oled?» sosistas vanamees enese ette. Oodo kuulis seda ja ta näost paistis inetu kahjurõõm, mis aga kohe kadus.

«Sinu poeg küpseb praegu seal majas,» ütles ta tumedalt.

Vanamees kuulis küll, aga ei pööranud pead ega vastanud midagi. Ainult vaikselt, vaevalt märgatavalt raputas ta pead.

«Kas kuuled, vanamees,» ütles Oodo uuesti, «sinu poega praetakse seal elusalt. Teeb see sulle rõõmu?»

Jälle ei vastanud Tambet midagi, aga seekord libises koguni kerge naeratus üle ta näo. See naeratus ütles: «Oleks mu Jaanus veel põlevas majas, ei see laseks ennast kui põrsast praadida. See põrsakene võtaks panni vartpidi ja ehiks kokkade päid.»

Korraga kuuldi tule vingumise ja praksumise läbi äkilist, läbitungivat kiljatust. Vaene Maanus oli leekide vahele sattunud. Üheks silmapilguks paistis tema kahvatu, valust viltukistud nägu pööningu luugi vahel. Siis langes tükk katust sisse, kitsad leegikeeled vuhisesid sinna-tänna — ei muud häält enam, ainult tule pragin . . .

Kes karjatust olid kuulnud, jooksid kokku ja küsisid aralt, kas see «tema ise» olnud? Aga need, kes õnnetu tuleroaks saanud poisi nägu olid näinud, raputasid vaikselt pead. Kahtlane imestus täitis kõiki. «On ta juba valmis, või laseb ta ennast häält tegemata tuhaks põletada?» mõtlesid mehed.

Valju mürinaga kukkus katus sisse. Tulesädemed lendasid kaugele ümberringi, ait ja laudad põlesid ka juba, hooviseinu lakkus leek. Hakati hoovist välja põgenema. Oodo ärkas oma tuimusest. Sulaste nõu oli vana Tambet tulle visata, aga Oodo käskis teda üles tõsta ja lossi kanda.

Kogu salk koondus põlevate hoonete ette metsa äärde. Endine ülemeelik lust oli kadunud. Tule eest pelgudes võeti oma surnud ja haavatud kaasa ja leiti, et kolm õitsvat rüütlivõsu, kes oma vanemate rõõm ja armukeste igatsus olnud, kergemeelse tembu eest eluga olid maksnud. Peale selle oli kolm sulast surma saanud ja mitmeil tunnistasid valusad haavad, et lõbus nali oli muutunud kurvaks tõsiduseks.

Pikkamisi lagunesid põlevad hooned, kuni viimaks suitsvateks tukkidehunnikuteks kokku langesid. Kõrge korsten üksi seisis veel ja sirutas oma suitsunud pead nagu tumedat ähvardust taeva poole. Kuni viimse silmapilguni oli pealtvaatajail segane tundmus, nagu peaks sootuks kadunud Jaanuse kehamürakas ometi kord auravate rusude vahelt üles kerkima. Kuid ainult sinakas suits keerles mustavaist tukkidest üles ja ühines kõrgel õhus ujuvaks hallpunakaks pilveks.

Viimaks roniti sadulasse ja hakati pikkamisi lossi poole sõitma. Jutuhäält ei olnud kuulda.

Toored sulasedki ei julgenud kiitlema hakata. Võit oli vähe au toonud.

Metsa talu varemed aurasid kuni ööni. Siis tibas hõre vihm maha ja kustutas viimse sädeme sütehunnikust. Kõrge korsten seisis veel kaua püsti ja varesed, kes ammututtavaid hooneid enam ei leidnud, keerlesid imestavalt kraaksudes tema ümber. Talv tuli ja mattis riismed lume alla. Üks pesast aetud hunt pesitas enese tühja ahju. Korstna süsimust pea muutus lumivalgeks. Varesed siblisid vahel ta paruka maha, aga ta sai jälle uue. Tükk tüki järel pudenesid kivid lahti ja viimaks lükkas vali tuulehoog ta vana kere niisuguse mürinaga ümber, et ahjus pesitsev hunt kohkunult välja putkas ja enam tagasi ei tulnud.

XIII

Kevad tuli — 1343-nda aasta kevad.

Jürikuu näitas, nagu kõik jürikuud, ka sellel aastal oma tujukalt muutuvat nägu. Lõuna ajal paistis päike selgelt ja soojalt sinisest taevast, õhtul läks ta säravalt looja ja taevaäär ümberringi lõkendas veel kaua kullases, punases, roosas ja violetses värvis. Inimene rõõmustas ja lootis homseks ilusat ilma. Aga näe — vaevalt kustus viimane heledam kuma tumesinise võlvi äärelt, seal värvis see ennast teises kohas mustaks, käre kirdetuul külvas taevavõlvi pilvi täis, vihm, lumega segatud, kahises maha. Hommikul oli taevas hall, tuul külm, maa mudane, sopase vee sooned sirisesid kollasteks ojadeks kokku.

Ühel pilvisel ööl — see oli jüriöö — peatus

üksik ratsamees kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat Tallinnast. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud.

Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned, mille kaudu kuu kiired nõrka kuma uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes.

Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal.

«Seal on külalisi koos,» ümises ratsanik lossi poole vaadates, «nüüd oleks kerge kogu pesa hävitada. Aga tehku talupojad mis tahavad. Mina selle perekonna õnnetust ei püüa. Jumal nendega!»

Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes, sugugi palav ei olnud, võttis ratsanik siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilvetombud kärisesid ühest kohast ja vahelduv valgus langes mehe näole. See nägu oli veel noor, ja ehk küll kahvatu ning sissevajunud põskedega, siiski mehine ja väga tõsine.

Ratsanik pani kaabu jälle pähe, võttis siis kuue alt tõrvalondi välja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis seda nagu küünalt püsti. Leek lõkendas tuule käes kõrgele.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, niikaugele kui silm ulatus, välkusid pimeduses tulisilmad, mis paar silmapilku põlesid ja jälle kustusid.

Mees männi all hoidis tulelonti ikka kõrgel, seda aeg-ajalt pea ümber keerutades. Selle aja sees vilkusid ja kadusid üksikud tulukesed ikka edasi. Siis jäi kõik mõneks ajaks jälle pimedaks; viimaks kustus ka tulelont mäekingul.

Kuid nüüd tõusis ühes kohas uus tuli, mis enam ei kustunud, vaid pilk-pilgult kasvas, kuni leegid torni kõrgusele lendasid ja ööpimedust ümberringi päevavalguseks muutsid. See ei olnud enam tuluke, sees oli tulekahi. Üks mõis põles.

Ei kestnud kaua, ja juba purskas teises kohas veripunane leek otsekui maa seest välja, kasvas kiiresti ja paisus suuremaks kui esimene. Vaevalt oli see sündinud, kui kahes, kolmes, neljas uues kohas uued tulekahjud tekkisid. Näis, nagu oleks Eestimaa pind lõhkenud, nagu kipuks maakera tuline sisikond loendamatuist pragudest välja. Lähedal ei olnud enam ööd, pimeduse viirud tulede vahel kadusid kordamööda täiesti, siis laienesid jälle kõikudes, nii kuidas leegid kõrgemalt või madalamalt lõkendasid. Otsatus kauguses, kus silm tuleleeki enam ei näinud, punetas verekarvaline kuma taeva veerel.

See ei võinud enam igapäevane õnnetus või üksikute kuritegude kokkujuhtumine olla, see oli mäss ja sõda!

Ei olnud enam kahtlust, et kõik kindlustamata mõisad ümberringi põlesid, ja mitte üksi mõisad, vaid iga hoone, mille katuse all taanlane või sakslane elas. Armutult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimse jõu kokku ja müristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandaile kõrvu. Sakste põlevate majade tuli pani taeva punetama, varsti värvis ka nende veri maapinda. Nüüd said

isandad hirmuga aru, kui kardetav on inimest loomaks alandada, temale näitlikult looma toorust õpetada. Loomadest alamaks arvatud talupojad ei hoolinud inimlikust halastusest, vaid hävitasid viivitamata ja valimata, mis vihatud tõust iganes nende kätte sattus. Nad ajasid põgenejaid kui metselajaid taga, otsisid kõik urkad läbi ja tapsid ilma armuta.

Tume mühin, koledam kui öövaimude möllamine, tõusis igast küljest üksiku künka ümbruses. Kui tasasem tuulehoog ühelt poolt puhus, kandis ta talupoegade rõõmuhõiskamist, oma vere sees pöörlevate ohvrite oigamist, hädakisa, sajatusi ja tule praginat koledas segadikus üksiku ratsaniku kõrvu, kes ikka veel endisel kohal seisatas.

Ta oli käed rinnale pannud ja vaatas mõttes kaugusse. Ta silmad läikisid, kahvatanud näkku tõusis kerge puna, ta liigutas huuli, iseenesega rääkides:

«Hakatus on tehtud, — hirmus, verine hakatus. Taevas punetab mässuleegist. Priiusekoit tõuseb veripunaselt. Aita, halastaja vaim, et ta niisamuti jälle looja ei läheks . . . Vahuri soov on täidetud. Mis poeg tegemata jättis, seda tegi pojapoeg: ähvardav ulgumine kõlab üle maa, ja mina olen tema ärataja, mina tema kasvataja. See ulgumine ei pea vaikima, enne kui mina oma tasu kätte saan ja oma rahva vabaks teen. Oh lootus, sa oled magus! . . . Hea meelega oleksin ma neid väeteid päästnud, kes täna öösel süütult surevad, aga ma ei või. Raudne vajadus nõuab võõraste viimset veretilka, et nende varjugi enam meie maal ei oleks. Siis alles tuleb vabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahvast, hirm kaob vaigis-

tatud südamest, ja sina, jumalik haridus, laotad oma valgust rõõmurikaste paikade üle . . .»

Rääkija jäi vait. Tema silmad hiilgasid, ta rind paisus, hele lõke valgustas silmapilguks ta vaimustatud nägu . . . Ta pilk langes selle koha poole, kus Lodijärve loss kaugel metsaserval enam aimatav kui nähtav oli. Seal oli kõik veel vaikne.

«Mu vaene isa!» õhkas noormees, ja ta pea vajus rinnale.

Häälte ja kapjade kõmin kostis altpoolt ja tuli lähemale. Salk ratsamehi kogunes mäejalale ja jäme hääl hüüdis ülespoole:

«Kas oled veel üleval, Tasuja?»

«Olen küll. Tulge ligemale!» vastas mees mäekingul.

Lühikese ajaga jõudis salk mäele ja peatus üksiku ratsaniku ees. Need olid enamasti Lodijärve talupojad. Neil olid sõjariistadeks kirved, vikatid, nuiad, mõnel vanad roostetanud piigid ja mõõgad, mis vist veel esivanemate sõdu olid näinud, ja kõikide nägudelt paistis kindel tahe neid mitut värki sõjariistu niipea kui võimalik tarvitusele võtta.

Noorepoolne hiiglakasvuga mees, keda Karu Andreseks kutsuti, lõi mõõgaga korra läbi õhu, laksutas näppu ja ütles: «Kas peame peale hakkama?»

«Kust te need head hobused kätte saite?» küsis Tasuja.

«Tühjendasime enne tulekut naabermõisa tallisid,» irvitas Karu Andres.

«Miks teie kohe lossi kallale ei läinud?»

«Mehed ei julgenud ilma sinuta,» seletas Karu Andres, kes teiste eest rääkija näis olevat.

Kes sel silmapilgul Tasuja silmi oleks uurinud, oleks sealt midagi nagu salarõõmu leidnud. — «Eks ma teile öelnud, kui mind oma pealikuks valisite, et ma teid selle asja juures ei või aidata,» ütles ta tumedalt.

Salk vaikis, kuid oli märgata, et mehed pealikuga nõus ei olnud. Loss oli rasvane suutäis ja paljudel oli seal vanu arveid õiendada.

Kuid Tasuja seletas:

«Nüüd on lossis kõik juba ärevil, on kõigest juba aru saadud ja tormi vastu valmistatud. Meid aetaks häbiga tagasi ja meie raiskaksime asjatult oma verd.»

«Mina ei karda midagi, kui sina kaasas oled,» vaidles Karu Andres ägedalt, «mina lähen läbi, olgu kümme kuradit ees. Ega teisedki maha jää.»

Salk tõstis tõendavat kära.

«Mõistke ometi, mis parem on,» noomis Tasuja valjemalt. «Meil on praegu vähe mehi ja aega küllalt. Kui hiljem rohkem väge kogume, võime lossi igatahes piirama hakata. — Vahest pääseb tema seniks Tallinna,» lisas ta enese ette oma salamõtte.

Mehed hakkasid nurisema. Ühed ütlesid, neil pidavat häbi olema teiste vendade ees, kes omad mõisad ausasti on ära põletanud ja peremehed teise ilma saatnud. Teised küsisid otsekohe, mispärast nad siis õieti välja on tulnud ja mis nüüd tegema hakata? Ega's nad ometi teiste tegusid laiseldes vahtida tahtvat.

Tasuja mõtles natuke aega.

«Mehed,» hüüdis ta siis, ja tema vali hääl pani

nurina korraga vaikima, «ma mõistan küll, et te midagi teha soovite. Me võime peagi tubli töö ära teha. Mis te arvate, ega te munki ja muid sähherdusi musti linde üleliia ei armasta?»

Meeste verejanuline vastus tunnistas kibeda selgusega, kui vähe tolleaegne ristiusu-õpetus ja munkade «armutöö» nende piinatud poolpaganate südames maad oli võitnud.

«Ma lämmataksin kõige selle tõu tema mustade kuubedega ära,» oli Karu Andrese kange sõna.

«Siin on töö meid ootamas,» kõneles Tasuja edasi. «Siit ei ole rohkem kui mõni tund ratsasõitu Padise kloostrisse. See klooster on küll veel noor, aga meie vendade vaeva läbi juba väga tore ja rikas, ja kloostrivanemad pidavat oma talupoegi hullemini nülgima kui mõni mõisnik. Me võiksime neile, enne kui nad kaugemalt abi saavad, kerge vaevaga kristlikku alandust õpetada. Kas olete nõus?»

Mehed tõstsid rõõmukisa: «Lähme näitame pappidele tuld põrguteele! Aitame kirikuhakkidel kloostri suitsus taevasse lennata, kuhu nad meid juhatavad.»

Lühikese ajaga oli terve salk edela poole kihutades metsa pimedusse kadunud. Mäekink jäi tühjaks ja vaikseks, muudkui tuul sosises ja vingus üksiku männi okstes, nagu otsiks ta peidupaika nende koleduste eest, mille kaja ta maailma laiali kandis.

Sel hirmsal jüriööl leidis Eestimaal mitu tuhat inimest, taanlasi ja sakslasi, mehi ja naisi, eestlaste kauakasvatatud viha läbi surma.

XIV

Mässavate talupoegade salgad kogunesid Tallinna alla pärast seda, kui lagedal maal viimne võõras oli surmatud või pagenud. Piirajate hulk kasvas kuni kümne tuhandeni, kellel kõigil oli üks tahtmine: vabaduse eest võideldes võita või surra. Senine elu oli nende meelest nii jälgiks läinud, et isegi surm neile paremate aegade hakatust tähendas. Nad valisid endale vanemaid, nende seast neli ülemat vanemat, keda saksad pilgates nende «kuningateks» nimetasid, ja saatsid saadikud Soome abi paluma. Viiburi piiskop lubas neile mehi laevadega saata, mille eest Tallinn pärast langemist Rootsi kuninga valitsuse alla pidi jääma.

Linnas, kus rahvahulk maalt põgenejate läbi ülisuureks oli kasvanud, valitses hirm ja ahastus. Kardeti, et talupojad kohe tormi hakkavad jooksma, ja siis oleks kõigil kuri ots oodata. Arvata oli, et vihale ärritatud talupojad linnarahvaga rohkem halastust ei saaks tundma kui maaisandatega. Salamahti saadeti käskjalad Liivi ordumeistri Burchard von Dreilebeni juurde abi paluma.

Aga eestlased ei hakanud tormi jooksma, vaid piirasid linna ainult sisse. Nad ootasid veel üht suuremat salka, kes Tasuja käsu all Padise kloostri tühjaks oli riisunud, mungad maha nottinud, ümberkaudseid talupoegi nende isandate hävitamisel aidanud ja läänlasi mässule kihutanud. Läänemaalt tungis mässutuli üle väinade Saaremaale, mille käredad pojad ühe päevaga ligi tuhat sakslast surmasid, nende seas ka ordu maa-

valitseja ühes kõigi ametimeestega. Viimaks jõudis ühel päeval Tasuja salk talupoegade laagrisse Tallinna all, kus teda hõisates vastu võeti. Tasujat tundsid peaaegu kõik eestlased, aga tema minevik ja pärisnimi oli ainult mõnele ta oma meestest teada, ja neile oli ta selle avaldamise kõvasti ära keelanud. Paljud kahetsesid, et teda nooruse pärast ei võidud valida peavanemaks, kelleks ta oma tulise kõne, sõjakunsti ja muu tarkuse tõttu oli kui loodud. Kõik tema ettevõtted olid seni õnnestunud.

Kui Tasuja laagrist läbi ruumika telgi poole ratsutas, mis vanemate nõukogu jaoks oli ehitatud, ei lõppenud rõõmukisa; noored ja vanad püüdsid tubli mehe kätt suruda, vähemalt teda lahke naeratusega tervitada. Muidugi ei puudunud ka mõnitajaid — millal need Eestis on puudunud?

«Vaadake, nooremad!» seletas keegi taat, «see on tubli maamees. Meie poleks iialgi vabaduse mõtet pähe võtta julgenud, kui tema öösiti külast külla ei oleks rännanud, mehi kokku ajanud ja neile uut vaimu sisse valanud. Kas ta pole sada korda surmahädas olnud, kas ta pole aastate kaupa pidanud rahva tuimusega ja piitsahirmuga võitlema? Iga teine oleks ammu tüdinud, aga tema saatis võimatu asja korda.»

«Mina teda ei usu,» vaidles keegi poolvaljult vastu. «Teeb enese mässumeheks, ise pool-saksa.»

«Mis ta minust parem on?» kahtles teine.

«Räägitakse, saksad olevat teda kurjasti nülginud,» tähendas üks noorem mees.

«Aga kas ta seda kunagi on kaevanud?» tähendas esimene taat elavalt. «Kas ta ilmaski enesest

räägib? Ei sõna. Kui küsid, teeb teist juttu. Ei see hooli enesest niipalju kui sääse pirinast. Mis ta teeb, teeb ta teiste heaks.»

«Ma olen kuulnud,» algas keegi teadja, «et ta koguni talupoeg ei pidavat olemagi. Olnud ise prii mees ja mõisnik, aga sellepärast, et ta talupoegade eest seisnud, olevat saksad ta mõisa põlema pistnud ja ta omaksed viimseni ära hukanud.»

«Ega ta talupoeg küll ei ole,» tõendas teine teadja. «Ta loeb reekani, juudi ja munga keeli kirju ja peab nende sakstega, keda meie mehed maha notivad, selget saksa keelt sortsama. Kui ta ise saks ei ole, siis on ta nõid.»

«Temaga läheksin tulest läbi,» sosistas keegi noor ja selle silmis leekis vaimustus.

Kui Tasuja vanemate telki astus, olid vanemad parajasti koos sõjanõu pidamas. Nad olid aastate poolest kõik aulisemad kui Tasuja, mõned juba hallide peadega, aga kui tema sisse astus, tõusid kõik püsti ja teretasid teda iseäraliku lahkusega, peaaegu aupakkumisega. Siis võtsid kõik ringis istet. Kõrge kasvuga hallpea, keda teised kui peavanemat austasid, pööras silmad Tasuja poole ja ütles:

«Tasuja, poeg, sa tuled raskelt, vaevarikkalt töölt ja oled vist õige väsinud. Ütle, kui kaua sa puhata tahad?»

«Ma olen valmis kõige raskemat tööd sedamaid ette võtma, kui see meie asjale kasu toob,» vastas Tasuja lihtsalt.

Peavanema pilk libises nähtava heameelega noormehe sirge, siiski tugeva keha ja tõsise, kahvatu näo üle.

«Sa oled meie rahva au ja ilu,» ütles ta, «sinu kätte võiks ta julgesti oma õnne usaldada. Kuula, mis meil nõuks on, ja anna ise nõu — sa oled meist kõige targem. Me ootame iga päev Soomest abi ega taha enne tormi jooksma hakata. Me peame linna kõvasti piirama, et keegi sisse ega välja ei pääseks. Kuid selleks peame ise oma seisukoha julgeks tegema. Meie selja taga seisab Lodijärve loss, kus hulk sulaseid kaitsjateks on ja kuhu palju põgenejaid maalt on pääsenud. Need võivad meile tuska teha, sest kui linnamehed välja juhtuvad kippuma, tuleksid lossikaitsjad meie selja kallale ja meie satuksime haamri ja alasi vahele. Seepärast peame oma seljataguse puhtaks tegema, see on — kas lossi hävitama või omad mehed sisse panema.»

Vanamees jäi silmapilguks vait. Ka Tasuja ei lausunud sõnagi, vaid vahtis tõsiselt enese ette maha.

«Ma tean, et sina siitpoolt mees oled, — eks ole?» küsis peavanem.

«Jah,» vastas Tasuja lühidalt.

«Vaata, siis tunned sa ümberkaudseid kohti kõige paremini, tunned ka Lodijärve lossi ligemalt?»

«Jah, tunnen.»

«Siis on nõu leitud. Kas tahad oma meestega lossi kallale minna? See ei ole muud kui kindlustatud mõis, aga olgu ta nii kindel kui tahes, ma mõtlen, ega sina oma karudega hirmu ei tunne. Kas tahad?»

Tasuja ei vastanud kohe. Ta vaatas jälle mõeldes enese ette maha. Viimaks tõstis ta pead, vaatas ringi ja küsis:

«Kas kedagi teie hulgas ei ole, kes seda tööd enda peale võtaks? Mina jääksin heameelega siia ja aitaksin mehi sõjale harjutada.»

Kõik vanemad vaikisid. Nad ei saanud Tasujast aru. Mehi oli ju küllalt, kõik sõjariistus ja võitlusvalmis, — mis neist harjutada? Kui Tasuja nägi, et mingisugust vastust ei tulnud ja peavanem suud uueks seletuseks avada tahtis, ütles ta kindlasti:

«Minu mehed on täna väsinud, aga homme, enne kui päike tõuseb, oleme lossi ees.»

Seda nõu rõõmuga heaks kiites tõusid vanemad ja läksid välja, igaüks oma salga juurde. Nõupidamine, mille tähtsust keegi ei aimanud, oli lõpetatud.

Ka Tasuja astus telgist välja. Õues tõmbas ta korra sügavasti hinge, vaatas ringi, kus loendamatute vendade silmad usaldades temale vastu naeratasid, ja ümises iseenese ette:

«Isamaa üle kõige!»

Ta kohendas sulgedega kübarat ja hakkas oma meeste poole sammuma. Ta ei olnud veel kaugele jõudnud, kui korraga laagri viimases otsas kära tõusis. Suur salk mehi oli ühe närus riiete ja sassis juustega inimese ümber koondunud, kes oma keha väänates ning kätega vehkides midagi näis jutustavat, mis kuulajaid kangesti kihama pani.

«Lähme vanemate telgi juurde!» karjusid mehed ja terve salk hakkas nagu veerev lumi ühtepuhku paisudes laagri keskpaiga poole liikuma.

«Mis seal on?» küsis Tasuja, kui käratsejad tema lähedale jõudsid.

«Rüütlid tulevad! Liivi landmeister tuleb Pai-

dest suure väega meie kaela!» karjuti vastu. Rahvahulk vedas Tasuja enesega kaasa. Vanemad jooksid kära peale kokku. Hirmutavat sõnumit kuuldes taganesid nad telki ja kutsusid sõnumitooja sisse.

«Katsu rahvast vaigistada,» ütles peavanem Tasujale, mispeale see kivi otsa astus ja oma võimsa häälega hüüdis, nii et see kõigest kärast üle kostis:

«Mehed, jääge rahule! Veel ei või rüütlid lähedal olla, ja kuni nad siia jõuavad, võime kõik veel heaks muuta. Laske vanemaid rahus nõu pidada. Ma palun.»

Seepeale jäi kära vaiksemaks, ainult segane pomin kohas kui mere lainetamine telgi ümber. Tasuja astus kivilt maha ja läks telki.

«Landmeister ise on suure sõjaväega üle Harjumaa piiri astunud,» rääkis sõnumitooja. Ta kõneles järguti, raskelt hingates, luksudes ja kogeldes nagu inimene, kes palju oli jooksnud või kangesti ehmatanud. «Ma olen neid ise näinud . . . see oli hirmus . . . oh, see oli hirmus. Ma ei suuda rääkida. Kus nad meie mehi kätte said, seal raiusid nad neid . . . oh, mu keel kangub seda rääkides . . . nad raiusid neid mõõkadega tükkideks, poosid neid oksa ja uputasid kui kassipoegi. Kõik ümberkaudne maa on hirmu ja ahastust täis, ei kellelgi enam nõu ega abi. Me oleme kadunud . . . kadunud . . . kadunud . . .»

Rääkija kattis silmad kätega kinni ja hakkas valjusti nuuksuma. Vanemad vaatasid tummalt üksteise otsa. Vaikuses, mis tükk aega telgis vältas, kõlas ainult sõnumitooja äge nutt otsekui halb ettekuulutus.

«Kui kaugel arvad sa rüütleid praegu olevat?» küsis viimaks peavanem.

Nutja pühkis käeseljaga silmi, tõstis pead ja hakkas uuesti jutustama: «Kui mina neid nägin . . . see oli tunaeile pärast lõunat. Meid oli väike salk ja me materdasime põlenud mõisahoovis opmanit, kelle keldri põhjast välja tõmbasime. Korraga hakkab metsatuka tagant lõpmatu hulk ratsamehi välja venima, kõik raudriides ja kiivrites, ja piigid välguvad päikese paistel. Meid nähes tormasid ratsanikud kui tuulispea meie kallale. Mina jõudsin vaevalt keldrisse tõrre alla pugeda. Teised võeti piikide otsa nagu silgud vardasse. Mina vabisesin kui haavaleht ega julgenud hulgal ajal pead tõrre alt välja pista. Kui viimaks ometi tõrre äärt tõstsin, oli öö käes ja kõik kära vaikinud. Siis hakkasin kõigest jõust Tallinna poole sibama, jooksin kaks ööd läbi, päeval hoidsin ennast metsades ja rabades varjul. Ma oleksin kas või põlevasse ahju pugenud, et neid koledaid piigimehi mitte näha, aga ometi juhtusin neid veel korra nägema, kui nad parajasti küla põletasid ja külarahvast tapsid. Ma pistsin nagu jänes koerte eest punuma ega vaadanud enne tagasi, kui väsimuse pärast ninaga mudalompi kukkusin.»

Vapra mehe halenaljakas, luksumisega segatud ja veidrate kehaliigutustega soolatud reisijutustus kiskus vanemate murelikud näod vägisi naerule. Esimene ehmatus kadus, uus julgus tuli lootusega ühes.

«Sa ei öelnud ikka veel, kui kaugel rüütleid praegu arvad olevat,» tähendas peavanem.

«Kui ma neid eile viimast korda nägin, olid

nad umbes poolel teel Paidest Tallinna,» vastas jutustaja. «Ma arvan, palju ligemale pole nad seni vist jõudnud, sest meie salgakesi taga ajades ja külasid riisudes viidavad nad aega.»

«Hea küll,» ütles peavanem lühikese mõtlemise järel. «Sina, sõnumitooja, mine välja ja jutusta meestele oma põgenemise lugu niisama mõnusalt kui meile. See teeb neile vahest enam nalja kui hirmu. Ja meie, vanad, peame nõu, mis nüüd peale hakata.»

Sõnumitooja läks välja. Vanemad hakkasid sõjaväe ja rahva raskendatud seisukorda arutama. Mõtted olid mitmesugused, läksid laialt lahku. Ainult selles olid kõik üksmeelsed, et orjus pidi kaduma — või elu. Peavanema heaksarvamine kaalus nende poole, kes nõu andsid maad Liivi ordu kaitse alla pakkuda ja ordule aastamaksu anda.

Tasuja, kes kaua vaikselt oli kuulanud, tõusis nüüd püsti ja palus sõna.

«Peavanemal on õigus,» rääkis ta, «meie mehed on sõjas harjumata, meie jõud ei ulatu veel kahe vaenlase vastu. Mina arvan, meie pakume end silmakirjaks ordu ülemvalitsuse alla ja katsume selle läbi nende sõjaväge niikaua eemal hoida, kuni mehi harjutame ja soomlased tulevad. Siis võtame Tallinna ära, ja kui see kord meie käes on, siis võime ka rüütlitega valjemalt rääkida.»

«Ma kardan aga,» heitis üks vanem vahele, «et landmeister meie pakkumist vastu ei võta. Rüütlid on liiga uhked, et mässavate talupoegadega kauplema hakata.»

Tasuja kuulas tähele pannes, mis vanem ütles, ja rääkis edasi: «Siin on vanemal kahjuks küll

õigus. Pealegi on rüütlitel veel teine põhjus meie vastaste hulka heita. Nad on Saaremaa sündmuste läbi ärritatud ja kardavad õige põhjusega, et talupojad kõigis nende maades sedasama võiksid teha, mida meie praegu teeme. Ja kui nad meid võidavad, siis kisuvad nad taanlaste käest kulude tasuks muidugi kõik selle maa ära. Nii jääb meil vähe lootust neid palja ülemvalitsuse ja maksuga jäädavalt lepitada.»

«Siis võitleme! Tulgu mis tuleb!» hüüdis üks vanem rusikaga laua peale lüües.

«See jääb vist viimaks ikka meie ainsaks nõuks,» kinnitas Tasuja rahulikult. «Meie mehed on vahvad, kuid juhtige neid hästi! Nüüd on minu mõte see: meie saadame landmeistrile vastu käskjalad, kes temale meie allaandmist vabadeks, maksuandjateks vasallideks pakuvad. Vahest viibib ta veel nädala, siis on soomlased laevadega siin ja teie jooksete maa poolt linna peale tormi. Mina lähen, nagu kästud, homme hommikul vara Lodijärve lossi ette ja katsun ta vähemalt kolme päevaga kätte saada. Teie õpetage mehi, valmistage neid tormile. Valmistust, valmistust on vaja, ja üks olgu ülem käskija! Juhtub siiski, et landmeister varemalt siia jõuab, kui arvatud, ja teie kallale kipub, enne kui linn teie käes on, siis langen mina oma meestega lossist rüütlitele selga ja me võtame nad kahest küljest nagu tangide vahele. Vahest saame neist sedaviisi jagu — kui nad aga meile vähegi aega annavad. Mõned päevad otsustavad meie asja. Oh, oleks meil aega!»

«Sinu nõu on mõistlik,» ütles peavanem, «kuid üks asi on selle juures kahtlane. Kui sa tõesti lossi kätte saad, ja selles ma ei kahtle, siis on karta,

et landmeister enne, kui ta siia jõuab, kõige oma väega sinu kallale kargab. Siis oled sina kadunud ja meie kaotame asjatult oma paremad mehed.»

«Enne aga teeme meie lossis neile tublisti kahju,» ütles Tasuja kindlalt, «ja raiskame nende aega, nii et teie endid paremini ette valmistada jõuate. Pealegi seisab loss metsade keskel ja rüütlite teest kõrval, kui nad otse sealtpoolt tulevad, kus neid on nähtud. Vahest ei pane nad meid tähelegi, enne kui ise neile kuklasse lööme.»

Tasuja selgete sõnadega arutatud nõu võeti üksmeelselt vastu. Vanemad tõusid üles ja astusid õue, kus rahvas ikka veel kõnerikka sõnumitooja väsimatut juttu kuulas. Vanemate ilmumisel jäi jutustaja vait, mispeale Tasuja kivi otsa astus ja võetud nõu rahvale teada andis. See võeti vaikselt vastu.

Nüüd valiti neli vanemat saadikuiks ja veel samal tunnil ratsutasid need, rahva palavaid õnnesoove kaasa võttes, laagrist välja orduväge otsima.

XV

Teisel hommikul tõusis Lodijärvel kära: «Mässajad piiravad lossi ümber!»

Lossis oli, nagu eestlaste peavanem õigesti arvanud, inimeste hulk põgenejate läbi kasvanud. Peale naiste ja laste oli seal umbes sada võitlusvõimelist meest koos. Kuuldud sõnumi peale tõttasid kõik, mehed ja naised, noored ja vanad, müürile. Lossi ümber kubises sõjariistus meestest.

Värava ligidal seisatas suurem hulk ratsamehi, kelle hulgas palju endisi lossi talupoegi ära tunti.

Nad olid kõik oma labases maarahva riides. Tolleaegsed eestlased ei armastanud end veel võõraste hilpudega ehtida, mida neile hävitatud mõisates küllalt kätte langes. Ainult mõned kiivrid ja sõjariistad olid võõrad ja läikisid võidumärkidena tõusva päikese paistel. Teiste hulgast paistis välja kõigepealt Tasuja oma mehise kuju, toreda hobuse ja kukesulgedega, mis tema kübaral lehvisid.

Tema käsul veeretas üks ratsanik valge lipu lahti, lähenes müürile ja hüüdis valju häälega:

«Kes teist on lossi peremees?»

Oodo, kes käed ristis rinnal ja kulmud kortsus talupoegi silmitses, vastas järsku:

«Kas sa, lurjus, saksa ei tunne? Kaabu maha!»

Talupoegade käskjalg kõneles pühalikult edasi:

«Oled sina Oodo Raupen, Lodijärve lossi peremees, siis kuula, mis selle maa vaba rahva vanemad sinult nõuavad. Anna see loss, mis sinu omaks jääda ei või, vastupanematult meie kätte, siis võid sina ja iga rüütlisoost mees, kes sõjariistad maha paneb, Eestimaalt vabalt välja minna, kuhu tahab. Kõik sõjasulased aga võetakse vangi ja peetakse kinni, kuni siia maale kindel valitsus tuleb.»

«Mis sa, vares, kraaksud? Tule parem oma sandikarjaga ja katsu loss ära võtta!» pilkas Oodo. «Koerapiitsad ja soolased vitsad on mul sinusuguste tarbeks igatahes valmis pandud.»

«Kui sa vanemate tahtmist kohe ei täida,» vastas käskjalg kõikumatu rahuga, «siis võetakse loss tormiga, tehakse maatasa, ja kõik, kes lossis on, peavad armutult surema. Nii on vanemate

tahtmine ja nii seda täidetakse. Vali ise ja anna vastus.»

«Kasi, koer!» kärgatas Oodo, kelle äkiline loomus kõige tasasematki vasturääkimist ei kannatanud. «Mässavate orjadega ja mõrtsukatega mina ei kauple.»

Käskjalg pööras hobuse ringi ja ratsutas oma meeste juurde tagasi.

Ka Emiilia oli vallile tulnud. Tasujat silmates kohkus ta, vaatas, raputas pead ja pöördus venna poole küsimusega: «Kas näed seda ratsanikku, kellel suled kübaral on?»

Oodo tahtis midagi põlastavat öelda, aga ta pilk pidi ilma otsimata Tasuja peale langema, kes umbes viiekümne sammu kaugusel võis olla ja parajasti täie näoga juhtus lossi poole pöörduma. Oodo põrkas tagasi ja jäi põnevail silmil vahtima. Tasuja, kes seda tähele pani, pööras kähku pead ja hakkas oma meestele käske andma.

«Kui ma kindlasti ei teaks, et ta tulle jäi, ma vannuksin, et see on tema,» pomises Oodo.

«Noh?» küsis Emiilia värisedes.

«Ma ei tunne teda . . . koer nii kui teised,» urises Oodo.

All hakkasid ümberpiirajad kihama. Nad ronisid hobuste seljast ja lagunesid puude all laiali.

Oodo oleks heameelega kohe täku selga hüpanud ja kõigi meestega talupoegade kallale tormanud, keda ta palja piitsaga arvas pakku ajada võivat. Aga rüütel Kuuno, kes juba enne mässu algust võõrsile oli tulnud ja kardetava aja pärast ei julgenud sõpru maha jätta, seisis kõigest jõust selle vastu. Oodo andis viimaks järele ja veel kord vihaselt talupoegade poole rusikat raputa-

des läks lossi. Müüril jäi lugu vaiksemaks, ainult sõjamehed käisid edasi-tagasi ja pildusid pilkeid ning sõimusõnu alla, mispeale talumehed vastust võlgu ei jätnud. Kolmel päeval kostis metsast raiumine. Ümberpiirajad tegid tormiredeleid ja müürimurdjaid, ihusid sõjariistu ja laulsid sõjalaule, mis veel esivanemailt suust suhu päritud. Üksikud salgad luusisid lossi ümber ja valvasid, et keegi sisse ega välja ei pääseks.

Tuli kolmas õhtu. Vali tuul kihutas pilvi kiiresti üle taevavõlvi. Pimedus jõudis ruttu kätte. Lossis süüdati tuled. Magada ei julgenud tol ööl keegi. Rohked vahid valvasid müüril.

Ka Tasuja seadis vahid lossi ümber. Teised heitsid puhkama. Tasujal ei olnud uinumishimu. Ta istus kännu otsa, toetas lõua käele ja jäi mõttes lossi poole vahtima. Tuul mühises ja vingus puudes. See kõlas täna nii kaeblikult, nii kohutavalt. Oli, nagu tõstaksid öövaimud häält ja kuulutaksid kuulajale õnnetust . . . Tasuja silmad otsisid üht lossiakent, mille võreruutude tagant valge eesriide läbi paistis öölambi kuma. Ta ei suutnud silmi sellest tuntud paigast pöörata. Müdistasid vahel tukkuvad hobused ta selja taga või lendas üksik öölind kahinal läbi okste, siis vaatas ta ettevaatlikult ümber, — kuid ikka eksis ta pilk pikkamisi vanale kohale tagasi. Vahel liikus tume vari kumava akna taga, seisatas ka korraks, ja siis läksid vahtija silmad suuremaks, igatsevamaks, nagu ootaks ta, et vari kehaks muutub ja kuma seest nagu valge viirastus öö pimedusse astub. Siis pigistas ta silmad kinni ja ta huultel värises üks nimi,

Segane pomin Tasuja selja taga pani teda jälle ümber vaatama. Karu Andres rääkis unes:

«Mmm! Õmm! . . . jah, ulu nüüd! . . . Pea maha, nagu kapsas . . . ķaaps . . .»

Kui Tasuja jälle akna poole vaatas, kohkus ta äkisti ja jäi siis hinge kinni pidades põnevil vahtima. Eesriie oli kõrvale lükatud, mustjas kuju seisis akna võrede taga.

Oleks öö olnud valgem, siis oleks vahtija all näinud, kuidas see kuju oma kahvatanud palet vastu külma klaasi surus, jumal teab mis põhjusel sügavasti ohkas ja silmadega talupoegade laagri pimedat kohta otsides midagi iseenese ette sosistas.

Kuju kadus varsti jälle akna tagant ja endine igav kuma paistis läbi valge eesriide. Viimaks kustus ka see kuma ja aknakoht oli seinaga ühesuguselt pime. Vahtija aga istus veel kaua unetult oma kännu otsas ja kurvad mõtted vaevasid teda. Kesköö oli ammu möödas. Hobuse sammude müdin äratas Tasuja mõtteist. Ta jäi kuulatama. Sammude müdin vaikis, kuuldus inimeste häälte kõmin. Paar minutit hiljem ragisesid raod lähenevate inimeste jalge all.

«Kes seal on?» küsis Tasuja pooliku häälega.

Lähemal silmapilgul seisis kaks meest tema ees; üks neist oli vahil olnud.

«Oled sina ise, Tasuja?» sosistas viimane. «Ma toon Tallinna poolt käskjala halbade sõnumitega.»

«Mis on sündinud?» küsis Tasuja üles tõustes.

«Otse õnnetust küll veel mitte,» ütles käskjalg, «aga kes teab, kas seegi ennast kaua oodata laseb.»

«Räägi, vend!»

«Eile õhtul hilja jõudis landmeister suure väega Tallinna alla.»

«Ometi!»

«Meie saadikud ei tulnud tagasi — öeldakse, nad olevat jalgupidi üles poodud. Me saatsime uued saadikud landmeistrile allaandmist pakkuma. Aga ka taanlased ja mõisnikud, kes tema juures on, katsuvad teda igapidi enda poole tõmmata. Ordurüütlid on nende nõus. Praegu on meister veel kahevahel, võib-olla ehk kaalub õnn meie poole, võib aga ka olla, et homme juba viimne võitlus käes on.»

See sõnum pani Tasuja mehise südame värisema.

«Siis pole enam aega viita,» ütles ta kiiresti. «Enne hommikut veel peab loss meie käes olema, siis tuleme ja aitame teil võita või surra.»

Selle otsusega ratsutas käskjalg minema. Tasuja äratas mehed ja andis neile teada, mis oli sündinud.

«Me peame kohe tormi jooksma,» kõneles ta edasi, ja meeste pimedas kiirgavad silmad tunnistasid, et nad sellega nõus olid. «Sina, Karu Andres, võta kakskümmend meest, roni üle aiamüüri, kaks või kolm peitku end lossimüüri ääres põõsastesse, teised jäägu suvihoonesse seisma. Kui meie eestpoolt tormama hakkame ja vahid müüril teile selja pööravad, siis katsuge nad vaikselt maha pista. Ronige mööda kõrget kaske üles, mille oksad üle müüri ulatuvad, ja hüpake müürile. Läheb see teil korda, siis saadan sinna rohkem mehi. Seni jookseme eestpoolt tormi ja katsume väravat lõhkuda.»

Vaikselt kui vaimud hakkasid mehed liikuma. Tormiredelid aeti püsti, kakskümmend meest võtsid pika raske palgi põikpuudega õlgadele. Lossi hallid müürid kumasid pimeduses, väravakoht mustas. Sinnapoole juhtisid mehed palgi otsa. Müüri najale pandud tormiredelitel ronisid mustad kujud kassiosavusega üles. Esimene lõhkuv tõuge raksatas vastu väravat.

Aga lossikaitsjad ei maganud. Nagu ärritatud herilaste pesas tõusis üleval kihin ja kahin, tõrvalondid valgustasid pimedust ja heitsid värisevat kuma ülesronijate nägudele. Sõjamehed tõttasid müürile, ja kui esimese ülesronija pea müüri äärele tõusis, läikisid talle sõjariistad vastu. Ta püüdis neid vehkides eemale tõrjuda ja müürile karata, aga üks lõi ta mõõga puruks, teine lõhkus tal kärme hoobiga pea. Surnukeha libises teiste kaela, tugevad käed haarasid redeli otsast kinni ja lükkasid selle ühes pealolevate meestega kolinal ümber. Nii sündis igal pool, kus talupojad tormata katsusid. Üks murdis kaela, teine luud ja liikmed; kes terveks jäid, ajasid redeli uuesti püsti ja tormasid edasi. Võitluse ägedus pani meeste vere keema, kartus kadus, oma elu unustades püüdis igaüks vastase elu kallale. Aegajalt mürisesid palgi tõuked värava pihta võitluse kärast üle. Kuid sellega ei saadud palju teha, sest ülevalt sadas viskodasid, nooli ja kive palgikandjate kaela, mehi langes kui kärbseid, palk kukkus, aga teised käed tõstsid selle ikka jälle üles.

Enam kui pool tundi juba vältas asjatu tormamine, koit punetas taevaäärel, tõrvalonte visati

ülevalt tormajaile vastu silmi ja võideldi poolvalguses.

Tasuja, kes kõige selle aja juhatades omade keskel seisis, sai aru, et sedaviisi asi edeneda ei võinud ja hüüdis mehed tagasi. Tormajad taganesid müüridelt, tormiredeleid ja müürimurdjat kaasa võttes. Üleval tõusis rõõmukisa. Pilkeid sadas alla.

«Me peame kaitsekatuse tegema ja selle varjul katsuma väravat lõhkuda,» ütles Tasuja. «Karu Andresele viige käsk, et ta ennast ikka peidus hoiaks.»

Mehed läksid kaugemale metsa, et lossist ei märgataks, mis nad teha tahtsid. Metsast kostsid ainult sagedad kirvehoobid. Lossikaitsjad jäid põnevil ootama, ei julgenud aga veel välja tungida.

Päike oli ammu tõusnud, kui mehed müürimurdjaga uuesti, seekord lossikaitsjate surmariistade eest varjatult, värava poole liikusid. Teised olid hobuste selga hüpanud ja ootasid, et kohe sisse tormata, niipea kui värav langeb.

Värav kõikus kangesti esimese tugeva põraka mõjul. Veel paar niisugust mütsu ja ta pidi langema. Ülevalt visati küll raskeid kive ja tuld kaitsekatuse peale, aga see oli tugevatest okstest tehtud ja mulla ning mätastega kaetud, nii et ta kahju ei kartnud.

«Me peame välja tungima,» kiristas Oodo, kes rüütel Rainthaliga müüril seisis. Viimane noogutas tummalt pead. Oodo käskis sulaseid ja võõraid sadulasse istuda. Üks osa jooksis tallidesse. Aga juba langes värav koleda mürinaga maha ja Tasuja kannul tungisid talupojad kisaga sisse. Vall

jäi tühjaks, kõik tõttasid alla, sissetungijaile vastu. Äge võitlus algas. Esimeste hulgas võitlesid Oodo ja rüütel Kuuno. Tasuja nägi esimest ja kippus otsekohe tema kallale. Oodo vaatas korra otse vastase põlevaisse silmadesse, hirmus mälestus sähvis kui pikne tema peaajust läbi — ja äkilise ehmatusega pöördus noor rüütel ümber, põgenes omade vahelt läbi, lossitrepist üles. Saalis langes ta kahvatult kui surnu maha. Emiilia kummardus tema üle ja kuulis, kuidas ta värisevate huultega sosistas: «Ma olen vaimu näinud.»

Hoovis võitlesid lossimehed meeleheitlikult ja peaaegu oleksid sissetungijad, kes surnute üle komistades kitsast väravast ainult vähehaaval sisse pääsesid, jälle välja rõhunud. Aga juba oli Karu Andres oma meestega mahajäetud müüri kaudu lossihoovi jõudnud ja langes nüüd valju kisaga kõrvalt sakslaste kaela, kes pikkamisi lossi taganesid ja uksi eneste taga kõiksugu kraamiga kindlustasid. Talupojad hakkasid uksi lõhkuma.

Kui Tasuja nägi, et Oodo tema käest oli pääsenud, tuli ta hobuse seljast maha ja läks mõne mehega lossi lõunapoolsesse otsa, kus madal rauduks alla lossikeldritesse viis. Uks murti kangidega lahti ja Tasuja astus meestega kivitrepist alla. Sumbunud õhk ja lämmatav hais voolasid neile vastu. Kaasavõetud tõrvalont pisteti põlema ja see valgustas kitsast võlvialust, kus kaks meest vaevalt kõrvuti võis käia. Võlvialuse tagumist poolt kattis hall pimedus. Mõlemal küljel viisid madalad ja kitsad rauduksed tillukestesse kongidesse. Mõned uksed, mis olid lukus, lõhuti sisse. Kongid olid tühjad. Võlvialuse viimases otsas oli veel üks vaevalt nähtav ukseke, enam auk kui

uks. Tasuja ise lõi selle kangiga sisse. Kui ta sisse astus, pidi ta sügavasti kummarduma — kong oli vaevalt neli jalga kõrge. Seinad olid niisked ja kumasid tulepaistel rohekalt. Põrandaks oli haisev pori. Valgus ei pääsenud kuskilt sisse — siin vältas igavene pimedus.

Tagumise seina najal kükitas üksik inimkuju, kael seina külge kinnitatud raudvõrus. Tema riided rippusid kaltsudes paiguti paljastatud liikmete küljes. Pea oli tal sügavasti rinnale vajunud, mõlema käega oli ta kramplikult oma aluse porisse kinni hakanud.

Tasuja langes selle kuju ette põlvili ja tõstis ta pea õrnalt üles. Peast rippusid hallid juuksed libedates salkudes üle silmade. Kui Tasuja juuksed kõrvale pühkis ja tulepaiste otse vangi näole langes, põrkas tulenäitaja, endine lossi talupoeg, kohkunult tagasi ja karjatas: «Metsa Tambet!»

Tambeti nägu ei olnud enam elava inimese nägu, see oli surnu pealuu, tõmmu, roheka nahaga kaetud. Kustunud silmad olid laiali lahti ja vahtisid kangelt, koledalt, liikumatult sügavatest aukudest välja . . .

Kui Tasuja natuke aega seda nägu oli uurinud, vajutas ta tema silmad õrnalt kinni ja laskis surnu pea jälle tasakesi rinnale langeda.

«Lõpp!» sosistas ta kõlatult.

Kui ta jälle püsti tõusis, oli ta nägu surnukahvatu, aga rahulik ja jääkülm. Seltsimehed kohkusid teda nähes. See ei olnud inimese nägu. Niisuguste silmadega võivad mõrtsukaid unenäos nende ohvrite vaimud hirmutada. Vaikselt astusid mehed võlvi alt välja päevavalgele.

Seni olid teised lossi peaukse maha lõhkunud

ja tungisid kotta. Võideldes ja iga sammu maad verega müües taganesid kahanenud kaitsjad kojast saali, mis juba naisi ja lapsi pooleldi täis oli.

Tasuja tahtis parajasti jalga lossitrepile tõsta, kui üksik ratsamees tuhatnelja lossiväravast sisse kihutas.

«Tasuja, Tasuja!» hüüdis ta juba eemalt.

Tasuja pööras silmad nähtava ärevuseta sinnapoole ja küsis:

«Mis sõnumeid sa tood?»

«Mina tulen otse Tallinna poolt,» pajatas ratsanik lõõtsutades. «Landmeister on kõige väega äkki meie kallale tulnud . . . ja meie mehed on hädas . . .»

«Kas peavad veel vastu?»

«Jah, aga paluvad sind appi, lahing on kibe.»

«Ma tulen,» vastas Tasuja rahuga, «aga enne pean siin asja lõpetama.»

Ta tormas trepist üles — saali.

Siin panid sakslased, värisevate naiste ja laste ette müüri luues, viimse jõuga vastu. Rüütel Kuuno võitles kui lõvi, ka Oodo oli oma uimastusest toibunud ja raius kui meeletu enese ümber. Võitlejad komistasid iga silmapilk surnukehade üle, voolav veri leotas põranda libedaks. Sõjariistade kõlin, surmavate hoopide tumedad mütsud, sajatamine, oigamine, naiste palved ja laste hale vingumine — kõik see möll sünnitas koledat kohinat, seda tormikohinat, millele kõige sügavam vaikus — surmavaikus järgneb.

Tasuja tungis oma meeste vahelt läbi, kes tema tulekut hõisates tervitasid. Ka Oodo nägi teda kohe.

«Siia, verine vari!» karjus ta Tasujale vastu. «Näita, kas oled surematu!»

«Kui ise tahad?» kostis Tasuja ja ta tardunud nägu ilmutas jälle ärkavat elu. «Olgu siis surm minu käe läbi sulle kergeks nuhtluseks minu isa tapmise eest!»

Nende mõõgad kõlisesid kokku.

«Jaanus!» kiljatas Emiilia.

Aga juba välkus Tasuja mõõk lennul ja vajus siis otse vastase südamesse. Oodo langes hingetult rüütel Kuuno jalgade ette maha, kes talle asjatult appi tõttas.

«Üks ohver on langenud — nüüd langegu teine!» ümises Tasuja ja kippus Kuuno kallale. Seal langes Emiilia põlvili.

«Jaanus, halasta, halasta!» kiljatas ta, Tasuja põlvede ümbert kinni hakates.

See ootamatu juhtumus pani silmapilguks kõik kära vaikima. Surmavad käed puhkasid, kõik silmad vahtisid Tasuja poole, kes liikumatult seisma oli jäänud.

«Halasta?» kordas ta karedalt. «Kes halastas minu vaese isa peale, kui ta haisvas keldris elusalt mädanes?»

«Sa oled ohvri saanud,» vastas neiu paludes, «ainsa süüdlase oled sa praegu surmanud. Heida armu ilmsüütu peale!»

«Kas see on süütu, kes minu vendade verd valab?»

«Siis tõuka oma mõõk ka minu rinda, halastamatu inimene!» kisendas Emiilia meelt heites. «Ma kahetsen meie noorpõlve-sõprust — esimest korda. See on minu peigmees . . . Ma armastan teda, nagu ma sind põlgan ja vihkan.»

Tume korin tuli Tasuja huultelt, mõõk kukkus ta käest kõlisedes maha. Sel silmapilgul oli ta nägu samasugune kui isa surnukeha juures. Ta seisis tükk aega külmalt ja kangelt nagu kivist kuju; käsivarred rippusid tal lõdvalt allapoole, värin raputas ta vägevat keha, külm higi kattis ta otsaesist . . . Saalis vältas hauavaikus.

Viimaks tungis värisev kohin Tasuja rinnust. Ta pigistas mõlemad käed vastu silmi, laskis nad pikkamisi üle näo allapoole libiseda, kummardus, tõstis mõõga üles, pöördus oma meeste poole ja kellelegi otsa vaatamata ütles sügava häälega:

«Meie vennad Tallinna all on hädas — lähme neile appi.»

Pead pööramata sammus ta omade keskelt läbi ja uksest välja, teised vaikse võõrastusega ta kannul. Sakslased vahtisid kui kiviks kangestunult neile järele, kuni viimane uksest väljas oli.

«Mis see tähendab?» küsis rüütel Kuuno imestades, kui kõik teised vaikisid. «Missugune imelik mees!»

«Missugune imelik mees!» kordas Emiilia, ikka veel põlvili maas. «Nüüd läheb ta surma, ma nägin seda ta näost,» lisas ta tasakesi juurde ja peitis näo käte vahele.

Kaks suurt, palavat pisarat, haleduse, võibolla ka armastuse pisarat, nirises pikkamisi Emiilia peente valgete sõrmede vahelt läbi.

XVI

Tasuja oma salgaga, millest suur jagu oli langenud, istus sadulasse ja kihutas tuhatnelja Tallinna poole. Kui ta umbes tunni aja pärast sinna

jõudis, oli võitlus juba lõppemas. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti vastu ei ulatunud talupoegade hulk ega vahvus, sest vajalik ettevalmistus ja juhatus puudusid. Rüütlid murdsid veriseid sihte nende ridadesse ja raiusid üksikud salgad viimseni maha. Aga kõik need salgad langesid selsamal paigal, kus nad seisid, ilma sammu taganemata, ja kes vähe suutis, see kiskus ühe vastase surma kaasa.

Kaugelt suurem jagu eestlasi, nende hulgas peaaegu kõik vanemad, kattis verist, truudusetut, siiski armastatud isamaa pinda oma kehadega. Tasuja — nüüd mitte enam kardetav mässutõstja ning rahva vabastaja, vaid õnnetu, surmaotsiv talupoeg Jaanus — nägi kohe, et siin enam mingit võidulootust üle ei jäänud. Ka tema südames olid kõik lootused kustunud, kõik oli tühi, külm ja kole.

«Vennad!» hüüdis ta, ja tema mehine hääl kõlas viimset korda oma täie jõuga, tema silmad särasid üleloomulikul läikel, «vennad! Siin ilmas pole meil enam midagi otsimist. Seal kutsub surm . . . näete, kui lahkesti, kui magusasti ta kutsub! Tule, surm, ja päästa oma lapsed!»

«Sureme surmates!» mürises salga vastus.

Ja hirmus kui vihane sõjajumal kihutas Tasuja otse rüütlite tihedamasse salka, seltsimehed tema kannul. Hirmsasti möllas ta tugev käsivars vaenlaste keskel, armutult saatis ta ühe ohvri teise järel enese eel surma, sai veel kord veriseks tasujaks. Tema seltsimehed langesid üksteise järel ja vaenlaste lõpmatu hulk mattis nende kehad jalge alla, aga Tasuja kange mõõk välkus veel kaua, iga välguga vaenlasi surmates, ja suled ta küba-

ral lehvisid kaugel vaenlaste tihedama salga südames. Kuid viimaks välkus ka tema mõõk viimset korda . . . Siis kadus ta, ja vaenlaste hulgad kohendasid end langenud kangelase surnukeha üle.

Nii särab Eesti rannal loojaminev päike veel korra pilverüngaste vahelt ja paneb lainete vahutavad pead punetama. Siis vajub ta merre ja tuul vaikib ja mässavad lained rahunevad pikkamisi . . .

Pärast õnnetut lahingut Tallinna all kadus mässavate eestlaste õnn täiesti. Landmeister kihutas neid igal pool kui metselajaid taga, raske, verine nuhtlus langes õnnetu rahva kaela, kes oli julgenud oma kadunud priiust jõuga tagasi püüda. Aasta pärast valitses laastatud maal jälle rahu.

Paar aastat hiljem — 1346 — müüs Taani kuningas Eestimaa, mille ordumeister juba enne pandiks oli võtnud, 19 000 marga hõbeda eest Saksa ordule.

Eestlaste priiusevaim oli lühikeseks ajaks lõkendanud. Pärast seda ei julgenud nad enam niipea vastu hakata, ehk küll raudne orjaike neid raskemini rõhus kui enne suurt mässu. Eestlane unustas ajutiseks oma rahvuse, unustas esivanemad ja nende vabaduse, ja pikk, raske uni algas.

Villu võitlused

1

Kuusitusada aastat on sellest nüüd mööda läinud ja mõistlik lugeja usub vist ilma meie tunnistusetagi, et selle jutu kangelast enam elus ei ole. Aga kui ta tänapäeval veel elaks, armastaksime me teda vist niisama, nagu terve Sakalamaa omal ajal teda armastas. Vaenlasi ei võinud temal õiguse pärast ollagi; ja kui neid siiski juhtus olema, siis võisid need ainult inimesed olla, kes tema sõpruse väärilised ep olnud.

Kõik vanade sõnumite allikad on sepp Villu kiitust täis; kõik tunnistavad järeletegemisväärse ühtlusega, et sepp Villu kõige priskem, jumekam, tugevam, ausam ja rõõmsam mees kogu Viljandimaal olnud. Üksainuke ajalookirjutaja — vist veetõbine — teab veel juurde lisada, et Villu olevat oma alalist rõõmsat tuju kangete jookidega alal hoidnud. Meie arvame seda tühjaks laimujutuks. Et Villu, kui tal janu oli, kolme mehe eest jõi, see on sula tõsi; et aga Villu siis ka kolme mehe jõuga, kui tahtis, kuue mehe töö ära tegi, see on veel vähem vale. Temal ei olnud mingisugust põhjust oma head tuju kangete jookidega alal hoida. Säärane mees nagu meie Villu ei võigi muud kui heas tujus olla. Mõtelge ise: mees sündimisest saadik terve kui kala vees, peale kuue jala pikk, keha nagu tamme tüvi, käsivarred

päris karu käpad, reied kui sambad, juuksed — küpse rukki väli, nägu rõõsk ja hästi joones, silmad lahked ja sügavad kui suvine taevas. Kas säherdune mees võib nukra loomuga olla? Tohoo, siis peaks ju vahest selgest taevast vihma sadama!

Villu oli segamata verega eesti mees ja eestlaste põli oli neil päevil vilets, nii vilets, et seda meie õnnelikus olevikus enam uneski ei mõisteta näha. Ka Viljandi talurahva rõõmuallikad olid nii ära kuivanud, et mehed ilma Villuta kergesti naermise ja naljaheitmise ära oleksid võinud unustada. Nende igapäevane elu oli raske orjus vuhisevate vitste ja laksuvate piitsahoopidega. Puhkamise ja meelelahutamise ajad olid need, mil talupojad oma karedate isandate või röövivate naabrite eest laantesse ja rabadesse pakku jooksid, kus nälg, katk ja kiskjad elajad neile lahkesti paremat põlve pakkusid. Kas see ime on, et niisugusel ajal inimeste naljasooned kuivaks jäid ja naeruriistad, harjutamata jäädes, nõnda ära roostetasid, et peaaegu enam liikudagi ei tahtnud? Meeleheide kattis nagu tihe ämblikuvõrk eestlaste elu. Seda lõbusam oli muidugi ämblikkude põli.

Sepp Villu ei olnud aga ei saksa ega taani soost mõisnik, ei ordurüütel ega piiskop, ei munk ega ristisõitja — ühe sõnaga, Villu ei olnud ämblikkude killast, aga siiski oli tema elu pealtnäha lõbus ja õnnelik. Vaatame, kuidas see võis sündida.

Terve eestlaste maa seisis sel ajal mitmete valitsejate all. Harju- ja Virumaa kuulasid Taani kuningate sõna, või õigemini öelda ei kuulanud kellegi sõna, sest sealsed mõisnikud tegid, mis ise tahtsid; Läänemaal valitses Lihula piiskop, Tartu-

maal Tartu piiskop; Saaremaa oli Saksa ordu ja sealse piiskopi vahel ära jaotatud; kõik muud endiste vabade eestlaste maajaod olid Saksa rüütliordu omad. Nimetatud isandad lasksid oma maid osalt ise harida, osalt andsid nad maa ja selle peal elavad talupojad oma vasallide või alamate kätte, kes enamasti rüütli-, harva saksa kodanikuseisusest olid. Nendest ordu ja piiskoppide vasallidest on pärastine Eesti-, Liivi- ja Kuramaa mõisnikuseisus välja kasvanud.

Eestlased ei olnud XIV aastasaja hakatusel Saksa ordu ja piiskoppide maadel nime poolest veel kõik täied pärisorjad. Pärisorjadeks pidi üksi neid tehtama, kes pärast ristimist veel ristiusust taganesid. Nüüd olid aga peaaegu kõik eestlased enam kui ühe korra paganausku tagasi langenud, sest et ristiusku keegi neile arusaadavaks ega armsaks ei teinud. Nõnda olid siis vist juba kõik eestlased, kui mõned tosinad maha arvame, teo ja nime poolest oma usuõpetajate pärisorjadeks saanud. Kes kogemata veel nime poolest vaba oli, sellel ep olnud suurt põhjust oma vabaduse pärast rõõmustada. Võõraste isandate silmas oli ta ikka põlatud ori ja oma rahva meelest pealegi isamaa äraandja.

Sepp Villu esivanemad olid ikka esimeste seas olnud, kes ennast ristimisveest puhtaks pesid, niipea kui ristijad selja pöörasid. Sellepärast oli Villu pärisorjade võsu ja ise Viljandi lossi pärisori. Siiski oli ta orjust ainult lapsepõlves tunda saanud. Tugeva kasvu ja osavuse pärast oli teda hädaajal sõjameheks võetud ja ordurüütlite seltsis oli ta poolakate, leedulaste ja piiskoppide vastu sõdinud. Ta oli tark ja vapper sõjamees,

kellest karutükke räägiti. Oma peremehe, Viljandi komtuuri[1] Goswin Herike, oli ta korra leedulaste keskelt välja raiunud, aga seejuures ise vangi sattunud. Vangist pääses ta imelikul viisil lahti ja põgenes Saksamaale. Siin õppis ta peenema sepakunsti selgeks ja käis keiser Ludwigi väega Itaalias, kus papistid ta valusaid põhjalase hoope kaua mäletasid. Rändamishimu kihutas teda mitmest maast läbi; kui tugev sõjamees ja osav sõjariistade sepp oleks ta päriselt võõrale maale võinud jääda ja toredasti elada. Aga igatsus isamaa järele ärkas ja läks aegamööda nii tungivaks, et sepp Viljandisse tagasi tuli ja ise ennast jälle orjusesse pakkus. Komtuur Herike oli aus mees ja mõistis tänulik olla. Ta ehitas oma elupäästjale linna sisse sepapaja ja andis selle täiesti Villu hooleks; orjapäevi ei nõudnud temalt keegi. Aga Villu ei võinud kõrgete kivimüüride vahel elada; ta hakkas kurvastama ja läks laisaks. Siis laskis komtuur talle ligi kaks penikoormat Viljandist eemale, põlise laane keskele, vana Pärnu maantee äärde uue sepapaja ehitada.

Siin tegi Villu nüüd juba viiendat aastat tööd; ta nimi oli kaugele üle Sakalamaa piiride kuulsaks saanud. Liivi landmeister[2] Eberhard von Monheim ise oli tema töökoda vaatamas käinud

---

[1] Komtuurid olid suuremate ordulosside pealikud ja ümberkaudsete maakondade valitsejad. (*Autori märkus.*)

[2] Landmeister — maavalitseja. Neid oli Saksa orduriigis kõigest kaks: üks Preisimaa, teine Liivi- ja Kuramaa jaoks. Nad olid orduriigi ülema valitseja hochmeistri järel kõige kõrgemad riigiametnikud. (*Autori märkus.*)

ja tema juures enesele mõõga teha lasknud, millega, nagu mitmed tahtsid näinud olla, rauda laastudeks võidi raiuda. Sepp tegi kõige peenemaid töid ja võttis nende eest rikaste käest ka head hinda. Tingimine ja nurisemine ei aidanud mitte põrmugi — oli sepp kord hinna nimetanud, siis oli ta vähema pakkumise vastu kurdim kui surnu pealuu. Vägivald, mis sel ajal meie maal kõiki asju õiendas, ei olnud siin ka mitte kohane, sest sepp ja tema kolm selli olid kõvad mehemürakad ja mõistsid üksi seda nalja, mida nalja pärast tehti; pealegi seisis sepp vägeva komtuuri ja landmeistri enese kaitse all. Viljandi lossi tarvis tegi ta maksuta tööd, ja kui mõnel talutaadil kabjarauda või tosin latinaelu vaja oli, siis sai ta neid sepa käest sagedasti jumalamuidu ja paraja lonksu õlut pealekauba.

Kibedal sõjaajal läks ka sepp oma komtuuriga sõtta ja tegi siis vaenlaste pealaed oma alasiks; aga sestsaadik, kui ta oma käsivarre jõudu võõral maal raudriietega ehitud sõjameeste kallal oli proovinud, ei teinud võitlemine poolmetsaliste leedulastega talle enam suurt nalja.

«Tappa mõistab iga lurjus,» ütles sepp selle kohta. «Kui kangem nõrgema kallale läheb ja ta maha notib, siis ei ole see kellegi sõdimine, ja mina seda ei salli.»

Nõnda oli sepp, ehk küll nime poolest pärisori ja pealegi valjude isandate pärisori, siiski nii vaba mees kui ei keegi muu Liivimaal. Ta ei tundnud vägivallakartust ega raskeid elumuresid. Suguvendade vilets põli ei teinud temale suuremat südamevalu. Ta kergitas nende häda kus võis, elas aga ise isandatega heas sõpruses. Tema

sõna maksis talupoegade ees palju, aga ta ei olnud oma mõju iialgi kurjasti pruukinud, ei ninameheks püüdnud saada ega suuri asju juhtima hakata. Isamaa kõrgemad saatused jättis ta jumala ja valitsejate hooleks.

Hea õnn ja usin töö olid Villu jõukaks meheks teinud. Välispidist uhkust ei armastanud ta teha, vaid kandis talupoja riiet, nagu seadus seda allaheidetud rahvalt nõudis. Aga tal oli ilus väike maja sepapaja ligidal ja maja sees oli tal palju ilusaid ja haruldasi asju, nende hulgas ka üks õppinud kokk ja majapidaja, kelle ta ise kaugelt maalt kaasa oli võtnud. Peaaegu igal aastal käis sepp korra võõral maal, osalt ordu, osalt omaenese tarviduste pärast. Sealt tõi ta siis muu kraami seas ikka ka mõne vaaditäie head marjaviina kaasa. Saksa keel oli tal selge kui vesi ja nii võis ta oma majas ka kõrgeid külalisi vastu võtta ja tehtud töö peale ise liiku anda. Rändamislust ei vähenenud temas, ehk küll reisimine sel ajal hea tüki raskem ning hädaohtlikum kui praegu ja sepal sagedasti suurt- ja väikestsugu röövlitega tegemist oli. Oli reisihimu täidetud, siis tõttas sepp palava igatsusega jälle koju ja kiitis paganate ja kristlaste jumalaid, kes talle nii armsa ning ilusa isamaa olid kinkinud.

Siis põrus jälle maapind ta vägevate hoopide all, lõõtsad mühisesid, taotav raud purskas tuld ja ümberkaudne mets kajas südamlikust naerust, mida sepp oma naljakate reisilugudega kuulajatelt välja meelitas. Kes siis Villule pilgu heitis, see ei läinud temast sõna lausumata mööda; kes Villuga kord lõbusa sõna oli vahetanud, selle meel läks rõõmsaks, ja kes Villuga kord rõõmus oli

olnud, see jäi tema sõbraks igavesti. Talupojad kogunesid trobikondade kaupa sepapaja ümber, oma suguvenna õnnelikku põlve imetlema ja tema imelikke sõnumeid võõrastest maadest ning rahvastest kuulama. Aga ka suured saksad jäid mööda sõites seisatama ja mõnigi peene pihaga rüütlipreili unustas tema pärast hädaohu, mis kallitele kuubedele lendavate sädemete poolt ähvardas. Ühe sõnumi järgi olevat koguni komtuuri vennatütar, kui ta seppa esimest korda silmitsenud, järgmisel ööl niisugust unenägu näinud, et kui ta seda oma pihiisale üles tunnistanud, see auline isand väga tõsiselt pead olevat raputanud.

Kui lõpuks veel nimetame, et sepp Villu poissmees või koguni vanapoiss oli — kui kolmekümne kahe aastast meest nõnda võib nimetada —, siis on lugejal tema täielik pilt käes.

2

Oli südatalve aeg, kui Villu ühel päeval pärast lõunat töö sellide hooleks jättis, näo puhtaks pesi, oma kõige parema vammuse selga tõmbas, ankrukese kõige kallimat prantsuse marjaviina kaenlasse ja tee jalge alla võttis. Tee viis põlisest metsast läbi ja ei olnud muud kui kitsas, sügava lume sisse tallatud rada. Tallajate jälgi võis kergesti üksteisest lahutada; neid oli kõigest kõiki kolme sugu. Ühed olid määratu suured ja sügavad, neid võis tervel Sakalamaal üksainuke mees teinud olla, ja see oli sepp Villu ise. Temast öeldi, et kui tema korra üle välja kõnnib, siis on maantee valmis. Teised jäljed olid niisugused, et neist aru

ei saanud, kas nad naiste- või meesterahva omad olid. Kolmandad jäljed aga võisid ainult naisterahva ja pealegi väga õrnade ning tillukeste jalgadega naisterahva tehtud olla. Sepp otsis hoolega neid jälgi ja hoidus nende peale astumast. Olid jäljed tükk aega nagu kadunud ja tulid korraga jälle nähtavale, siis naeratas sepp üle terve näo. Ümberringi kohises kõrge kuusemets, nagu ta vanal ajal suuremat jagu Eesti pinnast kattis. Inimeste teerajast käisid siin ja seal metselajate jäljed läbi, millest arvata võis, et mets mitte hädaohutu jalutamispaik ei olnud.

Sepp kõndis nii tuliselt, et õhk kõrvadest mööda vuhises, aga siiski läks terve tund aega mööda, enne kui ta seatud sihile jõudis. See oli üksik talu, mis ühes kõrvaliste hoonetega kõrge ja tugeva palkaia keskel metsa serval seisis. See oli Risti talu ja tal oli isemoodi ajalugu.

Ennemuiste oli siin lähedal vana eestlaste kants olnud. Kants võeti sakslaste poolt tormiga ära ja tema kaitsjad tapeti selleaegsete ristiusu väljalaotajate viisi järgi kõik ära. Üksainuke pagan mõistis nii haledasti armu paluda, et ta elusse jäeti ja ristiti. Mees ei saanud küll uuest usust sugugi aru, aga ta jäi kindlasti usutoojate üleloomuliku väe ja võimu sisse uskuma. Kantsi pandi salk saksa mehi ja ristitud eestlane jäi sulasena nende hulka elama. Hiljem võtsid paganad kantsi jälle tagasi ja hävitasid omalt poolt kõik sakslased puhtasti ära. Üksi ristitud maamees leidis armu, öeldes, et ta ainult vägivalla sunnil ristimisvee olevat vastu võtnud. Mees arvas õieti, et eestlaste asjad nurja minemas olid, ja jäi salamahti võõrastele truuks. Tema sobitusel said sakslased kantsi kerge vae-

vaga jälle kätte ja hävitasid ta seekord hoopis ära. Tänu pärast jätsid nad ümberkaudse maa äraandja omaks. Tema ja ta järeltulijad jäid vabadeks ordu alamateks, kellele nad ainult kümnist maksid ja sõja ajal väes teenisid. Nad mõistsid oma haruldast seisukorda suure visadusega hoida. Küll katsuti hiljem mitu korda nende käest maid ja priiust röövida, aga nad mõistsid ikka kiusajate käte alt välja libiseda.

Umbes kakskümmend aastat enne meie jutu algust oli Viljandi komtuur Herike selleaegse Risti talu peremehega, olgu kogemata või meelega, riidu läinud ja ähvardas talu ära võtta ning tervet perekonda orjadeks teha. Õigust ei olnud tal selleks küll sugugi, aga kes sel ajal õigusest hoolis? Komtuur laskis ühe hulguse läbi, kes Risti talust välja oli aetud, tunnistada, et sealsed inimesed ebajumalatele olevat ohverdanud, lossi papp vandus nad kui ususalgajad ära ja — kohus oli mõistetud. Risti talu omanikud olid nüüd seaduse järgi komtuuri pärisorjad ja see võis nendega teha mis tahtis. Nüüd on häda suur. Kavalus üksi võis veel vägivalda võita.

Sel ajal elas Risti talus noor ja imeilus neid, nimega K r õ õ t, peremehe kauge sugulane. Teda seletas peremees, kes lasteta lesk oli, Risti talu pärijaks ja saatis ta suurte kingitustega vihase komtuuri juurde oma päranduse pärast armu paluma. Ordu seaduste järgi ei tohtinud komtuur küll kedagi naisterahvast enese ligi sallida, ei omaenese emale ega õelegi suud anda; aga keegi ei võinud teda keelata ilusa näoga vaeslapse palveid kuulata ja ennast neiu pisarate läbi liigutada lasta. Komtuuri liigutus oli nii suur, et ta

neidu enam tagasi ei lasknudki minna ja Risti talu rahvale tegemata patud andeks andis.

Ilus Krõõt elas pool aastat lossis, tuli siis ühel päeval jälle Risti talusse tagasi ja sai komtuuri armuliku soovi järgi peremehe naiseks. Juba kolm kuud pärast pulmi tõi ta kaksikud ilmale, ühe poja ja ühe tütre. Et see nii kähku sündis, on ime, aga veel imelikum on see, et peremees ega perenaine selle ime pärast mitte sõnagi ei raisanud. Mõlemad näisid täiesti rahul olevat. Aga kui lapsed kasvasid, ilma et uut sugu juurde oleks tulnud, hakkas Risti peremees nukrust põdema. Lapsed oli prisked ja kenad kui kannid, aga siiski ei võinud isa ilma meeleärrituseta nende peale vaadata. Ta näis neid enam kartvat kui armastavat; iialgi ei julgenud ta neid sülle võtta ega paitada. Peremehe meel läks veel nukramaks, kui ta iga päev selgemini nägi, et Krõõt lapsi väga palavalt, teda ennast aga väga leigelt armastas. Krõõt oli oma lossis-olemise ajal sakste peenema viisiga harjunud ja nende vaimu enesesse imenud; eestlasi põlgas ta kui tooreid talupoegi, kes tema imelikust, veel vanaski põlves nähtavast ilust suurt lugu pidada ei mõistnud. Vaene peremees hakkas põdema, heitis sängi, tõrjus lapsi hirmuvärinaga enesest eemale, jampsis väga kentsakalt ei tea missugustest saksa lastest, vandus ennast ja naist maa põhja ja õhkas oma tumestatud hinge viimaks higistades ja ahastades välja. Krõõt jäi leseks ja kasvatas lapsed, keda ta hullupööra armastas, jumala ja sakste kartuses üles.

Kaksikud olid nüüd üheksateistkümne-aastased.

Vend P r i i d u oli kena sirge noormees, päris saksa näomoega ja käharate juustega, loomu

poolest väga kergemeelne, suur võrukael, laisk ja hea südamega. Tema kõige armsam ajaviide oli mööda metsi ja külasid luusida, metselajatega sõdida ja külaneidudega naljatada. Õde M a i — ema üksi hüüdis teda ikka täie nimega Mariaks — oli ema nägu, niisama ilus, aga veel peenemate näojoonte ja liikmetega. Maie silmad oli lahked, nägu tõsine ja mõistlik, käte nahk sile kui siid, sest et ema neid mõne saksa soost väimehe tarbeks püüdis hoida; pikem ja peenem riie kui muidu talutüdrukutel kattis Maie jalgu, aga meie tunneme neid juba nende jälgedest.

Nii oli koht ja nõnda olid inimesed, kelle juurde sepp kange tuhinaga tõttas.

3

Villu ei tõstnud enne pead, kui ta järsku kõrge ja raske õuevärava ette seisma jäi. Ta tõmbas sügavalt hinge ja ootas mõne silmapilgu, enne kui käe värava külge pani. Leides, et seestpoolt jäme palgisarnane riiv väravale ette oli tõmmatud, hüüdis ta enda meelest kaunis õrnalt, hirmuga lähemate puude okstelt pelguvate vareste meelest aga küllalt käredalt:

«Ae, ristirahvas, tehke värav lahti!»

Õue poolt ei olnud häält ega liikumist kuulda.

Sepp kordas hüüdmist nii südikalt, et varesed hoopis teise metsa lendasid.

«Tohoo, mis sa möirgad?» kõlas korraga noor ja värske mehehääl otse sepa pealae kohal. Villu tõstis silmad sügava imestusega taeva poole ja nägi noort meest, kes kaksiti värava kõrgema

posti otsas istus ja temale naerdes oma valgeid hambaid näitas.

«Priidu!» hüüdis sepp. «Vaata poissi, kuhu ta sõge ei roni!»

«Sinu sõna ei ole selge, sest ma ei tea, kes see poiss siin peaks olema,» ütles Priidu, kes seda ei sallinud, et temale ta habemepuudust otse või kõveriti meelde tuletati. «Et mul selge ja küps mehe mõistus on, näed sa sellest, et ma rasket väravat lahti ei hakka kangutama, vaid kergema vaevaga üle ronin.»

«Päris poisi tembud,» naeris sepp sõbralikult. «Kuhu sa siis nüüd selle puhuga tahtsid rännata?»

«Või minagi seda tean?» oli Priidu kergemeelne vastus. «Kuule, ütle mulle õige, mis leidust sa nii suure hoolega oma jalge eest otsisid, et mind siin üleval ammugi ei näinud?»

Sepp ei vastanud sellele küsimusele midagi, vaid tegi kurja näo.

«Mis sul seal ankrus on?» küsis Priidu.

«Tee värav lahti, küllap siis näed. Kas ema on täna paremas tujus?»

«Kui sul ankrus head asja on, vahest siis ema tuju ka paraneb; praegu on ta sinu peale väga kuri,» teatas Priidu mureliku näoga ja kadus posti otsast.

Värav ähkis ja kriiksus Priidu kannatamatute käte all. Sisse astudes oleks sepp peaaegu komistanud. See, kes tema jalga oli takistanud, seisis mitu sammu eemal, maja ukse lävel; takistuse nimi oli Mai ja Maie nägu õhkus sel silmapilgul nii palju lahkust ja soojust, et Villu meelest talvise külma tundmus kadus ja tema südamesse su-

vise pühapäeva rahu asus. Kumb enne kummalegi käe vastu sirutas, kumb enne ilma mingisuguse nähtava põhjuseta magusasti naerma ja siis jälle sügava tõsidusega kõige tühjemat juttu vestma hakkas — see jääb seletamata küsimuseks. Nad seisid käsikäes, vaatasid teineteisele otse silmadesse ja olid väga heas tujus. Samal ajal veerles kalli viina ankur mööda libedat õue ja oleks vist hoopis unustusse jäänud, kui mitte Priidu teda halastades oma hoole alla poleks võtnud ja kohe prunti välja kiskuma hakanud.

«Maria! Aga Maria!!» hüüdis vihane hääl ukse vahelt. Seal seisis teine Mai, kuid vananenud näoga, kortsus kulmudega ja tigeda pilguga.

«Taevake, kas m i n u Mai peaks ka vana poole niisuguse näo saama?» sähvas mõte sepa peaajust läbi. Üks pilk Maie silmi tegi talle selle mõtte lolluse kohe selgeks ja sundis teda salamahti Maie kätt suruma.

«Maria, ega sa kurt ole?» käratses Risti Krõõt paisuva vihaga. «Kohe lase sepa käsi lahti ja tule tuppa! (Mai täitis esimest käsku, aga mitte hirmuga, vaid vagusa naeratusega.) Ja sina, Villu, kuidas julged sa oma häbemata nägu veel minu ees näidata? Alles tunaeile vihastasid sa mu surmani ära. Peenike saksa rätsep Hadubrand Flittergold tuleb meid vaatama, kingib Mariale kalli kaelarätiku, austab meid kõiki oma lahke kõnega, otsekui oleksime meie tema väärilised! Minu süda sulab nähes, kui palavalt ta Mariat austab, kui õnnelikuks ta teda teha püüab. Seal tuled sina nagu kuri vaim oma rumala ninaga vahele, hakkad ausat meest narrima ning pilkama ja peletad

viimaks isanda, kelle küünemusta vääriline sa ei ole, majast välja.»

«Kes teda käskis minna?» küsis sepp õlgu kehitades.

«Kas tema pidi ennast sinusugusest pilgata laskma?»

«Ega temagi suu seotud olnud.»

«Pidi sinuga vist nägelema hakkama? Ta ütles õiglase uhkusega, et orjale muud vastust vaja ei ole kui piitsa.»

«Seda ta ütles vist üsna tasakesi?» naeris sepp.

«Kahju, et ta minu käest piitsa ei tulnud küsima,» lisas Priidu laisalt juurde.

«Vait!» käratas ema lõkendavail silmil. «See püstipagan on sind, vaest tallekest, juba nii palju rikkunud, et sa enam kuhugi ei kõlba. Sina tahad noor peremees olla ja aitad oma maja teotajal irvitada? Tule taevas appi! . . . Aga seda ma ütlen, et mina seda enam sallida ei taha. Ei taha, ega taha! Kas kuuled, Villu? Edaspidi jää parem meile võõrsile tulemata! Sa saadad meid otse hukatusse. Meie kõige ausamad sõbrad peletad sa ära, Priidust teed sa joodiku ning hulguse ja Mariale pistad sa rumalad mõtted pähe . . .»

«Pai ema, ole vait!» palus Mai punastades.

Aga Krõõt oli tõrelemistujus, kus vaigistamine otse niisama mõjub kui kasetoht tules. Ta hakkas seppa veel valjemini hurjutama ja välja tõrjuma. Vaene Villu seisis pea norgus ja kahevahel. Naisterahva kisa teeb just kõige vahvamaid mehi kõige kergemini araks. Kergesti oleks võinud nii juhtuda, et meie hiiglane viimaks plehku oleks pannud, kui mitte Priidu õigel ajal päästjana ep oleks ilmunud. Priidu oli viinaankruga tuppa lip-

sanud, seal kannu magusa marjaviinaga täitnud ja astus sellega nüüd ema ette:

«Joo, ema, aga nuusuta enne! . . . Aeh, kas on hea?»

Krõõt oli komtuuri juures võõrsil olles võõramaa viinasid tundma ja neist lugu pidama õppinud. Magus lõhn, mis ta ninasse puutus, jahutas tema viha silmanähtavalt.

«Kust sa seda said?» küsis ta peaaegu lahke näoga.

«Joo enne, küllap siis aru saad,» vastas Priidu.

Krõõt võttis lonksu, muigutas suud, võttis teise lonksu, naeratas, võttis kolmanda ja kiitis viina heaks.

«Niisugust viina jääb Liivi landmeister alles himustama,» seletas Priidu tõsiselt ja jõi kannu tühjaks. «Niisugust viina on tervel Liivimaal ainult ühel mehel ja see on Liivimaa kõige parem mees. Seal ta seisab, alandlikum kui sulane ja ootab paremat tänu, kui ta seni meie käest on saanud.»

«Nii head viina ei ole sepal ilmaski olnud,» ütles Krõõt moka otsast, aga siiski juba ilma tigeduseta.

«Nii head mitte, aga halba ei ole tal ka iialgi olnud,» tõendas Priidu südame põhjast.

«Katsu nüüd asja!» pilkas Krõõt, kelle tuju ikka pahanes, kui ta nägi, et lapsed sepa eest seisid. «Kes ta viinasid on palunud? Muudkui sind õpetab joodikuks. Tema suur viinatundja! Kassi saba alla! Va sepp pole iialgi vee ja viina vahet tundnud ega ole ka ta viinad tea mis.»

See oli kannatlikule Villulegi liig.

«Minu viinad ei ole tea mis?» hüüdis ta äkilise vihaga. «Mina ei tunne vee ja viina vahet? Kas sa tead, Risti Krõõt, et sinu suu seda väärt ei ole, mis sa praegu oled rüübanud! Päh, tema ütleb «tea mis»! Oh sa, viimane tont! Mina ei tunne viina! Pagan võtku, kui see viin mitte kõige parem ei ole, mida jumal on kasvada lasknud, siis ei pea ka keegi temast tilka enam saama. Priidu, too ankur välja! Ma viskan tühja vee maha, küllap siis mäletate, mis magu ta oli. Too ankur siia, Priidu!»

Igavesti jääb tõeks, et naisterahva mõtteid keegi surelik ette ei tea arvata. Armu ja hirmu jagavad nad silmanähtavalt mõne kõrgema väe sunnil, ja vanad germaanlased pidasid neid sellepärast õigusega peaaegu jumaliku au sees. Kes oleks näiteks ette võinud kuulutada, et Krõõda mõru nägu sepa turtsumise ja ähvardamise juures järk-järgult mahedamaks pidi minema? Nähes, et sepp tõesti vihane oli ja et Priidu tema käsu täitmiseks tuppa tahtis minna, sasis Krõõt Priidu sabast kinni, välgutas kelmikalt naeratavaid silmi sepa poole ja ütles lahkesti noomival häälel:

«Sinul on kohe ikka tuli takus, Villu. Kas meesterahvas tohib na kärsitu olla? Ma naljatasin . . . Kuule, kas sul seda viina veel palju on? On küll? Mai, mine pane mett ja leiba lauale! Ehk soojendab sepp selga ja võtab pisut hingepidet.»

Krõõt kadus ukse taha ja Priidu ning Mai talutasid sepa poolvägisi elutuppa. Perenaine ja viinaankur olid nagu tina tuhka kadunud. Noortele inimestele ei teinud see suuremat valu. Pea täitis nende rõõmus vadin ja naer tervet tuba. Kõigest

oli näha, et need kolm inimeselooma isekeskis väga suured sõbrad olid.

Küll oli Risti Krõõt katsunud ümberkaudsetest mõisatest ja Viljandi linnast alamat saksa soost rahvast oma majasse meelitada ja oma lapsi nende noorema sooga sõbraks teha. «Antvärgid» tulid ka vahel jõuka perenaise toitu maitsema ja sealt seda või teist kinki kaasa võtma, vaatasid aga siiski «vabadele talupoegadele» üleõla ega kutsunud neid iialgi enda juurde võõraks. Priidu ja Mai olid sellest ammugi aru saanud ja ei läinud omalt poolt kedagi taga otsima. Maiel oli noorte meeste seas palju kummardajaid, aga saksa noorsandid liputasid ainult tema ilusa näo ees saba ja talupoisid roomasid tema vabaduse ja rikkuse ees kui ussikesed. Sepp Villu üksi armastas teda kui omasugust inimest ja kena, tarka tüdrukut. Kas Maieke seda nägi või mitte, on teadmata; teada on nii palju, et Mai iga kord, kui sepp Risti talusse võõraks tuli, oma ema meelest üleliia elavaks ja vahel koguni vallatuks läks . . . Priidu silmis oli sepp kõige mõnusam mees tema poolt tuntud maailmas; ta aeles päevade kaupa sepapajas pingi peal ja silmitses imestuse ning aupakkumisega, kuidas töö sepa käte all edenes; siis tuli vahel ka Priidule himu tööd käsile võtta, mida ta muidu kui surmarohtu vihkas ning põlgas. Sepal jälle oli, nagu öeldud, pool maailma sõpru täis, aga kellegi juurde ei tormanud ta nii määratute sammudega kui Risti talusse.

Kus inimesed õnnelikud on, seal ei armasta nad suurtest asjadest ega sügavast tarkusest kõnelda. Ka meie sõprade jutt oli sel puhul nii tühine, nende rõõm tõsise vaatleja silmis nii lapselik, et

sellest laiemalt rääkida ei maksa. Tühi jutt ja naer kestsid nii kaua, kuni perenaine jälle nende keskele ilmus. Krööda silmad hiilgasid ilma nähtava vaimustuse põhjuseta ja ta keel käis pisut kangelt; tuju näis esiotsa kaunis hea olevat, läks aga kohe tusaseks, kui ta nägi, et sepp ja Mai nii teineteise ligidal istusid, et kõige peenemgi saksa rätsep nende vahele ei oleks mahtunud.

«L-lõpetage ju oma hirnumine!» käratses perenaine. «Häbi sulle, Maria! Kohe mine vaata, mis kuduja teeb!»

Mai tõusis sõnakuulelikult üles ja läks teise tuppa.

«Miks te ikka veel va maakeelt jahvatate?» taples perenaine edasi. «Oleks sest Villust vähemalt nii palju kasu, et mu lastele saksa keelt õpetaks! Te saate ju kõik tast aru, miks te siis ilmaski ei räägi!»

«Ega me saksad ole,» urises Priidu.

«Saksad ole!» osatas Krööt. «Vaata nokameest! Sina palju tead, mis sa oled! Kui sa saksa keelt räägiksid, siis näeksid kõik kohe, et sa pärisori ei ole.»

«Saksamaal on kõik pärisorjad — sakslased,» ütles sepp. Kahju küll, et ta seda ütles, sest nüüd oli Kröödal põhjus käes otsekohe tema kallale kippuda:

«Katsu mul suurt Saksamaa tundjat! Tahad vist uhkustada, et sa mööda jumala maailma hulkumas oled käinud? Mis sa siis nüüd õige enesest arvad? Äh? Rumal ori sa oled ja selleks sa jääd. Armust on sind natuke vallali lastud — nüüd tema suur ninamees! Vaat sulle! Oma silmigi ei

tohiks sa meie kui vabade inimeste poole üles tõsta!»

«Kuule, ema, ilma sinuta oli meil siin üsna mõnus istuda,» ütles Priidu haigutades.

«Vait!» kärgatas ema. «Sina seisad alati tema eest, aga sellele sa ei mõtle, et ta sinu kurivaim on. Ilma temata oleksid sina ammugi kõikide viisakate noorsandide sõber ja Maria peene antvärgi pruut. Mis ta siin varitseb? Mis sa meist tahad, sepp? Oled sa tõesti nii juhm, et sa Mariat omale loodad saada?»

«Olen ikka nii juhm,» ütles sepp rahulikult.

«No siis jää ka juhmiks!» kilkas Krõõt. «Sina, narukael, julged saksa rätsepat pilgata? Kas sa tead ka, mis see tähendab: saksa rätsep? Temal pole muud vaja kui sinu peale kaevata, ja sind pannakse tulist rauda kandma ja puuakse võllasse. Oma põlvede peal pead sa temalt andeks paluma, et teda oled pahandanud.»

«Oleks ta seda selge sõnaga nõudnud, eks ma seda siis vist oleksin teinud,» naeratas sepp.

«Aga ta pani plagama,» lisas Priidu juurde.

Krõõt oli nii vihane, et ta mõnel ajal oma osavat keeltki ei saanud liigutada. Et aga vihane naisterahvas ikka midagi peab tegema, siis kahmas ta nurgast luua kätte, astus sellega otsekohe sepa ette, püüdis teda ühe pilguga elusalt ära põletada ja karjus, kui keelepaelad jälle lahti pääsesid, inetu häälega:

«Kasi siit välja ja ära näita oma nägu enam!»

«Ära tule meest narrima,» ütles sepp pahaselt ja lükkas luuavarre, mis kardetaval viisil tema nina all vibas, nii järsku kõrvale, et vars ja vihane naine õhu sisse ilusa rõnga kriipsuta-

sid. Seepeale pani sepp kaapkübara pähe ja läks sõna lausumata välja. Priidu tahtis ta järele lipata, aga ema ei lasknud teda uksest välja. Varsti kuuldi õuest värava raksumist ja tagatoast tasast nuuksumist . . .

Hakkas juba pimedaks minema. Sepp Villu sammus tuntud teerada mööda kodu poole. Ta jalad ei tuletanud enam tiibu meelde, vaid liikusid raskelt ja laisalt. Küll vahtis ta jällegi enese ette maha, aga seekord ei otsinud ta tillukesi jälgi ega naeratanud, kui üks neist kogemata silma puutus.

Kümme minutit võis ta sedaviisi kõndinud olla, kui ta enese selja tagant rutuliste ja kergete sammude krabinat kuulis. Ümber vaadates nägi ta Maie tulevat.

«Villu!» hüüdis tüdruk nõrga häälega ja viivitas sammu.

Sepp ei liikunud paigast.

Mai tuli ligemale, pikkamisi, kartlikult. Kui ta sepa ees seisis, nägi see poolpimeduseski, et tüdrukul punaseks nutetud silmad olid.

«Mis sul arus on, et nii hilja veel pimedasse metsa jooksed?» taples Villu karedalt.

«Tahtsin näha, kas sa vihane oled,» vastas Mai aralt naeratades ja naisterahvaste viisi järgi mehe silmist õiget otsust otsides.

«Olen jah vihane,» turtsus Villu. «Ega ma koer ole, et mind malakaga uksest välja aetakse.»

«Ära pahanda, Villu,» palus Mai. «Ega ema nii kuri ole, kui ta näitab. Vaata, kui sa teinekord jälle tuled, siis on ta seda lahkem.»

«Enam ma ei tule.»

«Ei tule?»

«Mitte jalaga.»

«Siis oled sa ikka tõesti vihane?»

«Olen jah.»

«Kas minu peale ka?»

«Ei, sinu peale ei ole, aga . . . ma ei tea, kuidas ma pean ütlema . . . sa ei ole mulle praegu mitte nõnda armas kui muidu. Vaata, sa oled täiesti oma ema nägu, ja see paneb mind mõtlema. Kui ma täna tema kurja nägu nägin ja ta alatut mõnamist kuulasin, tuli mulle see kentsakas mõte, nagu oleksid sina ise see olnud, nagu võiksid sina ka niisuguseks saada. Tont teid, naisi, teab! Ma ehmatasin isegi ära, nii et süda valutama hakkas. Praegugi valutab, ja pea on kurbi mõtteid täis. Mina ei teadnud siiamaani mingisugust vahet sakste ega maainimeste vahele teha, aga teile laulab ema iga päev ette, et saksad üksi inimesed ja meiesugune paljas loom olevat; ehk mõjub see pikkamisi ka sinu ja Priidu peale, ja te hakkate mind ka alatuks pidama.»

«Sa ei armasta mind enam?» küsis Mai surija häälega.

«Ei ma tea isegi ütelda,» kostis sepp mõttes.

«Noh, jumalaga siis.»

«Jumal kaasa.»

Kumbki ei tahtnud enne paigast liikuda.

Mõned silmapilgud väitas sügav vaikus. Mõlemad seisid nagu tardunult ja vahtisid jumal teab kuhu pimedasse metsa. Vaikus läks koledaks, piinlikuks . . .

«Head ööd, Villu!»

«Head ööd, Maieke!»

Lumi krabises väheke, nagu oleks keegi jalgu liigutanud. Sepa kehast käis värin läbi. Lähemal

silmapilgul surus ta sooja, tuksuvat keha oma rinna vastu ja kaks pehmet käsivart punusid endid tema kaela ümber . . .

Taevast kustus viimane ehakuma ja paks pimedus kattis metsa, kui sepp Villu ja tema Maieke käsikäes Risti talu poole tagasi rändasid. Metsa serval oli lahkumine.

«Et sa mind mu ema näo pärast vihkama ei hakkaks, siis on parem, kui sa niipea meile ei tule,» ütles Mai kümnendat korda jumalaga jättes.

«Aga kuidas ma sind näha saan?» päris sepp murelikult.

«Eks mina siis pea ikka sinu juurde tulema,» vastas Mai õnnelikult naeratades.

Üheks silmapilguks sulasid mõlemad kujud nii täiesti kokku, et neid pimedas üheks kehaks võis arvata. Siis lagunes must kogu jälle kahte jakku, millest suurem metsa vahele kadus, kuna väiksem veel tema sammude kaugele kaduvat kõminat kuulama jäi.

4

Priidu luusis harjunud viisil mööda metsi ja külasid. Ühel päeval juhtus ta suures Jõemäe külas olema, kus peremehed parajasti tähtsat koosolekut pidasid.

Vaesed mulgid olid sel aastal lammaste sarnased, kelle seljast mitu nahka korraga tahetakse nülgida. Esimene nahk jäi taeva omaks, kes põllud rahe ja alalise vihma läbi ära rikkus; teise naha võtsid mõisaomanikud, kolmanda Rooma kirik, neljanda röövivad leedulased. Viimaks tuli

Viljandi komtuur ja nõudis viiendat nahka, põlluvilja-kümnist, mida talupojad toomapäevaks lossi pidid vedama. Arusaamatul viisil leidsid mõned külad siiski veel viienda naha ja viisid Viljandisse. Nende hulgas, kellel midagi viia ep olnud, oli Jõemäe küla. Ehk oleks siiski mõni talumees salve põhjast veel peotäie leidnud ja sellegi elu ning tervise hoidmiseks ohverdanud, aga seal juhtus parajasti Priidu külasse ilmuma, kes meestele vägeva kõne pidas ja neile selgeks tegi, et viit nahka ühegi lamba seljast ei võeta. Mehed olid seepeale veo vedamata jätnud ja saadikud komtuuri juurde vabandust paluma saatnud. Saadikud ei tulnud mitmel päeval tagasi; talupojad olid nende ja eneste pärast suures mures ja pidasid nõu, mis peale hakata. Priidul ei olnud siin küll tegemist sugugi, aga ta kõneles siiski südilt kaasa.

«Mehed!» hõikas Priidu täie kõriga, «olete teie jänesed? Mispärast on teie südamed argust täis? Minge, kutsuge komtuur ise siia, küll ta siis näeb, et teie oma puudusest tõtt olete rääkinud. Nuhelda tema teid ei või, selletarvis elab veel õigus maailmas. Ülekohut ei tohi aga keegi inimene enesele teha lasta; kes ülekohut kannatab, teeb suuremat kahju kui see, kes ülekohut teeb. Miks on jumal igaühele käed loonud ja malakad lasknud kasvada? Tullakse teie kallale, punnige vastu! Teid on ühes külas enam mehi kui Viljandi lossis väge . . .»

«Aga mis meist pärast saab?» heitis üks vanamees vahele.

«Saagu mis saab, aga teie olete siiski näidanud, et ise mehed olete. Võõrad peavad aru saama,

et nad meie rahvaga meie omal maal nõnda mängida ei tohi.»

Umbes selle sisuga kõneles Priidu veel mitu kõnet, ja näha oli, et need kõned noorematele mõjuma hakkasid. Nad raputasid rusikaid ja tõstsid suurt kära.

«Peksta meie endid ei lase!» müristati mitmest küljest. Vanemad katsusid nooremaid vaigistada, aga see tegi asja veel hullemaks. Müra läks nii suureks, et üks enam teise sõnast aru ei saanud.

Korraga astus kõrge kasvuga munk, kelle lähenemist keegi tähele ei pannud, käratsejate keskele ja hüüdis tugeva, sügava häälega selges maakeeles:

«Rahu kõigile!»

Kohkumise ja imestusega pöördusid kõikide näod pika munga poole, keda keegi ei tundnud, kelle mehine kuju ja uhke, tõsine nägu aga kõiki aupakkumisele sundisid. Mitmed tundsid ebausklikku hirmu ja lõid salamahti risti ette. Priidu, kellele kartus ja hirm tundmata asjad olid, astus munga ette ja vahtis teda pealaest jalatallani nagu mõnd kentsakat võõramaa lindu.

«Armsad inimesed, hoidke endid õnnetuse eest!» rääkis munk, kui kõik vait olles ootama olid jäänud. «Mõtelge, mis teie teha tahate! Teie tahate üksipäini terve Saksa ordu vastu hakata. Sellega näitate küll, et teie vahvad mehed olete, aga mõtlemata vahvus ei või muud kui kahju tuua. Sõjameeste vastu ei või teie palja käega hakata, meeletu katse eest aga saab teid kõiki tükkideks raiutama. Õige küll, et mees surma ei tohi karta, aga mõtelge, mis siis teie vaestest naistest ja lastest peab saama?»

«Mis munk naistest ja lastest teab?» pilkas Priidu.

Munk silmitses teda lahke näoga ja ütles tasasemalt:

«Tõsi on, et mõned poisikesed neist enam rääkida mõistavad, aga palja rääkimisega ep ole nad veel toidetud ja kaetud . . . Ärge mõtelge, mehed, et mina teid arale vägivalla kannatamisele avatleda tahan. Ei koguni. Ma tuletan teile ainult meelde, et teie mitte üksi iseenestele ja oma peredele, vaid kogu rahvale kahju teete, kui rüütleid ilmaasjata ärritate. Teie põli on praegu küll raske, aga võõrad isandad võtavad kõige väiksemast tõrkumisest põhjust oma iket veel raskemaks teha ja maarahva vastupanemise jõudu täiesti lämmatada. Parem on, kui terve rahva jõud segamata rahus kosub ja siis igal pool ühekorraga teole ärkab. Vaat siis on aeg vahva olla, siis maksab vara ja eluga mängida, sest mängu hind on vabadus ja õnnelik põli; siis on ka lootust, et mäng võidurikkalt lõpeb, nagu hiljuti üks saksa soost rahvake, kes kõrgetel mägedel elab, on näidanud[1].»

Munga silmad hiilgasid kentsakalt, kui ta neid sõnu kõneles. Mehed vahtisid imestades vaimulikku meest, kellest aru ei võinud saada, kas ta vaigistaja või ässitaja oli. Keegi ei kostnud sõna. Valitsevas vaikuses oli selgesti kuulda kapjade plaginat, mis ligemale näis tulevat. Varsti tuli

[1] Munk räägib siin šveitsi rahvast, kes 30 aastat enne meie jutu algust enese Habsburgi raske ikke alt vabastas ja oma priiust tugeva käega kaitses. *(Autori märkus.)*

ka metsatuka tagant suur ratsaliste salk nähtavale. Eesotsas sõitsid ordurüütlid, valged kuued seljas ja mustad ristid rinna peal; nende kannul raudriides sõjamehed ja sulased; odad ja paljad mõõgad välkusid heledal päikesepaistel.

Talupojad vaatasid kahvatades üksteise otsa. Munga näo üle libises tume vari. Keegi ei julgenud häält teha, aga mitmed piilusid kaitsva metsa poole; neil näis himu olevat jooksu panna. Et aga keegi esimene ei tahtnud olla, siis jäid kõik paigale ja kogunesid tihedasse hunnikusse. Väesalk tuli kiirel sõidul ligemale ja piiras talupojad igast küljest sisse.

Viljandi komtuur, halli habemega ja ausa moega vanamees, ütles valju häälega, aga viletsas maakeeles, mida meie kordama ei hakka:

«Teie, koerad, julgete minu käskudele ja ordu seadustele vastu hakata? Küll ma teile näitan! Teie ei taha enam kümnist anda? Oodake, küll ma teid õpetan! Kes on teid tõrkumisele ässitanud? Kes on teie ninamehed? Kohe tooge nad välja!»

Talupojad seisid tummalt ja pead norgus. Kui küsimusele vastust ei tulnud, käskis komtuur ühe ehmatanud näoga vanataadi teiste hulgast välja kiskuda ja teda piinata, kuni ta eestvedajaid nimetaks. Aga vaevalt sai vanataat esimest korda karjatada, kui juba Priidu komtuuri ette astus ja julgesti hüüdis:

«Mina üksi olen süüdlane!»

Komtuur ei tundnud Priidut näo poolest, aga kena sirge noormees näis ta meele järgi olevat.

«Nii noor ja juba nii pahur?» ütles ta peaaegu

lahkelt. «Kas sa tead ka, et sa kui rahva ässitaja surema pead?»

«Kui muidu läbi ei saa, eks siis või surra kah,» vastas Priidu oma laisal viisil, «aga minu surmast ei tule teile suurt kasu. Palju kurjem ässitaja jääb siiski elama, kes teie kõvadest seadustest iialgi ei hooli. Kui teie tema siit ilmast ära kaotaksite, vaat siis oleks isandatel ja orjadel rahu.»

«Kes see ässitaja on?» küsis komtuur.

«Ülekohus ja häda,» vastas Priidu.

«Ah, sa oled hea naljahammas,» naeratas komtuur. «Loodame, et sa meile enne surma lossikeldris veel palju nalja saad tegema. Siduge ta kinni!»

Sulased kippusid Priidu kallale.

«Kas lasete mind sõna lausumata ja kätt liigutamata kimbutada?» pöördus Priidu karistaval toonil talupoegade poole. Need tegid nukrad näod, jäid aga vakka.

Nüüd käskis komtuur talupoegade hulgast mõned, kes kõige tugevamad ja julgemad näisid olevat, välja astuda ja oma pealmised riided maha võtta. Kui nad siis, niueteni paljad, värisedes ja hambaid lõgistades talvise külma käes seisid, kõneles komtuur neile veel mõne õpetava ning manitseva sõna ja tuletas neile lõpuks meelde, et need, kes ennast mitte tõrkumata peksta ei lase, kuni paras mõõt täis, kui redud kõrvupidi puude külge pidi naelutatama ja nõnda edasi nuheldama. Naised ja lapsed, kes kära peale meeste ümber kokku olid jooksnud, hakkasid seda kuuldes käsi ringutama ja suure häälega ulguma. Nad peletati majadesse ja lubati neile, kes veel väljas nägu näitavad, valusaid vitsu anda.

Enne kui nuhtlemine algas, astus pikk munk, keda ka sakslastest keegi ei näinud tundvat ja kelle ligiolemisest keegi ei hoolinud, komtuuri ette ja ütles saksa keeli:

«Teie teete ordule ja kõigile võõrastele kahju, kui talupoegi asjata nuhtlemisega ärritate. Neil ei ole sugugi süüd ega ole neid ka keegi ässitanud, vaid ainult kibeda häda pärast on nad sel korral moonavedamisega viibinud.»

«Neid nuheldakse tõrkumise pärast ja teistele hirmuks,» ütles komtuur pahaselt. «Puudust neil ei ole, see on kõik vale, ja teie, mungad, õpetate talupoegi valetama.»

«Meie õpetame neile õiget usku ja ausaid elukombeid, teie aga teete neile ristiusu läilaks ja õpetate neile paganate roojust,» hüüdis munk lõkendava pilguga. «Teie tahate neist taltsaid koduloomi teha, aga käite ise nendega ümber kui metselajatega. Teie ei kaitse neid, kes iseennast kaitsta ei või, kellegi eest, vaid röövite neid ise paljaks ja nuhtlete neid, kui midagi enam röövida ei ole.»

Seletuseks nimetame siin, et ordurüütlite ja piiskoppide ning nende alla seatud kloostrite vahel ühtepuhku kas avalik sõda või salavaen vältas. Nad olid üksteise võimu peale kadedad, kiskusid üksteise käest maid ära, tõstsid vastastikku paavsti ja keisri ees raskeid kaebusi ja pesid endid siis valedega ja suurte rahaohvritega puhtaks. Vägivaldsed teod olid mõlemalt poolt igapäevased asjad; iseäranis olid rüütlid kui kangemad alati valmis munkasid ja piiskoppide alamaid kimbutama. Sellepärast peame tundmatu munga julguse üle imestama, kes üksipäini vägeva

komtuuri vastu julges välja astuda. Ette oli näha, et see heaga ei lõpe.

«Häbemata munk!» kärgatas komtuur vihaselt. «Küll ma sulle näitan, mis ordu ja rüütlite sõimamine maksab! Siduge ta kinni!»

Munk kahvatas; vist sai ta aru, et ta liiga kaugele oli läinud. Ta lükkas kolm sulast, kes ta kallale tikkusid, ainsa käeliigutusega tagasi ja hüüdis ähvardaval häälel:

«Komtuur! komtuur! Ärge kutsuge õnnetust enese ja terve ordu kaela! Minu taga seisab Riia peapiiskop ja püha isa ise.»

«Ja kõigepealt su selg, mis su häbemata sõnade eest vastama peab,» pilkas komtuur. «Ruttu, sulased!»

Munk laskis ennast pealtnäha rahulikult siduda. Kaks meest seati tema ja Priidu valvajateks, teised hakkasid tööle . . .

Väljavalitud süüaluseid peksti kaua, väga kaua. Kole ähvardus hirmutas õnnetuid põgenemast; nad karjusid hirmsasti, kargasid vahel kõrgesse, tantsisid jalalt jalale, heitsid kummuli lumesse, tõusid jälle jalule, ja rasked hoobid sadasid ikka edasi ning sünnitasid peenikest verevihma.

Väga kentsakalt mõjus see nähtus Priidule, kes säherdust asja esimest korda nägi. Ta nägu oli lumivalge ja krampidest viltu kistud, silmad pärani lahti ja ehmatust täis. Ajuti katsus ta tugevaid sidemeid katki kiskuda ja tõmbas käesooned nii kangesti pingule, et veri näkku tõusis. Ka munk oli kahvatanud, aga pealtnäha täiesti rahulik. Tasakesi nihutas ta ennast Priidule ligemale, kuni nende selja taha seotud käed kokku puutu-

sid. Vahid ei pannud seda tähele, sest nende silmad olid põnevusega nuhtluspaiga poole pööratud.

Viimaks käskis komtuur peksmise lõpetada, kui pekstavad juba nõrkema hakkasid. Ta noomis veel kord kõiki talupoegi, et nad ässitajate sõna ei kuulaks ja veel samal päeval oma kohust täidaksid, sest et järgmisel tõrkumise korral «tõsine nuhtlus» neid ootavat.

Komtuur ei saanud oma kõnet veel lõpetada, kui tema selja taga vali kära tõusis. See tuli sellest, et Priidu arusaamatul viisil oma käed lahti oli saanud, nagu välk kõrval seisva hobuse selga karanud ja metsa poole kihutanud.

«Võtke ta kinni!» müristas komtuur sulaste poole.

Kolm-neli meest kargasid hobuste selga ja kihutasid Priidule järele. Teistega tõttas komtuur naaberküla poole, mille elanikkude üle niisamuti kohut pidi mõistetama. Munk seoti ohelikuga kõige tugevama sõjamehe sadula külge ja võeti sel viisil kaasa.

Nuheldud Jõemäe küla mehed pugesid vaikselt igaüks oma hurtsikusse, kus naiste hale ulgumine ja meeste võimetu vandumine veel kaua kostis.

5

Sepp Villu oli oma kolme selliga kibedas töös, kui korraga üksik ratsaline tuhatnelja sepapajast mööda kihutas.

«Eks mul ole tore hobune?» karjus Priidu —

sest tema see oli — ilma peatamata mööda lennates. «Ärge ütelge, et mind nägite! Rüütlid . . .»

Rohkem ei võidud tema sõnadest aru saada. Sepp raputas pead ja pomises midagi «hullust poisist» ja «sõgedatest tempudest». Natuke hiljem jõudsid Priidule järele saadetud sulased sepapaja ette ja küsisid, kas siin põgenevat ratsalist pole nähtud. Seletuseks lisasid nad juurde, et põgeneja talupoegade ülesässitaja ja hobusevaras olevat, keda nemad jälgede kaudu metsas taga ajanud, kuni jäljed suurele teele ära lõppenud.

Sepp aimas paha asja ja katsus nii palju kui võimalik sulaste aega raisata. Ta kuulas põhjalikult järele, mis süüd põgeneja teinud, mis nägu, kas habemega ja missuguse habemega, mis riides, missuguse hobuse seljas ja kui vana ta olnud. Kui ta arvas, et Priidu juba kaugele küll oli jõudnud ja hädalised sulased juba hoopis kärsituks läksid, tunnistas Villu venitades, tema teades olevat sedamoodi mees mõni silmapilk enne sulaste tulemist sepapajast mööda ratsutanud ja kõrvalisele teele pööranud, mis Puidu mõisa poole viis. Et sepp häbematul viisil luiskas ja sulastele teed näitas, mis Priidu teest nii palju kui vähegi võimalik kõrvale kaldus, seda peame oma kangelase häbiks tõeks tunnistama.

«Miks sa, pagan, seda kohe ei ütelnud?» turtsus üks sulane kurja näoga.

«Ega mina kõigi hulguste vaht ole,» andis sepp külma verega vastuseks. «Minul on oma töö toimetada. On teile ametiks antud hobusevargaid võrgutada, siis tehke ise silmad lahti ja võtke koivad kuklasse.»

Petetud sulased ratsutasid kirudes näidatud teed mööda edasi.

«No ütle poissi!» pomises sepp murelikult. «Tema, pagananahk, varastab hobuseid ja ässitab talupoegi mässule. Oh sina, tüütus! Pagan teab, mis paha lugu sellest veel välja võib tulla. Kahju, et ma ise enam Ristile kuulama ei või minna.»

Natukese aja pärast jõudsid komtuur ja tema salk sepapaja ette. Küla, mille üle nad kohut mõistma läksid, oli siit pool penikoormat eemal, sellesama tee ääres. Komtuur ja sepp olid, nagu teame, head sõbrad, aga sõprus ei keelanud meie alatut kangelast sugugi komtuuri suud ja silmi niisama täis valetamast, nagu ta sulastega oli teinud, kui tema käest küsiti, kas ta põgenenud Priidut olevat näinud. Komtuur usaldas oma vangi, tundmatu munga, kes ettevõetava toimetuse juures ainult tüliks oleks olnud, sepa hoole alla. Vangi käed ja jalad nööriti uuesti ja väga kõvasti kinni; et ta kellelegi jalus ei oleks, visati ta pimedasse kolikambrisse, mis sepapaja kõrval oli.

Pärast komtuuri ja tema seltsiliste äraminekut hakkasid sepp ja tema sellid jälle nii nobedasti tööle, et nad vangi, kes sugugi häält ei teinud, hoopis ära unustasid. Siis läksid nad sepa elumajasse lõunat võtma. Elumaja seisis sepapajast mõnikümmend sammu eemal ja ei olnud väljastpoolt muud kui tahumata palkidest kokkulöödud taluhoone, aga sees oli palju kalleid ja haruldasi asju, mis sepp oli võõralt maalt kaasa toonud. Seal oli kõiksugu sõjariistu ja jahinõusid, kunstlikult nikerdatud kannusid ja peekreid, kaste ja karbi-

kesi. Laual auras seapraad, mille kaugelt kaasavõetud kokk kõrge kunsti seaduste järgi oli valmistanud; ei puudunud ka õlle- ega viinakannud. Kõigest oli näha, et sepp hästi süüa ja juua armastas ja et ta võõramaa jõukate kodanikkude eluladi omaks oli võtnud.

Söömise ajal tuli sepale vangistatud munk jälle meelde. Kohe võttis ta ise laualt niipalju toitu ja jooki, et kolm meest küllalt oleksid saanud, ja läks vangi vaatama. Sepapaja uksest sisse astudes põrkas ta kohkudes tagasi ja laskis kausi ning kannu puruks kukkuda.

Munga kõrge kuju seisis keset sepapada; tugevad sidemed näisid ta käte ja jalgade küljest nagu ära sulanud olevat. Oma kohmetusest toibudes kahmas sepp kohe munga käsivarrest kinni, et mees põgenema ei pääseks.

«Mil viisil oled sa oma käed ja jalad lahti saanud?» hüüdis sepp.

Munk vahtis talle pilklikult naeratades otse silmi ja ütles tasase häälega:

«Ära keela mind põgenemast!»

«Kes kurjategijat põgeneda laseb?»

«Ma ei ole midagi kurja teinud.»

«Oled vist kogemata mõne kurjategija nägu ja tema pähe lõksu läinud, vaene talleke,» pilkas sepp, kelle silmis, nagu enamasti kõikide ausate inimeste silmis, sidemed ikka ka süütunnistused olid. «Ma olen säherdusi tapalambaid ju ennegi näinud. Kohe näita, kuhu sa nöörid viskasid; minu sõlmi ei pea sa nii kergesti maha raputama.»

Sepp hakkas vangi, kelle käsivarsi ta oma raudsete rusikatega pigistas, kolikambri poole tagasi

lükkama. Aga oma äraräägimata imestuseks ei suutnud ta munka mitte sammugi paigast liigutada, ja peale selle sündis nüüd veel üks kentsakas lugu, mida sepp ilmaski võimalikuks ei oleks pidanud. Munk hakkas äkitselt sepa jämeda keha ümbert kinni ja surus teda nii kõvasti enese kaissu, et Villu kondid raksusid ja ta hing rindu kinni jäi. Sepa selg, mida veel keegi surelik ei olnud painutanud, vajus looga moodi sissepoole, ta nõrkes ära, tundis oma põlvi nõtkuvat ja sai alles siis hinge ja selge aru kätte, kui ta munga põlvede vahel selili maas lamas ja munka tumeda, kurbliku häälega kuulis ütlevat:

«Vaata, nõnda on eestlaste kõige paremad jõud ikka isekeskis tülitsenud ja endid üksikult võõrastest murda lasknud.»

«Oled sina eesti mees?» küsis sepp sügavalt hinge tõmmates.

«Olen küll,» vastas munk.

«Miks sa seda enne ei öelnud?»

«Meie oleme võõraste läbi juba nõnda rikutud, et üks eestlane teist enam uskuda ei või.»

«Mind võib igaüks uskuda,» seletas sepp uhkelt. «Aga mungad on meistrid valetama. Kuidas võid sa maamees olla, kui sa munk oled?»

«Mina ei ole munk.»

«Kes sa siis oled?»

«Mina olen T a s u j a!»

Oleks suur lõõts korraga laulma ja tuhandenaelane alasi mööda sepapada kargama hakanud, ei oleks sepp seda kaugeltki nõnda suureks imeks pannud kui praegu kuuldud uudist. Ta ajas silmad pärani lahti ja tõusis istukile. Munk ei hoidnud teda enam kinni, vaid seisis püsti ta ees.

«Sina oled . . .» kogeles sepp.

«See mees, kelle ainus mõte on võõrast kurjust nuhelda ja oma rahvast vabaks teha,» vastas munk. «Mispärast sa minu saadikuid kuulda ei võtnud?»

Villu kargas püsti ja pakkus mungale kätt.

«Ära pane pahaks, kallis mees,» ütles ta pisut häbelikult. «Oleksid sa ise sel ajal siin olnud, kes teab, ehk oleksin ma siis teist juttu rääkinud. Sinu saadikuid pidasin ma hulgusteks ja lobisejateks, kes rahvale tühja ässitamisega ainult kahju teevad.»

«Minu saadikud olid ustavad mehed,» ütles munk kibedalt naeratades, «aga ma arvan, et mõnus elu ja isandate sõprus sinu kõrvad mõne asja kohta kurdiks on teinud. Sina oled üks neist vähestest eestlastest, kes oma orjapõlvega rahul võivad olla; kes teab, sa ehk ei hooligi sellest, et seesama põli teistele põrguks on?»

Sepp lõi silmad maha.

«Ma ei ole sakstest muud kui head näinud,» vastas ta kogeldes. «Mispärast peaksin ma neid vihkama?»

«Sa ei peagi neid vihkama, aga sa pead oma rahvast nii palju armastama, et sa võõraste vägivalda temast ära pöörata aitad. Saksad võivad paremad olla kui meie, aga nendel ei ole õigust meid oma loomadeks alandada, meid paljaks riisuda ja kõiki häid omadusi meie sees jalge alla tallata . . . Sepp Villu, ma olen sinust palju head kuulnud ja lootsin sinust suurt abi leidvat. Sakalamaa on sinu sõpru täis, kes sinu sõna hea meelega kuulaksid. Kahju, et sina, kes sa vist vana Lembitu järeltulija oled, tema vaimu ei ole pärinud!

Oleks lugu teisiti, siis võiksime loota, et ka vana sakalaste vaim jälle ärkaks ja võõrast vägivalda murda aitaks.»

Sepp raputas kahtlevalt pead:

«Kuidas saaksime nüüdsel ajal võitu loota, kuna ordurüütlite ja taanlaste jõud palju suuremaks on kasvanud, kui ta meie rahva esimese allaheitmise ajal oli? Meie üksi ei või iialgi kahe suure riigi vastu hakata.»

«Meie ei ole üksi, kui meie aga üksmeelsed oleme!» hüüdis munk välkuval pilgul. «Meie pool on õigus, ühine püüdmine, ühtsuse tugevus. Peale selle on rootslased, venelased ja leedulased valmis meile appi tulema. Ja kui sa arvad, et vaenlased praegusel ajal tugevamad on kui enne, siis oled sa eksituses. Saksamaal on vana rüütlite ja ristisõitjate vaim ammugi kadunud. Keiser ja paavst on teineteise verivaenlased; nende vaen, kodusõjad ja katk on riiki nõnda nõrgestanud, et ordurüütlid sealt abi ei või loota. Liivimaal vältab alaline sõda ordu ja piiskoppide vahel, venelased ja leedulased varitsevad rajadel, rüütlid ise ja nende vasallid on prassijad ja hooplejad, kes ennast üksi röövitud rikkuse ja palgatud sõjavägede abil üleval hoiavad. Kui meie kõik koos ja korraga nende peale langeme ja kõigepealt nende rikkuse käest ära võtame, siis on nad nõrgemad kui lapsed. Taani kuningal ei ole meie maal enam mingisugust võimu ega väge; iga mõisnik on oma kuningas, aga nad ei hoia isekeskis kokku ega ole neil sõjaväge. Teiselt poolt on kõik Viru-, Harju-, Lääne- ja Saaremaa mehed juba sõjaks valmis; oleks Liivimaa talurahvaga lugu niisama, siis ei kardaks meie midagi.»

Kuna munk kõneles, ei suutnud sepp silmi tema näolt ära pöörata. Selle näo mehelik ilu, tuli, mis suurtes ja sügavates silmades loitis, vali ja siiski pehme häälekõla ning vaimustatud sõnade vool hakkasid sepa selget mõistust joobnustama. Ta hakkas aru saama, kuidas see ainuke mees, kelle õiget nime ega saatust keegi ei tundnud, kelle salanimi Tasuja aga igale eesti kõrvale ammugi tuttav oli, keda nõiaks, surnust tõusnud Kalevipojaks, pühaks Jüriks, libahundiks, väärjumalaks Ukuks peeti ja kelle nime ebausklik rahvas häda ajal appi hüüdis — kuidas see mees üksipäini paari aastaga tervet rahvast oma tahtmise järele juhtida ja verisele mässule ärritada võis, ilma et keegi neist, kes teda tundsid, äraandjaks oleks saanud.

«Imeline mees!» ütles sepp raskelt hingates, kui munk vaikis. «Mina ei ole ebausklik, aga sina võiksid mind uskuma panna, et sa lihane inimene ei ole. Seni ei tundnud ma enesest tugevamat meest maailmas, aga sina oleksid mu peaaegu kui kassipoja ära kägistanud. Seni ei hoolinud ma suuremat ei omadest ega võõrastest, vaid elasin rahus ja mureta ühest päevast teise, aga sina võiksid mind kergesti rahu põlgamisele ja otse meeletu mässu sisse meelitada. Sa oled kui veerev kalju, mis tee peal kõik nõrgemad asjad kaasa kisub või puruks peksab, kuni ise kuristiku põhja kaob . . . Ma ei või uskuda, et su ettevõte õnneks läheb, aga mul ei ole ka jõudu seda takistada. Tulgu mis tuleb! Ma tahan talupojad kokku kutsuda ja sinu nõu nendele ette panna. Ma ei soovi neile õnnetust ega taha neid mässule ässitada; tehku ise, mis heaks arvavad.»

«Kus kohal tahad sa koosolekut pidada?» küsis munk.

Sepp jäi pisut mõtlema ja ütles siis:

«Pool tundi maad siit otse põhja poole on põlise metsa keskel lage koht vana eestlaste kantsi varemetega. Seal on veel praegugi maa-aluseid võlvisid ja urkaid, kuhu kuulajate kõrv ei ulata. Sinna kutsun tunahomme õhtuks esiti ümberkaudsete külade vanemad kokku ja küsin neilt, kas nad sinu nõu tahavad vastu võtta.»

«Ma tulen ise sinna,» ütles munk lühidalt.

«Parem oleks, kui sa kohe põgeneksid,» ütles sepp murelikult. «Ma tunnen Viljandi komtuuri. Sind saab kangesti püütama, ja näo ning kuju järgi ei ole sind raske leida.»

«Mine silmapilguks õue!» käskis munk pilklikult naeratades.

Sepp tegi, kuidas kästud, ja kui ta siis jälle sepapatta vaatas, seisis halli habemega küürus vanamees kerjaja riides tema ees, kepp käes ja kott seljas. Sepp hüüdis tagasi põrgates.

«Ae, vanataat, kust sina siia sisse pääsesid?»

«Halastage, ristiinimesed, vaese peale,» palus sant hädalise, lämbunud häälega.

«Kuhu munk kadus?»

«Ei mina, vaene, ole kedagi näinud,» kähises vanamees ja hakkas nii kangesti köhima ning läkastama, et hale oli teda näha.

«Siin ma olen!» hüüdis munga hääl pimedast kolikambrist.

Sepp tõttas sinna; aga ehk küll uks pärani lahti seisis, ei olnud kambris siiski inimese hinge näha.

«Munk, ae, munk, kus sa oled?»

«Siin!» kostis munga hääl otse sepa nina all.

«Kus?»

«Maa põhjas!» kõmises hääl sepa jalgade all.

Villu hakkas kahe käega peast kinni ja tõttas pimedast kambrist välja päevavalgusele. Vana sant oli kadunud kui tina tuhka. Sügavast maa põhjast kajas kauge hääl:

«Kas usud veel, et mind kerge püüda on?»

«Ei usu,» vastas sepp hambaid lõgistades.

«Siis jumalaga tunahomseni!»

Sepp läks pead raputades elumajasse tagasi, aga ta söögiisu oli kadunud. Ta oli nii tõsine ja sõnakehv, et sellid araks läksid.

Õhtupoole tuli komtuur oma salgaga jälle sepapajast mööda. Komtuur oli pahas tujus, sest selle küla mehed, keda ta karistada oli tahtnud, olid ähvardavast hädaohust kuidagiviisi haisu saanud ja pakku jooksnud. Kohtumõistjad riisusid selle eest küll kõik hooned tühjaks, aga komtuuri meel oli haigeks jäänud.

«Too munk välja!» kärgatas ta sepa peale.

Sepp ei olnud niisuguse kõneviisiga harjunud ja kortsutas kulmu, läks aga siiski sõna lausumata pimedasse kambrisse, kust ta varsti sõnumiga tagasi tuli, et munk olevat ära kadunud. Komtuur läks näost nii punaseks, et näis, nagu tahaks ta kohe tuld purskama hakata. Ühe krapsuga kargas ta hobuse seljast maha ja tormas sulaste seltsis pimedasse kambrisse. Seal tuustisid nad kõik nurgad läbi, panid kõik kraamid kukerpalli lööma ja tahtsid terve maja ümber lükata — aga munk jäi kadunuks.

«Kuhu oled sa munga pannud?» tikkus komtuur, käed rusikas, sepa kallale.

«Ega ta minu panna olnud,» vastas sepp pahas

tujus. «Teie oma sulased viskasid ta sinna kongi, eks nad siis nüüd otsi teda sealt.»

«Kus su silmad olid? Miks sa paremini ta järele ei valvanud?» kärkis komtuur.

«Ega mina teie vangide vaht ole,» urises sepp.

Nüüd sündis Villuga täna juba teine lugu, mille sarnast ta enne uneski ep olnud näinud. Komtuuri käsivars vilkus õhus ja siis laksus raske rusikahoop sepa tõmmuka põse peale. Nõrgema mehe oleks niisugune löök vist maha sirutanud, aga sepp Villu ei liikunud paigast. Tema näost kadus viimne veretilk ja pilk, mis ta vastase vihaselt põlevaid silmi tabas, oli nii kohutav, et komtuur sammu taganes ja käe mõõga külge pani. Selles ei võinud kahtlust olla, et sepp teda üheainsa hoobiga maha oleks võinud lüüa. Aga komtuuri õnneks oli sepp Villu pikaldase loomuga maamees. Enne kui ta kätt sai liigutada, oli ta mitme keha läbi komtuurist lahutatud ja tema ümber välkusid paljad mõõgad.

«Komtuur!» ütles sepp sügava häälega, «sina oled mulle esimest korda õpetanud, kuidas kõrvalops maitseb; ära pane pahaks, kui ma sulle omal ajal head õpetuse hinda maksan.»

Komtuuri viha oli antud kõrvalopsuga kustunud ja tal oli, õigust öelda, vist pisut kahjugi, et ta oma elupäästjat ja head sõpra nii alatul viisil oli teotanud. Kui õige isand ei arvanud ta aga heaks oma kahetsust alama ees näidata; sellepärast tegi ta väga kurja näo ja karjus hullemini kui enne:

«Sina, koer, julged veel ähvardada? Kas sa oled unustanud, kes sa oled? Vaata, mis orjade hellitamisest tuleb! Ma võtan su vara käest ja

lasen su surnuks peksta . . . kui tahan. Hoia ennast edaspidi häbematuks minemast ja täna oma loojat, et seekord nii kerge nuhtlusega pääsed.»

Nende sõnadega läks komtuur ruttu välja, võibolla selle sooviga, et sepp enam midagi oma kahjuks ütelda ei saaks. Ta andis sulastele kõva käsu ärakaranud vangid üles otsida, lubas kättesaajale head vaevapalka anda ja sõitis ise rüütlite ja sõjameestega lossi tagasi.

Sepp katsus uuesti tööle hakata, viskas aga varsti haamri niisuguse jõuga maha, et vars raksudes katkes ja raske haamer hüpates nurka lendas. Villu jooksis metsa, tuikus kaua puude vahel, langes viimaks kummuli lume sisse, pigistas käed vastu silmi ja nuuksus kui nuheldud laps.

6

Teisel ega kolmandal päeval ei võtnud sepp tööd kättegi, vaid hulkus külasid kaudu ümber ja sosistas salamahti peremeestega. Kolmanda päeva õhtul leidis ta koju tulles Maie eest, kes teda juba hulk aega oli oodanud.

«Kus Priidu on?» oli sepa esimene küsimus pärast südamlikku teretamist.

«Vangis,» vastas Mai surutud häälega ja pisarad tulid talle silmi.

«Mis jutt see on?» hüüdis sepp kohkudes.

Mai hakkas jutustama:

«Tunaeile õhtul tuli Priidu ratsahobuse seljas koju. Meie küsimuste peale, kust ta hobuse saanud, vastas ta, et ta hobuse ühe hea sõbra käest

laenanud olla. Ta oli ühtepuhku hobuse ümber, söötis ja tatsutas teda iga silmapilk ja nimetas teda oma kalliks elupäästjaks. Mina küsisin, mis see pidi tähendama, ja ta rääkis mulle, et rüütlid teda mingi kelmustüki pärast taga kihutanud, aga mitte kätte ep olevat saanud. Eile hommikul sõitis ta hobuse seljas metsa ja tuli lõuna ajal jala tagasi, öeldes, rüütlid olla teda jälle taga ajanud ja enda päästmiseks olla ta hobuse joosta lasknud ning ise puu otsa roninud.

Pisut hiljem olin ma parajasti üksipäini õues, kui aia taga kära tõusis ja väravat valju häälega lahti teha kästi. Mina tegin värava lahti ja nägin kahte uhke näoga rüütlit ja mitut sulast — kõik ratsamehed. Vanem rüütel käskis kaht sulast hoovi ümber valvata, et keegi välja ei pääseks. Minult küsis ta kareda häälega, kas perenaine ja poeg kodus, ja kui mina selle peale kostsin, et ema kodus on, ronisid nad hobuste seljast maha ja läksid tuppa. Noorem rüütel, kellel mõisniku riided seljas olid, jäi üksipäini õue peale, hakkas minu ümbert kinni, nimetas mind ilusaks lapseks ja küsis mu nime järele. Mina ei andnud talle vastust, vaid katsusin ennast lahti rabelda. Tema silmad hakkasid kentsakalt põlema, ta andis mulle kõiksugu meelitavaid nimesid ja tahtis vägisi musu saada. Mina võtsin viimse jõu kokku, kiskusin enese tema käte vahelt lahti ja jooksin tagumisest uksest majasse. Rüütel tahtis mu järele tulla, aga ma sain enne uksele riivi ette lükata. Ma peitsin enese väikesesse pimedasse salakambrisse, mis elutoa kõrval seisab. Siin puutusin oma ehmatuseks ühe inimesega kokku, kes mulle käe suu peale surus ja mind vait käskis olla. See oli Priidu, kes

ennast sinnasamasse oli peitnud. Me pidasime hinge kinni ja kuulatasime. Kõik, mis elutoas räägiti ja tehti, oli siin selgesti kuulda.

«Kes see on?» küsisin mina vana rüütli häält kuuldes.

«Viljandi komtuur,» sosistas Priidu.

Komtuur nimetas Priidut mässajaks ning hobusevargaks ja käskis ema kohe ütelda, kuhu poeg ennast on peitnud. Ema vastas, et ta Priidut ammugi ei ole näinud. Komtuur usutas teda mitu korda, ja kui paremat vastust ei tulnud, käskis ta maja ja kõrvalised hooned läbi otsida. Meie kuulsime, kuidas nad mööda tubasid ja pööningut kolasid ning asju loopisid, et mürin ja ragin taga. Mina värisesin hirmu pärast, et mõni kogemata salaukse võiks leida ja meie pelgupaika tungida. Õnneks ei läinud see kartus täide. Kui kõik nurgad läbi olid tuustitud ja minu arust kõik asjad puruks pekstud, tulid sulased elutuppa tagasi ja ütlesid, et nad kedagi ei olla leidnud. Komtuur hakkas uuesti ema usutama ja ähvardas maja põlema pista ning kõigi elanikkudega tuhaks põletada, kui ta Priidut kätte ei saa. Ema palus ja meelitas, aga Priidu peidupaika ei andnud ta teada. Siis käskis komtuur ema kinni siduda ja niikauaks lossi kõige sügavamasse kongi visata, kuni Priidu välja tuleb. Vaevalt hakati ema siduma, kui Priidu minu kõrvalt kadus ja ühe silmapilguga komtuuri ees seisis, hüüdes: «Tehke minuga mis tahate, aga jätke mu ema rahule!» Ta seoti kohe nii kõvasti kinni, et ta vaeseke valu pärast oigas. Ema langes komtuuri ette põlvili ja hakkas nutma ning paluma. Komtuur vastas kareda häälega, et Priidu rahvast mässamisele ässi-

tanud ja sellega surmanuhtluse ära teeninud. Ema kiljatas meeleheitega: «Halasta, halasta! Ta on ju su oma . . .»

Viimast sõna ei kuulnud ma enam, sest komtuur kärgatas samal silmapilgul sulaste peale: «Kasige kõik siit välja!» Sulased läksid Priiduga uksest välja. Siis ütles komtuur tasase, ähvardava häälega: «Sa, pöörane naine, kas sa oled unustanud, et ma sind igavesti vait olla käskisin? Tahad sa ise vägisi hukatust enese kaela kutsuda? . . . Vait! Sinu poeg ei pea mitte surema, aga ilma nuhtluseta ei või ma teda ka jätta. Sinule aga tõotan vandega, et sind elusalt ära põletatakse, kui sa veel kord minu käsu vastu eksid.»

Seepeale läks komtuur kannuseid kõristades välja. Kui õues kõik jälle vagaseks oli jäänud, julgesin ma salakambrist välja tulla. Imestusega nägin ema kaunis rahuliku olevat. Ta hakkas koguni harjunud viisil komtuuri ja saksu kiitma ning ütles uhkusega, et nii kaua kui tema elab, keegi Priidusse ei tohi puutuda. Mina küsisin, mis komtuuri viimased, minule hoopis arusaamata sõnad tähendavad? Ema käskis mind vait olla ja ütles, see olla saladus, mida ta mulle ja Priidule alles surmavoodil tahta ilmutada.

Õigust öelda — ma ei tahagi seda saladust teada saada. Ma aiman, et see head asja ei tähenda. Mu süda valutab sees. Siiamaani elasime me rikkumata rahus, nüüd hakkab vägivald ja kurjus ka meie majasse tungima. Vaene Priidu! Ja selle noore rüütli põlevad silmad! . . . Oh Villuke, ma kardan, et meie loodetud õnnest midagi ei saa.»

Sepp võttis kurvastatud neiu oma käte vahele,

surus teda tugevasti vastu rinda ja ütles julge häälega:

«Ära mine araks, Maieke! Nii kaua kui minu käsivars sinu üle valvab, ei pea sa vägivalda kartma. Aga tead sa, kes see . . . häbemata noor rüütel oli?»

«Ta nimetas komtuuri enese onuks.»

«Oh sina koeranahk!» vihastas sepp. «See on siis noorem G o s w i n H e r i k e, komtuuri vennapoeg ning Puidu mõisa noorsand. Vaata võrukaela! Isa surma peal haige, aga poeg käib ilusaid tüdrukuid noolimas! Onu armu läbi on nad, endised Saksamaa sandid, siin mõisa ning maad kätte saanud ja teevad tänuks nüüd pahu tükke. Noh, juhtugu ta, mehike, minu sõrmede vahele! Küll ma teda . . .»

Siin tuli Villule kogemata tunaeilne kõrvalops meelde, mis ta südames ikka veel valusalt õhetas. Ta laskis pea norgu ja lisas tasasemalt juurde:

«Võib olla, Maieke, et mina sinu kaitsjaks ei kõlbagi. Ma ise olen ennast teisest mehest lüüa lasknud ja tema nuhtlemata jätnud.»

«S i n a ennast lüüa lasknud?» hüüdis Mai nii meelitava umbusaldusega, et Villu kohe kergendust tundis.

«Jah, mul oli tunaeile komtuuriga natuke nägelemist ja ta andis mulle mööda kõrvu. Mõne teise mehe oleksin ma niisuguse kingituse eest vist kohe maha löönud, aga tema poolt tuli see mulle nii ootamata, et ma esimesel silmapilgul õiget arugi kätte ei saanud. Pärast sain küll aru kätte, aga mõtlesin: «Olen ma ise su surma suust välja kiskunud, siis ei pea sa minu käe läbi surema.»

Aga andeks ei saa ta seda mitte, ja nuhtlus võib peagi tulla.»

«Pai Villu,» palus Mai, «ära tee enesele liigjulgusega kahju! Ma tean, et sa oma elust ei hooli, aga mõtle oma vihas selle peale, et siin ilmas üks hing elab, kelle elu sinu elu, kelle surm sinu surm on.»

Ei ole maa peal seda meest, kes sääraseid palveid hea meelega ei kuuleks. Ei ole ka sugugi imeks panna, et sepp täie suuga tõotas ikka ja igas asjas kõigepealt oma Maie peale mõelda, ja et ta neid tõotusi hoopis üleliigsete surumiste ja suuandmistega kinnitas. Mai aga unustas üürikeseks ajaks kõik oma kurvastused ning aimused ja jõi täiest õnnekarikast uut elu ning lootust.

Pimedus oli juba käes, kui sepp, Mai ja sulane, kes Maiega kaasa oli tulnud, Risti talu poole liikuma hakkasid. Talu lähedal lahkus Villu seltsilistest ja sammus kõrvale metsa sisse. Tal ei olnud mingisugust teerada jalge all, aga ta tundis metsa kui oma kümmet sõrme. Poole tunni pärast jõudis ta väikesele lagendikule, mis üksikult mustava metsa keskel valendas. Kuu oli tõusnud ja valas nõiduslikku, kahvatut valgust maa peale. Lagendiku keskel paistsid lumised künkad ja nende otsas mõned lagunenud müüri riismed. Rusude ja küngaste vahel liikusid mustad varjud. Ebausklikku rahva meelest oli see paik kole, sest siin oli enam inimeste luid leida kui mõnel mahajäetud surnuaial.

Kui sepp varemete vahele astus, kogunesid mustad varjud tema ümber. Ta tundis neid kõiki ja oli kõigile tuttav. Oma kurnatud kehade, õõnsate palede ja pealuusse vajunud silmadega olid

nad ka ligidalt nähes enam varjude kui elusate inimeste nägu.

«Kas munk on siin?» küsis sepp.

Keegi ei olnud munka näinud.

«Munk, ae, munk!» hüüdis sepp.

«Siin ma olen!» kõmises maa-alune hääl.

Talupojad kohkusid; sepp isegi lõi salamahti risti ette.

Pool-lagunenud võlvialuse hakatuses leekis korraga tulelont üles, mille punased kiired munga kõrget kuju valgustasid. Munk näitas käega, et tema järele pidi tuldama. Tükk aega käidi maa all. Paiguti oli vaja käpuli heita ja üle kivilasude roomata. Viimaks lõppes võlvialune laia ja kõrgesse ruumi, mis inimeste pealuude ja kontidega täis külvatud oli. Õhk oli soe ja sumbunud; leekiv tulelont täitis seda pikkamisi kibeda suitsuga.

Munk pistis tulelondi müüripraosse; siis laskis ta kõiki koosolijaid hirmsa vandega vanduda, et nad iialgi kellelegi üht sõna ei lausuks sellest, mis siin pidi räägitama ja tehtama. Kui kõik, mõned julgesti, mõned värisedes, olid vandunud, astus sepp munga ette ja ütles valju, aga siiski pisut kõikuva häälega:

«Nüüd ütle selge sõnaga: oled sa mõni vaim või nõid, või oled sa meie kõigi sugune inimene?»

«Ma olen lihane inimene,» vastas munk naeratades.

«Vannu seda!»

«Ma vannun.»

«Aga kuidas võid sa inimese silmade eest ära kaduda ja maa põhja vajuda?»

«Ma ei või seda ega mingisugust muud imet

teha, aga ma olen munkadelt ja võõramaa tarkadelt mõndagi õppinud tegema, mis õpetamata inimeste meelest ime on. Ära nõua seletust, sest ma ei või seda praegu veel anda. Mõtle aga selle peale, et sellel, kes suuri asju ette võtab, ka suuri abinõusid vaja on.»

Rääkija viskas mungakuue seljast ja seisis sõjamehe riides imestavate talupoegade ees. Ta rääkis neile vägevaid sõnu, mis kui teravad mõõgad nende südametesse lõikasid, nende uinuvat vaimu raudse käega unest üles raputasid. Ta sundis neid unustama, et nad pärisorjad, pärisorjade pojad ja lastelapsed olid, laskis neid vabade esivanematega üheskoos mehiselt võidelda ja pärast verist võitu õnnelikku rahu maitsta. Siis jälle kukutas ta neid kõige sügavamasse orjuse ning viletsuse põrgusse ja näitas neile, kuidas sealt üksainuke kitsas, raske ja hädaohtlik rada välja viis, tee, kus iga sammu pärast võidelda, iga vaks maad verega lunastada oli.

Imelik oli kõne mõju Villule. Tema veri hakkas kihama, ta hinges ärkasid mõtted ja tuhinad, missuguseid tema kui kerge südame ja rahuliku meelega elumaitsja veel ilmaski ep olnud tundnud. Vaimustusest välkuvail silmil hüüdis ta, kui munk oli lõpetanud:

«Vii meid kuhu tahad, sinuga läheme kas või müürist läbi!»

Ka talupoegade hulgast kuuldi sarnaseid hüüdeid. Aga suurem osa jäi kahevahele ning otsis head nõu kõrva tagant.

«Sõnad on head, aga sõnad ei tapa meest ega lõhu müüri,» ütles üks vanamees venitades.

«Sakstest meie jagu ei saa, olgu meil ka kümme kätt ja kolme karu ramm keres.»

Mitmed teised rääkisid niisama. Niikaua, kui Tasuja kõneles, olid vist kõik vahvatele tegudele valmis; niipea kui nad aga silmad ja kõrvad temast ära pöörasid, asusid kahtlemine ja hirm araks pekstud orjade südametesse.

Munk astus koosolijate keskele ja käskis neid tihedamalt enese ümber koguneda.

«Palja jõuga on meil küll raske sakslastele ja taanlastele vastu hakata,» ütles ta tasasema häälega. «Peame kavaluse appi võtma. Meil on ka hea nõu juba leitud ja tuhanded on valmis seda täitma.»

Ta hakkas nüüd mässuplaani seletama. Ühel seatud ööl, mis korraga igale poole pidi teada antama, pidi maarahvas valmispandud sõjariistad kätte võtma, terve võõra soo lagedal maal hävitama, seatud kohtadel kogunema ja siis ühise jõuga kindlate losside ja linnade kallale tungima.

«Kas naised ja lapsed peavad ka surema?» küsis sepp kulmu kortsutades.

«Minu tahtmine oleks neid puudutamata jätta,» vastas Tasuja nukralt, «aga nemadki on rahva viha nii palju ärritada aidanud, et neile vähe armu loota on. Verevalamine äratab ikka verejanu.»

«Minu käsi ei pea neisse puutuma!» tõotas sepp kindlalt.

Tasuja surus ta kätt.

«Sa oled kallimeelne mees, kellest ma suuri asju loodan,» ütles ta südamlikult. «Tee kõik, kuidas ise heaks arvad. Mehed, võtke tema sõna kuulda! Tema hooleks jätan ma Viljandi rahva

äratamise. Aidake teda kõigest jõust, katsuge iga ustavat meest tööle valmistada, aga olge kavalad ja ettevaatlikud, et vaenlane enneaegu märku ei saaks. On paras aeg käes, siis saadan teile oma saadiku. Tahab keegi tagasi astuda, siis tehku seda keelamata, aga mõtelgu, et ta vaitolemist on vandunud. Nüüd minge rahuga!»

Ükshaaval roomasid mehed jälle võlvialusest läbi ja kadusid metsa. Kõige viimaks seisid veel Tasuja ja sepp Villu üksipäini tühjade varemete vahel. Tulelont oli kustunud, kuu pilvede taha peitu läinud. Pimedus ja pühalik vaikus valitsesid maa peal, kuna need kaks meest sõjakära ja verevalamist ette valmistasid. Kaua ei raatsinud nad teineteisest lahkuda, nagu oleksid aimanud, et nad siin ilmas teineteist enam näha ei saa.

Nad jätsid teineteisega jumalaga ja kõndisid siiski veel hulk aega kõrvuti. Väike saatuse vääratus — ja kergesti oleks võinud sündida, et need mehed kui uue riigi alustajad käsikäes maailma ajaloost läbi oleksid kõndinud . . .

Viimaks lahkus üks paremale, teine pahemale poole.

7

«Mu süda valutab Priidu pärast,» ütles Mai ühel päeval ema vastu, kes rahuliku näoga sukka kudus. «Sellest on nüüd juba nädal möödas, kui ta ära viidi, ja veel ei ole midagi temast kuulda olnud. Nad on tema vist kuhugi maa-alusesse auku visanud ja lasevad ta nälga surra, nagu nad juba mitmega peavad teinud olema.»

«Ära räägi nii põlates rüütlitest,» noomis Krõõt. «Komtuur on aus mees, ja ta tõotas kindla sõnaga, et Priidu elusse peab jääma. Saksad ei tee kellelegi ülekohut, vaid nuhtlevad selle järele, kuidas keegi ära teeninud on.»

«Kas Priidu siis tõesti nii suur süüdlane on, et teda õigusega surmata võidaks?»

«Priidul ei ole mingisugust süüd, vaid kõik on selle pagana sepa süü,» pahandas Krõõt. «Tema on meie kiusajaks loodud. Ilma temata oleks Priidu ammugi sakstega hea sõber ja ise saksa mees olnud; ta põlgaks, nagu isandate õigus ja kohus, nüüd talupoegi nii palju, et ta nendega juttugi ei teeks, veel vähem neid tõrkumisele läheks ärritama. Seaduse järele peab rahva ässitaja surema, aga mitte Priidu ei ole ässitaja, vaid sepp. Kui Priidut mitte pea lahti ei lasta, lähen ma komtuuri juurde ja ajan kõik süü sepa peale; ma räägin kõik ta häbemata sõnad ja pilkamised ära — eks me siis näe, kes viimaks süüaluseks jääb.»

«Kas Priidu eest ei võidaks muidu paluda, ilma et sepa peale kaevataks?» küsis Mai kartlikult. «Kaebamine võiks komtuuri uuesti vihale ärritada, kuna ta muidu vahest su palvet kuulda võtaks.»

«Küllap mina tean, mis mu palve komtuuri ees maksab,» kiitles Krõõt, «aga sepa peale tahan ma ikka kaebust tõsta. Tema kaotab meie elu õnne — kadugu ta siis ise ka! Rätsep Flittergoldi on ta nii täiesti ära pahandanud, et see enam nägugi ei näita.»

«Jumalale tänu,» sosistas Mai.

«Sa oled veel noor, Maieke,» ütles Krõõt pisut kurvalt, «sa ei saa veel aru, mis sulle kasuks või

kahjuks on, ega hooli sellest palju. Mina aga armastan sind, ja just sellepärast vihkan ma seppa, et ta sinu ja Priidu õnne vastane on. Ma soovin palavalt ja palun ööd ja päevad püha neitsit, et ta sind ja Priidut sest alatust elust välja aitaks, mille sees mina olen sündinud. See võib aga üksi siis sündida, kui sa saksa naiseks saad.»

«Kas see siis nõnda suur õnn on?»

«Suuremat õnne ei või sa siin ilmas kätte saada. Talupojale ei või sa minna, sest nemad on kõik orjad ja sina ja su lapsed peaksid samuti orjadeks saama. Aga kui nad vabadki oleksid, ma ei raatsiks sind siiski talupojale naiseks anda. Eestlasi ei paranda priius ega miski asi. Nad on toored, kalgid ja karedad; kui keegi neid ei valitseks, siis sööksid nad üksteist ära. Naisterahvast ei mõista nemad lugu pidada, vaid teevad temast teolooma. Sakste juures on aga naisterahvas kõrges aus. Sakstele on jumal ise parema loomu pitseri näo peale vajutanud: nad on näost ilusamad kui teised inimesed, ausad, lahked ja helded . . .»

Siin jäi Krõõt korraga vait, sest toa uks läks lahti ja Priidu astus sisse. Ta riided olid narus, pea paljas, juuksed sassis, nägu kahvatu kui surnul. Ilma et ta häält oleks teinud või üheainsa pilguga ema ja õe peale vaadanud, läks ta laisal sammul toa tagumisse nurka ja heitis kummuli sängi. Ema ja õde tõttasid ta juurde ja valasid kaks pangetäit küsimusi ta kaela. Priidu tõrjus neid tumma käeliigutusega enesest eemale. Viimaks tõusis ta järsku istukile, vahtis pärani silmil ema otsa, tegi kentsaka näo, millel valu ning meeleheide lugeda olid, ja ütles hoopis võõra häälega:

«Vavommuveeveävavävavu!»

Priidu näost oli selgesti näha, et ta naljatujus ei olnud. Naisterahvad lõid ehmatades käed kokku.

«Mis sul viga, pojuke?» hüüdis ema värisedes, kuna Maiel nutt varaks oli. «Mis nad sinuga tegid?»

«Vavommuveeveävavävavu!»

«Räägi selgesti!»

Vastuse asemel ajas Priidu suu laiali lahti ja tähendas sõrmega suhu. Nüüd alles tuli välja, et Priidul enam keelt suus ei olnud. Ässitaja suust oli ässitamise riist ära kaotatud.

«Nad on su keele ära lõiganud!» kiljatasid naisterahvad ühest suust ja puhkesid suure häälega nutma. Priidu noogutas valusa näoga pead ja heitis uuesti kummuli.

Sel päeval ei saanud Risti Krõõt enam mahti rüütlite lahkust ning heldust kiita.

Kevad hakkas pikkamisi lähenema. Lund oli üksi metsades tükati leida, kuna lagedad kohad ammugi paljad olid. Risti talus, kus muidu karedal talve ajalgi rahu ja rõõm olid valitsenud, ei pandud seekord kevade tulekut suuremat tähelegi. Siin olid inimesed nagu uimastatud. Sepa lõbusat jutuvestmist ja südantkergitavat naerumürinat ei olnud ammugi enam kuulda. Priidu oli sestsaadik, kui ta nägi, et tema keeletut keelt keegi ei mõistnud, hoopis tummaks jäänud. Ta ei luusinud enam külasid kaudu ümber, sest ta häbenes ennast inimestele näidata; ainus koht, kuhu ta veel ajuti jala tõstis, oli Villu sepapada. Muidu aeles ta enamasti päevade kaupa selili sängis või

istus kusagil nurgas ja vahtis nukral näol enese ette maha. Ka Mai oli alati tõsine ja sagedasti kurb; tema ainsad rõõmsad silmapilgud olid need, mil ta salamahti sepa seltsis viibis ning selle mehe surematut elurõõmu enesele mõjuda laskis. Krõõt ootas pikisilmi rätsep Flittergoldi tagasitulekut ja läks selle lootuse petmise pärast päevpäevalt kärsitumaks. Teine meeleärrituse põhjus oli see, et komtuur teda kaebusega sepp Villu peale ettegi ei lasknud, vaid talle selge sõnaga ütelda käskis, et ta oma nägu enam lossi värava ees ei pidavat näitama.

Ühel päeval läks Mai metsa alla külmalillesid otsima ja — ei tulnud enam tagasi. Kui ta äraolek juba videvikuni oli kestnud, läks ema rahutuks ning saatis Priidu sulastega otsima. Nad luusisid metsa risti ja põigiti läbi, ei leidnud aga Maie kusagilt. Kui nad asjatust otsimisest väsinult ja haigeks karjutud kõridega tagasi tulid, läks ema süda hoopis raskeks; ta hakkas õnnetust aimama. Viimne lootus oli veel see, et Mai üksipäini Villu juurde oli läinud ja hiljaks jäänud. Krõõt teadis küll, et Mai ja sepp vahel salamahti koos käisid, ja oli selle üle väga pahane; aga ta armastas tütart nii kangesti, et ta teda üleliigse valjusega kurvastada ei raatsinud. Ka oli sepp Villu Krõõda silmis nii toores ja põlgamise vääriline inimene, et Krõõt Maie armastust lapsikuks südametuhinaks pidas, mis aegamööda iseenesest pidi kaduma. Nüüd aga sähvis Krõõda pähe hirmus mõte, et sepp Maie maarahva vana pruugi järgi võiks röövinud olla.

Risti Krõõt tõttas kohe ööpimedusest hoolimata Priidu ja sulaste seltsis sepa juurde. Seppa

ei olnud kodus, sulased ütlesid, et ta juba hommikul vara ei tea kuhu välja läinud. Maie ei olnud keegi silmaga näinud. Krõõt tahtis nüüd sepa elumaja läbi otsima hakata, aga majapidaja ning sellid ei lubanud seda. Krõõt jäi oma seltsilistega ukse taha ootama. Öö oli soe ja pime. Pehme tuul mühises puude latvades. Ajuti kuuldus metsast öökulli kisa ja hundi ulgumist, mis nagu valus piste Krõõda südamest läbi käis. Oli Mai vahest metselajate roaks saanud?

Sulased jäid tukkuma. Priidu kõndis unega võideldes sajandat korda ümber maja. Krõõt üksi seisis liikumatult ukse ees, kuulates ergu kõrvaga iga väiksemat kõminat ja vahtis kangunud silmil pimedusesse. Südaöö oli ammu möödas, kui sepa rasked sammud kuuldavale tulid ja ta pimedusest määratult suurendatud kuju puude varjust välja liikus. Krõõt läks talle vastu, hakkas kahe käega julgesti sepa rinnust kinni, katsus teda koguni pisut raputada, mis kuidagi korda ei läinud, ning ütles viha ja valu pärast kähiseval häälel:

«Sina röövel, kuhu oled sa mu tütre pannud?»

«Risti Krõõt!» hüüdis sepp ilmatu imestusega — sest ta oleks ennemini mõnda sajapealist lendavat madu või vanapaganat ennast oma ukse eest lootnud leida kui seda naist.

«Jah, Risti Krõõt, kes sind, õelat röövlit, enne lahti ei lase, kui sa talle tütre tagasi oled andnud,» kähises õnnetu ema.

«Mis sa jampsid? Mis tütart sa minu käest tahad?» kogeles sepp imestusest ehmatusse sattudes.

«Mul ei ole ju enam kui üksainuke, ja nüüd on

seegi kadunud. Miks sa mind veel pilkad, kurivaim? Sa tead, kus ta on. Too ta välja!»

«Ma ei ole Maie mõnel päeval näinud,» kostis Villu õnnetust aimates väriseval häälel.

Risti Krõõt sai aru, et vägivald ja ähvardamine siin midagi ei aidanud, ja hakkas sellepärast, nagu see naiste viis on, korraga paluma:

«Pai kulla Villu, ära vaeva õnnetu ema südant. Sa oled vist Maria, nagu see talupoegade vana viis on, endale pruudiks röövinud. Ma annan sulle kõik hea meelega andeks, kui sa aga ütled, kus ta praegu on. Ära piina mind, kulla mees! Võta mis tahad, aga näita mulle üksainuke kord mu tütrekese nägu!»

«Ma ei ole Maie näinud,» kordas sepp otsekui kinninööritud kõrist.

Tema hääles värises nii tõsine ehmatus ja ahastus, et viimaks Risti Krõõtki, nii visa kui ta oma umbusalduses oli, teda süütuks pidi arvama.

«Siis on kiskjad elajad mu tütre ära murdnud!» kiljatas vaene ema ja nõrkes silmapilguks nii ära, et sepp teda oma kätega pidi jalul hoidma. Krõõt sai kohe oma nõrkusest jagu, käskis seppa tulelontisid nõutada ja tõttas siis uuesti metsa tütre jälgi otsima. Sepp oma sellidega läks kaasa. Kaheksa inimest, kõigil tulelondid käes, luusisid metsa jälle risti ja põigiti läbi, ajuti üksteise ja kadunud tüdruku nime hõigates, seisatades, mõnda jälge uurides, pead raputades ja murelikult ikka jälle uuesti otsides. Metselajad põgenesid hirmuga nende eest, unised kaarnad ja vareksed kaebasid kraaksudes rahurikkumise üle. Koidupuna hakkas kumama, aga ei Risti Krõõt ega Villu tundnud väsimust ega pannud tähelegi, et

sellid ja sulased vaevalt veel jalgu liigutada jaksasid ning vahel püstijalu magama jäid. Üks sulane oli koguni kere paksu põõsa varjus maha pannud; Krõõt leidis ta sealt ja andis talle põleva tulelondiga niisuguse meeldetuletuse, et magaja kohe püsti kargas, lendavate sädemete üle ehmatades jooksu pistis ja tagasi vaatamata vähemalt viissada sammu nagu nool edasi lendas.

Tulelondid olid kustunud ja päike tõusmas, kui sepp Villu müriseva häälega kõiki enese juurde kutsus. Risti talu lähedal oli ta lumelapikeselt hobuste jäljed leidnud ja nende keskel inimese jälje, mille suurus ja kuju selgesti ta sünnitajat üles tunnistasid.

See oli Maie jälg!

Teisi sellesuguseid ei olnud lume peal enam näha ja maapind oli sel kohal nii kõrge, kuiv ja kuuseokastega kaetud, et Maie kerged jalad selle peale jälgi ei võinud jätta. Hobuste jälgedest võis paiguti ka veel kuival maal aru saada. Lumelapike näis jälgede pööramise paik olevat, sest nad käisid siit edasi ja tagasi, ilma et Risti taluni oleksid ulatunud. Enne kui kaugemalt hakati otsima, saatis Krõõt ühe sulase koju kuulama, kas Mai kogemata tagasi ei ole tulnud. Sulane tõi varsti sõnumi, et seal keegi Maie hingegi ep olnud näinud.

Risti Krõõt vahtis vastu tahtmist abi otsides sepa otsa.

«Nüüd on asi selge,» ütles Villu nukralt. «Mai on röövlite kätte langenud, ja röövija ei ole vist keegi muu kui mõni rüütel või mõisnik.»

«Siis elab ta ikka veel,» hüüdis Krõõt peaaegu rõõmsalt.

Üks sulane tuletas meelde, et ta hiljuti noort saksa moodi ratsalist oli näinud, kes talu ümber sõitnud ja üle aia sisse luuranud.

«Vahest oli see koguni rätsep Flittergold!» hüüdis Krõõt.

Aga sulase jutu järgi oli võõras ratsaline kõrget kasvu, uhke näo ja pikkade ruugete «kihvadega» mõisniku riides mees olnud — märgid, mis lühikese, kidura ja tedretähelise rätsepa kohta sugugi passida ei tahtnud.

«Kas see ei olnud vahest seesama junkur, kes komtuuriga kaasas oli, kui Priidu ära viidi?» küsis sepp.

«Vaat, vaat, nüüd tuleb meelde, kus ma ta nägu enne olin näinud,» vastas sulane kogu näoga naeratades. «Seesama, pagan, neh, just seesama, nagu ta on. Pergel teab, kuidas inimese mälestus vahel nii segaseks läheb.»

«Siis ei ole keegi muu kui komtuuri vennapoeg ja nimekaim Goswin Herike — Maie röövija,» ütles sepp tumeda häälega.

Krõõda näost oli võimatu aru saada, kas kuuldud uudis teda rõõmustas või kurvastas, aga ta tunnistas ennast nüüd alles surmani väsinuks, jättis jälgede otsimise meeste hooleks ja tuikus koju.

Mehed hakkasid hobuste jälgi taga ajama. Need läksid esiotsa Viljandi poole ja pöördusid siis järsku pahemat kätt kõrvale, olid paiguti selgesti näha ja kadusid siis jälle nii täiesti, et kaua pidi järge otsima. Jäljed lõppesid viimaks suurel teel ära; teinepool ei olnud neid kusagil leida. Sepp saatis kõik seltsilised siit koju ja kõndis üksipäini edasi Puidu mõisa poole. Teed käies kuulas ta talupoegade hurtsikutes ja vastutulija-

telt hoolega, kas keegi eile meest ja naist ühe hobuse seljas ei olevat näinud. Vastuseks raputati igal pool imestades ja naerdes pead.

«Nad on vist maanteel tükk maad tagasi ja siis metsast läbi koju sõitnud,» mõtles sepp. «Aga miks nad sel korral nii ettevaatlikud olid?»

Ta oleks hea meelega kohe Puidu mõisa sisse ja noorsandi kallale tunginud, oleks see vähegi võimalik olnud. Aga Puidu mõis oli, nagu muudki mõisad sel kardetaval ajal, päris kindlus sügava kraavi, kõrge valli ja mahalastava väravaga. Ilma kutsumata ega teatud asjata ei lastud kedagi sisse ja sepp pidi sel korral tühjade kätega ümber pöörama.

8

Kogu orduriigi kehast käis sel ajal otsekui hommikune viluvärin läbi. Rõhutud rahvaste — eestlaste, lätlaste, semgallide ja preislaste seas ei olnud endise vabaduse mälestus veel täiesti kustunud. Nad said aru, et endid mõnesajast mehest, kelles ammugi enam vanade ristisõitjate võitlusvaimu ei elanud, jalge alla tallata lasksid. Nad hakkasid igast küljest päid tõstma ja salamahti mässu valmistama. Küll oli rüütlitel palju rikkust, sõjaväge ja kõiki sõja-abinõusid, aga ka palju vaenlasi. Pihkva ja Novgorodi venelased, niisama ka hansalinnade kaupmehed vihkasid neid kui kaubateede takistajaid ja ahneid sahkerdajaid; Leedu noored vürstid, tark Olgerd ja vahva Keistut, olid nendega alalises sõjas; paavstidki, kes sel ajal Avignon'i linnas Prant-

susmaal elasid, ähvardasid ordut kirikumaade riisumise, piiskoppide vangistamise ja nende käskjalgade tapmise eest hoopis hävitada ja lasksid end ainult raskete rahaohvritega lepitada. Niisuguse asjaseisu juures võisid rõhutud rahvad küll mässust head õnne loota.

Aga ordurüütlitel olid teravad silmad ja kõrvad. Niipea kui nad nägid, et talupoegade seas mõnes kohas liikumine tekkimas oli, tegid nad oma kindlad linnad ja lossid veel kindlamaks, suurendasid sõjaväge ja hirmutasid talupoegi sõjariistade kõlina ning raskete nuhtlustega. Nõnda lämmatati lätlaste, semgallide ja preislaste püüdmised juba sündides ja Liivimaa eestlastega ei olnud lugu palju teisem.

Nädal enne jüripäeva tuli Eestimaalt saadik sepp Villu juurde ja kuulutas, et mäss jüripäeva ööl teatud viisil pidi algama. Sepp raputas pead, sest ta tundis Viljandi talurahva mõtteid, aga ta kutsus siiski mehed vana kantsi varemetesse kokku ja pani neile saadiku nõudmised ette. Mõned, iseäranis nooremad, olid küll kohe nõus, aga suurem hulk lõi kartma, teades, et Viljandi loss sõjameestest kubises ja tugevad väesalgad üle terve maakonna laiali olid laotatud. Küll kõneles ja manitses sepp, et nad parajat aega mööda ei laseks minna, kus kõik maarahvas esimest korda ühes nõus oli ja ettevõtmisele vähegi kordaminekut võidi loota. Aga talupoegade julgus oli kadunud; nad jäid leigeks ja võtsid viimaks nõuks, et sõjaks küll ikka pidid valmis olema, aga enne ära ootama, kuidas Eestimaa ja Saaremaa vendade käsi saab käima.

Nõnda lõppes see koosolek; võib olla, et tema

otsusel meie maa ajaloo kohta suur tähendus on olnud.

Sepp oleks hea meelega üksipäini Tasuja juurde tõtanud ning tema käsu all taanlasi ja saksu uhtuma hakanud. Aga tal oli enne üks kodune asi õiendada, ja õigele eesti mehele on tema kodused asjad igal ajal tähtsamad olnud kui üldised.

Sepa kodune asi oli Maie päästmine.

Mai oli ikka veel kadunud, aga sepp teadis nüüd juba selgesti, et tema tuike noore ja nägusa kulli küüsis vaevles. Villu oli nimelt üht Puidu mõisa sulast nii kaua oma kallima viinaga jootnud, kuni sulane peremehe saladuse välja lobises. Muidu ei arvanud mõisnikud ega ordurüütlid talutüdruku röövimist nii suureks asjaks, et selle salajashoidmisest palju oleksid hoolinud. Noor Herike aga oli — sulase jutu järgi — ilusat Maie nii kangesti armastama hakanud, et ta teda ennast kui oma silmamuna ja tema röövimist kui mõnda surmanuhtluse väärilist kuritegu kõikide eest varjul hoidis. Sepp Villu oli mitu korda katsunud mõisa sisse tungida, aga näis, nagu oleks just teda kõige visamalt eemal hoida püütud. Teda ei lastud mingil põhjusel sisse. Ta oli öö ajal üle müüri katsunud ronida, aga vahid olid ta igakord tagasi peletanud. Salavalu näris Villu südant; ta jäi päev-päevalt nukramaks ja luusis, vahel üksi, vahel Priidu seltsis, mõisa ümber, asjata lootes, et kogemata kaugeltki Maie kallist nägu näha saaks.

Jüripäev läks mööda ja tema kannul tulid Eestimaalt võidukad sõnumid. Talupojad olid ühe ööga peaaegu terve sakste ja taanlaste soo lagedal

maal ära hävitanud, mõisad maha põletanud ja endid suureks sõjaväeks ühendanud, mis Tallinna alla tõttas. Selle sõnumi peale tegid siin ja seal ka Liivimaa eestlased üksikuid mässukatseid, millest aga ordurüütlid kergesti jagu said ja talupoegi nõnda ära hirmutada mõistsid, et need vaevalt veel hingata ja salamahti õnnelikumate kaasvendade poolt abi loota julgesid.

Sepp Villu mõtles ööd ja päevad Maie päästmisele; mõtles nii kangesti, et peaaegu lolliks läks, aga ei saanud siiski õigele otsale. Töö jättis ta täiesti sellide hooleks; naljasõna ei kuuldud enam ta suust; toit ei tahtnud talle maitsta ja viina jõi ta ainult siis, kui kuri mõte teda vaevas, et Mai teda enam ei armasta.

Ühel päeval läks sepp Priidu seltsis Viljandisse ja tahtis pika tõrkumise järel esimest korda jälle komtuuri jutule saada; aga komtuuril oli praegusel murelikul ajal nii palju tegemist, et ta seppa enese ette ei lasknud. Õhtul istusid sepp ja Priidu ühes kõrtsis, kui ukse taga vankrimürinat kuuldi ja üks Puidu mõisa sulane, keda Villu tundis, sisse astus.

«Kas sina sõitsid ette?» küsis sepp.

«Sõitsin küll,» vastas sulane uhkelt, «kahe hobusega sõidan.»

«Miks na toredasti?»

«Puusärki vean linnast koju.»

«Kelle puusärki?»

«Vanahärra oma.»

«Kas vanamees juba valmis?»

«Eile õhtul suri. Ole mees ja lase anda.»

«Säh, joo. Kas puusärki võib näha?»

«Mine vahi kui tahad. Ilus asi, esimese linnameistri tehtud.»

Sepp ja Priidu läksid õue. Laia kerega vanker, puusärk peal, seisis kõrtsi ees uluall. Puusärk oli tõesti tore värk, tugevast tammepuust väga kunstlikult tehtud, hõbejalgadega ja ka muidu hõbedaga rohkesti ehitud. Kaas oli naeltega kinni löödud, aga sepp tõstis selle ühe raksuga üles.

«Miv va veev?» kogeles Priidu ehmatades.

Sepp ei andnud vastust, vaid mõõtis silmadega puusärgi pikkust, noogutas pead ja hakkas hoolega ringi luurama. Oli juba kaunis pime ja tee inimestest tühi.

«Nüüd on nõu leitud,» ütles Villu tasakesi. «Säh võta raha, maksa kõrtsmikule ära, katsu sulast joomisega veel pisut kõrtsis kinni hoida ja meelita teda, et ta sind vankri otsal kuni Puidu mõisa ligidale kaasa võtaks. Seal peida ennast metsaserval ära ja oota, kuni sa kolm korda varese kraaksumist kuuled. Sina vasta niisama, küll me siis teineteist jälle leiame. Kui ma puusärki olen pugenud, siis pane kaas kõvasti kinni.»

Priidu andis oma kentsakal keelel sõbrale märku, et ta teda hulluks peab. Sepp oli Priidu kõneviisiga nii ära harjunud, et ta igast sõnast aru sai; temaga ei häbenenud Priidu rääkida, kuna ta muude inimeste seltsis tumm oli. Seekord aga ei näinud sepp sõnagi mõistvat, ei sellest, et Priidu tema mõistust segaseks pidas, ega sellest, et Priidu ise puusärki pugeda soovis. Sepp vahtis veel kord ettevaatlikult ringi, kas kusagil hullu tembu nägijaid ei ole, ja ronis puusärgi sisse; tema õnneks oli surnud mõisnik üks kõige kehakamatest vestfaali hiiglastest olnud.

«Kas pead nüüd hästi meeles, mis ma ütlesin?» küsis sepp kaane alt.

Priidu noogutas nukralt pead.

«Siis vajuta kaas kinni.»

Priidu tegi oma kõige haledama näo, surus veel kord sõbra kätt ja — täitis käsku.

Kõrtsituppa astudes värises ta kui haavaleht, aga me võime julgesti ütelda, et see võrukael sugugi ei oleks värisenud, kui teda ennast elusalt puusärki oleks pandud.

Üürikese aja pärast kuulis sepp Priidut ja pooljoobnud sulast kõrtsitoast välja tulevat. Sulane vandus tükk aega hobuseid ilma mingisuguse põhjuseta maa põhja, naeris suure häälega selle üle, et Priidu otsekui tumm märkide läbi rääkis, hakkas seppa põhjama, kes varga moodi ära kadunud, ja lubas viimaks toreda lahkusega Priidut vankri äärele istuda. Vanker hakkas mürisedes mööda auklikku teed edasi kõikuma.

Tund aega kestis vankri põrin ja kõikumine. Sagedasti mõtles sepp kange tõuke ajal, et nüüd vist vanker kraavi, puusärk lahti ja terve ettevõte luhta läheb. Oli tee pehme, liivane ja liikus vanker tasakesi, siis oli sepal tundmus, nagu oleks ta päriselt surnud ja maha maetud; ta hing jäi rindu kinni ja veri soontes hakkas tarretama. Siis lõi sepp kätega vastu puusärgi seinu, hõõrus rinda, tõmbas sügavalt hinge ja märkas, et veri ikka veel soojalt ja kiirelt soontes voolas, et ta elus inimene oli; südamesse asus jälle tugevuse tundmus ja julgus, mida isegi surm ei suuda kohutada.

Kord jäi vanker seisma ja Villu kuulis tumedat praginat, nagu oleks mõnda rasket asja ahela-

tega üles tõmmatud. Vanker hakkas uuesti liikuma ja jäi varsti jälle seisma. Sepa vahva süda hakkas kangesti tuksuma. Ta sai aru, et vanker Puidu mõisa õue oli jõudnud. Võitluse, võib-olla ka surma tund oli käes!

Villu kuulis sammude kõminat ja inimeste hääli, millede hulgas üks käsu andis, et puusärk suurde saali pidi kantama. Puusärk hakkas kerkima, vajus aga kohe jälle raksatades tagasi.

«Tohoo pime, kui raske!» imestas keegi. «Ega ta ometi tinast ole?»

«Selge tammepuu,» seletas teine hääl, «aga nad on talle hullupööra hõbedat peale ladunud, see'p ta nii raskeks teeb.»

«Vaata, kuhu nad kallist hõbedat loobivad!» urises kolmas.

«Võtame kaane pealt ära, siis on kergem kanda,» andis neljas hääl nõu.

Mitmed käed hakkasid puusärgi kaane kallal krabistama. Sepa süda tuksus kuuldavalt. Juba hakkasid naelad järele andma. Sepp nägi prao vahelt tulelontide läiget. Ta südame tuksumine jäi korraga seisma . . .

«Mis te seal na kaua mängite?» käratses eemalt vali hääl. «Kohe võtke puusärk õlgadele ja kandke sisse!»

«Ta on kole raske; tahtsime kaane pealt ära võtta,» anti vankri ümbert vastuseks.

«Oh teie, laisad varesed!» kärkis esimene hääl. «Kus piits on? Küll ma teie keresid kergitan! Nemad, lurjused, kipuvad härrade asju lahti kangutama! Tohoo pöörased!»

Veel selle kõne kestmise ajal vajutati puusärgi kaas ühe raksuga jälle kinni, puusärk kerkis

uuesti, oleks jälle peaaegu vääratanud, liikus siis ähkivate meeste õlgadel pikkamisi edasi, vist mõnest trepist üles, sest et sepa jalad tükk aega taeva poole näitasid, ja pandi siis ühes kohas maha, kus kandjate sammud tumedalt kõmisesid. Sepp kuulis veel kandjate vandumist nähtud vaeva üle ja nende sammude kaugele kaduvat kaja. Siis valitses puusärgi ümber hauavaikus.

Sepp surus käepäkad puusärgi kaane vastu, kuulatas veel kord teravalt ja tõstis siis kaane pealmise otsa korraga üles; ta nägi ennast suures, võlvitud saalis kõrge aluse peal; üksainuke lamp, mis ühes nurgas laest alla rippus, andis tumedat valgust; inimesi ei olnud kusagil näha, aga ühes kohas oli seina tagant häälte kõminat ja sammude kahinat kuulda. Mõtte kiirusega tõstis Villu puusärgi kaane täiesti üles, ronis maha, surus kaane jälle kinni ja jooksis kikivarbail ühe ukse poole, mille taga hoopis vaikne lugu näis olevat. Juba oli ta käe lingi külge pannud, kui ta pilk teisele seinale langes, kus kõiksugu sõjariistad rippusid. Need meelitasid endist sõjameest niisuguse väega eneste poole, et sepp suurest hädaohust hoolimata sinna jooksis ja raske rüütlimõõga seinalt võttis. Kahe, kolme hiiglasammuga kargas ta jälle tagasi ja oli juba ukse vahel, kui saali teises otsas uks kriiksus ja vali hääl hüüdis:

«Kes seal on?»

Villu ei andnud enesele aega vastata ega pööranud peadki, vaid lükkas ukse enese taga kinni ja libises kuulmatul sammul edasi. Ta oli pikka ja pimedasse võlvialusesse sattunud. Käsikaudu kobas ta õnne peale edasi. Pea komistas ta ühe asja üle ja leidis katsumise varal, et see kivist trepi

hakatus oli. Ta lippas trepist üles ja sattus ümmargusse ruumi, kus kõrge ja kitsas aken niipalju valgusekuma andis, et ta kahte ust võis näha, milledest üks palkonile, teine jumal teab kuhu viis. Viimase ukse ette jäi sepp seisma ja piilus lukuaugust sisse. Ukse taga mustas pilkane pimedus, aga sepp arvas sealtpoolt kaugete häälte kõminat kuulvat. Natuke aega oli ta kahevahel, kas õnne peale uks lahti teha ja, olgu kuhu tahes, sisse astuda, või ennast palkonile peita ja oodata. Ta oli kuulnud, et Puidu mõisas naisterahvaste elutoad teisel korral olevat, ja arvas, et vist ka Maie sealsamas varjul hoitakse. Kalli neiu läheduse aimamine tegi sepa ihalduse teda näha nii tungivaks, et ta sugugi enam kannatada ei suutnud.

Uks läks kriiksudes lahti ja sepp astus kitsasse ruumi, kus muidu täiesti pime oli, aga eespool nõrk, peenike valgusejuga paistis, mis lukuaugust näis tulevat. Sepp tõttas sinna, piilus august sisse, ei võinud küll midagi näha, sest et võti ees oli, kuulis aga nüüd selgesti naisterahva rääkimist, kuigi ikka veel kaugelt; sepa hing jäi kinni, sest ta arvas Maie häält ära tundvat.

Ettevaatlikult katsus ta ukse linki tõsta, aga ta südame ärevus oli nii kange ja põnevus nii suur, et ta oma liikmeid enam õieti ei suutnud valitseda. Uks läks pisikese kriuksuga lahti ja sepp vahtis ilukambrisse, mille seinad puunikerdustega ehitud olid. Maalitud laes rippus klaasist lamp, mis vähe valgust andis. Tagaseinas oli lahtine uks ja selle taga jälle valgustatud kamber. Seal olid kaks nägematut naisterahvast, kellest üks hääle järgi Mai pidi olema, teineteisega ela-

valt kõnelemas. Ühe silmapilguga oli Villu ukse enese taga kinni tõmmanud ja enese suure ahju taha peitnud, mis ukse ligidal nurgas seisis.

«Kes seal on?» hüüdis tagumisest toast naisterahva hääl, mis sepale ka tuttav kõlas; ta mõtles järele ja sai varsti aru kätte, et see keegi muu ei olnud kui preili Adelheid Herike, Viljandi komtuuri vennatütar ning nüüdse Puidu mõisa omaniku õde.

«Kes seal tuli?» kordas preili Adelheid, kui esimesele küsimusele vastust ei tulnud.

Ühe silmapilgu valitses mõlemas toas täielik vaikus.

«Ma hakkan kartma,» ütles Adelheid aralt. «Kas sa julged järele vaadata, Maieke?»

Sepp kuulis kergete sammude kahinat.

«Siin ei ole inimese hinge ja uks on kinni,» ütles Mai tagasi minnes.

«Aga ma kuulsin selgesti, kuidas uks lahti läks ja jälle kinni pandi,» hüüdis Adelheid imestades.

«Ka minule näis nõnda, aga vist on mõni muu kõmin meid eksitanud,» kostis Mai.

«Arvad sa?»

«Mis siis muud, preili Adelheid?»

«Aga mina arvan, et uks siiski lahti tehti, ja et see keegi muu ei olnud kui kupja tütar, kes igal pool luuramas ja kuulamas käib, kus midagi räägitakse. Homme lasen temale hea nahatäie vitsu anda.»

«Pai preili, ma ei saa teist aru.»

«Kuidas nii?»

«Teie olete muidu nii hea ja lahke kui ingel; kuidas võib teie süda siis lubada, et teist inimest pekstakse?»

«Jampsid sa, Maieke? Kas ori ilma vitsata võib elada? See on ju neile niisama tarvilik kui igapäevane leib.»

«Kes teile seda on ütelnud?»

«Kõik inimesed.»

«Pai preili, teie olete minust targem ja teil võib õigus olla: siiski palun ma südamest, et te kupja tütre nuhtlemata jätaksite.»

«Oh sina, tuikese hing!» naeris Adelheid rõõmsalt. «Kes sinu palvetele vastu võib seista? Jäägu ta siis seekord veel karistamata, aga tuleval korral saab ta kahevõrra.»

Adelheidi kõneviis oli nii südamlik ja ilmsüütu, ta hääl nii mahe ja magus, et keegi tema südame headuse pärast kahevahel ei võinud olla.

«Meie jutt jäi pooleli,» ütles Adelheid. «Minu vend loodab kindlasti, et sa teda ikka armastama hakkad.»

«Ei hakka,» vastas Mai tasaselt.

«Sa tead, Maieke, et mina sellega mitte rahul ei ole, et vend Goswin sind vägisi siin kinni peab, aga mis võin mina tema vastu parata? Tema ütleb, et ta ilma sinuta elada ei või, ja tahab sind hiljem, kui ta Saksamaale läheb, oma prouaks võtta. Siin ei ole see võimalik, sest meie maa seadused ei luba, et saksa rüütlisoost mees eesti soost naise võtaks. Aga ma ei usugi, et sina tõesti talutüdruk oled. Sul on nii peened jooned ja nii õrn keha, et vähe sinusarnaseid lossipreilisid on. Talutüdruk ei ole sa ihu ega hinge poolest. Sul on niisama aus meel ja uhke vaim kui minulgi. Goswin ei või sulle mitte täiesti vastumeelt olla, aga sa ei taha seda veel tunnistada. Ka mina võiksin, kui mind kogemata peaks röövitama, oma röövi-

jat küll armastama hakata, aga ilmaski ei saaks ta armast sõna minu suust kuulda . . . Aga sa ei lähe sugugi punaseks. On see võimalik, et sa Goswini peale sugugi ei mõtle? Ometi on maailmas nii ilusaid, tugevaid ja viisakaid mehi väga vähe. Mina olen tervel eluajal ühtainust meest näinud, kes meheliku ilu poolest mu venna kõrvale võiks astuda või koguni tema peale varju heita.»

«Vist mõni võõramaa rüütel?» küsis Mai.

«Ei ole. Ta elab meie maakonnas.»

«Ma ei usu, et meie rüütlite ja mõisnikkude hulgast keegi teie vennast üle võiks käia,» ütles Mai julgelt.

Kuulava Villu süda hakkas korraga valutama.

«See mees, kelle peale mina mõtlen, ei ole rüütel ega mõisnik,» seletas Adelheid pisut nukralt.

«Mis ta siis muidu võib olla?»

«Ma ei tohi sulle enam ütelda, kui et ta kõige kenam ja kangem mees meie maal on.»

«K õ i g e kenam ja kangem?» küsis Mai kahtlaselt ja veidi pilklikult.

«K õ i g e kenam ja kangem,» kordas Adelheid kindla usuga. «Ma olen teda ainult mööda minnes mõnikord näinud, aga ma ei saa teda oma meelest kaotada. Ma ei tohi tema peale mõtelda ja pööran ikka silmad kõrvale, kui mööda sõites teda kogemata näen, aga ta kuju jääb ikka mu silmade ette.»

«Kas ta siis suure tee ääres elab?» küsis Mai aralt.

«Ta ei ela meist kaugel . . . Aga miks su paled nii kahvatud ja silmad hirmu täis on?»

«Ma arvasin eestoas kahinat kuulvat,» kogeles Mai.

«Kas sa nii kartlik oled? Pole seal midagi . . . Kuule, Maieke, selle eest, et mina sulle omad patud olen pihtinud, pead sa mulle ütlema, keda sina armastad.»

«Ei kedagi.»

«Aga miks su paled punaseks lähevad? Ära tühja salga. Kardad sa, et ma seda vennale räägin ja sellega sinu armsale õnnetust valmistan? Tühi kartus. Kas tahad, ma ütlen sulle tükk-tükilt, mis nägu see mees on, keda sa armastad? Kuus jalga pikk — jah? Kollased käharad juuksed, lai valge otsaesine, nägu joones ja jumekas, silmad sinised, alati elurõõmu ja kelmust täis, nina peenike, suu väike ja pehme nagu naisterahval, habe tihe ja tõmmukam kui juuksed, keha ilmatu suur ja lai, aga siiski kena kui kivist raiutud kangelase kuju, iga soon rammust paisumas, käed ja jalad häbemata suured ja tugevad . . . Ühe sõnaga — sa armastad sepp Villut!»

Tagumisest toast oli kerget praginat kuulda, nagu oleks keegi pisukesi klaasist asju maha pillanud.

«Oh õnnetust, toos täiesti puru ja kõik helmed maas!» kurtis Mai.

«Lase olla!» hüüdis Adelheid. «Ära kummarda, näita mulle oma nägu!»

«Oot', oot', ma korjan helmed üles . . .»

Sepp kuulis tasast rabelemist ja Adelheidi naeru, aga see naer ei olnud mitte täiesti loomulik ega rõõmus. Rabelemise müdin lõppes peagi.

«Mis ma sellest salgan?» ütles Mai uhke rahuga. «Jah, mina armastan sepp Villut, ja mitte

üksi tema tugevuse pärast. Teie olete tema välispidist nägu hoolega silmitsenud ja arvate teda tundvat? Teie ei tunne teda, sest et teie tema südant ei tunne. Mina aga tean, et ta mitte üksi välispidise ilu poolest kõigist rüütlitest üle käib, vaid et ta kõige ausam, vahvam ja mõnusam mees maa peal on. Kes kord tema kuldse südame sisse on vaadanud, see ei või teist meest enam ilma peal armastada.»

«Aga ta ei ole veel kordagi sind päästa katsunud,» tähendas Adelheid pisut pilklikult.

«See näitab ainult, et ta minu peidupaika veel ei tea. Jumal andku, et ta seda iialgi teada ei saaks!»

«Kuidas nii?»

«Ta ei jääks enne rahule, kui mind päästaks või ise surma leiaks.»

«Minule on julged mehed meelepärast. Ma tahaksin hea meelega näha, kas sinu sepal nii palju julgust on, et ta siia sisse tungiks ja sinu otsekui lõukoera suust välja kisuks.»

«Mina ei soovi seda mitte, sest ma armastan teda enam kui . . . teie!»

«Tasa, tasa, jumala pärast!» sosistas Adelheid kohkunult. «Ma kuulen kedagi tulevat.»

Tõesti astus üks inimene eestoas uksest sisse. Sepp surus ennast sügavamalt ahju taha. Tulija oli orjatüdruk ja kuulutas, et vanahärra puusärkipanemine kohe pidi algama; noorhärra laskvat sellepärast ka preilit alla paluda. Paar minutit ei olnud muud kuulda kui kergete sammude ja naisterahva riiete kahinat. Vist kohendas preili Adelheid oma ülikonda ja pani ehteid juurde.

Varsti tuli veel keegi raskemate sammudega

uksest sisse ja läks tagumisse kambrisse. Sepp kuulis noort mõisahärrat ütlevat:

«Kas veel ei ole valmis, õeke? Pole suuremat ehtimist vaja, sest võõraid on vähe ja noori pole sugugi.»

Seepeale oli preili Adelheid kohe valmis ja läks tüdrukuga ühes välja. Goswin ja Mai jäid üksi. Sepp pigistas hambaid kokku.

«Vaata, Mai, mis sa minuga oled teinud,» ütles Goswin etteheitvalt. «Ma ei ole kuri inimene ega külma südamega, aga praegu pannakse mu isa puusärki ja mina ei ole veel ühtegi pisarat silma saanud ega oma õnnetuse peale mõtelnudki. Sa oled mu ära nõidunud, nii et ma uneski muud ei näe kui sind üksi. Miks sa vaevad mind nii armutult?»

Mai ei kostnud midagi.

«Ole mu vastu vähegi lahke ja sõbralik, siis tahan ma su kõige alam sulane olla,» rääkis Goswin edasi. «Käsi mis tahad, ja kõik täidetakse kiiresti. Sa pead alati siidis ja sametis käima, kõige paremad hobused peavad su õrna keha kandma ja kõige uhkemad rüütlid su ees kummardama . . . Kallis Maieke, üheainsa musu eest . . .»

«Jätke mind rahule!» karjatas Mai.

«Ma ei või sind rahule jätta!» hüüdis Goswin tuhinal. «Sa ei pääse iialgi minu käest, niisama vähe kui mina sinu paelust pääsen. Ütle, kas tahad mu naine olla? Kas tahad? Ütle midagi, olgu see mis on!»

«Laske mind koju minna!»

«Ma ei või, Maieke, ei või, ei või. Vaata peeglis enese nägu ja ütle siis ise, kas keegi mees nii-

sugust varandust oma tahtmisega käest ära võib anda? Kui sina mind ei taha, siis ei pea sa ka kellegi teise mehe omaks saama. Oh, Maieke, küll oled sa ütlemata ilus! Ma võiksin sind igavesti musutada ja kaisutada . . .»

Kuulmise järgi näis, nagu tahaks ettevõtlik noormees tähendatud igavikuga hakatust teha, aga Mai tõukas teda kõigest jõust tagasi ja enne kui armukange rüütel uuesti tormi sai joosta, langes raudhaamri raskune rusikas ta pealaele ja sirutas ta uimaselt põrandale.

«Kas tahad kaasa tulla?» küsis sepp Villu.

«Tahan,» kostis Mai.

«Kas siin kusagil salaust ei ole, mille läbi võiks põgeneda?»

«Ei ole.»

«Siis lähme, kuidas juhtub!»

Sepp tõstis Maie kui väeti lapse pahema käega üles, võttis mõõga paremasse pihku ja tõttas välja palkoni peale. Paar sülda madalamal läks õuemüür. Allahüppamine oli kardetav. Kui hüppaja müüri harjal jalgu ei murdnud, siis võis ta kukkumise korral müüri taga seda kergemini kaela murda.

«Kas julged eluga mängida?» sosistas sepp allapoole näidates.

«Ilma sinuta ei taha ma elada,» vastas Mai tasakesi.

Sepp surus neiu kõvasti enese külge, ronis palkoni äärele, seadis enese istukile ja hüppas alla. Ta jalad põrusid hirmsasti, aga ta jäi õnnelikult müüri peale seisma.

«Hohoo, kes seal on?» hüüdis kellegi hääl pimedusest ja müüri harjal tuli rutuliste sammude

kõmin ligemale. See oli vist müüril valvav öövaht. Õues hakkasid koerad haukuma. Sepp hüppas müürilt maha ja seisis nüüd sügava kraavi ees, mille põhjas vesi tumedasti läikis. Sealt pidi läbi mindama. Villu jooksis kraavi kallast mööda alla ja astus julgesti vette; põhi oli pehme ja läks järsku sügavamaks. Vesi ulatus Villule juba kaenla alla ja ta valmistas ennast ujumisele, kui põhi jälle tõusma hakkas. Käimine sügavas põhjamudas võttis palju aega. Mõisa õues oli juba kära tõusnud, kui põgenejad teisele kaldale jõudsid. Sepp jooksis üle lageda välja otse metsa poole. Esimeste puude vahel jäi ta silmapilguks seisatama ja kraaksus kolm korda kui vares. Samasugune hääl vastas üsna ligidalt. Varsti ragisesid kuivad oksad kellegi jalgade all ja Priidu kuju ilmus kui tont põõsaste tagant.

«Pane mind nüüd maha!» sosistas Mai.

«Ei, nüüd on rutt taga,» vastas sepp ja pistis hiiglasammudega pimeda metsa sisse jooksma.

Vaene Priidu! Niisugust jooksu ei olnud ta veel eluajal katsunud. Tal ei olnud peale tubli vembla midagi kanda, aga ta jõudis suure vaevaga sepale järele, kelle sammusid kallis koorem ei raskendanud, vaid tiivustas!

9

Põgenejad võisid vahest tuhat sammu jooksnud olla, kui sepp tähele pani, et Priidut enam tema kannul ei olnud.

«Priidu ae, Priidu!» hõikas sepp seisma jäädes ja tagasi vaadates.

Kaugelt vastas valus oigamine; sinna tõtates leidis Villu, et Priidu ennast puu najale toetas ja külgi hõõrus. Ta lõõtsutas nii kangesti, et vaevalt häält sai teha. Aga ta segaseid sõnu ei olnud vajagi; oli muidugi näha, et Priidu hirmus väsinud ja valusatest pistetest vaevatud oli. Sõnadest võis veel nii palju aru saada, et ta teisi edasi kihutas ja ise maha soovis jääda.

Sepp oli kahevahel; Mai aga ütles kindla sõnaga, et ta venda üksi pool-surnult tagaajajate ja metselajate kätte ei jäta. Teatud asi, et naisterahvad seal julgemad on kui lõvid, kus nende südameheldus ja kaastundmus äratatud on. Olgu nende abist siis kasu või kahju, olgu see hea või paha, mis nende ärganud tundmus neid tegema ajab, — tehtud saab see ikkagi.

Tuli siis Maie soovil oodata, kuni Priidu teekonda võiks jätkata. Villu pani nüüd alles Maie maha; ta läks otsima ja leidis hea peidupaiga kõrge ja paksu rägastiku keskel, kuhu üheainsa kitsa koha läbi võis sisse pääseda. Sinna istusid Mai ja Priidu maha, kuna sepp rägastiku suu ees valvas. Metsas mühas vali tuul, käristas paksu pilverünka, mis seni taevast oli katnud, aegamööda lõhki ja puhastas kuu kahvatutele kiirtele teed. Valgus tungis uudishimulikult põgenejate urkasse, pani mändide okkad nõiduslikult läikima ja külvas metsa kohutavaid varjusid täis.

Korraga arvas Villu kaugelt kuiva ja lühikest koera haukumist kuulvat. Ta kuulatas teravalt ja märkas, et haukumine Puidu mõisa poolt ligemale tuli. Sepa nahast käis külm värin läbi. Mai ja Priidu olid tema selja taha astunud. Kõik kolm vahtisid tumma kohkumisega üksteise otsa; kõik

kolm olid aru saanud, mis see tähendas: neid aeti jahikoertega taga!

«Nüüd ei maksa enam põgeneda,» ütles sepp. «On koerad tõesti meie jälil, siis ei pääse me nende käest. Ei ole lugu nii, siis oleme siin hästi peidetud ja võime loota, et tagaajajad meist mööda lähevad. Peaksid nad meid siiski leidma, siis tahan mina mõõgaga urgastiku suud kaitsta; mujalt ei pääse keegi siia sisse. Teie olge vagusad ja ärge liikuge paigast.»

«Anna mind parem kohe nende kätte, siis ei puutu nad teisse,» palus Mai.

«Hohohoh!» naeris sepp tasa, aga südamest: «Mis mees see on, kes oma pruudi meelega varastada laseb? Ei see kõlba kuhugi . . . Juba tulevad. Ma kuulen kapjade müdinat . . . Anna mulle suud, Maieke . . . Vaat sedaviisi. Nüüd oled sa mu armas naine. Tulgu nad nüüd peale! Kergelt ei pea nad sind leseks tegema. Peitke endid ära!»

Juba klähvisid ja nuhkisid koerad põõsaste ümber; nende järel tulid suure ragina ja müdinaga mitmest küljest ratsamehed, kes koeri jahihüüetega otsimisele ässitasid. Rägastiku suu ees hakkasid koerad kangesti haukuma; ühe silmapilguga veerlesid esimesed neist ulgudes maas. Esimene ratsamees, kes seppa nägi ja suud parajasti rõõmukisaks lahti tahtis teha, kukkus nagu piksest rabatult tagumistele jalgadele tõusva hobuse seljast maha. Tükki kümme ratsalist kogunes kohe tema ümber. Kuu piilus parajasti pilveserva tagant välja ja tegi naljaka näo, nähes, kuidas terve salk ratsamehi üheainsa jalamehe kallale kippus, ilma et viimane plehku oleks pannud.

«Pidage!» müristas Goswin Herike; keda Villu

oma imestuseks tervelt ratsaliste hulgast leidis. «Kuule, sepp, mispärast lõid sa minu mehe maha?»

«Sinu süü pärast,» vastas sepp.

«Häbemata sõnadega teed sa oma loo pahemaks,» ütles Goswin uhke rahuga. «Sind saab raskesti nuheldama, sest sa oled kui varas võõrasse majasse tunginud, oma käe rüütlisoost mehe vastu üles tõstnud ja ühe tütarlapse röövinud. Nende süüde peal seisab seaduse järgi kolmekordne surmanuhtlus. Tahad sa nuhtlust vähegi kergendada, siis anna röövitud tüdruk kohe tagasi ja lase ennast tõrkumata siduda.»

«Mis sa tühja raiskad oma ilusaid sõnu,» kostis sepp rahulikult. «Ega sa nii juhm ole, et mind oma seaduse kõverdamisega hirmutada loodad. Tead ju isegi, et mitte mina röövel ei ole, vaid sina. Mina tahan õnnetut inimest röövlite käest päästa, ja see ei ole kellegi seaduse ees nuheldav, vaid kiiduväärne tegu.»

«Ära tee mind vihaseks, sepp!» ütles Goswin karedamalt. «Kas sa sellest aru ei saa, et ma sulle üksi head soovin? Sul võib sada korda õigus olla, aga seaduse ees oled sa süüdlane. Sa pead ennast kavalaks meheks ja tahad targem olla kui seadus. Minu onu heldus on sind julgeks teinud. Ära unusta, et minu ja sinu vahel ikka veel määratu vahe on. Mul on sinu pärast hale meel . . .»

«Siis nuta, aga ära lorise tühja juttu,» urises Villu. «Mina olen õiglane mees, kes kellelegi ülekohut ei tee, ja tema, võrukael, tuleb mind nagu last noomima! No ütle nüüd!»

Siin toibus mahalöödud sulane uimastusest ja

tõusis istukile. Sepp oli talle paljalt mõõga küljega pähe koputanud.

«Näe, su mees on terve,» ütles Villu. «Nüüd pole sul minult enam midagi nõuda, noorsand. Mine heaga koju ja heida puhkama.»

«Kuhu oled sa Maie pannud?» kärgatas Goswin tõusva vihaga.

«Otsi ise,» vastas sepp.

«Ma ütlen sulle viimast korda: anna tüdruk tagasi, siis lasen ma su eluga pääseda.»

«Ja mina ütlen sulle: kui sa tüdrukut rahule ei jäta, siis ei lase ma sind mitte eluga pääseda.»

«Võtke ta kinni!» müristas Goswin.

Sulased ajasid hobused rüsinal sepa peale. Aga kaks esimest hobust kukkusid kohe purustatud peadega maha ja matsid ratsalised eneste alla. Nähes, et sepp, kes kolmest küljest rägastiku läbi kaitstud oli, kõik hobused võis ära tappa, enne kui kellegi mõõk või oda temasse puutus, käskis Goswin sulaseid jala Villu kallale tungida. Goswin ise oli, nagu kõik teadsid, vahva mees, aga — olgu see nüüd uhkuse või mõne ebauskliku kartuse pärast — ta ei tahtnud ise sepa hirmsate hoopide ette astuda. Sulastel olid osalt mõõgad, osalt piigid käes, aga neist ei võinud enam kui kaks korraga Villu kallale tungida. Esimesed kaks hakkasid odadega seppa torkima, aga odad purunesid kohe tükkideks ja sulased taganesid hirmuga; kaks järgmist, kes mõõkadega välja astusid, aelesid varsti veriselt sepa jalge ees maas. Teised ei tahtnud enam sepa ligi minna, vaid vibutasid suure julgusega, aga kaugelt sõjariistu. Nad oleksid hea meelega rägastiku põlema pistnud, kui mitte Goswin, kes Maie elu pärast kar-

tis, neid ei oleks keelanud. Nähes, et sel viisil sepast jagu ei saa, andis Goswin salamahti kolmele sulasele käsu rägastiku tagumisest küljest teed läbi raiuda. Villu märkas järsku tõusva vihaga kurja nõu ja oleks hea meelega kavala rüütli enese kallale läinud, kui ta mitte ei oleks kartnud, et sulased selle ajaga Maie ja Priidu peidupaika tungivad. Ta katsus rüütlit terava pilkamisega võitlusele ärritada.

«Häbi sulle, Goswin Herike,» hüüdis Villu põlgavalt naerdes, «sa oskad tüdrukuid varastada, aga meeste vastu ei julge sa hakata. Niisugune jänespüks julgeb minu Maie peale mõtelda? Kahju, et ta ise näha ei või, kuidas su püksid hirmu pärast püüli jahvatavad! Kui ta seda näeks, ei oleks tal teinekord sinu eest kaitset vajagi. Ta ajaks su palja vitsaga minema või laseks sulle pealegi oma karjatüdrukul hea nahatäie anda, et sa teinekord enam oma lolli nägu ei näitaks.»

See mõjus. Goswin ronis sõna lausumata hobuse seljast ja läks häbematut pilkajat oma käega karistama. Mõõgad kõlisesid kokku. Mõlemad võitlejad olid tugevad ja osavad sõjamehed, aga ehk küll sepp väsinud oli, sadasid ta hoobid siiski nii raskelt ja tihedalt, et Goswin algusest peale kallaletungimisele mõteldagi ei saanud, vaid ennast suure vaevaga kaitsta jõudis. Sulased jooksid talle appi ja hakkasid kõrvalt seppa odadega torkima. Oleks sepa asemel rüütlisoost mees olnud, siis oleks Goswin sulaste abi vist põlastusega tagasi lükanud; nüüd ei tulnud talle seda meeldegi. Oma selja taga kuulis Villu raginat ja mõõkade kõlisemist; siin raiusid ja murdsid sulased rägastikust teed läbi.

Esimene, kes jalga pelgupaika tahtis tõsta, sai Priidu käest küll niisuguse matsu vemblaga pähe, et ta uimaselt maha kukkus, aga teised tungisid tagant järele ja Priidu vemmal ei oleks kaua nende mõõkadele ja piikidele vastu panna jõudnud.

Kärast oma selja taga märkas sepp, et asjad nurja minemas olid. Ta tahtis enne surma veel Maie oma kehaga kaitsta ja taganes sellepärast järsku rägastiku sisse. Pead pöörates nägi ta, et Priidu palja peaga ja verine oli, aga siiski kui lõukoer vemblaga kahe mõõgamehe vastu võitles. Mai seisis peidupaiga keskel, kahvatu kui surnu, aga põlevate silmadega.

Goswin, kes vaevalt surmast oli pääsenud, ja sulased tungisid Villu järel peidupaika. Sepp ja Priidu valmistasid endid selg selja vastu viimsele võitlusele.

«Rüütel Goswin, pidage!» käis korraga Maie hele hääl kõigest kärast üle.

«Oodake, sulased!» müristas Goswin ja astus sammu neiu poole.

Maie käes välkus nuga.

«Ärge tulge mu ligi, laske mind rääkida!» hüüdis ta välkuvail silmil.

Goswin jäi seisma. Sõjariistade kõlin vaikis.

«Kui teie minu venna ja sepp Villu siit vabalt ära lasete minna, siis olen ma ihu ja hingega teie oma,» ütles Mai selge ja kindla häälega.

«Tohin ma kurjategijaid nuhtlemata jätta?» nurises Goswin.

«Kui teie seda ei tee, siis pistan ma enesele noa rindu,» ütles Mai.

«Oota!» kisendas Goswin kohkudes. «Sa pead oma tahtmist saama.»

«Kas tõotate seda oma rüütlisõnaga?»

«Tõotan ja vannun. Sulased, tehke neile tee lahti!»

«Siis olen ma sinu,» sosistas Mai Goswini rinnale langedes.

«Mis tembutamine see on?» müristas sepp. «Olgu tüdruk küll hulluks läinud — mina ei luba teda siiski siit ära viia.»

Villu tahtis uuesti Goswini kallale kippuda, aga Mai astus nende vahele ja ütles külmalt ning uhkelt:

«Jäta mind rahule, sepp! Ma võin teha, mis tahan. Tahan ma teda armastada ja sind põlata, siis ei ole see sinu asi. Meie teed lähevad siitsaadik lahku.»

«Kas sa siis tõesti teda armastad?» karjus sepp.

«Jah, armastan. Nüüd mine oma teed ja ära julge enam minu peale mõtelda. Ma põlgan sind. Kas kuuled? Ma põlgan sind . . . Jumalaga, Priidu. Kätt sa ei taha anda? Noh, olgu peale. Lähme, mu armas rüütel!»

Sepa käest kukkus mõõk maha. Ta jäi kui sammas seisma ja vahtis pärani silmil, kuidas Goswin Maie oma hobuse selga võttis, sulased oma surnud ja haavatud seltsimeestega niisama tegid ja terve rong aegamööda puude vahele kadus. Sepa silmist tilkusid pisarad, ilma et ta seda ise teadis.

«Nüüd olen ma vaba ja võin sõtta minna,» ümises ta silmi pühkides.

Kui silmad jälle selged olid, nägi ta, et Priidu selili maas oli ja — magas. Kuu paistis selgesti magaja näole, mille kulmud uneski vihaselt kortsu

olid tõmmatud. Sepp ehmatas ja arvas viirastust nägevat: Priidu oli sel silmapilgul täiesti Goswin Herike nägu!

Pead raputades langes Villu magaja kõrvale põlvili ja hakkas ettevaatlikult Priidu peahaava vaatlema. Haav oli kerge ja verejooks juba seisma jäänud. Priidu lõi peagi silmad lahti ja tõusis istukile.

«Kas läksid juba minema?» küsis ta oma keeli.

«Juba läksid,» kostis sepp tasa. Ta hääl oli kurgus kinni ja pea käis ringi.

«Kuule, Villu, kuidas sa niisugust raibet võisid armastada?»

«Keda?»

«Seda . . . tüdrukut.»

«Ära räägi tühja . . . On sul valu?»

«Valu ei ole sugugi, aga pea on uimane ja kondid väsinud.»

«Tule, ma kannan su koju.»

«Ära narri mind, ega ma laps ole.»

Seda öeldes tõusis Priidu kohe püsti ja hakkas tuikudes minema. Villu toetas teda, öeldes, et sedaviisi soojem olevat käia. Muidu ei oleks Priidu ennast toetada lasknud. Kallist rüütlimõõka ei võtnud sepp kaasa, sest see oli nüüd korraga tema silmis varastatud asi.

Kaua peale keskööd jõudsid nad Risti talusse, äratasid perenaise unest ja rääkisid talle kõik, mis oli sündinud.

«Kui Mai rüütlit armastab ja ise temaga kaasa tahtis minna, mis seal siis parata?» ütles Krõõt tuimalt.

«Kas sa nüüd näed oma kasvatuse vilja?» küsis sepp kurvalt. «Oma võõriti õpetustega ja võõ-

raste armastamisega oled sa vaese Maie peast hulluks teinud, nii et ta enam au ega häbi vahet ei tunne, vaid ise hukatuse sisse jookseb.»

«Mis ta siis õige pidi tegema?»

«Surm on parem kui autu elu.»

«Sure ise, kui surm sulle na' magus on. Sina, jahupea, ei teagi, mis aus või autu elu on. Kas sina arvad ennast paremaks, kui rüütel Goswin on? Minu meelest on sada korda ausam toredas lossis elada kui mõne pärisorja hurtsikus. Kui Maria sellest viimati aru on saanud, siis ei olegi ta nii loll, kui sina arvasid. Paras sulle! Teinekord ära pista oma töntsi nina võõraste asjade vahele . . . Tohoo, mis sel arus on?»

Viimased sõnad olid Priidu kohta öeldud, kes järsku üles karanud oli ja põlevate silmadega ema otsa vahtis. Priidu keeletust suust voolas kõne, millest ema aru ei saanud, mille ähvardav, vihane kõla aga aimata laskis, et need õnnistamissõnad ei olnud. Võtame Villu kõrvad ja kuuleme, mis Priidu kõneles:

«Sest päevast saadik ei ole sa enam minu ema. Ma olen ilma emata ja õeta. Õde läheb hõisates häbiporisse ja ema kiidab seda heaks! Ära neetud olgu te mõlemad! Ennem tahan nälja ja külma kätte surra, kui veel jalga selle katuse alla tõstan . . . Lähme, sepp!»

Priidu võttis Villu käest kinni ja tõmbas ta uksest välja.

«Priidu ae, Priidu, mis sul on?» hüüdis ema ahastuses. «Kuhu sa pimedal ööl veel lähed? . . . Pagan selle sepa sisse!»

Krõõt jooksis õue ja kuulis veel värava raksumist.

«Priidu! Pai Priidu, miks sa minu üle pahandad? Miks sa minu eest ära jooksed? Ma pole sulle ühtegi paha sõna ütelnud . . . Pai kulla poeg, tule tagasi! Priidu!»

« . . . iidu!» kajas mets vastu.

Krõõt toetas uksepiida najale ja puhkes suure häälega nutma.

10

Sepp ja Priidu olid sest päevast saadik kadunud. Sellid ütlesid, peremees olevat vist jälle võõrale maale reisinud. See sõnum ei pannud kedagi imestama, kes sepa harjunud viisiga tuttav oli. Imeks sai asi alles siis, kui kevad, suvi ja sügis mööda läksid ja sepp ikka veel tagasi ei tulnud.

Vaheajal oli mässavate eestlaste õnn nendest lahkuma hakanud. Nad olid küll terve võõra soo Eesti- ja Saaremaal peaaegu sootuks hävitanud, mõned kindlad lossid ära võtnud ning suure väega Tallinna ja Haapsalu piiskopilossi ümber piirama hakanud. Nüüd aga kutsusid need vähesed Eestimaa mõisnikud, kes juhtumisi elusse olid jäänud, ja Taani maavalitseja Liivi landmeistrit endale appi. Selleaegne landmeister Burchard von Dreileben oli ka kohe abiandmisele valmis. Ta kartis samasugust mässu ordu maades tekkivat, kui Eestimaa talupojad ennast tõesti võõraste ikkest oleksid vabastanud.

Landmeister tõttas tugeva väega Tallinna alla ja võitis eestlasi verises lahingus, enne kui hiljaks jäänud rootslased Soomest ja venelased Pihkvast neile appi jõudsid tulla; eestlased, umbes

kümme tuhat meest, langesid peaaegu kõik võideldes, nende hulgas ka Tasuja, selle mässu hing ja viimne täht eesti lootuste taevas.

Aga ka ordurüütlite vägi oli, kuigi saksa ajaraamatud seda salgavad, lahingus nii kokku sulanud, et landmeister mässu kohe täiesti lämmatada ei suutnud. Tallinna alt läks ta Läänemaale ja sundis eestlasi küll Haapsalu lossi eest taganema, aga nad kogunesid metsadesse ja tikkusid igal parajal silmapilgul uuesti sakslastele kallale. Saarlased olid end täiesti vabaks teinud ja endale «kuninga» valinud.

Sügisel saatis Saksa ordu ülemvalitseja, hochmeister Ludolf König tugeva sõjaväe Liivi landmeistrile appi. Selle väe ülem, komtuur Hinrik Dusmer, oli kõva käsu saanud kõik Harju-, Lääne- ja Saaremaa eestlased kui ristiusu vaenlased korraga maa pealt kaotada. Viljandi maakonnast läbi minnes katsus Dusmer sealseid talupoegi igapidi hirmutada, et nad tema selja taga mässu ei tõstaks. Kõige tugevamad mehed võeti kaasa, et need oma vendi maa pealt ära hävitada aitaksid, teised tehti raskete maksude ja moonavedamise sunni läbi paljaks ning jõuetuks; kõige vähemat tõrkumise märki nuheldi hirmsa valjusega.

Nüüd kahetsesid Viljandi mehed, et nad sepp Villu ja Tasuja saadiku manitsusi kuulda ei olnud võtnud. Oleksid nad Taani eestlastega üheskoos täie jõuga sõdima hakanud, siis ei oleks, nagu neile nüüd näis, ka ordu vägede võitmine võimatu asi olnud; ja kuigi neid oleks võidetud — palju pahem poleks nende põli võinud olla, kui ta praegu oli. Nad ei olnud mässanud, aga neid nuheldi kui mässajaid. Säherdune ülekohus tegi

kõige paremad ja kannatlikumadki vihaseks. Elu oli kõigile läilaks läinud, aga parem oli siiski vahvasti võideldes kui nälja ja piinajate kätte surra. Mehed hakkasid seppa taga igatsema ja ootasid põnevusega seda silmapilku, mil ta uuesti nende keskele astuks ja neid oma vägeva häälega kui mitte võidule, siis ometi verisele kättemaksmisele ja ausale surmale kutsuks.

Sepp tuli viimaks.

Ühel päeval — see oli juba talve hakatusel — nägid sepapajast möödaminejad teda jälle alasi ees seisvat ja rauda taguvat, nii et sädemed lendasid. Kes aga sepaga juttu hakkas tegema, nägi varsti, et temaga suur muutus oli sündinud. Ta näis naeru ja nalja hoopis unustanud olevat; oma juhtumustest ei rääkinud ta sõnagi. Temaga ühes oli ka Priidu tagasi tulnud ja, nagu näha, sepa selliks hakanud; oma isamajasse ei tõstnud ta jalgagi. Päevad otsa tegid mõlemad agaralt tööd, õhtuti luusisid nad mööda külasid. Talupojad omalt poolt käisid neid sagedasti sepapajas vaatamas ja kadusid ajuti tundide kaupa pimedasse kolikambrisse, mis, nagu teame, sepapaja kõrval oli. Vahel oli hoopis arusaamatu, kuidas pisuke kongisarnane kambrike nii suurt inimeste hulka enesesse võis mahutada.

Hinrik Dusmer oli oma sõjaväega juba edasi läinud ja hävitas läänlaste riismeid, kes esimesest sõjast järele olid jäänud.

Sakalamaal valitses täielik rahu.

11

Risti Krõõda südamerahu oli Priidu kadumisest saadik rikutud. Poja arusaamatu needmine oli tema muidugi nõrka vaimu nii põrutanud, et ta ajuti hoopis segane näis olevat. Krõõt nuttis terved päevad läbi, ootas tundide kaupa õuevärava vahel poja tagasitulekut, hüüdis kaeblikult tema nime ja käis teda metsas ning külades taga otsimas. Kui Priidu ikka kadunuks jäi, ärkas ema südames palav igatsus tütre järele, kes enesest ka midagi kuulda ei lasknud. Krõõt käis mitu korda Puidu mõisa värava ees, aga teda ei lastud kõige härdamatest palvetest hoolimata sisse, ja Maie nägu ei saanud ta eemaltki näha. Viimaks läks ta koguni Viljandi komtuuri paluma, et see vennapoega Maie lahtilaskmisele sunniks, aga komtuur saatis ta paha meelega minema ja keelas jälletulemise kõvasti ära. Krõõt hakkas põdema ja oli terve sügise läbi sängis haige. Alles jõulukuus tõusis ta jälle jalule, aga endisest Krõõdast ei olnud muud järele jäänud kui paljas vari; ta oli nii vanaks ja jõuetuks jäänud, et hale oli teda vaadata. Siiski näisid ta kärsitus ja rahutus veel kasvanud olevat. Kadunud lapsi ei kaevanud ta enam teiste kuuldes taga, aga üksipäini korrutas ta nendega pikki jutte; inimesi ei sallinud ta silma all ja oma orjadele oli ta päris nuhtluseks. Kord kuulis ta kogemata, et Priidut sepapajas olla nähtud. Jalapealt tõttas ta üksipäini metsast ja lumest läbi sinna ja langes rõõmu pärast karjudes poja kaela ümber. Aga Priidu tegi enese kohe ta käte vahelt lahti ja näitas käskivalt sepapaja ukse poole. Poja kuri nägu kohutas vaese ema nii ära, et ta sõnagi

suust välja ei saanud, vaid tummalt ja kartlikult minema läks. Sestsaadik luusis ta tihtilugu sepapaja ümber, kaugeltki poega näha lootes; sisse ei julgenud ta kordagi minna.

Ühel õhtul — see oli nädal enne jõule — nägi ta seppa ja Priidut sepapajast välja tulevat ja metsa minevat. Krõõt läks kaugelt neile järele; ta hoidis ennast nii hästi varjul, et mehed, ehk nad küll vahetevahel ettevaatlikult ümberringi piilusid, teda ei näinud. Tee venis pikale. Päike oli juba looja läinud, aga säravad tähed ja õhetav lumi andsid nii palju valgust, et kaugele näha võis. Krõõt oli väsinud, sest ta oli oodates mitu tundi märgadel jalgadel seisnud; mehed sammusid kiiresti edasi; vaesel naisel oli peaaegu võimatu paksust lumest läbi sõtkudes neile järele jõuda. Aga määratu armastus poja vastu ja ihaldus teda nii kaua kui võimalik silma ees näha andsid talle üleloomulikku jõudu.

Sepp ja Priidu kadusid viimaks lumiste küngaste ja nende peal paistvate valliriismete vahele. Krõõt tundis seda kohta ja teadis selgesti, et siin tondid ja kodukäijad pesitsemas olid; ta arvas seekord metsa serval seisma jäädes, ise oma silmaga tonte nägevat. Nad tulid hulgakaupa mitmest küljest, libisesid kui kehata varjud üle tumedasti valgendava välja ja kadusid kõik varemete vahele. Igal muul ajal oleks ebausklik Krõõt säherdust viirastust nähes kas hirmu pärast kohe surnud või vähemalt ülepeakaela plagama pannud; seekord ei tundnud ta hirmu, vaid oli valmis poega vaimudegi eest kaitsema.

Kui juba tükil ajal enam ühtegi tonti näha ei olnud, astus Krõõt ise julgel sammul varemete

vahele, peitis end pimedasse nurka ja jäi kuulatama. Inimese hinge ei olnud kusagil näha, aga maa alt oli kauget, tumedat kõminat kuulda. Ettevaatlikult edasi ronides ja roomates leidis Krõõt, et kõmin ühe pool-lagunenud võlvialuse hakatuses kõige selgemini kuulda oli. Ta hakkas võlvialust mööda edasi kobama ja nägi varsti eemalt tulevalguse kuma. Krõõt värises kui palavikus, aga uudishimu ja poja nägemise igatsus kihutasid teda edasi. Kõminat võis nüüd juba selgesti kui hulga inimeste koos rääkimist ära tunda. Korraga vaikis müdin ja siis hakkas sepp Villu tuntud hääl üksipäini kõnelema. Krõõt jäi seisma ja kuulas teravasti.

«Meie, sakalaste vahel on kõik juba selge,» rääkis sepp kaugele kõlava häälega, «aga Järva ja Ugandi meestele, kes siia kokku on tulnud, tahan ma nüüd veel kõik täielikult ette panna, et nad siis ise teaksid, kas maksab meiega ühes sõdima hakata või mitte. Enne tuletan veel kord meelde, et meie kõik vandunud oleme sellest, mis siin räägitakse, mitte kellelegi sõna lausuda. Äraandjaid neelaku maa enesesse!

Mina olen nüüd Novgorodis, Pihkvas ja leedulaste juures käinud. Mu vaev ei olnud asjata, sest venelaste ja leedulaste vürstid on kindla sõnaga tõotanud, et nad meile appi tulevad, kui näevad, et meie tõesti sõjaks valmis oleme. Selle tunnistuseks nõuavad nad, et meie kõigepealt Viljandi lossi ära võtame. On see meil korda läinud, siis ei ole abisaamise pärast enam kahtlemist. Venelased ei karda saksu, sest nad on neid juba sagedasti võitnud. Leedulased vihkavad saksa ordut vist veel enam kui meie. Neil on selleks põhjust kül-

lalt. Alles hiljuti käisid ordurüütlid ja nendega mõned Saksa vürstid leedulaste maad laastamas. Hulk külasid hävitati ära, palju mehi tapeti maha, naised ja lapsed viidi vangi. Plonjani linnas oli neli tuhat inimest, kui sakslased teda suure väega ümber piirasid. Nad ei saanud linna enne kätte, kuni nad ta tuliste nooltega põlema pistsid. Paganad ei tahtnud elusalt armutute kristlaste kätte langeda. Nad pistsid üksteist vastastikku mõõkadega läbi ja langesid tulle. Kõige viimsed lasksid end vana preestrinaise poolt ära tappa, kes siis ise elusalt tulle läks. Nüüd alles tungisid rüütlid linna sisse, puistasid paganate põrmu tuulde ja tegid linna maatasa. Leedulased aga on ordurüütlitele igavest vaenu ja hukatust tõotanud.[1]

Nõnda võime sealtpoolt kindlasti abi loota. Parem oleks küll, kui meil võõrast abi tarvis ei oleks, sest aitajad nõuavad vaevatasu ja hakkavad meid varem või hiljem ise rõhuma. Meie ei ole väetid lapsed. Vennad Eestimaal on küll hädas, panevad aga ikka veel vahvasti vastu. Saarlased on veel üsna oma peremehed ja valmis võõraste võimu ka suurel maal murdma tulema. Kui meie nüüd korraga selja tagant rüütlite peale langeme, siis ehk võime neist küll jagu saada; on nad kord meie maalt välja aetud, küllap me siis ka rajade peal valvata mõistame.

Igapidi aga peame kõige enne Viljandi lossi kätte saama, et vaenlasel meie selja taga kindlat

---

[1] See tõotus läks täide. Saksa ordu võim murti leedulaste poolt saja aasta jooksul mitmes lahingus ja orduriik langes peale verist Tannenbergi lahingut (1410) leedulaste ja nendega ühendatud poolakate valitsuse alla. (*Autori märkus.*)

toetuspaika ei oleks. Selleks on meil hea nõu leitud. Sõjariistu on minu maa-aluses sepapajas nii palju valmis, et neist lossi kaitsjate maharaiumiseks küll saab; küllap edaspidi ordu sõjamehed ise meile sõjariistu juurde muretsevad. Lossi sisse pääseme järgmisel viisil: tuleval toomapäeval peavad Viljandi maakonna mehed, nagu see igal aastal olnud, kümnist lossi vedama. Nüüd paneme aga vilja asemel kõige tugevamad mehed kottidesse ja saadame nad varahommikul, kui rüütlid veel magavad, lossi. On reed kottidega lossiõue peale lastud, siis teevad voorivedajad kottide suud lahti, mehed ronivad ühe silmapilguga välja, raiuvad kohmetanud sõjamehed maha ja võtavad unised rüütlid vangi.

Mina ise katsun õhtul enne seda kuidagiviisi lossi pääseda ja ööseks sinna valvama jääda, et kogemata midagi õnnetust ei sünniks. Peaks midagi karta olema, siis annan lossist kohe märku. Minu truu seltsimees Risti Priidu on kohe esimese ree peal . . . Tohoo, mis karjatus see oli?»

Krõõt põgenes kui kohutatud hirv. Hädaoht, mis poega ähvardas, oli ema rinnust valusa karjatuse välja surunud. Tagaajajaid enese kannul arvates jooksis ta ülepeakaela varemete vahelt välja ja jäi alles metsa serval lõõtsutades seisma. Varemete vahel liikusid mõned mustad kujud. Nende hääled olid vaiksel ööl selgesti kuulda:

«Minu arust oli see mõne ehmatanud naise kiljatus.»

«Tühi jutt. Missugune naine südaööl jalga siia julgeb tõsta?»

«Mina kuulsin selgesti öökulli huikamist.»

«Noh muidugi öökull ja muud midagi.»

«Ega see vist head ei tähenda.»

«Öökulli hääl tähendab ikka õnnetust.»

«Usud sina vanade naiste lori? Öökull on rumal elajas; tema ei või inimeste asjust midagi teada, veel vähem neid ette kuulutada.»

«Andku taevas!»

12

Päeval enne toomapäeva tuli sepp Villu hästi suure viinaankruga Viljandi lossi. Teda lasti kui tuntud meest ja komtuuri sõpra igal ajal keelamata sisse. Sepal oli viisiks võetud, et ta iga kord, kui võõralt maalt tagasi oli tulnud, komtuurile mõne jahikoera või ankrutäie kõige paremat marjaviina tõi. Muidu oli ta ikka esimesel päeval peale kojutulekut komtuuri vaatama läinud. Seekord oli ta kingi kätteandmisega kaks nädalat viibinud, aga selle eest oli ka kink kallim kui iialgi enne. Komtuuri ei olnud kodus ja sepp jäi teda lossi ootama. Igava ootamise kergenduseks laskis ta alt linnast omal kulul terve aamitäie kõige kangemat viina tuua ja hakkas õhtul lossi sõjameestega rõõmsat joomapidu pidama. Aeg-ajalt luusis ta kõik lossi nurgad läbi, kõneles väga palju sõjameestega, pakkus ennast nende juurde öömajale ja lubas veel aamitäie viina muretseda.

Hilisel õhtul tuli Risti Krõõt lossivärava ette ja palus komtuuri jutule saada. Vahid ei lasknud teda sisse, öeldes, et komtuur on välja sõitnud. Krõõt jäi värava taha ootama. Pika värisemise ja hammaste lõgistamise järel kuulis ta aisakellade kõlinat ja kapjade müdinat. Suur ja tore saan,

milles komtuur kahe orduvennaga istus, sõitis värava ette. Härrad olid rõõmsas tujus, sest nad tulid võõruspidult ühe rikka mõisniku juurest, kelle tütart komtuuri vennapoeg, noorem Goswin Herike kosis. Täna oli kihlus olnud.

«Komtuuri-härra, komtuuri-härra!» kiunus kaeblik hääl tee kõrval ja Krõõt langes põlvili lume sisse. «Lubage sõna rääkida!»

«Sest naisest ei saa ma ka enne surma lahti,» pomises komtuur paha meelega. «Mis sa jälle minust tahad, vanamoor? Eks ma ütelnud sulle mineval korral, et sa enam mu silma ette ei pea tulema? Mul on suur himu sind kuhugi maa alla peita, et sa ükskord rahule jääksid. Kasi minema ja täna jumalat, et ma täna heas tujus olen.»

Lossivärav tõmmati üles ja hobused hakkasid uuesti liikuma. Krõõt haaras saanist kinni ja ütles tasa, aga tungivalt:

«Kui te mind kuulda ei võta, siis olete homme surnud.»

«Pea, kutsar!» hüüdis komtuur ja kargas saanist välja. «Mis sa jampsid, naine?»

«Minu käes on teie ja kõigi sakste elu,» sosistas Krõõt. «Viige mind ühte kohta, kus ma teiega üksinda võin rääkida. Täitke mu palvet, komtuurihärra, muidu sünnib hirmus õnnetus.»

«Tule mu järele,» ütles komtuur. Orduvendi käskis ta edasi sõita ja viis Krõõda väravavahi tühja kambrikesse.

«Nüüd räägi, vanamoor, ja hoia ennast tühja lori eest!» ütles ta karedalt.

«Enne tõotage mulle üht palvet täita,» palus Krõõt. «Ma ei palu muud kui oma poja elu.»

«Kes siis tema elu tahab võtta?»

«Teie ise, komtuuri-härra.»
«Oled sa hulluks läinud?»
«Teie käes seisab võimus Priidu elu ja surma üle. Kui teie mulle tema elu kingite, siis pääsete ise surmast.»
«Räägi ruttu, küll siis näeme.»
«Ei, enne tõotage, et teie mu poja, kui ta teie kätte satub, mulle elusalt tagasi annate.»
«Aga kui ta süüdlane on?»
«Temal ei ole mingisugust süüd. Ta on ennast üksi kurjade kiusajate läbi nii kaugele eksitada lasknud, et ta kergesti hirmsa süü osaliseks võiks saada. Selle eest tahan mina teda hoida.»
«Kui tal süüd ei ole, siis ei võta ka keegi ta elu. Aga nüüd räägi ruttu, muidu lasen sinu suu vägisi lahti teha.»
«Tõotage enne . . .»
Komtuur tõukas ukse lahti ja hüüdis sulaseid.
«Komtuuri-härra, ärge hüüdke sulaseid, ma tahan kõik tunnistada!» karjatas Krõõt. «Teie näete siis isegi, et Priidul süüd ei ole, vaid kõik on äraneetud sepa süü!»
Komtuur käskis sulaseid, kes juba joostes tulid, oodata ja tõmbas ukse jälle kinni. Nüüd rääkis Krõõt kõik ära, mis ta vana kantsi varemetes oli kuulnud. Oma kustumatut viha sepa vastu tõendas ta sellega, et viimaselt kuuldud sõnadele hirmsaid sajatusi ja sõimusõnu juurde luuletas, mida sepp rüütlite ja sakste kohta olevat pruukinud. Teadmata on, kumb asi Risti Krõõta enam äraandmisele avatles, kas kartus poja elu pärast või himu sepale kahju teha.
«Näete nüüd ise, komtuuri-härra, et Priidul sugugi süüd ei ole, vaid et kõik pagana sepa süü

on, kes vist praegu juba siin teie ja kõigi sakste elu varitseb,» lõpetas Krõõt oma jutu.

«Sinu poeg on ise süüdlane,» ütles komtuur kulmu kortsutades. «Ta on rahutu inimene, keda talupoegade hulka ei tohi jätta. Tänu pärast tahan ma temale sinu palvet mööda elu kinkida, aga ta jääb igaveseks ajaks vangi . . . Vait! Mitte sõna enam! Sina ise jääd ööseks siia vahi alla, et su rahutu keele läbi kahju ei sünniks. On su poeg tõesti esimese ree peal, siis lasen ma ta elusalt kotist välja tõmmata ja sa võid teda viimast korda näha. Pärast ei näe ta enam päevavalgust, ja niisama käib sinu käsi, kui sa iialgi veel lossi ligidale tuled.»

«Komtuuri-härra, veel üks sõna!» kisendas Krõõt hirmsas ahastuses; aga komtuur oli juba uksest välja läinud ja ukse lukku keeranud.

Seni oli sepp Villu sõjameestega soojas toas priskesti purjutanud. Meeste näod lõkendasid, mõned norskasid, käed pea all, laua ääres, mõned koguni juba selili põrandal maas, kuid sepp valas kannud ikka uuesti täis ja tõendas, et kaks vaati täna tühjaks pidavat saama.

«Olgem täna rõõmsad, sest homme võime kõik surnud olla!» hüüdis Villu naerdes.

Sulased ei lasknud end palju sundida, vaid jõid vahvasti, kiitsid sepa lahket kätt ja mõnasid rüütlite ihnust, kes neile nii häid pidusid iialgi ei valmistanud.

Öö oli juba käes, kui sepale teada anti, et komtuur koju on tulnud ja teda enese juurde kutsuvat.

«Ma tulen pea tagasi,» ütles Villu üles tõustes.

«Jooge tublisti, mehed, kuna juua on. Teises ilmas ei ole viinamägesid.»

Ta võttis viinaankru kaenlasse ja läks sulase järele. Sulane viis ta kõrgesse, kitsaste akendega kambrisse, kus vahaküünlad põlesid ja laual kuld- ja hõbepeekrid kiiskasid. Komtuur ja mõned ordurüütlid istusid laua ääres ja jõid kallist viina. Komtuur võttis sepa teretuse lahke näoga vastu ja hüüdis:

«See on ilus, sepp, et sa vanu sõpru ära ei unusta. Oled ennast sel aastal natuke kauemini oodata lasknud kui muidu. Vahest tõrkusid sellepärast, et ma sind mineval korral pisut pahandasin? Lepime ära. Ma palun oma eksitust siin orduvendade ees andeks. Kas oled nüüd rahul?»

Villu ei leidnud kohe vastust.

«Sa kannad ikka veel viha?» kõneles komtuur edasi. «Noh, kuule siis, mis ma veel sinu lepitamiseks olen teinud. Sa kannad ikka veel Viljandi lossi pärisorja nime, aga sa oled ordut kui sõjamees nii kaua ausasti teeninud ja temale nii palju häid sõjariistu sepitsenud, et meil ammugi nõu oli sind vabaks meheks teha. Ma palusin kohe pärast sinu pahandamist landmeistrit sinu vabakslaskmise asjus, aga sõja pärast on vastus nii kaua viibinud, nii et hiljuti alles siia jõudis. Nüüd küsin ma sinult: kas tahad ise vaba mees olla?»

«Tahan küll,» vastas sepp tumeda häälega.

«Siis pane ankur maha ja astu ligemale!»

Sepp tegi, kuidas kästud.

«Heida põlvili!» ütles komtuur.

Ühe silmapilgu jäi sepp viivitama; siis laskis ta enese mõrul näol ühe põlve peale. Komtuur andis talle kerge kõrvalopsu ja hüüdis:

«See olgu viimne kõrvalops, mis sa kui pärisori tõrkumata pidid kannatama. Kui vaba mees ei tohi sa ennast kellestki enam lüüa lasta. Tõuse üles ja võta oma priiusekiri.»

Komtuur võttis laualt suure pitseriga ehitud pärgamendi ja andis ta Villu kätte. Siis raputas ta õnne soovides sepa kätt.

Villu käsi värises, kui ta kalli priiusekirja põue pistis; komtuuri heldus oli tema pehmet südant nii sügavasti liigutanud, et ta vaevalt oma pisarate üle jõudis valitseda. Mitte üht sõna ei saanud ta suust välja. Komtuur oli tükk aega vait ja vaatas nagu midagi oodates sepa otsa.

«Nüüd oleme tasa,» ütles komtuur viimaks tumedalt. «Sina oled mind surmast, mina sind orjusest päästnud. Joome lepingu liiku!»

Sepp võttis karika, mida talle pakuti, pillas poole viina maha ja jõi teise poole ühe lonksuga ära. Nüüd alles pääsesid ta keelepaelad valla.

«Tänu teile, komtuuri-härra, priiuse ja hea lonksu eest,» ütles ta sügavas liigutuses. «Praegu leian ma vaevalt sõnu oma tänu tunnistuseks, aga edaspidi, võib-olla peagi, tahan seda teoga tunnistada. Nüüd palun esiti vana auandmise märgiks see ankrutäis marjaviina, millest paremat maa peal ei ole, vastu võtta ja kohe katsuda.»

«Näita siia!» ütles komtuur.

Villu tegi ankru lahti ja valas peekrid täis. Viin oli tõmmukat karva, imehea lõhnaga.

«Ega siin kihvti sees peaks olema?» ütles üks orduüütel pool-naljatades, pool-tõsiselt.

«Ei ole,» kinnitas komtuur. M a t u n n e n s e p p a!»

Ta tõstis kohe peekri huulte külge ja jõi ta vahet pidamata tühjaks.

«Imeline viin!» ütles ta keelt laksutades. «Su kink on nii kallis, et ma seda tasumata ei või jätta. Tule, ma kingin sulle ühe asja, mis sinu kingi vääriline on. Teie, orduvennad, olge tunnistajateks, et ma sepast ihnsam ei ole. Lähme kohe!»

Komtuur võttis laualt lühtri vahaküünlaga ja läks eel, sepp ja rüütlid tema järel. Nad läksid pikast trepist alla ja käisid mitmest võlvialusest ja urkast läbi. Komtuur keeras viimaks ühe raudukse lahti, mille läbi nad madalasse, sumbunud õhuga täidetud ruumi astusid, kus vahaküünal vaevalt põleda suutis. Tagumises otsas olid kaks paksu sammast, mis niisket, hallitanud kivivõlvi kandsid. Komtuur käskis seppa sammaste vahele astuda ja teravasti tagumise seina peale vaadata. Sepp täitis vastu tahtmist käsku. Ta süda oli arusaamatul põhjusel valutama hakanud. Tähendatud kohal ei näinud ta muud kui üht rauast tehtud imelikku vigurit, mis seina sisse oli müüritud. Vigur oli väga kentsakas ja sepp hakkas seda vastu tahtmist ligemalt uurima, ilma et õiget aru kätte oleks saanud.

«Kas hakkad nüüd aimama, mis ma sulle kinkida tahan?» küsis komtuur ta selja taga.

«Ei sugugi,» vastas sepp rõhutud häälel. Ta kõri oli otsekui kinni nööritud.

«M a k i n g i n s u l l e e l u, m ä s s a j a!» müristas komtuur hirmsa häälega.

Samal silmapilgul hakkas kentsakas vigur sepa silma ees liikuma, põrand kadus ta jalge alt ja sepp tundis ennast maa alla vajuvat.

Kui Villu kohmetusest toibus, ei näinud ta kusagil enam kõige vähemat valguse kiirt. Sumbunud õhk ja jälk hais panid teda läkastama. Enese all tundis ta poriga segatud märga põhku olevat ja kätega ümberringi katsudes leidis ta ennast nelja kitsa, suurtest raudkividest müüritud seina vahelt. Ta kargas püsti ja sirutas käed ülespoole, aga sõrmed ei ulatanud lakke. Ta katsus ronida, aga seinad olid nii libedad, et kätega kuhugi kinni ei võinud hakata.

Sepp ei võinud enam kahevahel olla: ta oli sügava, pimeda haua põhjas.

Silmapilguks tegi mõte, et ta ennast kavalast rüütlist nagu rumal laps petta oli lasknud, sepa mõistuse segaseks. Ta tagus rusikatega vastu seinu, et veri taga, kiskus enese karvu ja karjus hirmsasti. Kui keha väsinud ja aru jälle selginud oli, istus Villu maha, mattis pea käte vahele ja himustas surra. Surm ei tulnud, vaid tuim, tundmuseta ja himuta olek, mis uni ei olnud. Kui kaua see kestis, sellest ei võinud sepp enesele selget aru anda. Kord arvas ta kauget, tumedat hädakisa kuulvat. Jälle kargas sepp püsti, peksis rusikad vastu seina veriseks, katsus karates lakke kinni hakata ja hüüdis jumalat ja inimesi appi. Keegi ei kostnud talle. Kauge kisa lõppes pea ja sepa ümber valitses jälle hauavaikus.

13

Toomapäeva on eestlased vanast saadik õnnetuse päevaks pidanud. «Toomas» tähendab mõnes kohas otsekohe surma ja hukatust, ja «Tooma

kange käsi» on katk. Õlut ei julgetud sel päeval teha, sest et Toomast, see on surma, tõrde kardeti minevat.

Vara hommikul tõmmati Viljandi lossi värav üles ja pikk rida regesid, viljakotid peal, sõitis lossi õue. Voorivedajad lõid silmanähtavalt kohkuma, kui nad kõiki rüütleid ja sõjamehi juba nii vara täies sõjaehtes väljas nägid olevat. Suurem hulk regesid oli veel värava taga, kui viimane korraga maha lasti. Sõjamehed kargasid nüüd igast küljest voorivedajate kallale; need jõudsid vaevalt ehmatuse pärast karjatada, kui nad juba tükkideks raiutud olid. Nüüd hakati kottisid odadega läbi pistma. Mõnest kotist katsusid mehed välja ronida, aga vaevalt tuli kusagil pea nähtavale, kui ta ka kohe puruks löödi. Jäätunud õue peal sirisesid sooja vere ojad. Haavatute ja surijate hädakisa pani õhu värisema. Kisa ei kestnud kaua, sest odad ja mõõgad tegid agarasti vaigistamistööd.

Üksainuke regi, nimelt kõige esimene, oli verest puhtaks jäänud. Ree peal oli kolm kotti, aga neid ei olnud sõjamehed läbi pistnud, vaid ainult kottide suud kõvasti kinni nöörinud ja ree vahi alla pannud. Kui tapmistöö lõpetatud oli, käskis komtuur Risti Krõõda välja tuua, kes väravavahi kambrikeses vangis oli. Uneta öö, kuuldud surmakisa ja hirmus vaatepilt ta silmade ees olid Krõõda nii nõrgaks teinud, et ta sulaste toetusel vaevalt jalgu suutis liigutada. Ta talutati puutumata jäänud ree juurde.

«Sinu poeg on armu leidnud,» ütles komtuur lahkelt. «Sa võid veel viimast korda teda vaadata, enne kui ta vangitorni heidetakse, kust

enam pääsemist ei ole. Sulased, tõmmake mehed kottidest välja!»

Kottide suud seoti lahti, võeti seesolevate talupoegade käest enne mõõgad ja kirved ära ja kisti neid endid karvupidi kottidest välja. Üks langes kohe põlvili ja hakkas lõdisedes armu paluma. Teised jäid pead norgus seisma ja ootasid tummalt surmahoopi. Krõõt vahtis pärani silmil nende otsa. Priidut ei olnud nende hulgas!

«Kus Risti Priidu on?» küsis komtuur kulmu kortsutades.

«Siimu Madise ree peal ta vist oli,» ütles üks talupoegadest pool-tahtmata.

«Kus see regi on?»

Mees tähendas käega ühe ree peale, mis verest nõretas.

«Eks ta pidanud esimese ree peal olema?» ütles komtuur tumeda häälega.

«Eks ta esiotsa olnud küll esimese ree peal, aga meie veomees tahtis kõigist julgem olla ja ajas teistest mööda,» vastas talupoeg.

Krõõt tuikus näidatud ree juurde. Esimesest kotist rippus mees poole kehaga ree tiivalt maha. Pea oli lõhki raiutud ja käharad juuksed täis tarretanud verd. Krõõt tõstis surnu pea üles . . .

«S u i s a j a e m a o n s i n u t a p n u d!» karjatas ta järsku ja kukkus sinnasamasse maha. Sõjamehed tõstsid ta üles ja leidsid, et ta nägu niisama külm ja tarretanud oli kui see, mida ta kõvasti käte vahel hoidis. Surm oli Priidu igavesest vangipõlvest lahti mõistnud ja ema ning lapse niisuguse sidemega ühendanud, mida miski eksitus ega viha enam ei lahuta.

Eestlaste suur mäss lõppes hoopis õnnetul viisil. Mõõk, nälg ja katk murdsid poole rahvast maha; järelejääjad sattusid veel raskema ikke alla. Kõige kauemini ja visamalt panid saarlased vastu; aasta pärast olid ka nemad võidetud, üheksa tuhat inimest ühekorraga maha raiutud, nende «kuningas» jalgupidi üles poodud ja viimsed vabaduse riismed nii siin kui mannermaal raudse luuaga välja pühitud. Rahu valitses jälle kõigel Liivi- ja Eestimaal, mis nüüd mõlemad Saksa ordu raske käe all õhkasid. Maa imes vereojad enese sisse ja tuul laotas surnuhaisu laiali.

Sepp Villul oli priiusekiri põues, aga ta oli igavene vang, kes elu otsani enam päevavalget näha ei saanud. Aga mis seal palju kurta? Tema lugu ei olnud pahem kui terve rahva lugu, kelle vangipõlveks raske orjus oli ja kelle elutaevast ebausk, toorus ja viletsus pilkase pimedusega katsid. Sepp Villu unustas taevatähtede hiilguse, lillede lõhna ja lindude laulu; tema rahvas on terve oma ajaloo ära unustanud.

Sepal oli visa elu. Talle anti vähe ja viletsat toitu, aga ta ei surnud nälga. Ta hingas iga päev lämmatavat hauaõhku ja magas pori sees, aga ta jäi ikka elusse. Ta liikmed läksid tuimaks, kõik tundmused töntsiks, ta oli ammugi peast nõdraks läinud, aga ta elas siiski.

Veel mitu ja mitu aastat pärast suurt mässu käis üks vanatüdruk, keda Risti Maieks kutsuti ja lollakaks arvati, iga nädalas korra lossis, kuhu ta oma vaba talukoha peale pandud maksu võiga ja munadega tasus. Ta ei unustanud millalgi sõjameestelt ja sulastelt küsida, kas igavene vang Villu veel elab? Kümne aasta jooksul sai ta ikka

vastuseks, et vang veel elus on, ja igakord läks siis lollaka tüdruku nägu rõõmsaks.

Ühel päeval öeldi talle, et Villu olevat surnud. Mai puhkes suure häälega nutma ja tõttas surnud vangi keha endale paluma. Selleaegne komtuur — see oli juba kolmas pärast ammu surnud Heriket — oli hea südamega mees ja käskis lollaka vanatüdruku palvet täita. Vangi surnukeha tõmmati august välja ja pandi Maie ree peale. Vaevalt oleks keegi neid rohelise ja musta nahaga kaetud luid endise sepa Villu riismeteks tunnistanud! Mai ei olnud silmapilkugi kahevahel. Ta peitis surnukeha pehmete õlgede peale, paitas tänades komtuuri põlvi ja sõitis kodu poole. Teel võttis ta katte surnu näolt, silitas teda õrnalt, naeratas kurblikult ja ümises:

«Kuidas võisid sa mõtelda, et mina tõesti sind põlgan ja teda armastan? Oh sa rumal, rumal Villu! — Kui ma seda ei oleks ütelnud, siis oleksid sa minu eest otsekohe surma läinud . . . Kuidas võisin mina sind põlata, kallis Villu? Ma tahtsin ju, et sina mind pidid põlgama ja minu tühja pärast oma kallist elu mitte raiskama. Kas sa sellest ilmaski aru ei saanud? . . . Oh Villu, Villu! . . . Sa põlgasid mind tõesti ja surid mind põlates. Mispärast surid sa, mu ainuke Villu? Mispärast?»

Jürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad

AJALOOLINE JUTUSTUS
SUUREST LIIVI SÕJAST
(1558—1583)

1

JUNKUR HANSU ÄPARDUS.

See oli kena, soe suvine päev lõikusekuu hakatusel 1576. Armsalt ja rahulikult säras päike Harjumaa üle, aga maakoha pilt, mida tema kiired läbipaistva kuldse uduga katsid, ei olnud südant rõõmustav ega silmi meelitav. Umbrohu ja ohakatega kaetud põllud, põletatud mõisate ja külade ahervaremed — need olid maakoha tähtsamad tundemärgid. Rikas ja rõõmus Harjumaa oli 18-aastase sõja läbi suuremalt jaolt vaikseks kõrbeks muudetud, kus sakslased, poolakad ja rootslased aeg-ajalt endise rikkuse riismeid laastamas käisid.

Maanteel, mis Tallinnast Paidesse viib ja sel ajal kõige viletsamas korras oli, sõitsid neli ratsanikku, kõik noored mehed saksa moodi riides ja silmanähtavalt heas tujus. Kõige lustlikum oli üks nende seast, kelle jumekas, paraku ka pisut lollakas nägu tema tulipunaste juuste ja kihvadega [1] võidu läikis. See noorsand ei andnud oma toredale täkule silmapilkugi rahu, lobises ja tral-

---

[1] vurrudega. (*Toim.*)

litas vahetpidamata, heitis väga rohkesti nalja ja naeris ise kõige valjemini oma nalja üle. Tema nägu oli selle parandamata kergemeele peegel, mis Liivi orduriigi mõisnikke ja kodanikke hirmsa sõja hädasid unustama ja venelasi sagedasti imestama pani. Vana orduriik oli vene löökide all lagunenud, lugematu hulk inimesi tapetud, mõisad ja külad hävitatud, tuleviku taevas süsimusta kõuepilvega kaetud — sellest kõigest hoolimata elati kindlates linnades priskesti ja niipea kui sõjakära pisut vaikis, tulid ka mõisnikud linnadest lagedale maale tagasi ja pidasid pulmi ning pidusid, nagu oleks orduaja rõõmus ja muretu põli jälle kätte jõudnud. Nüüd alles tuli selgesti nähtavale, kui määratud need varandused olid, mis saksa mõisnikud 400 aasta jooksul maa pärisrahva verivaeva läbi kokku kogunud, nii et sõja äpardused ega pöörane priiskamine neid lõpetada ei suutnud.

Üleüldise kerge meele kõrval oli aga punase peaga junkrul rõõmuks veel iseäraline põhjus. Tema mõisad olid küll maatasa tehtud, isa ja vennad sõjas langenud, ema peast nõdraks läinud — mis sellest? Tema ise oli ikka veel suure varanduse peremees ja pealegi ilusa Agnes von Mönnikhuseni, rikka ja uhke Kuimetsa pärishärra tütre peigmees. Täna oli reede ja pühapäeval pidid pulmad olema.

«Pange tähele, sõbrad,» hõiskas lustlik noormees, «et mina oma pulmas kaineid nägusid ei salli. Kes päikese loojamineku ajal oma nime veel selgesti mäletab, selle pealagi teeb minu kannu põhjaga tutvust. Kõigepealt olgu see sinule, Delvig, meelde tuletatud,» pööras ta end ühe kaas-

lase poole, kes teistest pisut tõsisem näis olevat. «Sina oled tuntud peanorutaja, ja pealegi oled sa ilusa Agnese pärast minu peale kangesti kade. See teeb mulle haiget, aga ma ei või parata, et Agnes sind ei tahtnud.»

«Tasa, tasa, junkur Hans von Risbiter,» kostis Delvig pilkavalt naeratades. «Võib küll olla, et Agnes von Mönnikhusen mind ei tahtnud, aga kas ta sellepärast sind nii väga himustab, on vähemasti kahtlane. Esiotsa on ainult niipalju kindel, et Agnese isa sind oma väimeheks tahab võtta.»

«Selleks on tal ka põhjust,» kiitis Risbiter. «See olin mina, kes oma käega Põltsamaal kuningas Magnuse riiginõuniku ja Mönnikhuseni verivaenlase Fahrensbachi vangi võttis.»

«Kange tegu, vana rauka sängist välja kiskuda!» pilkas Delvig. «Minu suur hagijas Diana oleks sellega vist veel paremini toime saanud.»

Need sõnad tegid kaaslastele tuska.

«Ära puutu rüütli au külge, Delvig,» noomis junkur Gilsen.

«See ei ole õige, Mönnikhuseni väimehe ja koera nime korraga suhu võtta,» nurises junkur Aderkas.

«Paned sa mind oma koeraga kõrvu?» küsis Risbiter ähvardades.

«Oh ei,» naeratas Delvig, «ma pean oma Dianast nii suurt lugu, et teda — kellegi vastu ei vahetaks.»

«Kisud sa riidu?» hüüdis Risbiter. «Ära unusta, Delvig, et mul mõõk kaasas on!»

«Siis tarvita seda parajal paigal!» kostis Delvig kärsitult. «Ma ütlen veel üks kord: oma Põltsamaa vägiteo pärast ei ole sa veel ammugi

Agnes von Mönnikhuseni käe vääriline. See ei ole suur asi, paarisaja mehega lahtise alevi kallale kippuda, naisi ja lapsi tappa ja seitsmekümneaastane vanamees vangi võtta. Oleks see vähemasti kuningas Magnus ise olnud! Aga vaevalt oli üks kuri naljahammas hüüdnud: «Venelased tulevad!» — seal olid sina esimene taldu näitamas.»

«Pidin ma üksipäini vastu hakkama, kuna kõik teised plagama panid?»

«Mina ei pannud mitte plagama — seda tunnistab minu lõhki raiutud nägu. Aga see'p see meie õnnetus on, et üks oma süü ikka teise kaela ajab. Venelased on ühes nõus ja seisavad ühe käsu all, meie aga oleme alati lahus, igaüks püüab oma nahka päästa ja teisi kilbiks ette lükata. Nõnda lähme kõik hukka.»

«Sina ise oled kõige suurem venelaste kartja.»

«Ma kardan neid, sest et meie nõrkust tunnen. Meie oleme suured prassijad ja hooplejad, kuni vaenlane kaugel on, aga seisab ta äkitselt meie ees, siis poeme pakku. «Jooske, jooske!» — seda hüüet on venelased meie suust nii sagedasti kuulnud, et nad seda meie sõjahüüdeks arvavad.»

«Need on äraandja sõnad!» kärgatas Risbiter.

«Kes tõtt räägib, on valelikkude ees ikka äraandja,» kostis Delvig, kelle palge puna tõusma hakkas.

«Kes on valelik?»

«Esiteks on see valelik, kes tõtt ei salli, teiseks see, kes oma tulevasele äiapapale ette luiskab, et ta tema verivaenlase sõjameeste keskelt välja kiskunud ja sealjuures tosina sõjamehi maha löönud, kolmandaks —»

«Kolmandaks tulgu kõik maailma nuhtlused

sinu kaela!» [1] karjus Risbiter näost lõkendades ja kiskus mõõga välja. Sedasama tegid ka teised. Delvig enese kaitsmiseks, Aderkas ja Gilsen riiu lahutamiseks.

«Tohoo!» naljatas Aderkas, mõõka kaklejate vahele sirutades. «Kui nüüd juba päid lõhkuma hakkame, mis me siis pulmaõhtul peame tegema?» [2]

Lahutamine ei olnud raske, sest Delvig oli külmavereline ja Risbiter teadis väga hästi, et vastane jõu ning osavuse poolest temast kangem oli. Mõõgad pisteti tuppe, aga seltsiliste hea tuju oli tükiks ajaks rikutud. Risbiter andis hobusele kannuseid ja kihutas tüki maad teistest ette. Tee käänas järsku metsatuka sisse. Korraga nägi Risbiter umbes saja sammu maa peal üksikut rändajat, kes teda silmates teelt kõrvale astus ja puude vahele kadus. Risbiter oli riiuotsimise tujus ja arvas õigusega, et üksik jalakäija, keda tema kui ratsanik üleliiga karta ei pruukinud, temale otse tuju parandamiseks käe alla oli juhtunud. Ta vaatas tagasi, kas kaaslased ligidal, kihutas siis metsa ja leidis rändaja varsti üles. See oli kõrge kasvuga noormees, kelle tugevaid liikmeid pikk talupoja ülikuub kattis. Pehme, laia äärega ja kõrge põhjaga kübar oli tal peas, pikkade säärtega sõjamehe-saapad jalas. Tema ülikonnast ei võinud õieti aru saada, kas ta sõjamees, linnakodanik või talupoeg oli. Kangesti päevitunud näo vorm

---

[1] Sel ajal väga pruugitav vandesõna.

[2] Ajaraamatute kirjutajad tunnistavad, et selleaegsed mõisnike pulmad meie kodumaal harva ilma riiu ja verevalamiseta lõppesid. (*Autori märkused.*)

oli kenasti joonistatud, silmad mustad ja elavad. Käes kandis ta jämedat keppi. Ratsamehe lähenemisel jäi ta rahulikult seisma ja toetas end kepi najale. Risbiter tahtis hobuse rüsinal võõra mehe otsa ajada, aga see sasis, ilma et sammu oleks taganenud, tugeva käega valjastest kinni ja pani hobuse seisma.

«Junkur on vist pime, et uisapäisa inimese peale ajab,» ütles ta külmavereliselt.

«Lase hobuse suu lahti!» müristas Risbiter.

Võõras sundis hobust sammu taganema ja laskis siis valjad lahti.

«Miks sa teelt kõrvale läksid?» küsis Risbiter pisut tasasemalt.

«Eks see ole talupoja kohus, et ta junkrut peab kartma. Pealegi ei või praegusel ajal kellegi näost näha, kas ta teeröövel on või mitte.»

«Küll ma sind õpetan, kuidas sa mind pead kartma. Kohe kasi sinnapoole!»

Risbiter näitas näpuga maantee poole.

«Mul on teises küljes tegemist. Jumalaga, junkur.»

Võõras pööras junkrule selja ja tegi minekut.

«Pea kinni! Hoi, sõbrad!» hüüdis Risbiter.

Kaaslased lähenesid kiirelt ratsutades.

«See on kahtlane inimene,» seletas Risbiter, «vist vene salakuulaja. Me peame ta mõisa kaasa võtma.»

Noor talupoeg silmitses uurivalt, aga ilma kõige vähema arguseta uhkeid ratsamehi, kelle seltsi ta nii ootamatul viisil oli sattunud.

«Kes sa oled?» küsis Delvig.

«Rootsi kuningas!» kostis võõras tõsiselt.

Junkrud pidid vastu tahtmist naeratama.

«Ära nii palju naljata, talupoeg, sa võiksid seda kahetseda,» hoiatas Delvig.

«Kui ise teate, et mina talupoeg olen, miks te siis veel küsite?» ütles võõras õlgu kehitades.

«Mis seal palju loriseda!» hüüdis Risbiter kärsitult. «Ma viskan talle silmuse kaela ja lasen teda enese järele traavida. Astu siia, talupoeg!»

Risbiter tegi oheliku otsa sadula küljest lahti. Et aga talupoeg paigast liikuda ei tahtnud, siis ajas junkur hobuse tema kõrvale ja katsus silmust ta kaela ümber panna. Sel silmapilgul võttis talupoeg kepi hammaste vahele, sasis kahe käega junkru puusade ümbert kinni, kiskus ta sadulast välja, surus enese ette põlvili maha, kargas ise paar sammu tagasi, toetas selja paksu tamme vastu, tõmbas kepi sisse peidetud kaheteraga mõõga välja ja hüüdis: «Ärge pange pahaks, junkrud, aga teiega kaasa ma ei tule!»

«Appi!» ägas Risbiter, kes surmahoopi oodates põlvili küürutama oli jäänud. Kaaslased hoidsid tema hirmunud hobust kinni.

«Tõuse üles, vahva Risbiter,» ütles Delvig pilkavalt. «Rüütlid ei võitle mitte kõhuli maas.»

Risbiter tõstis pead ja piilus aralt ümberringi. Talupoega mitu sammu eemal puu najal nähes kargas ta krapsti püsti, ronis hobuse selga ja karjus kui meeletu: «Ärge laske teda ära putkata! See on kardetav inimene, salakuulaja, venelane! Meie peame ta kaasa võtma, olgu elusalt või surnult!»

Ratsanikud piirasid talupoja sisse ja püüdsid teda oma pikkade mõõkadega haavata; ainult Delvig hoidus tagasi, sest ta häbenes neljakesi üksiku jalamehe kallale kippuda. See jalamees oli aga

imeosav vehkleja, kes ratsameeste pisted ja löögid nagu mängides kõrvale juhtis. Natukese aja pärast lendas Risbiteri käest mõõk kõlisedes maha. Risbiter kiskus vandudes pika rauaga püstoli välja, aga ta oli viha pärast poolpime; pauk raksus küll, aga kuul läks märgist mööda.

«See inimene on kurat ise!» karjus Risbiter ja tõmbas teise püstoli välja. Seekord sihtis ta hoolega.

«Tohoo!» hüüdis korraga värske, hele hääl. «Kas teil häbi ei ole, noorhärrad, neljakesi ühe jalamehe kallale kippuda?»

Junkrud pöörasid imestades päid ja nägid kena, uhke näoga neidu, kes valge hobuse seljas ratsutas. Pisut eemal tulid puude vahelt mitu teist ratsanikku nähtavale. Neiu paled õhetasid kiirest sõidust, võib-olla ka häbist, ja ta silmad läikisid kentsakalt.

«Preili von Mönnikhusen!» hüüdsid junkrud ühest suust. Risbiter oleks peaaegu püstoli maha pillanud.

«Sina siin, kallis Agnes!» kogeles ta magusas ehmatuses. «Kust see ime tuleb?»

«Ratsutame isaga lusti,» kostis Agnes lühidalt. «Seal ta tuleb. Aga mis siin on juhtunud?»

Risbiter ei leidnud kohe vastust, vaid pilgutas kaaslastele kõrvuni punastades silmi.

«Hansul oli pisuke äpardus,» kostis Delvig tema eest. «Hakkas talupojaga rammu katsuma ja talupoeg puhus ta kogemata hobuse seljast maha. Seda häbiplekki tahtsime nüüd talupoja verega Risbiteri kilbi pealt ära pesta.»

«Teie kukkusite hobuse seljast maha!» naeris Agnes, kuna Risbiter äraandja Delvigile meele-

heitlikult silmi pilgutas. Rüütlipreili ja noor talupoeg vaatasid korraga teineteise silmi; rüütlipreili silmist ei paistnud esiotsa muud kui kalk uudishimu, kuna talupoja pilk imestuse ja aupakkumisega neiu kenal näol viibis. Vaheajal jõudsid vana rüütel von Mönnikhusen ja tema tosin teisi ratsamehi sinna. Mönnikhusen oli kõrge kasvuga, halli habeme ja väga uhke moega rüütel. Junkrud teretasid teda aupaklikult.

«Mis siin on?» küsis vanamees lühidalt.

«Meie püüdsime vene salakuulaja kinni,» kostis Risbiter kähku.

«Salakuulaja!» kordas Agnes tahtmatult ja vaatas otsekui kahetsedes noore talupoja otsa. Ta pidas salakuulajaid kõige alatumateks inimesteks maailma peal. Sel noorel mehel oli nii aus, rõõmus, julge nägu — kas see võis salakuulaja olla?

«Kes sa oled?» küsis Mönnikhusen talupoja käest.

«Vaba mees,» oli selle rahulik vastus.

«Mis su nimi on?»

«Gabriel.»

«Oled sa vene salakuulaja?»

«Salakuulajad ei rända lausa päeva ajal mööda maanteid.»

«Tema pelgus mind nähes tee pealt ära,» ütles Risbiter. «Ma nägin kohe, et ta mind kartis. Mispärast pistsid sa minu eest putku, mispärast värisesid sa minu ees, talupoeg?»

«Ma ei pistnud sinu eest putku ega värise praegugi sinu ees,» vastas Gabriel naeratades.

«Seda on ta näidanud, et ta nii kergesti ei värise,» ütles Delvig, «sest ta mängis Risbiteriga vurrkanni, hakkas üksipäini meie, nelja ratsa-

mehe, vastu ja pani esimese hoobiga Risbiteri mõõga tantsima.»

«Delvig valetab, ma ise pillasin mõõga kogemata,» vaidles Risbiter vastu.

«Tasa!» ütles vana Mönnikhusen. «Teil on ühtepuhku teineteisega nägelemist. Mis sul siin tegemist oli?» pööras ta ennast Gabrieli poole. «Mis mees sa oled? Kus su kodupaik on?»

«Ma olen sõjamees,» vastas Gabriel. «Mu kodupaik on seal, kus sõditakse. Praegu lähen ma Tallinna poole rootslaste juurde sõjateenistust otsima.»

«Oled sa saksa mees?»

«Ma olen sakste keskel üles kasvanud.»

Mönnikhusen jäi pisut mõtlema. Aga Agnes hakkas ta käsivarrest kinni ja sosistas temale midagi kõrva sisse. Vana rüütel noogutas pead ja ütles siis valjusti: «Sa ütlesid, et sa teenistust lähed otsima; kas tahad minu teenistusse astuda?»

«Mina ei astu kellegi teenistusse, keda ma ei tunne.»

Mönnikhusen naeratas pilkavalt.

«Pean sulle oma nime nimetama? Hea küll, härra Gabriel, mina olen Kuimetsa pärishärra ja Liivi mõisameeste [1] pealik Kaspar von Mönnikhusen. On sul nüüd rohkem usaldust minu vastu?»

«Teie nimi on kaugel tuntud, rüütel von

---

[1] Mõisameesteks nimetati suure Liivi sõja ajal neid endise orduriigi mõisnikke ja nende sulaseid, kes salgakaupa pea rootslasi, pea taanlasi või poolakaid palga eest teenisid, enamasti aga oma käe peal kui õiged röövlid maad laastasid. Mönnikhuseni käsu all seisev salk oli Kuimetsas kindlasse laagrisse asunud ja seisis nime poolest Rootsi kuninga teenistuses. (*Autori märkus.*)

Mönnikhusen,» vastas Gabriel kergesti kummardades. «Siiski ei taha ma teid mitte teenida.»

«Miks mitte?» küsis Mönnikhusen kulmu kortsutades.

«Ma ei soovi mõisameheks saada.»

«Pead sa ka meeles, et ma sind torni heita ehk siinsamas oksa tõmmata võin lasta?»

«Teie võite üksnes minu surnukeha puu oksa riputada, aga mind torni heita või koguni oma sulaseks teha ei või teie mitte. Teie olete ise sõjamees, rüütel Mönnikhusen, ja peaksite teadma, et õige sõjamees ennast ähvardustest ei tohi painutada lasta.»

Mönnikhuseni palge tõusis vihapuna. Jälle puudutas Agnes salamahti ta käsivarre külge. Vana rüütel lõi pahaselt käega ja turtsus: «On sul nii suur himu nälga surra, siis mine rootslaste juurde! Nemad ei jõua meilegi palka välja maksta, veel vähem sinusugusele. Tahad sa aga häid päevi näha ja külluses elada, siis tule minu juurde. Tugevaid ja julgeid poisse võin ma igal ajal tarvitada. Täna õhtuni seisab Kuimetsa värav sinu ees lahti. Täna jumalat, et ma pahas tujus ei ole, ja mõtle hoolega järele, enne kui omas suures rumaluses minu armuliku pakkumise tagasi lükkad.»

Nende sõnadega pööras Mönnikhusen hobust ja ratsutas kõige seltskonnaga tagasi maanteele. Agnes pööras korra pead ja nägi, et Gabriel liikumatult vana paiga peal seisis ja otsekui kahetsedes temale järele vaatas.

«Üks häbematu lurjus, see talupoeg!» torises Risbiter, kes enese neiu kõrvale oli mahutanud. «Ma ei mõista, mispärast sinu isa teda karistamata jättis.»

«Miks sa teda ise ei karistanud?» küsis Agnes naeratades.

«Kas ma tohtisin sinu isa keelu vastu teha?»

«Aga kui mina sind käsiksin, kas siis läheksid teda veel karistama?»

«Kui sa seda otse himustad . . .» kogeles Risbiter kahvatades.

«Preili Agnes,» ütles Delvig, kes nende juttu oli kuulnud, «ärge saatke oma peigmeest paljaste kätega lõukoera suhu. Teie näete, et tal väetikesel mõõkagi ei ole.»

«Kus su mõõk on?» küsis Agnes kulmusid kergitades.

«Risbiter on oma mõõga kõige sügavama aukartuse märgiks vaenlase jalge ette maha jätnud,» irvitas Delvig.

«Junkur Hans!» ütles Agnes pühalikult. «Teadke, et Agnes von Mönnikhusen oma kätt iialgi mõõgata mehele ei anna. Kuidas võite teie oma noorikut kaitsta, kui teil eneselgi sõjariista ei ole?»

«Kurat ja põrgu!» vandus Risbiter. «Vaat', kuidas inimene unustada võib! Pillasin mõõga kogemata maha ja unustasin sootuks ära. See oli sinu enese süü, Agnes: sinu äkiline ilmumine ajas mu meele ja mõtted sassi. Ma tahaksin seda meest näha, kes sinu seltsis oma mõõka ja veel mõndagi muud ära ei unustaks? Kui aga hulgus teda veel varastanud ja pakku jooksnud ei ole!»

«Ta seisab veel endisel paigal,» ütles Agnes teist korda tagasi vaadates.

«Kuule, poiss!» hõikas Risbiter noort sulast, kes nende eel ratsutas. «Mine too mu mõõk sealt ära!»

«Ei, junkur Hans,» ütles Agnes kähku vahele, «teie ise peate mõõga ära tooma.»

«Kui ilusti palud, ehk annab talupoeg ta heaga kätte,» pilkas Delvig.

«Lähme kolmekesi, mina aitan paluda,» hüüdis Agnes vallatult naerdes.

Nad pöörasid ümber ja sõitsid sinna tagasi, kus Gabriel ikka veel selga puu najale toetades seisis. Teised seltsilised olid neist tüki maad ette jõudnud, nii et nende tagasiminekut peaaegu tähelegi ei pandud.

«Tõsta mu mõõk üles ja anna siia!» käskis Risbiter upsakalt.

«Sinu mõõk?» kostis Gabriel otsekui mõtetest ärgates ja lustlik naeratus libises üle ta näo, kui ta nüüd alles haljast terast enese jalge ees nägi läikivat. «Kui su pruut sinu eest palub, siis annan mõõga kätte.»

«Kust teie teate, et mina junkru pruut olen?» küsis Agnes kergesti punastades.

«Ma näen seda junkru suurest julgusest, mis muidu arusaamatu oleks.»

«Ma lasen selle koera ilma armuta maha!» hüüdis Risbiter hambaid kiristades ja tõmbas püstoli välja.

«Pidage, junkur Hans!» ütles Agnes kahvatades. «Härra Gabriel, kui ma teid palun mõõka üles tõsta . . .»

Enne kui Agnes sai lõpetada, tõstis Gabriel mõõga üles ja andis selle viisakalt kummardades noore neiu kätte, üteldes: «Kõik tingimused on täidetud ja rahu tehtud. Junkru kätte ei julge ma mõõka anda, sest ta ei oska sõjariista käes pidada ja võiks enesele viga teha.»

Delvig pahvatas suure häälega naerma ja ka Agnes pidi vastu tahtmist naeratama.

«Junkur Hans, siin on teie mõõk,» ütles ta sõjariista peigmehe kätte andes. «Tänage mind ja püüdke tuleval korral osavam olla. Head teereisi, härra Gabriel!»

«Jumalaga, preili!»

Agnes andis hobusele äkisti piitsa ja kihutas tuhatnelja isale järele, Delvig ja Risbiter, kes näost punane kui keedetud vähk oli, tema kannul.

2

MÕISAMEESTE LAAGRIS.

Gabriel pistis mõõga jälle kepi sisse, astus maantee peale välja ja sammus mõttes Tallinna poole. Mõnesaja sammu pärast jäi ta seisatama ja vaatas tagasi. «Naljakas lugu!» ümises ta pead raputades iseenese ette. «Ma ei saa aru, mis see on, aga üks asi takistab mu sammu, mul on tina taldade all, ma ei t a h a edasi minna. See vana habemik ütles, et tema värav täna õhtuni minu ees lahti seisab. Mis nõidus selle sees oli, et see mind ühtepuhku mõtlema paneb? Tahan ma mõisameheks hakata? Ei, mul on liig rohkesti põhjust neid vihata ja põlata. Agnes von Mönnikhusen . . . Seda nime olen ma tänini vihas pidanud ja nüüd . . . See oli ju üks Mönnikhusen, kes Koluvere lahingus talupojad ära võitis ja minu vanaisa puuoksa lasi tõmmata. Üks Risbiter langes minu vanaisa käe läbi. Kui see selle junkru Hansu isa oli, siis oleme temaga tasa. Rumal

jõmpsikas see junkur Hans! Ma ei mõista, kuidas Agnes von Mönnikhusen seda punaseharjalist poisikest . . . aga mis minul sellega asja? Mul on tõesti paremat teha kui albi junkru ja upsaka rüütlipreili pärast oma pead murda. Läki Tallinna poole!»

Gabriel sammus edasi, aga natukese aja pärast pidi ta jälle seisatama ja aru pidama. Visa mõte ei tahtnud kuidagi ta peast lahkuda.

«Hm! Nii väga suurt ruttu mul ei ole. Tallinn ei jookse minu eest ära. Kui ma homme sinna ei jõua, siis olen ülehomme seal. Miks ei peaks ma pilku mõisameeste laagri peale heitma? Kardan ma seda junkrut? Ei, ma tahan talle just näidata, et ma teda mitte ei karda.»

Viimase mõttega kõiki kahtlusi lõpetades pööras Gabriel sedamaid ümber ja sammus tuldud teed mööda tagasi. Tunni aja pärast jõudis ta Kuimetsa laagri ette.

Mõisameeste laager oli laialdane telkide ja hoonete kogu, osalt mõisa õue, osalt ümberkaudse välja peal. Terve laagri ja mõisa ümber käis palkidest ja mullast tehtud vall kahe väravaga ja mõne suurtükiauguga. Gabriel pääses kerge vaevaga väravast sisse, sest vahid olid joobnud ja ei pärinud tundmatu talupoja käest muud kui natukese õlleraha, mida Gabriel neile andis. Laagris valitses pidulik kära ja müra, sest nälginud mõisamehed olid mõne päeva eest «Liivimaa kuninga» Magnuse asupaiga — Põltsamaa alevi kallale kippunud, kuna «kuningat» ennast seal ei olnud, ja pärast rikka alevi paljaksriisumist rohke saagiga tagasi tulnud. See oli mõisameeste igapäevane käekäik. Ümberkaudne maa oli nii paljaks teh-

tud, et nälg mehi nädalate kaupa hulkuma pani. Siis mindi «sõja» nimel kaugemale riisuma ja tapma. Oli sõjakäik õnneks läinud, siis sai saak kähku kõrist ja kõhust läbi lastud.

Imelik maa see Eestimaa! Kaheksateistkümmend aastat oli hirmus sõda kestnud, nii mitmed sõjaväed olid siin riisumas ja lagastamas käinud, kõigi käsi oli kõikide vastu olnud — ja siiski suutis see õnnetu pind veel kodurahva riismeid ja vaenlaste tuhandeid toita!

Sel korral õitses laagris õlle ja toidukraami müüjate vili: nende seisukohtade ümber aelesid, prassisid, lobisesid ja laulsid mõisameeste salgad. Gabriel oli sõjamees ja sõjaga harjunud, aga see joobnud röövlite kari, kes tema kodumaa rasvast priiskas, pani ta südame siiski vihast ja jälkusest paisuma. Ta tahtis juba ümber pöörata ja oma teed edasi minna, kui ta korraga selja tagant rasket kätt oma õlale tundis langevat. Järsku ümber pöörates nägi ta enese ees laia näoga sõjameest seisvat, kes temale täie õllekannu nina alla pistis:

«Säh joo, külamees! Sa oled tubli poiss, kellest minu süda rõõmu tunneb. Nägin, kuidas sa metsas neli junkrut hüppama panid.»

«Kas seesama oligi?» hüüti mitmest küljest.

«Seesama neh!» tõendas laia näoga sõjamees. «Kahju, et ma oma silmaga ei näinud, kuidas ta Risbiteri hobuse seljast maha pühkis. See nali on vähemasti vaadi õlle vääriline.»

«Paras Risbiterile!» hüüdsid hääled ümberringi ja igast küljest pakuti Gabrielile juua. Gabriel võttis pooltahtmatult ühe kannu ja jõi. Nüüd ei pääsenud ta enam sõjameeste seltsist. Teda sunniti istuma ja näitama, «mis mees ta on».

«Tänasest päevast saadik oleme sõbrad, ole sa nii talupoeg kui tahes,» seletas üks sõjamees, Gabrieli kätt, mis õnneks mitte kõige õrnemate seast ei olnud, nagu pihtide vahele pigistades. «Sa pead teadma, et meie hulgast keegi punase peaga junkrut ei salli. See on rumal jõmpsikas, kes enesest palju arvab. Nagu ei oleks temasuguseid enne nähtud! Kas näed seda kaltsus lakekaussi seal?» — Rääkija näitas näpuga ühe seltsilise peale, kes kõhuli maas lamas ja segaste silmadega Gabrieli otsa vahtis. — «See on krahvide järeltulija ja kannab ise krahvi nime. Sarnaseid on meil palju.»

«Anna juua, siis ma kingin sulle oma nime,» lällutas krahv.

Mürisev naer kajas ümberringi vastuseks.

«Hans Risbiter ei ole selle lapaka vääriline,» kõneles Gabrieli uus sõber edasi. «Oma ülbuse, ihnuse ja häbematu nuuskimise eest oleks ta meie käest ammugi kibedat õpetust saanud, sest meie ei naljata niisuguste ülematega palju, kuid sest on kahju, et vana Mönnikhusen teda kaitseb ja temast koguni oma väimehe tahab teha. See lugu paneb iga ausa inimese vanduma. Kahju, et sina junkrut kõvemini ei pigistanud, kui ta su käte vahel oli! Oleksid sa tema kõvera kaela veel enne pulmi kahekorra keeranud — vaat' see oleks esimene nali olnud!»

«Mönnikhusen ei pidanud enne Risbiterist suurt lugu,» seletas teine sõjamees, «aga sestsaadik, kui Risbiter Põltsamaal vana Fahrensbachi vangi võttis ja Mönnikhuseni kätte tõi, on vanamees otsekui ümber muudetud. Nüüd on Risbiter

mõisas esimene pailaps ja teeb tunahomme ilusa Agnesega pulmad.»

«Kas tunahomme on juba pulmad?» küsis Gabriel kohmetades.

«Sellest poleks viga, sest nagu vanameest tuntakse, saavad pulmad vähemasti toredad olema, kus siis meiegi heast lonksust ilma ei jää, kuid see on pagana lugu, et pulmas õiget peigmeest ei ole. Mis peigmees see on? Süda läigib, kui tema peale vaatad. Oleksin mina preili von Mönnikhusen, ma ütleksin sarnasele peigmehele veel altari ees ei. Mis on tuikesel niisuguse punaseharjalise, tedretähelise, kõverjalgse varesepojaga tegemist?»

«Mis näost rääkida!» ütles käega lüües kolmas seltsiline, kes ise looduse poolt vähe kenaduse kaasavara oli saanud. «Nägu on jumala loodud nägu, aga see'p see on, et mees ise kuhugi ei kõlba. Loll nagu vasikas, alamate vastu upsakas ja tige, ülemate ees roomab kõhuli, kitsipung, jänespüks, valetamise ja hooplemise peale esimene meister. Ühe sõnaga — lurjus. Sinu terviseks, talupoeg! Tubli poiss, et Hansule lükste peale andsid!»

Gabriel jõi ja kuulas hoolsa tähelepanuga, mis teda ennast salamahti imestama pani, sõjameeste põhjamist junkur Risbiteri kohta. Ta ei vihanud seda inimest, ta arvas teda ainult albiks poisikeseks, aga siiski täitis tähelepanek, et ükski kiidusõna Risbiteri kohta tema kõrvu ei puutunud, Gabrieli südant imeliku rahulolemisega.

Rüütel von Mönnikhusen oli oma kaaslastega juba enne Gabrieli tulekut mõisa tagasi jõudnud ja lõunalauda istunud. Pikk laud oli selle aja viisi

järele toitude ja jookidega nii ülirohkesti kaetud, et meieaegseid inimesi küll vist kolm korda suurem hulk sest täis oleks saanud. Viinakarikad ja õllekannud olid ühtepuhku liikumas, jutt ei vaikinud silmapilgukski. Delvig jutustas Risbiteri äpardust ja püüdis teda igapidi teiste ees naeruks teha. Risbiter katsus temale küll mehe moodi vastu anda ja lugu teisiti pöörata, aga näha oli, et suurem osa pealtkuulajatest enam Delvigi kui teda uskusid; neid oli vähe, kes Risbiterile mitte kadedad ei olnud selle häbemata õnne pärast, et tema ilusa ja rikka Agnes von Mönnikhuseni endale pidi saama. Agnes oli mõttes ja vaatas sagedasti aknast välja õue, kust sõjameeste kära selgesti üles kostis. Risbiter istus pruudi kõrval ja püüdis elava lobisemisega tema tähelepanu Delvigi juttudelt ja naljatamiselt ära pöörata, leidis aga nii vähe vastuseid, et ta viimaks ise hoopis vaikis ja südametäiega pea purju pani. Pärast söömaaega sasis ta tuikudes Agnese käsivarrest kinni ja talutas ta poolvägisi söögisaali kõrval olevasse kambrisse.

«Mis tembutamine see on?» algas ta siin raske keelega. «Mi-miks sa täna nii isemoodi oled? Sa ei räägi minuga sõnagi, ei vasta midagi — mis see kõik tähendab? Ka-kas sa mind enam ei armasta?»

«Ma ei tea isegi,» kostis Agnes mõttes.

«Mis jutt see nüüd jälle on: sa ei tea isegi? Eks sa ole minu ki-kihlatud pruut! Sa pead mind armastama. Hans von Risbiter ei lase ennast mitte narrida, kas kuuled?»

Viimased sõnad kõlasid nii ähvardavalt, et Agnes võõrastades üles vaatas.

«Teie olete joobnud, junkur,» ütles ta kergesti punastades. «Laske mu käsi lahti!»

Risbiter ei lasknud kätt mitte lahti, vaid langes korraga prantsatades neiu ette põlvili maha ja ütles nutuselt: «Oh, ma olen üks õnnetu inimene, kõik on minu vastu! Anna andeks, pai kulla Agnes, kui sind pahandasin, aga mu hing on täis, ma ei või seda enam kannatada. See pagana Delvig kihvtitab minu elu ära oma pilkamise ja valetamisega. Ma olen tema ees nagu rumal poiss, jänespüks, lorukapukas. Ütle, Agnes, kas sa usud seda, mis tema minu peale luiskab?»

«Tänini ei uskunud ma seda mitte,» ütles Agnes tõsiselt.

«Ära usu teda, Agnes! Tema on minu peale hirmus kade ja püüab mind laimuga mustata. Kuidas võin mina, kes oma käega Dietrich von Fahrenbachi vaenlaste keskelt vangi võtsin, rumal poiss ja jänespüks olla? Ei, kulla Agnes, mina olen vapper mees ja targa mõistusega. Ma oleksin Delvigi kihvtise suu ammugi sulgenud, aga ma ei raatsi kätt tema külge pista, sest ta on sinu sugulane.»

«Oh, selle pärast ei pruugi sa tema peale armu heita,» ütles Agnes naeratades.

«Ei, Agnes,» tõotas Risbiter pühalikult ja tõusis püsti, «ma tahan temaga kannatada, sinu ja sinu isa pärast. Mis ütleks sinu isa, kui ma tema õepojale viga teeksin? Täna ärritas ta mind teel, nii et mul mõõk juba paljas oli, ma ei suutnud ennast enam valitseda ja tema väetikese lugu oleks vist halvaks läinud, poleks mitte teised vahele tulnud.»

«Kas sa siis nii osav vehkleja oled?» küsis Agnes kaheldes.

«Mina olen Eestimaal kõige osavam vehkleja,» kostis Risbiter alandlikult.

«Aga kuidas sulle metsas see äpardus juhtus?»

«Missugune äpardus?»

«Et — et sul mõõka käes ei olnud, kui mina sinna tulin.»

«Ah, sa räägid sellest häbemata talupojast?»

«Ta ütles ju, et ta vaba mees on.»

«Ja sina usud seda? Oh Agnes, ära seda usu! Ülepea ära usu midagi, mis sulle ette luisatakse. See talupoeg oli vene salakuulaja, selle eest annan ma oma pea! Ma nägin seda tema näost ja tõukasin teda jalaga; sealjuures viskasin kogemata jalaga mõõgatupe üles ja mõõk kukkus maha.»

«Aga kuidas see tuli, et sa ise hobuse seljast maha kukkusid?»

«Kes sulle seda ütles?»

«Delvig ütles seda sinu enese kuuldes.»

«Oh seda häbemata valevorsti! Mina ei pannud seda valet tähelegi, muidu oleksin temale mõõgapäraga kohe sündsa vastuse andnud. Mina peaksin hobuse seljast maha kukkunud olema? Ei seda juhtu. Sa tead ju, kui osav ratsutaja mina olen. Oh Agnes, küll on minul sinu pärast võitlemist ja valu kannatamist! Kõik on minu peale kadedad, kõik püüavad mind tõrvata ega hirmu kõige inetuma vale eest tagasi. Aga ükspuhas — tehku nad mis tahavad, mina neid ei karda, niikaua kui ma tean, et sina mind armastad. Anna mulle musu, Agnes.»

«Ei anna,» ütles Agnes järsku ja kiskus enese Risbiteri käte vahelt lahti.

«Mis see tähendab?» turtsus Risbiter. «Eks ma ole sinu kihlatud peigmees, miks sa mulle musu keelad? Sa p e a d mulle musu andma!»

«Pärast pulmi!» kostis Agnes ja lippas naerdes kambrist välja.

Pahas tujus läks Risbiter õue pead lahutama. Telkide vahele astudes nägi ta määratu imestusega seda inimest, kes temale täna nii palju tuska teinud, sõjameeste seltsis istuvat. Risbiter oli loomu poolest argpüks, aga teatavasti on need viina mõju all kõige suuremad kisakõrid ja riiuotsijad. Gabrieli nähes süttis kõik junkru rindu kogunenud viha korraga põlema.

«Sina koer!» kärgatas ta Gabrieli peale. «Kuidas julged sa veel minu silma ette tulla? Mis sa siit otsid?»

Pikkamisi pööras Gabriel pea käratseva junkru poole.

«Näe, see on ju seesama pisuke junkur, kes nii ilusasti hundiratast lüüa mõistab,» ütles ta heas tujus.

Sõjamehed naersid. Junkur Hans läks näost roheliseks.

«Häbematu lurjus! Silmapilk tõuse püsti ja võta kübar maha, kui sa rüütliga räägid!»

«Rüütliga ei ole mul praegu rääkimist,» ütles Gabriel naeratades, «aga kui väike junkruke vanema inimesega räägib, siis võiks junkruke küll mütsi kergitada.»

Sõjameeste naer tunnistas, et nad Gabrieli vastusega rahul olid.

«Sulased!» karjus Risbiter viha pärast peaaegu

nuttes, «võtke see koer kinni ja andke talle tallis sada hoopi vitsu!»

Sulased ei liikunud paigast, vaid näitasid junkrule irvitades hambaid. Meeletus vihas kiskus Risbiter mõõga välja ja kippus Gabrieli kallale. Gabriel kargas kähku püsti, tõmbas pika ülikuue seljast ja seisis nüüd sõjamehe riides, läikiv mõõk käes, kohmetunud junkru ees.

«Vaatame, kelle nahk hoopide järele enam kiheleb,» ütles ta ähvardades.

Mõõgad kõlisesid kokku. Mõisameestest ei astunud keegi vahele; nad vahtisid uudishimulikult vehklejatele ja südame põhjas soovis vist igaüks, et ülbe junkur hästi valu saaks. Võitlus ei kestnud kuigi kaua. Kahe, kolme löögi järel lendas Risbiteri käest mõõk kõrgesse, keerutas õhus mitu korda ringi ja kukkus alles tüki maad eemal mõisa akna alla maha. Tema järele vaadates langes Gabrieli pilk aknale ja juhtus siin teise pilguga kokku. Agnes seisis akna taga. Ta oli riidu hakatusest kuni otsani pealt vaadanud. Gabriel oli kahevahel, kas ta õigesti näinud, et õnnelik naeratus neiu roosiliste huulte ümber lehvis. Agnes jäi küll kohe jälle tõsiseks ja pööras näo kõrvale, aga tema naeratusest jäi õnnestav kuma Gabrieli südamesse. Gabriel tundis, kuidas kõik kenad voorused korraga tema rinnus aset võtsid; heldus, lahkus, leplik meel ja üldine inimese-armastus paisutasid tema karedat sõjamehe-südant.

«Minge puhkama, junkur!» noomis ta sõbralikult. «Tänaseks olete vahvust ja osavust küllalt näidanud. Teie mõõk on kõige viledam tantsija maailma peal; oleks tal tiivad seljas, siis võiks teda linnuks arvata, nii ilusasti lendab ta läbi õhu.

Kui teinekord võitlemisele välja lähete, siis võtke ikka õppinud linnupüüdja kaasa, muidu läheb mõõk teie käest lendu ja teie jääte omast ilma.»

Risbiter, kes minutiks kohmetult seisma oli jäänud, piilus nüüd ka pooltahtmatult sinnapoole, kus ta oma sõjariista arvas olevat. Agnes seisis veel akna taga, kuid nüüd oli naeratuse kuma tema uhkelt näolt täiesti kadunud ja selle asemel väike kortsuke tema kulmude vahele asunud. Lähemal silmapilgul oli aknatagune tühi. Risbiteri põskedel vahetus kahvatus punaga. Ta ei julgenud kellegi peale vaadata, õigusega kõigi nägudel pilkavat naeratust näha kartes.

«Sa oled oma kätt rüütli vastu üles tõsta julgenud, seda pead sa kahetsema,» ütles ta viimaks kogeldes, pööras jala pealt ümber ja tõttas kiirel sammul minema. Sõjameeste naer kohas talle järele. Gabriel oli enesele kerge vaevaga ja ilma tahtmata hulga sõpru kaela sobitanud. Pool laagrit jooksis kokku seda julget meest vahtima, kes vihatud Risbiterile õpetust oli andnud. Lahkumisest ei lastud teda juttugi teha ja — õigust ütelda — ta ei kippunud ka ise üleliiga minema. Salahääl ta südames sundis teda paigale jääma.

3

PRUUDI KAHTLUSED.

Laupäev oli pulmade ettevalmistamise päev. Vana Mönnikhusen oli igapidi ja igas asjas vanameelne: tütre pulmas pidi kõik karvapealt nõnda peetud saama, nagu see enne suure sõja hakatust,

Liivi orduriigi kuldsel ajal olnud, ainult see maha arvatud, et pulmi mitte, nagu muidu enamasti, linnas ei peetud, vaid kodumõisas. Kõik Harjumaa mõisnikud olid pulma kutsutud. Kõik ei võinud paraku tulla, sest mitmed olid sõjas surma saanud, teised vangi viidud, kolmandad linnadesse pelgunud, neljandad mööda ilma kerjama läinud, aga mõned tulid siiski oma naiste ja sulastega ja kõigepealt olid kõik rüütlisoost mõisamehed ise pulmalised. Seda elu ja liikumist, seda uhkust ja toredust, seda ülekullatud viletsust, mis sel laupäeval Kuimetsa laagris näha oli! Rüütlid ja junkrud olid toredas piduriides, kuldkettide ja sulgedega ehitud, nende hobuste rakmed välkusid päikese paistel, nende prouad ja preilid olid pärlite, kulla ja kalliskividega nii raskesti kaetud, et ehete koorma all vaevalt jalal jaksasid seista. Rüütliseisus näitas siin, et tema endisest suurest varandusest vähemasti mõned läikivad riismed järele olid jäänud.

Pärast lõunat, kui mõisas õhtuseks sööma- ja joomapiduks laialisi ettevalmistusi tehti, ratsutasid kõik rüütlisoost meesterahvad pidulikult ehitud hobuste seljas laagrist välja ja kogunesid lageda välja peal ühe vana mõisniku ümber, kes neile kõne pidas ja selle järgmiste sõnadega lõpetas:

«Kõrged ja aulised rüütlisoost härrad ja junkrud! Meie armsa seltsilise, vahva Hans von Risbiteri ja tema pruudi, ilusa ja viisaka preili Agnes von Mönnikhuseni auks olete siia kokku tulnud; sellepärast palun teid sõbralikult, et neid kristlikke pulmi ristiinimese viisil rahus ja rõõmus lõpetaksite. On kellelgi teise vastu mõnd vana

viha või vaenu, siis jäägu see siin paigas meelde tuletamata. Kes seda teha ja täita tahab, see tõstku käsi ja tõotagu sõna pidada.»

Kõik tõstsid käed üles ja tõotasid pulmas rahu pidada. Siis sõitsid nad trummide ja pasunatega, püsse paugutades ja mõõku kõlistades laagrisse tagasi, otsekui oleksid nad suure lahingu võitnud. Kaks korda ratsutasid nad mõisa palkoni eest läbi, kus Agnes täies pruudi-ehtes teiste naisterahvaste keskel seisis ja ratsanikkude peale vaatas. Siis jagunesid kõik ratsanikud kahte salka, üks peigmehe, teine pruudi auks, ja nooremad algasid mõisa õue peal võidumängu nüride odade ja plekist mõõkadega. Kõik sõjamehed ja sulased kogunesid mängijate ümber, kiitsid valjusti neid, kes kõige suuremat rammu ja osavust näitasid, ja pilkasid kibedasti neid, kes end võita lasksid. Kõige valjemini kohas pealtvaatajate naer, kui Hans von Risbiter, keda Delvig odapiste peale välja oli kutsunud, sadulast maha lendas. Seda nähes tõusis Agnes järsku üles ja läks palkonilt ära. Teistest naisterahvastest ei läinud keegi ta järele, sest nende tähelepanu oli põnevusega võidumängule juhitud. Agnes tõttas üksipäini oma kambrisse, kus ta nõrkedes toolile langes. Ta süda oli raske, pea segaseid mõtteid täis; tal oli üksainuke selge tunne: pahameel Hans von Risbiteri vastu.

Agnes oli kui ilmsüüta laps valju isa ja õrna ema hoole all üles kasvanud. Ta ei tundnud seni muud häda ega õnnetust kui seda, mis sõja läbi sündis; sõjahäda tundis ta küll põhjalikult, sest ta oli just niisama vana kui suur Liivi sõda — 18 aastat. Kõige vähem tundis Agnes omaenese südant. Sel ajal ei olnud ju romaanide lugemine

veel mitte rüütlipreilide harjunud ajaviide ja Agnes von Mönnikhusenile oli see uueaegne, odav ja hõlbus südameteaduse kursus 18 aasta vanaduses veel täiesti tundmatu asi. Agnes teadis niipalju, et neiud, kui nad umbes 20 aasta ümber vanaks on saanud, vanemate tahtmist mööda mehele lähevad; tehakse toredad pulmad ja siis sõidab noor abielupaar oma mõisa ja elab seal lustlikult — kui aga sõda lubab. Koos elades pidi nõndanimetatud armastus iseenesest tulema, ja see oli Agnese meelest üsna loomulik, sest tänini oli ta ju kõiki armastanud, kellega ta koos elas: isa, ema, surnud venda, sugulasi, oma hoidjaid, isa jahikoeri, tädi Mathilde valget kassi ja mitmesuguseid sulgloomi. Junkur Risbiter ei olnud näo poolest ilus, ei ka mitte üleliiga tark, aga isa ütles, et ta tubli noormees ja suure varanduse ainus pärija olla, kellele isa pealegi oma verivaenlase vangivõtmise eest suurt tänu võlgu oli. Igapidi oli Risbiter vähemasti niisama hea, kui mõni teine kosilane, miks ei pidanud Agnes teda meheks vastu võtma? Pulmadega oleks Agnes heameelega veel aega viitnud, sest ta ei raatsinud isast lahkuda, aga isa oli ju pulmapäeva ette määranud ja mis isa ütles, see pidi tõrkumata täidetud saama. Vähemais asjus tegi vana Mönnikhusen hea meelega tütre tahtmist ja laskis ennast tema õrnast käest juhtida, aga meheleminemise asjus ei olnud Agnesele iialgi mõtet pähe tulnud isa tahtmise vastu hakata.

Nüüd aga märkas Agnes korraga, et abieluks ometigi enam vaja oli kui isa tahtmist, ja ühtlasi tundis ta oma südames soovi ärkavat asja oma silmaga vaadata, aega viita, uurida. Ta aimas tume-

dasti, et ta Hans von Risbiteri iialgi ei või armastada ega temaga koos elades õnnelik olla; veel enam, ta tundis, et Risbiter temale otse vastumeelt oli. Nagu kõik naisterahvad, nõnda veeretas ka Agnes oma südame põhjas kõik süü meesterahvale. Ta ei uurinud neid tõelisi põhjusi, mis peigmeest tema meelest läilaks tegid, vaid andis oma tundmusele maad ja see tundmus ütles: Hans on valelik, vilets hoopleja, näo poolest inetu, jõu poolest nõrk, ühe sõnaga mitte nii, nagu õige meesterahvas peaks olema. Ma ei või tema üle iialgi uhke olla ja tema ei või mind iialgi kaitsta. Mul ei ole enam mingisugust usaldust tema vastu, kuidas võin ma siis tema tõotust uskuda, et ta mind õnnelikuks tahab teha?

«Agnes!» hüüdis isa hääl ukse tagant.

Agnes kargas kohkudes püsti, aga ta ei kostnud mitte kohe hüüdmise peale. Esimest korda ärkas kangekaelsuse ja vastupanemise vaim tema lapselikus südames. Mispärast sundis isa teda vastu tahtmist mehele minema? Kentsakas lugu! Tänini ei olnud Agnesele kordagi meelde tulnud, et isa teda «sundis». Ja nüüd?

Uks läks lahti ja vana Mönnikhusen pistis pea prao vahelt sisse.

«Kuhu sa nii kauaks jääd, Agnes?»

Agnes võitles iseenesega. Pidi ta välja rääkima, mis ta südant koormas, või suud pidama ja vaikselt kannatama, mis isa tema peale pani? Rääkimise soov jäi võitjaks.

«Kas ma tohin sinuga sõna rääkida, isa?» küsis Agnes kartlikult.

«Hohoo, millal sa seda siis pole tohtinud?» kostis Mönnikhusen heas tujus ja astus tuppa. «Mis

sul on, tütrekene! Sa oled näost kahvatu, otsaesine kortsus, huuled vingus — mis see tähendab? On sind keegi pahandanud või mõtled sa nii sügavasti tulevase abielu muredele?»

Agnes surus ennast nagu kaitset otsides isa rinna vastu ja ütles meelitades: «Ma olen rumal laps ega tea isegi, mis mul on. Mu pea on segane. Anna mulle head nõu, pai isa.»

«Head nõu? Mis mina vana sõjamees pitsidest ja paeltest tean? Ega sa muud nõu ometigi ei taha.»

«On see sinu tõsine arvamine, isa, et noorel naisterahval, kes homme mehe abikaasaks peab saama, muud nõu vaja ei ole, kui pitside ja paelte kohta?» küsis Agnes pisut kibedalt.

«Noh, noh, võib ju ka olla, et sa oma pärlite ja kalliskividega —»

«Isa!» hüüdis Agnes sellise häälega, mida Mönnikhusen tema suust esimest korda kuulis; ühtlasi pani vana rüütel imestuse ja ehmatusega tähele, et pisarad Agnese säravaid silmi tumestasid.

«Taga parem!» hüüdis vanamees kohmetult ja põrkas koguni poole sammu tagasi, sest õige mehena kartis ta naisterahva pisaraid enam kui tuld. «Sul näib ju üsna tõsine asi südame peal olevat. Säh sulle, nüüd hakkavad silmad koguni vett jooksma. Tule taevas appi, no mis nüüd peale hakata? Oot', oot', ma kutsun kohe naisterahvad siia —»

«Ära kutsu kedagi!» ütles Agnes kohkudes ja pühkis pisarad kähku ära. «Mul on sinuga üksipäini rääkimist, aga ma häbenen, ei leia hakatust.»

«Sa häbened ja ei leia hakatust? Parem kutsun ikka naisterahvad —»

«Ei, ei! Ma tahtsin sinu käest midagi küsida. Kas sa arvad . . . kas sa mõtled —»

«Noh?»

«Kas sa usud, et . . . junkur niisugune mees on, nagu näiteks sina oled?»

«Hoho!» naeris Mönnikhusen. «Veider küsimus. Ega ta ometi naisterahvas ei ole!»

«Ma tahtsin ütelda: kas ta nii vahva, nii aus, nii õiglane, nii hea —»

«Noh, mis veel?»

«Ühe sõnaga, kas ta on selle vääriline, et Kaspar von Mönnikhuseni väimeheks saada?» lõpetas Agnes vahvasti.

«Oi, oi, Agnes,» imestas vana rüütel, «ma ei teadnudki veel, et sina nii uhke oled. See on tõsi, meie sugukond on vana ja kõrge au sees, sinu lihane onu, minu vend, oli piiskop ja valitsev vürst —»

«Ma ei räägi meie sugukonnast,» ütles Agnes ruttu vahele, «ma küsisin ainult, kas sa Risbiteri enese vääriliseks arvad.»

«Kui ma ise teda oma väimeheks olen valinud, ju ta siis ikka ka selle suure au vääriline on. Või on sul selle kohta vahest midagi kahtlust?»

«Mul ei ole veel aega olnud teda ligemalt tundma õppida.»

«Seda parem. See ei ole ilmaski hea, kui noor tütarlaps meesterahvast ligemalt tundma õpib.»

«Ka siis mitte, kui sellest meesterahvast tema tulevane abikaasa peab saama?»

«Abielus on neil küllalt aega teineteist ligemalt tundma õppida.»

«Aga kui nad kahekesi kokku ei sünni, mis siis?»

«Tüdruk, tüdruk, kust sa need imelikud mõtted võtad?» hüüdis vana rüütel pead vangutades. «Niisuguseid sõnu pole ma veel ühegi tütarlapse suust kuulnud. Kust sa seda tead, et teie kokku ei sünni? See on ju ometi minu asi sinule meest otsida, ja olen ma ühe leidnud, siis tähendab see, et teie väga hästi kokku sünnite. Ära mõtle, et mina inimesi ei tunne.»

«Kas sa siis Risbiterit tõesti nii hästi tunned?» küsis Agnes aralt, esimest korda isa sõnade kohta kahtlust tundes.

«Miks ma teda ei tunne? Tema isaga olime head sõbrad, tema ise elab juba kolm kuud minu silma all ja on selle ajaga tähtsa teo ära teinud. Ma olen temale kõige suuremat tänu võlgu.»

«Aga mina ei ole temale mitte tänu võlgu,» pani Agnes julgesti vastu.

Vana rüütel sügas kitsikuses kõrvatagust. Korraga hüüdis ta rõõmsa näoga, nagu oleks ta mõne hea mõtte leidnud: «Tont võtku mind, kui ma sellest kõigest aru saan! Mis need jutud tähendavad? Mis sa tahtsid mulle ütelda?»

Kitsikuses olemise kord oli nüüd Agnese käes. Ta ei leidnud kohe vastust, vaid lõi punastades silmad maha.

«Haha, ma hakkan aimama, miks sa oma kalli peigmehe peale tusane oled,» naeris Mönnikhusen. «Sa oleksid heameelega näinud, et ta teiste noorte meeste seas kõige tugevam ja osavam oleks olnud. Pai laps, ära üleliiga kurvasta. Pisuke äpardus võib igaühele juhtuda. Kui neiud kõiki neid noori mehi põlgaksid, kes korra sadulast

maha on lennanud, siis ei saaks nad iialgi mehele.»

«Aga kui ma mehele ei tahagi minna?» ütles Agnes järsku.

Mönnikhusen pahvatas suure häälega naerma.

«Sa ei tahagi mehele minna! Hahaha! Küll ma neid tüdrukuid tunnen! Arvasin sind teistest tütarlastest targema, otsekohesema olevat, aga nüüd ma näen, et kõik ühetaolised olete. Mõned preilid lasevad endid ju veel altari ees pooltundide kaupa paluda ja meelitada, enne kui jah ütlevad. Neitsilik häbi on hea ja kallis asi, aga igal asjal olgu oma mõõt.»

«Mina ei häbene iialgi tõtt rääkida,» ütles Agnes uhkusega.

«Tühi jutt, sõnakõlks! Miks sa siis tõtt ei räägi? Tahtsid mulle midagi tähtsat asja teada anda, aga siiamaani ei ole ma veel ühtki tõsist sõna sinu suust kuulnud. Keerutad nagu kassikene palava pudru ümber. Ma näen, sul kipitab midagi südamel, muidugi mõni tühi asi, aga neitsilik häbi keelab sind oma lihasele isale nii palju usaldust näidata, et temale selget tõtt tunnistaksid. Eks ole õige, mu häbelik tütreke?»

Agnese silmis oli isa esimeste sõnade juures iseäralik lõke välkuma hakanud. Viimasele küsimusele kostis ta selge, kindla häälega:

«Ma tahaksin, et pulmapäev kaugema aja peale edasi lükataks.»

Isa vahtis pärani silmil tütre otsa. Ta teadis, et tütrel omajagu kindlat tahtmist või «kangekaelsust» oli, millega ta, kui vaja, ka isa üle valitses, ja praegu oli Agnese nägu nii tõsine, tema pilk

nii vali, et vahva rüütli süda rinnus silmapilguks värisema lõi.

«Mispärast?» küsis ta kohmetanult.

«Ma ei või seda seletada,» vastas Agnes mõttes ja lõi silmad maha.

Seda nähes tundis vana rüütel oma julgust ja meelekindlust tütre ees kohe jälle kasvavat, aga naljatada ei julgenud ta siiski veel mitte, vaid arvas tõsist, isalikku manitsust vaja olevat.

«Agnes, Agnes, mis sul arus on?» ütles ta noomivalt. «Sa nõuad täiesti võimatut asja ja ei tea isegi, mispärast sa seda nõuad! Mõtle ometi, mis see tähendab: pulmad on juba alanud, pidu valmistatud, võõrad kokku kutsutud — ja nüüd peaksin mina korraga piduliste ette astuma ja kuulutama: Minge kõik koju, teil ei ole siin midagi tegemist, sest pulmad on tuleva aja peale edasi lükatud! Mis ütleksid inimesed selle kohta? Kelle silma julgeksin ma siis veel vaadata? Ma oleksin ju igaveseks ajaks kogu Eestimaa rüütliseisuse ees teotatud ja naeruks tehtud. See ei oleks veel kõige suurem õnnetus, sest mina ei pruugi kellegi naeru karta. Aga mõtle, mis sinust enesest arvama hakatakse!»

«Mis siis?» kogeles Agnes, keda isa aulised sõnad ja tõsine nägu kohe jälle araks tegid.

«Oh Agnes, sa ilmsüüta ingel!» õhkas Mönnikhusen südame põhjast. «Kui vähe tunned sa veel meie kallist mõisnikkude seltsi, nende kurje mõtteid ja veel kurjemat keelepeksmist! Sarnane ettevaatamatu tegu, nagu sa minu käest uisapäisa nõuad, paneks kohe sõjahädast ja kõigest viletsusest hoolimata tuhanded keeled liikuma. Ühe suurtsugu tütarlapse au on nii ütlemata õrn taim,

et üheainsa kurja keele puutumine teda närtsima võib panna.»

«Kuidas võib see minu au külge puutuda, kui —»

«Kui pulmad pidamata jäävad? Oh Agnes, teaksid sa, kui kergesti meie au rikkumine sagedasti meie kõige paremate sõprade käes käib, ja kui raskeks see mulle läheb, sinule seda ära seletada! Igal sündmusel on oma põhjus, ja kui põhjust kohe silmaga ei nähtud, siis hakatakse seda otsima ja arutama. Jäävad pulmad nüüd ilma mingisuguse nähtava põhjuseta pidamata, siis pääsevad jutud lahti —»

«Missugused jutud?» küsis Agnes järsku.

«Noh näiteks, nagu oleks sinu ja Risbiteri vahele keegi teine meesterahvas pugenud —»

«Keegi teine meesterahvas?» kordas Agnes kohkudes.

«Nüüd sa ehmatad isegi ära,» naeratas vana rüütel, südame põhjas oma kordaläinud kavaluse üle rõõmustades. «Ära sunni mind seda tumedat asja pikemalt seletama, see on mulle väga vastumeelt. Maailm on kuri ja mõtleb ligimesest heameelega kurja, liiati siis, kui see ligimene — noor naisterahvas on. Läheb pruutpaar ehk ka abielupaar enneaegu lahku, ilma et põhjused kõige maailma ees selged oleksid, siis langeb kahtlus ikka esmalt nõrgema poole peale, nagu oleks tema kuidagiviisi õigelt teelt kõrvale eksinud.»

«Seda ei pea keegi mõtlema!» ütles Agnes järsku pead tõstes uhkesti. «Unusta minu palve ära, isa. Ma näen tõesti nüüd isegi, et rumal laps olin ja võimatut asja himustasin.»

«Olgu see sulle tulevikus õpetuseks,» lõpetas

Mönnikhusen pühalikult ja andis tütre puhtale, valgele otsaesisele suud. Agnes läks jälle palkonile teiste naisterahvaste sekka, kes küsimustega ta peale tormasid, kus ta nii kaua viibinud. Need küsimused tegid Agnesele tuska; külmaväringa mõtles ta sellele, kuidas lugu veel siis oleks olnud, kui kõik need naisterahvad tema käest palju suurema ja tähtsama asja põhjusi oleksid pärima hakanud. Ta vastas pealiskaudselt. Ta nägu oli kõrk ja külm. Kordagi ei eksinud ta pilk sinna külge, kus Gabriel teiste sõjameeste keskel seisis ja oma kõrge mehise kujuga kõigi naisterahvaste pilgud enese poole tõmbas.

«Ütlemata ilus ja ütlemata uhke!» mõtles Gabriel kena pruuti silmates. «Päris vürsti tütar. Ma ei usu, et ta Risbiterit armastab, aga veel vähem võiks ta inimest armastada, kes seisuse poolest temast karvaväärt madalam on.»

4

VENELASED TULEVAD.

Õhtul algas suur joomapidu, millest terve mõisameeste leer osa võttis. Mõisa saalides priiskasid kutsutud külalised ja kõik mõisameeste ülemad, keda arvu poolest vist rohkem oli kui alamaid, ja telkides lamasid lihtsõjamehed, vahutavad kannud käes, õllevaatide ümber. Südaöö ajal ei olnud terves mõisas ega laagris vist ühtki selge mõistusega meest leida, vahest ainult Gabriel maha arvata. Gabriel oli kõige suuremas telgis aset võtnud. Ta pidi teistega «seltsi pärast» vahvasti kaasa jooma,

aga ta oskas siiski parajat mõõtu pidada. Joobnud mõisameeste vaade täitis teda põlguse ja jälestusega. Olid need lällitavad, määgivad ja norskavad joodikud seda väärt, et Eestimaa nende ees värises? Käputäis venelasi oleks selle röövlisalga praeguses olekus kerge vaevaga laiali pillata suutnud. Kui kõik seltsilised joovastuse mõju all une rüppe olid vajunud, tõusis Gabriel üles ja astus telgist välja. Taevas oli pilve läinud, pime öö kattis maad. Laagris olid viimsed tuled kustumas, kuna mõisa akendest veel valgus säras. Harva oli siin ja seal veel segaseid hääli, lora ja tralli kuulda.

Gabriel kõndis mõisa akende alt läbi ja sattus rohuaeda, mida vana Mönnikhusen tütre rõõmuks mitte sõjameeste tallermaaks ei lasknud teha. Värske rohu ja lillede lõhn lehvis tulijale meelitades vastu. Gabriel võttis nõuks siia öömajale jääda. Õunapuude alt leidis ta pehme rohuplatsi ja heitis pikali. Maapinna niiskus ja öine õhk ei võinud tema raudsele kehale midagi paha teha.

«Homme rändan edasi,» mõtles ta uinudes. «Tühi temp, et siia vahtima jäin. Ma ei mõista, mis asi mind ülepea siia kihutas. Mis mul siin otsimist on? Olen ma tõesti veel nii lapsik, et seda upsakat tüdrukut teist korda näha himustasin, või oli mul mõni muu põhjus? Ei, õigust ütelda, muud põhjust mul ei olnud. Ega ma ometi mõisameheks ei tahtnud hakata! See tähendab: mina, kes oma kakskümmend seitse aastat auga turjal kannan, olen siiski veel nii alp ja edev, et iga ilusa näo järele lippan, mis mulle teel põigiti ette juhtub. Väga hale tunnistus minu mehise meele ja mõistuse kohta! — Veider lugu, et ta just sellele tot-

rale Risbiterile läheb. Kuidas tahab ta ennast nüüdsel kardetaval ajal sarnase kõikuva pilliroo najale toetada! Imelik! — Aga mis minul sellega asja? Seisuse ja kõrkuse poolest on nad teineteise väärilised. Elagu õnnelikult või õnnetult, minul on see ükspuhas.»

Selle karmi mõttega jäi Gabriel rahulikult magama.

Umbes kaks tundi võis ta maganud olla, kui vali kära ja püssipaugud teda unest äratasid. Esiotsa arvas ta pulmalisi isekeskis tülitsevat, nagu seda selleaegsetes pulmades sagedasti juhtus, märkas aga varsti, et kära mitte mõisast, vaid laagriplatsilt tõusis. Mõisa akende taga olid tuled kustunud, seal valitses täieline vaikus. Laagriplats oli aiast mõisahoone läbi lahutatud, sellepärast ei võinud Gabriel näha, mis seal sündis. Ta tõusis üles ja kuulatas. Kära kasvas ühtepuhku suuremaks, püssipaukude vahel oli nüüd ka raua kõlinat selgesti kuulda. Korraga tungis vali hädakisa Gabrieli kõrvu: «Põgenege, põgenege! Venelased laagris!»

Nüüd oli asi selge. Venelased Paides olid kuidagiviisi Kuimetsas peetavast pidust haisu saanud ja mõisameeste joovastust kasuga tarvitades öö ajal laagri kallale kippunud.

Gabriel oli kahevahel. Pidi ta võitlusest osa võtma või rahulikult ootama, kuidas asi lõpeb? Asjal oli kummalgi korral oma konks küljes. Kelle poole pidi ta hoidma? Mõisamehi põlgas ja vihkas ta südame põhjast, aga nende vastu ei võinud ta sel korral ka mitte kätt tõsta, sest ta oli ju nende külaline. Jäi ta ootama, siis oli karta, et teda vägisi võitlusse kistaks. Kõige parem nõu oli —

jalad kuklasse võtta ja rahuga oma teed minna, kuni see veel võimalik näis olevat. Siiski ei põgenenud Gabriel mitte. Arusaamatu tunne sundis teda paigale jääma, ootama, valvama.

Mõisa akende taga hakkasid tuled liikuma. Kära kostis ligemalt — vist olid venelased mõisa sisse tunginud. Äkitselt tuli Gabrielile uhke rüütlipreili jälle meelde ja — nüüd oli kõik kahtlemine lõpetatud. Kui ta suurte sammudega aiast läbi mõisa poole tõttas, kõlisesid mõned aknad, üks uks läks raksudes lahti ja mõned mustad kujud tormasid Gabrielist mööda. Ta tahtis uksest sisse tungida, aga sealt trügis suur hulk põgenejaid hirmsa hooga välja ja tegi sissepääsemise täitsa võimatuks. Gabriel pidi taganema. Keegi tõukas mööda rutates küünarnukiga ta külge. Gabriel arvas junkur Risbiteri ära tundvat.

«Kena peigmees, kes putku paneb ja pruudi hädasse jätab,» mõtles Gabriel hambaid kiristades ja Risbiterile rusikat järele raputades.

Äkisti kõlas teise korra pealt vali kiljatus Gabrieli kõrvu. Ülespoole vaadates nägi ta palkoni peal valget kuju kumavat; ühtlasi märkas ta, et aia poolt kitsas keerdtrepp palkonile viis. Gabriel jooksis viibimata trepist üles.

«Kes seal on?» karjatas Agnese hääl talle kohkunult vastu ja valge kuju sirutas käed tõrjudes välja.

«Hea sõber,» kostis Gabriel poolvaljusti. «Ma tahan teid põgeneda aidata, preili Agnes, kas lubate?»

«Kus mu isa on?» küsis Agnes ahastades.

«Seda ma ei tea. Vaadake, kuidas kõik põge-

nevad. — Vahest on ka rüütel Mönnikhusen nende seas. Mõtelge enese peale, preili Agnes!»

«Ei, mina ei liigu siit paigast, kuni tean, mis minu isaga . . .»

Sõna tardus Agnese suus. Ta selja taga kõlasid karedad sõnad tundmatus keeles.

«Kas tahate venelaste kätte sattuda?» ütles Gabriel peaaegu ähvardavalt.

«Ei, ei!» karjatas Agnes värisedes ja hakkas abi otsides kahe käega noormehe tugevast käsivarrest kinni.

Gabriel võttis neiu nagu väeti lapse kätele ja jooksis trepist alla, aiast läbi raudse jalgvärava poole, mille teised põgenejad juba lukust lahti olid murdnud. Hädavaevalt pääses ta oma õrna koormaga põgenejate trüginast läbi ja lagedale väljale, kus mustad varjud üksikult ja salgakaupa liikusid.

«Pange mind nüüd maha,» palus Agnes sosistades.

Gabriel kuulas, kuigi kahetsedes, sõna ja nad tõttasid nüüd käsikäes üle lagendiku sinnapoole, kus metsaserv tumendas. Juba paarikümne sammu pärast kukkus Agnes valusasti oiates põlvili.

«Mis viga?» küsis Gabriel.

«Ma lõin jala vastu kivi,» oigas Agnes.

«Teie olete palja jalu, preili Agnes?»

«Mitte üksi palja jalu, vaid ka . . .»

Kaugemale ei suutnud Agnes rääkida, häbi lämmatas ta hääle. Ta väetike oli ju — voodist pidanud põgenema. Ilma aega ja sõnu raiskamata kiskus Gabriel oma pika ülikuue seljast, mässis selle neiu õrna keha ümber, tõstis kalli kandami ettevaatlikult maast üles ja küsis siis alles luba:

«Kas tohin teid nüüd jälle kanda?»

Agnes noogutas tummalt pead. Tal ei olnud enam õiget jõudu ja korraga ka mitte enam tahtmistki selle tugeva ja ühtlasi nii viisaka mehe vastu tõrkuda. Magus joovastus tõusis talle pähe ja silmapilguks unustas ta kõik selle hirmsa öö õnnetused. Kaua ei kestnud õnnelik unustus mitte, sest veel enne kui nad metsa jõudsid, hakkas punane kuma põgenejate teed valgustama ja tagasi vaadates nägid nad, et mõis lausa tules seisis. Agnes karjatas ja rabeles enese Gabrieli käte vahelt maha.

«Edasi, edasi!» manitses Gabriel. «Venelased võivad iga silmapilguga meie kannule jõuda.»

«Eks te näe, et mõis põleb?» kogeles Agnes, otsekui nõiutult üksisilmi tulle vahtides.

Gabriel kehitas õlgu. Ta arvas neiu kahetsust kaduva vara järele liiaks ja pomises kaunis kalgilt:

«Mis seal parata? See on sõja õigus.»

«Aga minu vaene isa, mis temast nüüd saab?» kisendas Agnes meeleheitel.

Gabriel ei lausunud enam sõnagi.

Agnes pistis korraga kui meeletu põleva mõisa poole jooksu. Paraku ei jõudnud ta kuigi kaugele, sest Gabrieli pikk ülikuub takistas ta jalgu. Mõne sammu pärast komistas ta ja kukkus maha. Kohe oli Gabriel jälle ta kõrval.

«Ärge puutuge minusse!» palus Agnes läätsutades. «Ma tahan siia jääda ja surra.»

Sellega ei olnud Gabriel jälle sugugi nõus. Ta ütles valju häälega: «Teie ei tohi surra, preili von Mönnikhusen. See ei ole veel sugugi kindel, et teie isa surnud või vangi sattunud on, aga kui ta

teie surma kuuleb, siis võiks see sõnum tema kallist elu küll lühendada.»

Agnes tõusis järsku üles.

«Kas arvate, et minu isa veel elab?» küsis ta Gabrielile uurivalt silma vaadates.

«Ma mitte üksnes arvan, ma usun seda kindlasti,» kostis Gabriel.

«Mispärast te seda usute?» päris Agnes jälle ärkava umbusaldusega.

«Ma nägin palju inimesi mõisast põgenevat — nende seas ka teie armast peigmeest,» lisas Gabriel veidi kahjurõõmsalt juurde.

«Tema põgenes — enne mind?» kogeles Agnes nägu kõrvale pöörates, sest ta kartis häbipuna näidata, mis talle palge tõusis.

«Kõige esimeste seas ja kõige imelikuma kiirusega,» tõendas Gabriel armutult. «Ärge tema elu eest kartke, preili Agnes; ma ei usu, et venelased teda iganes kätte saavad, kui neil tiibu seljas ei ole. Venelased on siin jälle kord näidanud, et neil ümberpiiramise-sõjas osavus ja kavalus puudub. Nad teadsid vist, et kõik mõisamehed laagris joobnud on ja võisid kerge vaevaga valvamata väravast sisse tungida, aga kõrget aiamüüri mõisa taga sisse piirata ei tulnud neile meeldegi. Teie isa on tark sõjapealik; ta nägi vist kohe ära, et vastupanemine sel korral asjatu, pääsemise tee aga veel lahti oli, ja käskis ise kõiki põgeneda. Sarnasel korral ei ole ju taganemine sõja seaduste järele mitte teotav asi, vaid mõistuse käsk. Venelaste kätte ei ole vist palju rohkem langenud kui mõned joobnud sõjamehed laagris — ja neist ei ole suurt kahju,» lisas Gabriel mõttes juurde.

Imelik mõju oli Gabrieli rahulikul asjalikul seletusel Agnese peale. Ta tundis hirmu ning ahastust kaduvat ja jäi kindlasti uskuma, et isa eluga pääsenud.

«Kuhupoole võib isa põgenenud olla?» küsis ta elavalt.

«Küllap ikka vist Tallinna poole,» oli Gabrieli vastus.

«Oh, siis tõttame kohe talle järele!»

«Seda arvan minagi — tasa, ma kuulen müdinat. Heitkem maha!»

Nad heitsid kummuli maha ja jäid põnevalt kuulatama. Välja kivide peal oli kapjade plaginat selgesti kuulda. Varsti tuli tulekahju segasel paistel mõisa poolt salk ratsamehi nähtavale. Nagu varjud kihutasid nad umbes saja sammu kaugusel kuulajatest mööda. Agnese süda tuksus kuuldavalt. Ilma teadmata nihutas ta end Gabrielile ligemale.

«Need ei ole venelased,» sosistas Gabriel. «Ma arvan rüütel Mönnikhuseni ära tundvat. Kas näete punaste sulgedega kübarat? See on tema.»

«Isa!» hüüdis Agnes järsku üles karates. «Isa, kuule mind! Isa, armas isa, mina olen ju siin, Agnes!»

Gabriel tahtis ka hüüda — ja tema vägev hääl oleks vist kaugemale kandunud, aga — olgu see kartuse pärast, et vali hüüdmine põgenejaid veel enam võiks hirmutada ja suuremale kiirusele avatleda, olgu see muu teadmatu põhjuse pärast — ta hääl jäi rindu kinni. Agnes kordas hüüdmist mitmel korral, aga keegi ei võtnud teda kuulda; ratsanikud ei pööranud kordagi pead ja varsti olid

nende kujud pimedusse kadunud. Agnes ringutas meelt heites käsi.

«Surmahirm teeb inimesed kurdiks,» ütles Gabriel naeratades.

«Minu isa ei karda surma,» kostis Agnes uhkelt.

«Võib küll olla, aga ma arvan siiski, et elu talle armsam on ja et ta teie rõõmuks veel kaua elada himustab. Olgu see teile heaks eeskujuks, preili Agnes. Nüüd ei ole teil enam kõige vähematki põhjust surma igatseda. Meie peame tõsiselt elu nõudmiste peale mõtlema. Koit hakkab pea kumama, venelased võivad iga silmapilk siin olla. Metsas on ainus pääsemine. Seal võime puhata ja aru pidada, mis edaspidi teha tuleb.»

«Jah, põgeneme, põgeneme,» ütles Agnes otsekui unest ärgates.

Tõrkumata laskis ta sündida, et Gabriel teda uuesti kätele võttis. Nad jõudsid varsti metsa servale, aga Gabriel ei pidanud veel kinni, sest mets oli mõisameeste poolt kaugele ära laastatud ja harvaks tehtud. Gabrielil oli iseäralik tuhin oma kallist koormat hädaohust võimalikult kaugele kanda. Ta ei teadnud isegi, mis asi seda koormat tema meelest korraga nii kalliks tegi; see oli ju ometi upsakas rüütlipreili, vihatud mõisameeste pealiku tütar, keda ta praegu kätel kandis, aga siiski ei mäletanud Gabriel ühtegi vägitegu, mis temale eluajal suuremat rõõmu oleks teinud. Paksus padrikus jäi ta viimaks sügavasti hinge tõmmates seisma. Ta oli veidi väsinud, aga täiesti õnnelik.

Kui Agnes jälle oma jalgel seisis, pakkus ta Gabrielile säravail silmil ja õhetaval palgel kätt.

«Kuidas pean ma teid tänama?»

«Tänama?» kostis Gabriel naerdes. «Teaksite teie, kui suurt nalja see pakkujooksmine mulle tegi, siis ei tänaks teie mind, vaid nõuaksite pealegi veel minu käest tänu.»

«See tegi teile — nalja?» kordas Agnes venitades ja tõmbas käe ruttu tagasi.

«Selget, puhast nalja,» tõendas Gabriel lustlikult. «Läheksin heameelega mõisa tagasi vaatama, kas seal veel mõnda rüütlipreilit ei ole, kes minu abi tarvitada võiks.»

«Siis minge!» ütles Agnes väga kähku.

«Jah, aga kui venelased mind sisse ei lase?»

«Kas te neid nii väga kardate?» küsis Agnes pilklikult.

«Nägite ju ise, kui viledasti ma nende eest pakku jooksin.»

«Noh, siis jätke mind siia ja — jookske edasi!»

Õigust öelda, Agnes viitis pisut aega, enne kui viimase sõna välja ütles, aga ta oli ärritatud tujus ja põlgav sõna tuli lõpuks nagu iseenesest välja.

«Seda uhkust!» mõtles Gabriel, tõusva koidu valgel noore neiu nägu silmitsedes, kus puna ja kahvatus järsult vaheldusid. «Ime, et ta mulle «sina» ei ütle. Pahandab vist, et mina oma talupoja-kätega tema kõrgesti sündinud keha külge julgesin puutuda.» — «Jooksuga pole veel nii suurt häda,» kõneles ta valjusti edasi. «Esiotsa oleme siin hästi varjatud ja võime puhata.»

«Mina ei ole väsinud,» tähendas Agnes külmalt. «Ma tean, kust tee Tallinna poole viib ja hakkan kohe minema.»

«Teie unustate, et tõld ja hobused venelaste kätte on jäänud, kes korra püütud saaki visalt kinni hoiavad. Mina kardan neid kui tuld ega julge neid tülitama minna, teie isa ja vahva junkur Hans on äkisti Tallinna poole reisinud, mõisa orjadest ei ole paraku kedagi käepärast — kuidas tahate siis reisile minna, preili Agnes?»

«Minul ei ole kellegi abi tarvis; ma lähen üksipäini,» kostis Agnes vihaselt.

«Ei, preili Agnes, teie ei lähe mitte üksipäini,» ütles Gabriel tõsisemalt. «Põlake mind küll südame põhjast ja tõrjuge mind enesest eemale — mina ei lahku teist, enne kui teid tervelt isa kätte tagasi olen andnud. Tallinna-reis ei ole nii kerge kui arvate. Tee on pikk ja hädaohtlik. Kui juba ausad junkrud üksiku ja täiesti ilmsüüta rändaja kallale kipuvad, nagu siin lähedal alles tunaeile juhtunud, mõtelge siis, kuidas teie käsi käiks, kui hulguste ja röövlitega kokku puutuksite, kellest meie vaene kodumaa praegu kubiseb. Me peame suurest teest hoopis kõrvale hoidma, metsadest ning rabadest läbi teed otsima. Enne kui teele läheme, on teil veel üht väikest asja hädasti vaja. Teie praegune ülikond (Agnes lõi äkisti punastades silmad maha) on teile — nagu vist kõik ülikonnad — küll üliväga näo järele, aga põgenemiseks ei ole ta mitte täiesti kohane; jalakatteist on kõige suurem puudus. Pakuksin teile küll omad saapad, aga kardan, et need teile vahest ei sünni (Agnes pidi vastu tahtmist naeratama). Kas teate, mis minu arust kõige parem nõu on? Ma tunnen venelaste viisi. Neid ei ole vist mitte rohkem kui käputäis julgeid mehi, kes mõisameestele pisut kolli tahtsid teha ja kerge saagiga koju

minna. Võib olla, et päikese tõusu ajal enam ühtegi venelast Kuimetsas ei ole. Nad teavad, et suurem hulk mõisamehi ja vist kõik ülemad pakku on jooksnud, kes end siin lähedal koguda ja päevavalgel vaenlaste väikest arvu tähele pannes neile kallale võiks kippuda. Ma ei usu seda küll mitte, sest ma olen junkrute imelikku agarust ja visadust — plagamise asjus näinud, aga venelased ei tea seda mitte, vaid peavad arvama, et mõisamehed siitsamast metsast neid varitsevad. Minu nõu on nüüd see: teie jääte siia padrikusse ootama ja hoiate ennast hästi varjul, kuna mina luurama lähen, kas venelased Kuimetsast lahkunud. Valitseb seal vagane lugu, siis tuustin laagri ja mõisa varemed läbi; vahest puutub mulle otsides mõni tulest ja riisumisest ülejäänud räbal või ka natuke toiduvara silma, mida meil ju ka hädasti vaja on. Valge on käes, ma võin katse kohe käsile võtta.»

«Ei, ei!» hüüdis Agnes äkitselt pead raputades.

«Mikspärast ei?» imestas Gabriel.

«Ma ei taha, et teie minu pärast oma elu pandiks panete.»

«Ma ei mõtlegi oma elu pandiks panna,» naeratas Gabriel. «Ega ma ometi uisapäisa venelaste otsa ei jookse. Ma kardan ju neid kui tuld, nagu ise teate, aga kui nad oma teed on läinud, mis neist siis enam karta?»

«Kas ma võiksin siis ka kaasa tulla?» küsis Agnes kartlikult.

«Ei, see ei lähe korda,» kostis Gabriel järsku ja külm värin käis ta nahast läbi, kui ta selle hirmsa vaate peale mõtles, mis noore tüdruku

silma öise võitluse ja riisumise paigal ootas. «Teie elu on liig kallis, preili Agnes, sest teie peate seda oma isale ja oma — peigmehele hoidma.»

Viimase sõna juures ilmus peenike korts Agnese kulmude vahele.

«Hea küll, minge ja vaadake,» ütles ta jahedalt.

Gabriel võttis laetud püstoli põuest ja andis selle Agnese kätte, öeldes: «Kui teid minu äraolekul miski hädaoht peaks ähvardama, siis andke mulle pauguga märku.»

«Paljast märku?» mõnitas Agnes. «Kas arvate, et rüütel Mönnikhuseni tütar ennast ise kaitsta ei suuda, kui tal laskeriist käes on? Uskuge mind, ma olen väga osav kütt.»

«Vaeh?» kahtles Gabriel.

«Kas tahate proovi näha?» hüüdis Agnes püstolit tõstes. «Kas näete seda üksikut käbi seal kuuse otsas?»

«Jätame proovi parem teiseks korraks,» heitis Gabriel kähku vahele. «Ma usun ilma selletagi, et te kardetav püssilaskja olete, aga paugutamiseks ei ole praegune silmapilk hästi valitud. Põgenejate parem kaitsja on ettevaatus ja vaikus... Kas võin loota, et teid siitsamast paigast tervelt jälle leian?»

Agnes noogutas tummalt pead ja Gabriel sammus metsa serva poole.

«Härra Gabriel!» hüüdis Agnes talle järele.

Gabriel vaatas imestades tagasi. Agnes jooksis talle vastu, sasis iseäraliku tuhinaga ta käest kinni ja ütles paluvalt: «Ärge olge liigjulge ja tulge tervelt tagasi!»

Gabriel vaatas neiule uurivalt silmi ja leidis

sealt kaastundmuse kõrvalt veel midagi muud, mis tema südant silmapilguks imelise õnnetundega täitis. Ta hääl värises veidi, kui ta naljatades ütles: «Ärge minu pärast kartke, preili Agnes; ma olen kaval rebane, kes kergesti lõksu ei lähe. Mul on suurem mure, et teil siin üksipäini metsas midagi äpardust võiks juhtuda. Ma palun veel kord: hoidke end hästi varjul ja vakka; jalad mässige kuue sisse, sest hommikune kaste võiks neile vahest kahju teha. Kui ma teid siit enam ei leiaks, siis — oleks sellest väga kahju.»

Nende sõnadega surus Gabriel neiu kätt ja tõttas kiirel sammul minema.

5

ESIMENE ARMASTUS.

Imelik vägi on esimesel armastusel. Agnes ei teadnud veel õieti, mis armastus on, ei teadnud ka, et ta Gabrieli armastas, aga seda tundis ta selgesti, et ta süda kerge ja meel ütlemata hea oli. Gabrieli kuju ei kadunud ta vaimusilma eest; ta nägi teda ühtepuhku, kuulis tema südamessetungivat häält, kordas mõttes iga sõna, iga vähemat juhtumist, mida nad üheskoos läbi olid teinud. Öised kohutused, hirmsasti segatud uni, põgenemine särgiväel ja paljajalu — kõik need suured ja tähtsad juhtumised, mis aga mitte Gabrielisse ei puutunud, olid Agnese meelest otsekui ära kustutatud. Heameelega oleks Agnes nagu plikapõlves läbi metsa lipanud, laulnud ja hõisanud, aga ta tuletas meelde, et «tema» hästi varjul ja

vakka oli käskinud olla. Sõnakuulelikult mässis Agnes end Gabrieli pika ülikuue sisse, istus kännu otsa ja jäi vagusalt ootama.

Gabriel viibis kaua. Päike oli juba kõrgele tõusnud, kena vaikne, kuldne suvehommik kätte jõudnud, metsas tuhanded hääled sumisemas, aga Gabriel ei tulnud ega tulnud. Agnese süda hakkas valutama. Vahetpidamata kuulatas ja vaatas ta sinnapoole, kus ta mõisa teadis olevat. Mitmel korral arvas ta kuivanud raagude prõginat kuulvat ja kargas siis rõõmsa ehmatusega püsti, aga ikka oli see eksitus. Rõhuv, kipitsev ahastus täitis aegamööda Agnese hinge, kohutavad pildid libisesid ta vaimusilma eest mööda. Kordagi ei mõtelnud ta sellele, mis temast enesest saab, kui ta üksi peaks põgenema, aga kramp asus ta südamesse selle mõtte juures, et ta Gabrieli enam ei peaks nägema. Mistarvis siis veel põgeneda? . . .

Agnes ei suutnud südamepiina kauemini kannatada. Äkisti kargas ta üles ja tõttas metsa servale. Siin jäi ta kohkudes seisma. Kuimetsa mõisast ei olnud muud järele jäänud kui auravad ahervaremed; katus oli kadunud, suitsenud müürid kerkisid hoopis võõral näol sinisesse õhku. Inimestest ei olnud midagi näha ega kuulda. Kuhu oli Gabriel jäänud? Olid vaenlased tõesti ära läinud, või oli Gabriel nende kätte sattunud?

Viimane mõte pani Agnese põlved vankuma. Ta oli kuulnud ja osalt oma silmaga näinud, kuidas selle hirmsa sõja ajal vange piinati, tulel pikkamisi küpsetati, katlas elusalt keedeti ja nõnda edasi. Kohutava selgusega vilksasid need koledad kujutused Agnese erutatud vaimusilma eest

möõda, siiski tundis ta tahet otsekohe sinna joosta ja enesega niisama teha lasta, ainsa lootuse pärast, et sel viisil Gabrieli veel üheainsa korra näha saab.

Korraga hakkas Agnese süda kangesti tuksuma ja värisev õhkamine kergitas ta rõhutud rinda. Varemete vahelt tuli meesterahva kuju nähtavale ja hakkas metsa poole liikuma. Mees oli kaugel, tema küljes ei olnud mingit iseäralikku tundemärki, olgu siis, et ta suurt kimpu seljas näis kandvat, aga Agnes tundis ta kohe ära. Oleks Gabriel nüüd äkisti elusalt ja tervelt ette astunud, Agnes oleks talle vist rõõmu pärast nuttes kaela langenud. Et see aga tüki aega kestis, enne kui Gabriel metsa servale jõudis, siis leidis Agnes mahti oma mõtteid koguda ja tundmusi korraldada, nagu see hästikasvatatud rüütlipreili kohus on. Ta astus tulijale mõne sammu vastu ja ütles lahkesti — ainult lahkesti:

«Venelased olid juba ära läinud?»

«Küllap vist,» kostis Gabriel naeratades, «sest muidu seisaks teie alandlik sulane vaevalt terve nahaga teie eest. Aga miks te metsast välja tulite, preili Agnes?»

«Mul läks aeg oodates igavaks ja mul oli kange himu näha, mis — mis meie mõisast saanud. Kas me ei võiks nüüd veel korraks sinna tagasi minna?»

«Ei, preili Agnes, ärge seda himustage!» ütles Gabriel tõsiselt. «Ma mõistan küll, et teil raske on kallist kodupaigast lahkuda, aga teie õrn süda ei saaks koledat vaadet ilma põrutuseta välja kannatama. Pealegi võiksid venelased äkisti tagasi tulla.»

«Kas seal tõesti nii kole on?» küsis Agnes tasakesti.

«Kole küll. Mõisameestest on suur hulk langenud.»

«Kas surnute seas ka rüütleid ja — naisterahvaid on?» küsis Agnes pisarsilmil.

See küsimus, nii loomulik kui ta oli, tegi Gabrielile kentsakal viisil tuska. Ta kostis kuivalt:

«Rüütlitest on kolm-neli meest langenud, nende seas junkur Delvig. Naisterahvastest ei ole keegi surma saanud; kui nad kõik põgenenud ei ole, siis on venelased nad elusalt kaasa võtnud. Mõis ja laager on paljaks riisutud, kõik hooned suitsevaks rusuhunnikuks muudetud. Ma pidin kõik nurgad ja urkad läbi tuustima ja rusude ning põlevate tukkide lasust teed läbi kaevama, enne kui seda leidsin, mis meil vaja on, nimelt leiba, liha ja — ärge ehmatage! — poisi ülikonna. Jah, preili Agnes, ajad on nii halvaks läinud, et ennast nüüd poisiks peate muutma, sest naisterahva riided ei puutunud mulle näppu ja põgenemiseks ei oleks nad ka mitte hästi kõlvanud. Selle kimbu seest leiate kõik, mis teile kehakinnituseks ja soo muutmiseks vaja on. Esiotsa läki aga jälle kaugemale metsa sisse.»

Mahalöödud silmil ja sõna lausumata kõndis Agnes kaaslase järele. Paksus padrikus pani Gabriel kimbu maha ja läks tüki maad kõrvale. Kui ta natukese aja pärast vanale paigale tagasi tuli, seisis kena saksa moodi riides poiss tema ees. Riided olid veidi kitsad, aga muidu poisile näo järele ja poiss näis seda teadvat, sest ta silmad särasid õnnelikult ja paled olid sügava punaga kaetud. Gabriel pidi salamahti tunnistama, et «upsakas

rüütlipreili» üks neist haruldastest inimestest oli, keda mitte riie ei ilusta, vaid kes isegi riiet ilustavad.

«Tere hommikut, junkur!» hüüdis Gabriel lustlikult. «Kuidas nimi on?»

«Junkur Georg.»

«Väga hea. Teie jääte junkur Georgiks, kuni Tallinna jõuame, ja mina olen niikaua teie alandlik sulane Gabriel. Kui teel kellegagi kokku juhtume, kellel väge ja võimust küll on, et meid nime nimetamisele sundida, siis olete teie junkur Georg von Mönnikhusen ja mina — mõisa sulane Gabriel, keda junkrule kannupoisiks kaasa antud; satume aga kogemata röövlitega kimpu, siis olen mina vaene, aga aus talumees ja teie minu noorem vend Jüts, kellele ma saksa riided selga olen varastanud. See oleks imeasi, kui kaks meiesugust tublit meest maailmast läbi ei pääseks. Mina oskan mõõgaga pisut ümber käia, teile jääb püstol enese kaitsmiseks. Loodan, et teie pauku ei karda?»

«Mina lasen iga linnu lennu pealt maha,» uhkustas Agnes. «Ärge unustage, härra Gabriel, et ma sõjapealiku tütar ja sõjameeste keskel üles kasvanud olen.»

«Tõsi, tõsi, seda tuletasite mulle juba varemalt korra meelde. Väga rõõmustav, junkur Georg, et sõjas hästi harjunud vägimees olete, aga pidage meeles, et mina mitte «härra Gabriel» ei ole.»

«Kes te siis olete?»

«Mõneks päevaks teie sulane, kellele «sina» peate ütlema.»

«Kuidas võin ma teile «sina» ütelda?»

«Miks mitte?»

«Teie ei ole sugugi sulase moodi. Ma kardan, et kui meid iganes koos nähakse, siis arvatakse teid ikka rüütliks ja mind teie kannupoisiks.»

Meie ei või paraku tunnistada, et neiu sõnad ja imetlev pilk, mille ta noormehe toreda kuju üle libiseda laskis, Gabrieli südamele kuidagiviisi haiget oleksid teinud.

«Ma kardan, et see kõige viimane mõte on, mis inimestele meid nähes pähe võiks tulla,» ütles ta naeratades. «Mina olen just selsamal mõõdul rüütli nägu kui vares kulli nägu.»

«Kas teie ei ole rüütlisoost?» küsis Agnes ilmsüütult.

«Ei ole,» kostis Gabriel kuivalt; ja Agnese näost midagi nagu kahetsust leida arvates, lisas ta veel pisut karmimalt juurde: «Küllap näete varsti, junkur Georg, et mina sulaseks loodud olen. Kui mulle kolm korda «sina» olete öelnud, siis imestate isegi, kuidas see teile mitte esimesel silmapilgul meelde ei tulnud. Teeme kohe proovi. Mis käsku armuline junkur annab?»

«Hea küll, Gabriel,» ütles Agnes pead pisut kuklasse visates, «võta kimp selga ja lähme teele.»

«Vaat sedaviisi, see on õige,» kiitis Gabriel käsku täites.

«Sulasel ei ole õigust peremehe sõnu kiita ega laita,» tähendas Agnes naeratades.

«Palun andeks. Edaspidi ei tee ma suud lahti, enne kui armuline junkur ise käsib.»

Padrikust välja jõudes sattusid nad jalgteele, mis metsadest ja rabadest läbi põhja poole viis. Maakoht oli üksik, inimeste elu jälgi oli harva näha. Paar korda paistis neile lagedamatel kohta-

del lapike kollendavat põldu ja endiste külade asemed silma, kuid talurahva hurtsikutest ei olnud muud kui mustavad tukid järele jäänud, elanikud aga olid mõisameeste eest ammugi metsadesse ja linnadesse pelgunud. Maakoha üldine pilt ei olnud siiski mitte kurb ega elutu, sest päike paistis armsasti puhtast, sinisest taevast, linnud laulsid ja loodus haljendas küpses, suvises ilus. Agnese meelest oli see väga lustlik põgenemine. Vahetevahel, kui isa õnnetus, Kuimetsa hävitamine ja sugulase Delvigi surm talle kogemata meelde tuli, läikis küll pisar ta laugel, aga see ei kestnud kuigi kaua. Imeline rõõmulaul helises põhihäälena ühtepuhku ta südames, aga ta häbenes seda avaldada, püüdis tõsine olla ja suud pidada, kuigi tal tuline himu oli Gabrieli häält kuulda, temaga magusat juttu vesta ja koguni naljatada. Gabrielil oli seesama igatsus, aga ta ei tahtnud oma priitahtlikult valitud sulaseseisusest välja astuda; ta pidi sellega leppima, et aeg-ajalt altkulmu junkur Georgi näo poole piilus, mis kui roosiõis laia kübara varjus õitses.

«Gabriel!» ütles Agnes tüki aja pärast kartlikult.

«Mis siis, junkur Georg!»

«Ma — ma ei või lepingut pidada.»

«Missugust lepingut?»

«Ma ei või teile «sina» ütelda ega teiega kui sulasega kõnelda. Mis sulane teie olete? Teie pole kellegi sulane.»

«Kuidas nii? Olen ma milgi viisil eksinud või häbematu olnud?»

«Oh ei, ei, aga — ma ei taha, et teie minuga nii üleliiga alandlik oleksite. Kui just vaja peaks

olema, siis võime ju lepingut jälle meelde tuletada ja ma tõotan nii uhke ja kare junkur olla, kui ise soovite, aga esiotsa ei ole ju seda veel mitte vaja, ja — ühe sõnaga, ma sooviksin teiega kui lõbusa kaaslasega juttu ajada ja teie käest palju, palju asju küsida.»

Ohoo! mõtles Gabriel, rüütlipreilil läheb aeg vait olles igavaks; hädapärast võib ju ka alama inimesega pisut naljatada. «Küsige aga pealegi, preili Agnes!» lisas ta valjusti juurde.

«Minu esimene küsimus on: kas me ei võiks pisut puhata ja pruukosti võtta? Siin on nii kena murupind metsa serval, et kahju oleks seda ilma viibimata selja taha jätta.»

«See on nõu, mis tõsist tähelepanu nõuab,» ütles Gabriel ja virutas kohe kimbu õlalt maha. Ta ise sirutas oma pika keha murule ja jäi heameelega vahtima, kuidas Agnes kimbu nobedasti lahti tegi ja sealt suitsetatud singi ja ilmatu pika leiva välja kooris.

«Kas teil nuga on?» küsis Agnes.

«On küll, aga hoidke, et enese sõrmi ei lõika,» ütles Gabriel ja andis läikiva pistnoa, mille pea hõbedast väga kunstlikult nikerdatud ja kalliskividega ehitud oli, Agnese kätte; ta oleks küll leiva ja liha lõikamise enda hooleks võtnud, aga ei raatsinud; see oli liig kena vaadata, kuidas uhke rüütlipreili toitu valmistas.

«Oh, kui ilus see on!» hüüdis Agnes nuga silmates. «Kust te selle saite?»

«Vana mälestus hea inimese käest,» kostis Gabriel lühidalt. «Aga kes teid nii osavasti leiba lõikama õpetas, preili Agnes?»

«Kas arvate, et mind kaheksateistkümne aasta vanuseni mähkmetes on peetud?» naeris Agnes. «Uskuge, minust saaks tubli kodaniku perenaine.»

«Mõisniku proua,» parandas Gabriel.

«Kodaniku perenaine,» kõneles Agnes edasi, ilma et end eksitada oleks lasknud, «sest ma olen oma isa juures kuus aastat majatalitust pidanud — sestsaadik, kui minu ema suri.»

Viimaste sõnade juures läksid Agnese säravad silmad äkisti tumedaks. Lühikese vaikimise järele ütles ta jälle rõõmsalt: «Teil ei ole õigust mõisnike tütardest nii vähe lugu pidada. Meie sugukonnas on ikka tublid perenaised olnud. Üks minu tädidest — mul on väga palju tädisid — on praegu Saksamaal lihtsa käsitöölise naine ja saab üheainsa ümmardaja abiga väga hästi läbi.»

«Kuidas see võis sündida, et teie tädi lihtsa käsitöölise naiseks sai?» küsis Gabriel. «Selle maa seaduste järele ei tohi ükski rüütlisoost naisterahvas alamast soost mehele minna.»

«Tädi ei läinud sellele mehele ka mitte seadust mööda, vaid oma tahtmise järele. Noormees käis mõisas tööl, kuna tädi veel noor ja ilus tüdruk oli. Ühel kenal päeval olid mõlemad kui tina tuhka kadunud. Alles aasta pärast said sugulased teada, et tädi Saksamaal lihtsa käsitöölise abikaasaks oli saanud. Meie sugukond kannab sestsaadik vaese tädi peale viha ega tunnista teda enam sugulaseks. Isa on mulle kõvasti ära keelanud tema kuuldes tädi nime suhu võtta. See teeb mulle haiget, sest ma mäletan veel lapsepõlvest, et tädi väga kena näoga ja hea südamega naisterahvas oli, keda mina hirmsasti armastasin. Ma ei mõista, kuidas tema nii raskesti võis eksida; see on ju

hirmus suur patt, jumala ja sugukonna tahtmise vastu alatu inimesega abielusse heita.»

«Oli see siis nii alatu inimene?»

«Loomu poolest mitte, aga ta oli madalast seisusest ja julges ometigi oma kätt kõrgesti sündinud preili järele välja sirutada; eks see olnud alatu tegu?»

«Päris vargus ja röövimine,» tõendas Gabriel jahedalt ja hakkas täie isuga toitu võtma. Agnes katsus paari suutäit, aga temale ei maitsnud toit mitte; ta söögiisu oli äkisti kadunud. Ta kõneles edasi: «Meie perekonnas olen mina ainuke, kes tädile aeg-ajalt salamahti sõnumeid saadab ja tema käest sõnumeid saab. Ma ei vabanda tema eksimist, vaid arvan seda suureks patuks, aga . . .»

«Kas see teie lugupidamist tädi vastu ei vähenda?»

«Minu armastust tädi vastu ei vähenda see mitte. Ma võiksin temale veel palju pattusid andeks anda, enne kui armas mälestus kustuks. Tema teost võin ma küll aru saada. Ta eksis armastuse pärast ja tema eksitaja oli vähemasti puhtast saksa soost ja kena, viisakas noormees, kelle ülem püüdmine tänapäevani on olnud tädi igapidi õnnelikuks teha. Hoopis arusaamatu asi on aga minu meelest see, et kõrgesti sündinud naisterahvad koguni eesti või läti talupoegadega abielusse heidavad, nagu selle hirmsa sõja ajal mitu korda peab juhtunud olema.»

«Häda ajab härja kaevu,» naeratas Gabriel.

«Kõige suuremal hädal ei peaks niipalju võimu olema, et ta inimest iseenese silmis alandada suudaks!» hüüdis Agnes õhetavail palgeil.

«Te ei ole veel kõige suuremat häda näinud, preili Agnes.»

«Kõige suurema häda vastu on ikka veel üks abi olemas: priitahtlik surm!»

«Surm on kibe rohi, preili Agnes.»

«Mina sureksin ennem tuhat korda, enne kui . . .»

«Enne kui eesti või läti talupoja naiseks läheksite,» jätkas Gabriel, kuna Agnes kohe parajat sõna ei leidnud.

«Enne kui ma üldse midagi teeksin, mis ma ise õigeks ei või arvata,» lõpetas Agnes karmi tõsidusega.

Gabrielil oli tundmus, nagu puhuks külm tuul otse tema südamesse ja paneks seal midagi tarduma.

«Väga hea,» mõtles ta, «et seda kõike su enese suust kuulen; pidasin sind külmaks ja uhkeks, aga vahel paistab su silmist midagi, mis kõik mu arvamised ümber lükkab ja mind unistama paneb. Küllap edaspidi olen ettevaatlikum. Kahju, et ta poisi riideski nii ütlemata ilus ja ilmsüütu, ta hääl nii mahe ja südamessetungiv on. Annaksin talle muidu kibedasti nina peale.»

«Härra Gabriel!» ütles Agnes lühikese mõtlemise järele.

«Juba jälle «härra Gabriel»!»

«Ma ei või teile teisiti ütelda; minu meelest olete teie härra. Aga kas see ei ole ime, et mina veel sugugi ei tea, kelle seltsi ma sattunud olen? Teie ei ole mulle veel oma täit nimegi nimetanud.»

«Mis tarbeks?» ütles Gabriel õlgu kehitades. «Ma ei ole teie seltsist, preili von Mönnikhusen, ega või teie tuttavaks jääda. Paari päeva pärast

jõuame, kui jumal aitab, Tallinna, ja siis lahkume niisama äkisti, nagu kogemata kokku juhtusime.»

«Lahkume? Mispärast tahate teie lahkuda?» küsis Agnes kohmetult.

«Ma kardan, kui teie teaksite, kes ma olen, siis kihutaksite mind kohe enesest eemale ja vannuksite seda tundi, mil õnnetuse sunnil minu seltsis teele läksite.»

«Seda saame veel näha,» ütles Agnes naeratades. «Kes teie olete?»

«Suur patune,» vastas Gabriel külmalt, «kõige alatum inimeste seast, sest minu soontes tuksub talurahva veri!»

6

KES OLI GABRIEL?

Gabriel eksis arvates, et see sõna kui pikselöök uhkele rüütlipreilile saab mõjuma. Agnes oli küll esiotsa pisut kohkunud, aga järgmisel silmapilgul vaatas ta meelitava umbusaldusega Gabrielile silma ja ütles naeratades: «Teie naljatate?»

Gabriel arvas tugevamat mõõtu vaja olevat; tal oli kentsakas himu rüütlipreili ees oma madala seisusega uhkustada.

«Mina ei ole mitte ainult talurahva soost,» ütles ta karmilt, «vaid minu ema oli pealegi eesti talupoja, see on — pärisorja tütar ja mina olen pärisorjade võsu.»

«Mispärast püüate teie ennast halvaks teha?» küsis Agnes nõrga häälega.

«Ma ei püüa ennast sugugi halvaks teha,» kos-

tis Gabriel kuivalt. «Teie himustasite teada saada, kes mina olen, ja ma täidan teie soovi. Te olete sügavas eksituses, kui arvate, et ma oma sündimise pärast häbenen. Ei sugugi. Ma olen uhke selle peale, et minu soontes tilk vahva, aga õnnetu rahva verd voolab. Kuidas võib see mulle häbiks olla, et minu esivanemad vägivalla sunnil pärisorjusesse on sattunud? Kui inimene ilma enese süüta vangi satub, on see siis häbi? Teie ise olite eile veel vaba ja rikas, nagu kuningatütar kunagi, täna olete vaene põgeneja — kas teie ennast sellepärast põlgate? Minu esivanemad on oma priiuse eest vahvasti võidelnud ja priiuse vaim ei ole nende järeltulijates veelgi kustunud. Minu vanaisa oli nende talupoegade eestvedaja, kelle ees kuueteistkümne aasta eest saksa rüütlid värisesid. Teil on põhjust mind veel enam vihata kui põlata. See oli minu vanaisa, kelle käe läbi Koluvere lahingus teie peigmehe isa Johann von Risbiter langes. Talupoegadel ei olnud sel korral õnne. Nad kaotasid lahingu, minu vanaisa sattus vangi ja sai teie isa käsul kui mässaja hirmsal viisil surmatud.»

Agnes vahtis pärani silmi Gabrieli otsa ja kogeles kahvatades: «Teie teadsite seda ja siiski — siiski olete minu elu päästnud!»

«Mina ei sõdi tütarlaste vastu,» ütles Gabriel naeratades.

«Teie peaksite mind ju hirmsasti vihkama!» hüüdis Agnes käsi risti pannes.

«Ei, ma ei vihka teid mitte. Ma päästaksin teid heameelega veel sada korda suuremast hädaohust, aga ma arvan, teie näete nüüd isegi, et ma kauemini teie — tuttavaks ei või jääda, kui just

hädasti vaja. Et põhjani teaksite, kui suure põlguse ja vihkamise vääriline ma olen, siis kuulge veel: minu isa oli venelane ja mina ise olin veel paari nädala eest vene sõjamees, see on — teie sugurahva ja orduriigi vaenlane!»

Agnese näol vaheldus kahvatus punaga.

«Siis olete ometigi . . .» kogeles ta surija häälega.

«Mis?»

«See, kelleks junkur Risbiter teid arvas . . .»

«Vene salakuulaja?» täiendas Gabriel kergesti punastades. «Ei, ma ei ole mitte salakuulaja, ei ka mitte isamaa äraandja. Ma olen ausasti sakste ja rootslaste vastu sõdinud ja ma soovin niisama ausasti, et nende valitsus sel õnnetul maal lõpeks. Kurjemaks ei või selle maa pärisrahva elujärg iialgi minna, kui see sakste raske käe all on olnud, küll aga võiks ta Moskva valitsuse all paraneda, sest tsaar Ivan Vassiljevitš, kes «Julma» nime kannab, on küll vali mees, aga tema rahvas on vaba [1] ja tema hirmsa valjuse ees värisevad kõigepealt kangekaelsed bojaarid, kuna alam rahvas rahus elada ja kosuda võib. Moskva tsaarid on suured hariduse sõbrad, sellepärast oli see ammugi nende püüdeks Läänemere-äärseid maid ja sadamaid kui Lääne-Euroopa hariduse väravaid enda kätte saada, ja varemalt või hiljemalt peavad need maad nende kätte langema. Kes neid selles nõus aitab, see vähendab meie õnnetu kodumaa vaeva ja kiirendab rahuliku, õnneliku aja algamist.»

---

[1] Sel ajal oli pärisorjus Venemaal veel tundmatu. (*Autori märkus.*)

Gabriel kõneles neid sõnu paisuva häälega, peaaegu pühaliku ettekuulutuse toonil, ja tõsise vaimustuse lõke loitis ta pilgus.

«Andke andeks!» sosistas Agnes. Ta rinnust tungis südant kergendav õhkamine; ta silmis läikisid pisarad, tänupisarad. Ta ei t a h t n u d seda meest põlata!

Tükk aega väitas piinlik vaikus. Agnese söögiisu oli hoopis kadunud, kuna Gabriel vagusalt söömise lõpetas, siis pea käele toetas ja pehmel murul puhkama jäi. Ta ei julgenud silmi Agnese poole üles tõsta, sest ta tundis ennast süüdlase olevat ja sai enese peale tusaseks.

«Kes pagan kihutas mind kõike välja lobisema?» mõtles ta kahetsedes. «Palju parem oleks olnud, kui ta mind mõneks saksa krahvipojaks oleks pidanud ja ennast selle tõttu täie usaldusega minu hoole alla andnud. Nüüd on ta tuju jäädavalt rikutud, sõprus lõhutud, usaldus kadunud. Ime, et ta veel silmapilgugi minu ligidal viibida läbeb. Olen ikka veel noor ja rumal, ja pealegi toore südamega, et vaest, mahajäetud tütarlast nii uisapäisa kurvastada ja pahandada võisin. Kõik ei ole küll mitte minu süü. Miks ta oma seisusega nii väga uhkustas? See pani mu vere keema. Rumal temp on tehtud, pean katsuma viga kuidagiviisi parandada. Küll ta võib mind nüüd südame põhjast vihata ja põlata!»

Kui siis Gabriel mõne aja pärast silmi julges tõsta, pani ta määratu imestusega tähele, et Agnese näol kõige vähematki vihkamise ega põlguse märki näha ei olnud. Ta paled olid küll veidi kahvatud, aga nägu muidu rahulik ja pilk, millega ta Gabrieli peale vaatas, täis õrna osavõtmist.

«Jutustage mulle oma elust,» ütles Agnes vagusalt.

«Minu elust?» hüüdis Gabriel imestades. «Mis mul sellest veel palju jutustada jääb? Teie teate juba, kes ma olen ja kui palju ma väärt olen. Ma arvasin, et teil kõige vähemat soovi ei ole minusugusest veel rohkem teada saada.»

Agnes raputas tõsiselt pead.

«Sellest, mis ma teie elust siiamaani tean, ei või ma veel sugugi arvata, kes te olete ja kui palju te väärt olete. Teie ei ole igapäevane inimene, kelle elulugu kahe-kolme sõnaga ära räägitud on. Ütelge mis tahate, aga ma jään esiotsa ikka veel uskuma, et teie ennast minu ees halvaks teha püüate. Jutustage mulle kõik, küll ma siis ise näen, mis teist arvata tuleb. Või on teil mõni saladus hoida, mille äraandmist minu poolt kardate? Teil ei ole usaldust minu vastu?»

«Mul ei ole mingit saladust hoida.»

«Mispärast ei taha teie siis minu uudishimu täita?» tungis Agnes peale. «Mõtelge, et teie ise ennast minu sulaseks pakkusite ja sõna kuulda tõotasite. Kas olete juba unustanud, et mina valju meelega junkur Georg von Mönnikhusen olen, kes oma sulase poolt tõrkumist ega kangekaelsust ei salli?»

«Mis õige, see õige,» ütles Gabriel naeratades. «Igal peremehel on õigus oma teenijate koerustükke taga pärida. Kuulge siis, junkur Georg, kui teil seks kannatust küllalt on, uinutavat juttu oma truualandliku sulase Gabrieli möödunud elust.»

Agnes noogutas rõõmu pärast punastades pead, pani käed ristis sülle ja jäi vagusalt kuulama.

Gabriel jutustas:

«Kahekümne kaheksa aasta eest, kümme aastat enne suure Liivi sõja hakatust, elas Jägala jõe orus, allpool suurt koske, kaugel tuntud kütt ja kalamees, keda Oru Juhaniks hüüti, oma naise ja ainsa tütrega. Nime poolest oli Oru Juhan Pirita kloostri pärisori, elas aga kui vaba mees ja tasus oma orjamaksu sel viisil ära, et nädalas teatud hulga kalu ja jahisaaki kloostrisse viis; suurema jao müüs ta Tallinnas ära, tõi sealt mitmesugust kaupa maarahva tarbeks kaasa ja sai aegamööda jõukaks meheks. Ta rääkis saksa keelt selgesti, mõistis lugeda, kirjutada ja kui vaja — ka Tallinna kaupmehi tüssata, kes teda muidu väga hästi sallisid. Räägiti ka, et temal jõesuus väike laev peidus olnud, millega ta Soomemaal kaupa ajamas käis. Tema rikkuse pärast oli temale ammugi nõu antud end pärisorja seisusest lahti osta. Oru Juhan ei kostnud selle peale ei ega jah, vaid lõi käega ja andis märku, et ta paremaid aegu ootab. Muidu on temast veel öelda, et ta hea pereisa oli ja naist ning last hellasti armastas.

Ühel päeval tuli Oru peresse tundmatu noormees, kes saksa ega eesti keelt ei mõistnud; see pakkus Juhanile kuldraha ja palus märkide abil mõneks päevaks varjupaika. Oru Juhan lükkas kuldraha tagasi, aga võõra võttis ta vastu, sest ta nägi noormehe näost, et see õnnetu inimene ja surmani väsinud oli. Noormees kandis vene talupoja riiet, aga tema valgest näost ja peenest viisist oli näha, et ta mitte talupoeg ei olnud. Kui võõras paar päeva oli puhanud, palus ta jälle märkide abil, et Oru Juhan teda oma sulaseks võtaks. Juhan täitis ka seda palvet ja ei pärinud võõra mehe käest muud kui tema hüüdnime. Noor-

mees vastas: «Gavrilo», ja sellest oli Juhanile seks korraks küll. Gavrilo jäi Oru peresse elama, tegi rõõmsa meelega tööd ja õppis eesti keele imeliku kiirusega selgeks. Oma elulugu ei ilmutanud ta kellelegi. Oru Juhan ei küsinud, ja kui teised sest juttu tegid, ei vastanud Gavrilo midagi. Esiotsa andis ta omas olemises märku, et kurvad mälestused tema südant koormasid; ta sattus aeg-ajalt nukrasse tujju ja valas salamahti pisaraid. Aegamööda kadusid need tujud ja Gavrilo näis oma uue elujärjega leppinud olevat. See tuli sellest, et tema ja Oru peretütre Maali vahel armastus oli siginenud.

See oli igapidi loomulik. Gavrilo oli kena noormees, peene viisiga, tulise loomuga, rõõmsa meelega; Maali oli metsa varjul kasvanud õieke, õrn, värske ja puhas. Nad pidid teineteist armastama — see ei võinud teisiti olla. Maali ei teadnud veel õieti, mis armastus oli, ta ei mõistnud ennast hävitava tule eest kaitsta, mis tema rinnus äkisti põlema süttis. Aasta pärast palus Gavrilo Oru Juhani käest Maalit enese abikaasaks; kui aus mees pidi ta seda tegema. Oru Juhan tahtis teda esimeses vihas ära tappa, aga Gavrilo palus oma süüd põlvili andeks ja tõotas Maalit eluaja käte peal kanda. Ühtlasi tunnistas ta nüüd alles, kes tema oli. Ta oli suurtsugu mees Moskva riigist, kes kergemeelselt tsaar Ivan Vassiljevitši vastu oli eksinud ja tema viha eest üle raja põgenenud. Kodumaale ei tohtinud ta tagasi minna, sest seal ootas teda piinarikas surm. Ivani viha oli kustumatu, andeksandmist ei olnud loota. Ainus lootus viletsat elujärge parandada, oli — leppimine sugulastega, kes Gavrilo peale ka tulivihased olid,

vähemalt esiotsa temast midagi teada ei tahtnud, sest Gavrilo eksimine oli tsaari viha ka nende peale juhtinud. Gavrilo lootis, et aeg sugulaste viha kustutab, nii et nende käest abi saaks ja võõral maal auga võiks elada. Oru Juhan andis oma suurtsugu sulase süü andeks, lubas tütre temale naiseks ja valmistas toredad pulmad. Noorik tõi poja ilmale, kellele isa auks Gabriel nimeks pandi. Varsti pärast seda läkitas Oru Juhan väimehe Tallinna enese eest asju ajama. See oli kõikide õnnetus. Moskva tsaari poolt olid sel ajal saadikud Tallinna tulnud, ilma et Gavrilo sellest midagi oleks teadnud. Ta juhtus uulitsal saadikutega kokku, teda tunti ära ja hakati linnarahva abiga, kes vägevale tsaarile meelehead püüdsid teha, taga ajama. Gavrilo pääses imelikul viisil ja tuli kui põgeneja Oru tallu tagasi. Kauemaks ei võinud ta siia jääda, sest Tallinnas tunti tema varjupaika. Oru Juhan viis väimehe oma laevaga Soome. Sestsaadik oli Gavrilo kui tina tuhka kadunud. Teda arvati surnuks. Maalile ei maitsnud enam toit ega jook, miski asi ei teinud talle rõõmu, ta jäi põdema ja kustus aasta pärast nagu küünal õnnetuse kareda tuule käes. Tema poeg kasvas Oru talus vanaisa ja vanaema hoole all priskeks, vallatuks ja kangekaelseks poisiks.

Ühel päeval, kui seitsmeaastane Gabriel üksipäini jõe ääres, paarsada sammu talust eemal mängis, astus tundmatu mees, kellel peenike nägu, aga jämedad riided seljas olid, tema juurde, tõstis ta üles ja andis talle mitu korda suud. Väikemees ei olnud sellega nõus, vaid hakkas karjuma ja püüdis ennast lahti rabeleda, aga võõras ütles vaigistades: «Ära karda mind, Gabriel, ma

olen sinu isa.» Nüüd silmitses poiss teda hoolega ja peened, valust ning vaevast kurnatud näojooned jäid igaveseks ajaks ta mälestusse. Ta kutsus võõrast vanaisa juurde, aga see kostis: «Ma ei julge tema ette astuda, sest ta vihkab mind kui sinu ema mõrtsukat. Kui sa suuremaks saad, siis tuleta meelde, et sa suurtsugu mehe poeg oled. Mine Venemaale ja otsi vürst Fjodor Nikititš Sagorski üles; ta on minu lihane vend ja sinu onu. Tsaari viha pärast ei julge tema mind enam vennaks tunnistada, aga ta ei ole kuri inimene ega või sinu vastu mingisugust viha kanda. Võta need asjad ja hoia neid hoolega.» Nende sõnadega andis võõras mees põueoda, kuldsõrmuse ja kinnipitseeritud kirja poisi kätte ja lisas juurde: «Kui neid asju onule näitad, siis saab ta sind vastu võtma.» Võõras andis poisile veel korra kuumalt suud, pühkis pisarad silmist ja tõttas minema. Isa kuju ja isa sõnad ei kustunud iialgi Gabrieli mälestusest.

Varsti pärast seda juhtumist heitis Gabrieli vanaema hinge. Oli Oru Juhan juba tütre surmast saadik otsekui ümber muudetud, siis jäi ta nüüd hoopis nukraks, hoidis inimestest eemale ja jättis asjaajamise hooletusse. Paraku ei olnud õnnetuste mõõt veel kaugeltki täis. Suur sõda pääses lahti, venelased heitsid Virumaa eneste alla ja tungisid sealt ootamatul viisil Harjumaale. Oru Juhan põgenes raha ja vara maha jättes Tallinna, andis tütrepoja oma vana sõbra, rahataguja Peter Schenkenbergi hooleks ja läks, kui venelased Läänemaa poole edasi olid tunginud, Oru tallu mahajäetud varandust päästma. Talu oli venelastest imelikul viisil puutumata jäänud, aga kui

Juhan seal oma asju talitas, tuli korraga salk saksa mehi Paidest venelaste eest põgenedes jõge mööda allapoole, riisus talu paljaks, süütas ta põlema ja jättis Juhani, kes oma vara sõjariistaga oli katsunud kaitsta, lõhkiraiutud peaga auravate rusude keskele maha. Oru Juhan pääses eluga ja vandus kõigile sakstele verist kättetasumist. Ta korjas hulga talupoegi, kes sel ajal mõisnike hirmsa rõhumise peale vihased olid, enese ümber, tungis mõisate ning losside kallale ja tappis kõik rüütlisugu mehed ilma armuta ära, kes tema kätte langesid. Tema nõu oli mõisnikkude sugu Eestimaalt hoopis ära kaotada ja oma rahvaga Moskva tsaari kaitse all vabalt elada. See kauge sihiga ettevõte lõppes niisama õnnetul viisil, nagu kõik endised sellesarnased katsed. Talupojad piirasid Koluvere lossi ümber, kuhu palju mõisnikke nende eest oli põgenenud. Loss oli väga kindel ja tema kaitsjad panid pealetungijatele meeleheitlikult vastu, sest nad teadsid, et neil vihaste talupoegade poolt armu loota ei olnud. Neile tuli ootamatul viisil abi. Kui talupojad parajasti tormi jooksmas olid, tungis rüütel Kaspar von Mönnikhusen suure mõisameeste salgaga selja tagant nende kallale. Talupojad sattusid kahe tule vahele ja leidsid peaaegu kõik surma. Oru Juhan sai raskesti haavata ja sattus vangi. Teda piinati hirmsal viisil ja poodi siis võllasse. Sellega oli talurahva mäss lõpetatud.

Rahataguja Schenkenberg võttis väikese Gabrieli oma kasvandikuks ja kandis tema eest isalikult hoolt. Gabriel kasvas oma kasuvendade Ivo ja Christophi seltsis üles, kes temaga umbes ühevanused olid. Suurt rõõmu ei leidnud vana aus

rahataguja oma poegadest ega kasulapsest mitte, sest kõik kolm olid üleannetud, taltsutamata loomuga poisid ja isekeskis alati riius. Ivo ja Christoph sõimasid kasuvenda pea venelaseks, pea tatarlaseks, ja Gabriel andis neile rusikatega vastust. Mida vanemaks poisid said, seda kangemaks kasvas vihavaen nende vahel. Ühel päeval, kui Gabriel 17-aastane oli, ei suutnud ta kasuvendade kiusu enam välja kannatada. Ta andis kummalegi viimast korda mööda kõrvu ja hüüdis: «Olen ma venelane, siis tahan ka seks jääda!» — ja jooksis kasuisa majast pakku, otsekohe Viljandi poole, sest ta oli kuulnud, et seal üks vürst Sagorski venelaste sõjapealik oli. Siin kippus ta häbematu julgusega otsekohe vürsti jutule, kes teda nähes tagasi põrkas ja hüüdis: «See on ju minu vend Gavrilo!» — «Gavrilo küll, aga mitte vend, vaid vennapoeg,» kostis poiss julgesti, rääkis oma eluloo üles ja andis põueoda, kuldsõrmuse ja pitseeritud kirja vürsti kätte. Vürst luges kirja, tunnistas asju, jäi uskuma, võttis Gabrieli enese juurde ja tegi temast tubli sõjamehe. Gabrielil oli nüüd hea põli, sest onu, kellel lapsi ei olnud, pidas teda kui oma last, lubas kõik vara temale pärandada, seadis ta täisealiseks saades ülemaks 1000 mehe üle ja andis talle voli teha, mis tahab. Gabriel tarvitas antud voli selleks, et sakslastele, rootslastele ja poolakatele võimalikult rohkel mõõdul tuska tegi. Tema nimi sai venelaste seas varsti kuulsamaks kui asi väärt oli. Tsaar Ivan ise laskis ta enese ette kutsuda, kõneles temaga armulikult ja oleks temale vist ka teoga armu näidanud, poleks mitte Gabriel oma õnnetust isast juttu teinud ja temale armu palunud, kui ta kogemata veel

elus peaks olema. Seepeale tõmbas Ivan Julm kulmu kortsu — märk, mis Moskva riigis tuhandeid värisema paneb — pööras ülijulgele palujale selja ega rääkinud temaga sel puhul enam sõnagi. Gabrieli sõbrad ja tuttavad värisesid tema elu pärast ja hoidsid temast kui pidalitõbisest eemale, onu Fjodor Nikititš noomis teda karedate sõnadega. Õnneks ei olnud tsaari vihal seekord tõsisemat tagajärge. Iga mõistlik inimene oleks sarnasest äpardusest tulevikuks õpetust võtnud ja teisel korral palju, palju targem olnud. Mitte nii kui teie alandlik sulane Gabriel, kes paraku loomu poolest põikpea on ja igas asjas sellesinase põikpea järele armastab teha. Temal ei olnud mingisugust põhjust arvata, et isa veel elus on, aga ta oli selle mõtte kord pähe võtnud ja hoidis sellest visalt kinni.

Järgmisel aastal jooksis Gabriel oma salgaga kindla lossi peale Lõuna-Liivimaal tormi, sai võidu ja võttis sealjuures ühe tähtsa mehe vangi. Onule tuli mõte, et Gabriel vahest tsaari lepitada võiks, kui ise selle vangi tema kätte viib. Gabriel pidi käsku täitma ja vangi ühes teistega Pihkvasse viima, kus Ivan sel ajal viibis. Tsaar rõõmustas, tuletas Gabrieli ilma vihata meelde ja käskis teda midagi head asja paluda. Ilma viibimata palus Gabriel oma õnnetule isale armu. Jälle tõmbas Ivan kardetud kulmu kortsu ja küsis: «Kas ta siis veel elab?» — «Ma ei tea seda, aga ma loodan,» oli Gabrieli vastus. Selle peale pahvatas Ivan Julm naerma, mida väga harva juhtus, ja hüüdis pead vangutades: «Oh sa rumal, rumal, sa palud kurjategijale armu ja ei tea isegi, kas ta veel elus on.

Aga hea küll, ma olen tõotanud, ma pean sõna pidama. Kui sa ise Gavrilo Sagorski elusalt minu kätte tood ja tema oma pattu südamest kahetseb, siis annan temale vahest armu. Enne ära tule minu silma ette. Sa oled mulle meelehead teinud; tänuks annan sulle kahekordse vihastamise andeks. Ära unusta, et mina bojaaride kangekaelsust ei salli.»

Nõnda oli Gabriel oma edevuse läbi teist korda tsaari armust ilma jäänud, mida vähemalt onu temalt oli lootnud. Kui ta tühjade kätega onu juurde tagasi tuli, sülitas see tuld ja ähvardas Gabrieli koerapiitsaga minema kihutada, kui ta veel korra isa nime suhu peaks võtma. Onu oli niisama kurja suuga kui hea südamega; ta jättis koerapiitsa rahule ja armastas vennapoega enam kui enne. Tüki aega ei teinud Gabriel isast piiksugi, aga ta kuulas ja uuris salamahti. Paari nädala eest võttis ta Liivimaal väikese rootsi väesalga vangi ja kuulis ühe vangi käest, et Rootsi pealinnas veel hiljuti Gavrilo Sagorski sarnane venelane kõige suuremas viletsuses elutsenud. Nüüd ei suutnud Gabriel kauemini kannatada. Ta rääkis asja onule ja palus luba isa taga otsima minna. Onu käskis südametäiega vangi ära hukata ja Gabrieli mõneks ajaks vahi alla panna. Sarnane teguviis ei kahandanud Gabrieli kangekaelsust, vaid kasvatas tema tõrkumise vaimu. Ta põgenes vahi alt ja läks oma käe peal isa taga otsima. Tema nõu oli esmalt Tallinna ja sealt Rootsimaale minna. Teel juhtus talle seda ja teist, millest rääkida ei maksa. Viimane äpardus — või oli see õnn? — juhtus talle Kuimetsa mõisa ligidal ja sel-

lega lõpeb Gabriel Sagorski elulugu. Mis siis veel tuli, seda teab junkur Georg ise, sest räägitav Gabriel ei ole keegi muu kui teie alandlik sulane.»

7

LEPING.

Agnes oli sügava tähelepanuga kuulanud. Kui Gabriel vait jäi, tõmbas neiu sügavasti hinge ja ütles pehme häälega: «Teie olete hea jutustaja ja veel parem poeg. See inimene on õnnelikuks kiita, keda —»

« — keda teie armastate,» tahtis Agnes ütelda, aga ta punastas äkisti ja lause jäi lõpetamata.

«Noh, keda —?» päris Gabriel ilma armuta.

Agnes tegi teist juttu.

«Ma kardan, et teie nüüd enam minu sulane ei taha olla, vürst Sagorski,» ütles ta kartlikult naeratades. «Teil on nüüd õigus minu peale üle õla vaadata, sest mina olen lihtsa rüütli tütar, kuna teie vürstlikust soost olete.»

«Kui teie arvate, et mina oma isa endise seisuse peale põrmugi uhke olen, siis eksite, junkur Georg,» ütles Gabriel kuivalt. «Selle maa seaduste järele ei ole ma pealegi muud kui Pirita kloostri pärisori, kes oma kohut ei täida.»

Oma meeles aga mõtles ta: «Väga hea, et ta mind nüüd enam omasuguseks arvab. See kasvatab uhke rüütlipreili usaldust minu vastu ja aitab teekonda kergendada.»

Ja valjusti lisas ta juurde: «Kas olete nüüd küllalt puhanud, junkur Georg?»

«Oh, ma ei ole sugugi väsinud,» ütles Agnes rõõmsalt.

«Siis võiksime jälle minekut teha, sest meil on täna veel pikk ja vaevaline tee ära käia.»

«Kahju!» õhkas Agnes tahtmatult.

«Kahju siit lahkuda, või kahju, et tee vaevaline on?» küsis Gabriel.

«Et tee nii vaevaline on,» kostis Agnes kimbu üle kummardudes ja seda nobedasti kinni siduma hakates.

Gabriel katsus aidata, nende käed puutusid kokku. Magus värin käis Gabrieli kehast läbi. Tal tuli kange himu neiu kenast kuldjuukselisest peast, mis nii lähedal tema silmade ees liikus, kahe käega kinni sasida ja seda oma pale vastu suruda. Kartes, et kuri himu liig suureks kasvab, tõusis ta järsku püsti. Selsamal silmapilgul arvas ta metsast kuiva raagude prõginat kuulvat, mis kohe jälle vaikis.

«Kas kuulsite midagi?» küsis ta kaheldes Agnese käest.

«Ma kuulsin, nagu oleks siin lähedal keegi kuiva oksa peale astunud,» kostis Agnes. «Vahest oli see mõni kiskja elajas?»

Nad jäid kuulatama. Metsas valitses sügav vaikus.

«Pole vist midagi, aga parem vaatan järele,» ütles Gabriel.

Ta tõmbas mõõga kepi seest välja ja sammus sinnapoole, kust raginat arvas kuulnud olevat.

«Gabriel!» karjatas Agnes äkilises ahastuses. «Ärge minge edasi! Seal varitseb inimene jämeda männi taga, vaat', vaat', seal paremat kätt!»

Järgmisel silmapilgul kargas Agnese poolt

tähendatud puu tagant tume kuju välja ja sihtis pika püstoliga Gabrieli poole. Püstoli lukk prõksus, aga laeng ei läinud lahti. Mees pööras kohe ümber ja putkas ülepeakaela kaugemale metsa. Gabrielil olid pikemad koivad; paarikümne sammuga jõudis ta põgeneja kannule ja tahtis juba ta kraest kinni haarata, aga mees põrkas kõrvale, jäi järsku seisma ja pööras näo tagaajaja poole.

See oli keskealine, tüvikas mees talupoja riideis, mis tublisti kulunud ja lõhki kärisenud olid. Tema käes välkus pika teraga pussnuga.

«Pea kinni!» ütles ta lõõtsutades. «Ega ma jänes ei ole, et mind nii häbematul viisil taga kihutad.»

«Kes käskis eest ära lipata?» vastas Gabriel rahulikult.

«Tohoo, pidin mina rauk üksipäini kahe noore mehe vastu hakkama?»

«Meie ei kippunud sinu kallale.»

«Päh, kes võis seda teada? Arvasin, et röövlid olete.»

«Valetad, sõber, seda sa ei võinudki arvata. On see noorhärra vahest röövli nägu?»

Agnes tuli joostes. Nuga võõra mehe käes nähes asus ta Gabrieli kõrvale, sihtis püstoliga võõra peale ja hüüdis välkuvail silmil: «Kas pean selle kurja inimese maha laskma?»

«Pole vaja, junkur Georg,» vaigistas Gabriel naeratades, «ma loodan temaga üksipäini toime saada.»

«Kui te röövlid ei ole, siis laske mind rahuga oma teed minna,» ütles võõras.

«Pea kinni, mis häda sul on?» kostis Gabriel rahulikult. «Meie oleme küll ausad inimesed,

aga mul on põhjust uskuda, et sina ise röövel oled. Ma arvan sind natukese tundvat. Kas sinu nimi ei ole Siim?»

Mees ajas silmad pärani ja hakkas siis äkisti täiest kõrist karjuma: «Mis tembutamine see on? Ma pole kellestki Siimust eluajal kuulnud. Mis te ausat teekäijat sõimate?»

«Vait!» põrutas Gabriel mõõgaga ähvardades. «Su kaaslased on vist ligidal, tahad neile kisaga märku anda? Kui veel korra häält üleliiga paisutad, siis teen su igaveseks vaikseks. Oma kisa läbi oled sa ennast veel paremini tunda andnud. Otse niisama kisendasid sa kahekümne aasta eest, kui sind ühes kohas varguse pealt kinni võeti ja peksma hakati. Sel ajal olid sa tuntud varas ja röövel, see oleks ime, kui vaheajal ausaks teekäijaks oleksid muutunud. Ma ei usalda sind siia jätta, sa pead meiega kaasa tulema.»

Siim pistis äkisti kaks sõrme suhu, aga selsamal silmapilgul kargas Gabriel kui tiiger ta kallale, rusus ta selili maha, pani põlve ta rinna peale ja ütles: «Tasa, tasa, sõber! Mis sa nüüd tahtsid teha?»

«Vilistada!» purskas röövel vihaselt.

«Mispärast?»

«Minu kaaslased ei ole kaugel, nad võivad iga silmapilk siin olla. Hoia, et sa minusse ei puutu!»

«Kõvasti puutun, kui sa tühje tempusid maha ei jäta. Või nüüd oled sa juba röövlite pealikuks tõusnud? Enne varastasid üksipäini.»

«Kes pagan sa oled, et seda nii hästi tead?» imestas röövel.

«Vana tuttav, kes sinu nahka mitmest küljest on näinud.»

«Noh, ära sellega nii väga uhkusta; seda võib igaühele juhtuda. Aga pagan võtku mind, kui ma su nägu mäletan. Oled vist mõni ametivend, kuid minust kavalam?»

«Peaaegu!» naeris Gabriel. «Aga ei maksa mälestust vaevata. Räägime parem mõistlikku juttu.»

«Mina räägin heameelega mõistlikku juttu.»

«Kas usud, et su elu minu käes on?»

«Ma usun, et sul minust rohkem rammu on. Sa oled kole murdja; ma kardan, et mul ühtki tervet konti enam keres ei ole.»

«Siis püüa tõtt rääkida, muidu —»

Gabriel lasi mõõgatera röövli silmade ees läikida.

«Minu sõna on kui aamen kirikus,» ütles Siim silmi pilgutades.

«Kui palju sul mehi on?»

«Tükki tosin.»

«Kus nad seisavad?»

«Seal.»

Röövel tähendas sõrmega päevaloode poole.

«Kui kaugel?»

«Tükki tuhat sammu.»

«Hea küll. Meie läheme nüüd edasi ja sina tuled kaasa. Juhtub, et meie sealpool (Gabriel tähendas päevatõusu poole) sinu seltsimeestega kokku puutume, siis saad sina vaksa külma terast keresse. Kas sul kogemata mingisugust õiendust oma ütluste kohta ei ole?»

«Ei ole.»

«Räägitud äpardus juhtub sulle ka siis, kui sa ilma minu käsuta piiksu teed või putku panna katsud.»

«Ma mõistan.»

«Püstoli ja pussi usaldad esiotsa minu kätte.»

«Hea meelega.»

«Noh, siis lähme teele, tasemad kui vaimud. Kui sind küsitakse, siis vasta sosinal, muidu pea suu!»

Gabriel tõusis üles ja käskis Siimu enese ees käia. Nad läksid metsa servale tagasi, kuhu kimp maha oli jäänud. Gabrieli käsul pidi röövel kimbu oma selga võtma. Seda nähes ei suutnud Agnes naeru pidada.

«See ei ole muud kui õigus,» ütles Gabriel. «Mina pean tema sõjariistu tassima, siis kandku tema selle eest minu leivakotti.»

Nad lahkusid suurest metsast ja kõndisid üle kõrge nurme- ja nõmmemaa kirde poole. Kolmetunnilise rändamise järele tuli jälle suur mets vastu, mis sel ajal, nagu osalt veel praegugi, Kose ja Jägala jõe kaldaid mitme penikoorma ulatuses kattis. Kõige selle rändamise ajal ei räägitud peaaegu sõnagi. Kui nad madalast Kose jõest läbi olid läinud, jäi Gabriel seisma ja pööras enese Siimu poole, kelle otsaesiselt higi maha tilkus:

«Nüüd oleme sinu lõbusat seltsi küllalt maitsnud, aga lipata ei julge ma sind veel lasta; kes teab, missuguse paha tembu sa veel tagajärele ära teed. Kõige õigem oleks, kui sind selle kena männi oksa riputan, siis oleks meil ja teistel sinust rahu. Mis teie arvate, junkur Georg?»

«Ei, ei!» ütles Agnes kohkudes. «See oleks mõrtsukatöö. Jäägu meie käed tema verest puhtaks.»

«Enne tahtsite ju ise teda maha lasta,» naeratas Gabriel.

«Ja, siis — ma arvasin, et ta noaga teie kallale kipub.»

«Ja tahtsite mulle appi tulla? Suur tänu! Mis mul siis viga elada, kui nii vägev käsi mind kaitseb! Aga mis me nüüd selle võrukaelaga teeme! Laseme ta lahti, siis kutsub ta kaaslased ja kihutab meile järele. Vähemalt pean ta puu külge kinni siduma, et ta paigast liikuda ei saaks. Õnneks võtsin mõisast tüki köit kaasa.»

Gabriel surus Siimu, kes sugugi vastu ei pannud, rinnuli männi vastu, tõmbas ta käed ümber tüve, nööris nad teisel pool kokku ja mässis siis veel nööri mitmekordselt tüve ja röövli keha ümber.

«Ega te mind ometigi peksma ei hakka?» küsis röövel kahtlaselt.

«Hm!» tegi Gabriel. «See on hea mõte, mida mulle veel pähe ei tulnudki; näha on, et sa ise kõige paremini tead, mis sulle kõlbab. Tolmutaksin üsna hea meelega su patust turja, aga mis see kõik aitab? Sa oled ju ise näidanud, et peks sind ometigi ei paranda.»

«Aga kui te mind sedaviisi seotult siia maha jätate,» nurises röövel, «siis suren ma nälga, ehk jälle kiskjad elajad panevad mu nahka.»

«Oi, on sul nii hale meel iseenese pärast!» naeris Gabriel. «Kas nende vastu ka nii halastaja oled, keda sa paljaks riisud? Ütle puhtast südamest, mis sa meiega oleksid teinud, kui me kogemata sinu kätte oleksime langenud? Ära karda, ma jätan sulle niipalju toidukraami siia, et sa vähemalt täna ega homme nälga ei sure. Kiskjaid ei pruugi sa üleliiga karta, sest need ei puutu omasugustesse. Sinu pussi ja püstoli võtan mä-

lestuseks kaasa; need on sinu käes kurja küllalt teinud, ehk kõlbavad nüüd mõne hea teo jaoks.»

Gabriel võttis kimbust kannika leiba ja pistis selle röövli põue, nii et ots suuni ulatas. Kimpu jälle oma selga upitades ütles ta: «Jumalaga, Siim. Tuleval korral mäletad minu nägu vist paremini? Kui võid, siis paranda meelt, kui mitte, siis ole teinekord vähemasti ettevaatlikum, et sa röövlite kätte ei lange.»

Röövel kiristas vaikselt hambaid.

Kui Gabriel ja Agnes tüki maad suure metsa all ära olid käinud, ütles Agnes: «See juhtumine tegi mulle palju enam nalja kui hirmu. Kas usute, mul on hale meel selle vaese, petetud röövli pärast!»

«Usun küll, aga ei või parata,» pomises Gabriel. «Teie ei tohi mitte kõiki inimesi omataoliseks pidada, junkur Georg.»

«Aga ta on ometi ka inimene!»

«Õige küll, aga kui inimene end metselaja sarnaseks teeb, siis peab temaga ka sedamööda ümber käidama.»

«Ta võib seal tõesti otsa leida.»

«See oleks hulgale rahvale suureks õnneks, aga ma ei usu seda. Kurjadel on visa hing. See on kaval rebane, kes ikka nõu leiab. Pealegi ei ole ma teda nii kõvasti sidunud; mõne tunniga võib ta ennast köidikutest lahti rabeleda.»

See sõna äratas Agnese kuldses südames äkilise rõõmu- ja tänutundmuse tuhina.

«Te olete hea inimene!» hüüdis ta liigutusest väriseva häälega, ja korraga tundis Gabriel oma käel sooja pehmet surumist.

Gabriel jäi järsku seisma.

«Junkur Georg, mis te teete? Teie annate sulase käele suud!» püüdis ta naljatada, aga ta hääl jäi kurku kinni, ta värises kõigest kehast. Tema ees seisis uhke rüütlipreili kui vaene patune; silmad maha löödud, paled lõkendava punaga kaetud; tema neitsilik ilu oli sel silmapilgul Gabrieli meelest peaaegu üleloomulik, ja üleloomulik oli ka noormehe tahtejõud, et ta sarnase kiusatuse vastu jaksas seista.

«Mõtelge oma seisuse peale, preili von Mönnikhusen,» ütles ta lühikese vaikimise järele kentsakalt kõlava, katkendliku häälega.

«Olen ma teid pahandanud?» kogeles Agnes kohkudes.

«Ei, aga ma ei tahaks, et teie hiljem iseenese üle pahandaksite.»

Päike oli juba looja minemas, kui rändajad ojakese äärde jõudsid, mis siin laisalt metsaheinamaast läbi sirises. Ojakese ligidal seisis üksik heinaküün ja Gabriel leidis järele vaadates, et küünis ei tea mis ajast veel vähene osa heinu järele oli jäänud.

«Taevas on meile armuline,» ütles ta rõõmuga. «Mõtlesin juba murega, kust öömaja leida. Tore ei ole küll seegi mitte ja ära hellitatud junkur Georg tõmbab vist suu veidi krässu, aga vähemalt võib ta nüüd ometigi pehmel asemel ja katuse all puhata. Mina kui truu sulane jään küüni ukse ette valvama.»

«Kas teie sugugi väsinud ei ole?» imestas Agnes.

«Ei ole.»

«Minu jõud on küll lõppemas,» õhkas Agnes väsinult pehme heina sisse langedes.

«Oh mina juhm!» pahandas Gabriel enese peale ja hakkas kohe aset kohendama, millele ta oma pika ülikuue laotas. «Mis mu arus oli, et ma sellele varemalt ei mõtelnud! Mis asi kihutas mind kui kiilis looma ühtepuhku edasi tormama? See oli minust andeksandmatu eksitus, see oli otse kuritegu! Kuidas võisite teie, noor ja õrn naisterahvas unetu öö järele veel pikka ja rasket teereisi välja kannatada?»

«Mul oli lõbus seltsiline.»

Gabriel raputas kahtlevalt pead.

«Teie ise eksitasite mind, preili Agnes. Te olite terve päeva rõõmus ja erk, kust pidi mulle siis väsimuse mõte pähe tulema? Oleksite te üheainsagi korra väsimuse üle kaevanud!»

«Ma ei tundnud päeva ajal kordagi väsimust.»

«Ma mõistan nüüd: teie samme tiivustas kuum igatsus armsa isa ja — vahest pisut ka kena junkur Hansu järele —»

«Härra Gabriel!!»

Agnese häälest kõlas nii palju äkilist, õiglast meelehärdust välja, et Gabrieli süda — imelik küll! — kohe rõõmu pärast hüppama hakkas.

«Kas saapad ei hõõrunud?» õhkas ta silmakirjaliku nukrusega.

«Mu jalad on praegu nii tuimad, et valu ei võigi tunda.»

«Vaene, vaene preili! Mis peame nüüd peale hakkama? Ma langeksin igavese nuhtluse alla, kui teie homme hommikul liigväsimuse pärast paigast liikuda ei suudaks või — taevas hoidku seda tulemast! — koguni haigeks peaksite jääma! Kui raske, kui hirmus võib see õnnetu tee-

reis, mis nüüd paraku veel pikemaks ähvardab venida, teie meelest olla.»

«Ei sugugi!» tõendas Agnes ilma mõtlemata. «Ma ei ole vist iialgi rõõmsam ja — rahulikum olnud.»

Selle peale ei teadnud Gabriel muud midagi vastata, kui kummardas äkilises liigutuses, sasis neiu käed pihku ja andis neile suud. Kust ta korraga selle julguse võttis? See on tärkava armastuse saladus. Agnes tõmbas käed ruttu tagasi ja kattis nendega oma silmi. Väsimuse ilme oli ta näolt äkisti kadunud.

Gabriel soovis neiule veidi kõikuva häälega rahulikku und ja läks küünist välja. Ukse taga heitis ta rohu sisse pikali, kindla nõuga mitte uinuda, vaid öö läbi valvata. Tema hingeline seisukord tegi selle nõu täitmise kergeks. Ta ei tundnud kõige vähematki väsimust, ta liikmed olid kerged, pea roosilisi mõtteid täis. Looduses valitses vaikus ja pimedus, miski asi ei seganud Gabrieli mõtete rida. Ta pani käed pea all risti ja vahtis üksisilmi tumesinisesse taevasse, kus tähed armsasti särasid. Gabriel ei näinud ühtegi tähte, tema silma eest libisesid viimaste päevade mälestused mööda. Kasvava rõõmuga tuletas ta kõiki neid juhtumisi meelde, mis Agnest puudutasid, ja oli juhtumiste rida otsas, siis hakkas Gabriel ilma tüdimata teisest otsast uuesti peale. Aeg-ajalt näis see õnn, Agnest oma ligidal, oma kaitse all teada, tema meelest arusaamatu, võimatu olevat; igakord pidi ta siis võitlema kange tahtmise vastu küüni astuda ja oma silma käest kindlat tunnistust nõuda, et Agnes tõesti, kehalikult seal oli, et miski unenägu ega viirastus teda

ei petnud. Kõrval on vähem häbitunnet kui silmal. Et Gabriel oma õnne näha ei võinud, tahtis ta seda vähemalt kuulda. Ta pidas hinge kinni, kuulatas teravasti ja imestas, et küünist see ühetasane hingetõmbamine ei kostnud, mis rahuliku une tundemärk on. Vahest oli Agnes niisama ärkvel? Ei, see ei olnud võimalik. Vaene laps oli ju puruväsinud, ta p i d i raskesti uinuma, kuna teda liiategi mingisugused kentsakad ja keerulised mõtted ei erutanud; tema süda oli rahul, ta võis uinuda. Gabriel oli selles täiesti kindel. Meie ei ole selles mitte nii kindlad. Meie kardame, et Agnes seekord Gabrielist karvaväärt targem ei olnud ega kordagi homse teereisi peale ei mõtelnud, mis keha karastust magusa une läbi nõudis; kardame, et Agnese väsinud silmad alles koidu ajal lühikeseks ajaks kinni vajusid.

Gabriel pidas sõna: tervel ööl ei pannud ta silma kinni. Ettevaatusest ja ühtlasi kentsakast liikumise vajadusest kihutatud, tõusis ta vahetevahel üles, tegi ringi ümber küüni, kuulatas siin ja kuulatas seal, kõige teravamini aga küüni seinapragude juures, nagu oleks sealtpoolt kõige suuremat hädaohtu karta olnud. Rõõmuga arvas ta viimaks ometigi ihaldatud ühetasast hingetõmbamist kuulvat.

Päike oli juba kõrgesse tõusnud, Gabriel ojakeses silmad pesnud ja leivakoti kallal käinud, aga küünis valitses ikka veel vaikus.

«Vaene laps!» mõtles Gabriel liigutatult, «küll ta väetike võib väsinud olla! Uinu rahuga. Oleks küll paras aeg teele minna, aga kes raatsib niisugust uinujat äratada? Heameelega vaataksin

korra järele, kuidas lugu seisab, aga ma ei julge, ma olen jänespüks.»

Gabriel võitles kaua iseenesega. Viimaks astus ta ometi kikivarvul küüni uksest sisse. Agnes magas rahulikult, ilma katteta, aga täies poisi riides, mis noore keha õrnalt paisuvaid neitsilikke vorme täiesti ära varjata ei suutnud. Pehme viltkübara oli ta pea alla pannud, kuldsed juuksekiharad keerlesid puhtal, valgel otsaesisel; paled õhetasid une soojusest, pool-lahtiste huulte vahelt läikis tumedasti sinakasvalge pärlirida; terve näo üle oli rahulik õnne ja süütuse kuma valatud.

Gabrieli meelest oli, nagu teeks ta pattu, nagu tumestaks ta oma ahne pilguga pildi kenadust, aga ta ei võinud parata, ta oli kui paigale kinni naelutatud. Kaua silmitses ta neitsilikku magajat ja tundis, kuidas viimane ärritus uhke rüütlipreili vastu ta südames sulas ja selle asemel imeline liigutus, suure õnne aimus ja suure valu kartus asus. See kallis varandus, mida helde ja ühtlasi tige saatus üürikeseks ajaks tema hoole alla oli usaldanud, otse tema käte vahele pannud — see ei olnud ju tema oma; veel paar lühikest päeva, ja ta pidi selle varanduse tõrkumata käest ära andma, temast igavesti lahkuma. Oh need magusad punased huuled, kuidas nad ilma teadmata ja tahtmata meelitasid ja kutsusid, missugust joobnustavat õnne nad sellele tõotasid, kes neid suudelda tohtis! Üksainuke kord! Kas see nii suur kuritegu peaks olema?

Kuritegu küll, alatu tegu, Gabriel! Ole mees! Tahad sa õnnetu tütarlapse usaldust, kes ennast ilma kartuseta, ilma kahtluseta sinu kaitse alla usaldanud, kurjasti pruukida! Ainus mõte selle

peale ajas Gabrielile puna palge. Ta pigistas hambad kokku, tahtis vahvasti põgeneda. Ta astus kaks, kolm sammu küüni ukse poole ja — pöördus jälle ümber; ta ei suutnud ennast lahti kiskuda. Siin, siin oli tema elu õnn, siin joovastavas karikas, mille sarnast elu teist korda ei paku; pidi ta sellest puutumata mööda minema? Üksainuke tilk sellest karikast, ja siis — tulgu mis tuleb!

Gabriel langes äkisti põlvili ja kummardus uinuja näo üle. Magus joovastus tõusis talle pähe. Lähemal silmapilgul oli «kuritegu» tehtud. Gabriel surus oma kuumad tuksuvad huuled uinuja soojale pehmele suule, esiti õrnalt, vaevalt puutudes, siis ikka tugevamini: üheainsa tilga oli ta õnnekarikast rüübata tahtnud, aga ta tundis, et janu kustutamatu oli!

Uinuja kehast käis värin läbi.

«Gabriel!» sosistasid ta tuksuvad huuled; siis lõi ta silmad lahti. Ta ei kohkunud Gabrieli kahvatut, sügavat hingeerutust tunnistavat nägu enese üle nähes, vaid naeratas õnnelikult; nähtus ei olnud ju muud kui eelnenud unenäo järg ja Agnes arvas end ikka veel und nägevat.

«Agnes!» kogeles Gabriel värisedes. «Anna andeks, ma olen eksinud.»

Nüüd alles ärkas Agnes tõeliselt. Ühe krapsuga kargas ta asemelt üles. Gabriel jäi põlvitama, sasis neiu kätest kinni ja palus: «Anna andeks, anna andeks!»

«Mis süüd pean ma andeks andma?» küsis Agnes tumeda häälega.

«Ma armastan sind, ma ei suutnud kiusatuse vastu panna, ma suudlesin sind, kui sa uinusid.»

Agnese palgeid kattis sügav puna, aga ta silmades säras õnne läige. Ta ei kostnud midagi, vaid pani käed noormehe kaela ümber ja sundis teda üles tõusma.

«Mispärast unes?» küsis ta siis pehmesti ja veidi pilklikult.

Seekord sulasid nende huuled vastastikuse leppimise tõttu pikas kuumas suuandmises kokku.

«Agnes! Agnes!» kordas Gabriel kasvava tuhinaga; peale armsa nime ei olnud tal uimastava õnnetundmuse avaldamiseks esiotsa ühtki sõna käepärast.

«Kas sa mind tõesti armastad?» küsis Agnes tema rinnal nuttes.

«Seda sa küsid veel!» hõiskas nüüd Gabriel täiest südamest. «Ma armastan sind ju sest silmapilgust saadik, kui sind esimest korda metsas nägin. Aga sina — kuidas võib see olla —?»

«Oh sina umbusklik!» sõitles Agnes läbi pisarate naeratades. «Kuidas võib üks tütarlaps sind näha ja mitte armastada?»

«See ei ole kellegi põhjus,» ütles Gabriel pead raputades. «Mind on paljud tütarlapsed näinud, aga sellegipärast ei ole mind tänini veel keegi armastanud. Ja nüüd just sina, sina ise, Agnes von Mönnikhusen, keda ma nii kõrgel, nii kaugel enesest arvasin seisvat!»

«Väga kõrgel ja kaugel!» pilkas Agnes häbelikult. «Ma ei mõtelnud ju päeval ega öösel muust kui ainult sinust; nii kõrgel ja kaugel seisid sa minust, sa vaene, alatu mees, et upsakas rüütlipreili aknariide vahelt sinu järele piiluda ei häbenenud.»

«Aga kui sa palkonilt ära kadusid ja siis tüki

aja pärast tagasi tulid, ei vaadanud sa enam kordagi minule,» lausus Gabriel.

«Ja sina panid seda tähele? Siis ei ole sa minust ju karvaväärt parem. Mina vaatasin mujale ja nägin ainult sind.»

«Kena kunsttükk!» naeris Gabriel. Siis ütles ta järsku tõsiseks minnes: «See on kõik nii ütlemata hea ja kena, et ma seda vaevalt uskuda suudan. Aga kui meie südamed teineteist tõesti on leidnud, siis oleks minu omakasulik soov, et nad ka põliselt kokku jääksid. Lahkumine võiks vähemalt minule liig valusaks minna. Sellepärast küsin ma: tahab junkur Georg ennast nii kaugele alandada, et ta sulase Gabrieli oma põliseks seltsiliseks eluteel võtab?»

«Junkur Georgil ei ole midagi võtmist, aga Agnes Mönnikhusen tahaks heameelega vürst Gabrieli sõnakuulelikuks ümmardajaks saada.»

«Aga mis ütleb sinu isa, sinu sugulased ja kõigepealt — mis ütleb junkur Hans Risbiter —»

Agnes kattis kõneleja suu käega. «Ära riku selle tunni õnne, Gabriel!» ütles ta põlgavalt. «Mees, kes häda ajal oma kihlatud pruudi maha jätab ja pakku jookseb, on minu meelest kõige viletsam inimeste seas. Ma ei taha tema nime enam kuulda.» Ja uhkesti pead tõstes lisas ta juurde: «Sinu armastus annab mulle jõudu kõige vastu panna. Kes sind põlgab, on minu vaenlane, olgu see ka minu ligem sugulane. Aga kes tohib sind põlata? Eks sa ole vürsti poeg? Ma armastasin sind, kui sa veel lihtne sõjamees Gabriel olid; tänu pärast pead sa mind nüüd vürsti prouaks tegema. Sest tunnist saadik olen ma sinu kihlatud pruut.»

Selle vastu ei olnud Gabrielil midagi ütelda. Ta surus Agnese tugevasti oma rinnale ja vajutas ta punasele suule lepingu kinnituseks kuuma pitseri.

8

TERAVA SILMAGA SAKS.

Hommikune suur sündmus maha arvata läks see päev rändajatel ilma tähtsamate juhtumisteta mööda. Nad rändasid väsimatult — Agnese eilne nõrkus oli kui käega ära võetud — edasi, kuid mitte otsekohe loode poole, kus Tallinn seisis, vaid enam põhja poole, ja nimelt kolme põhjuse pärast. Esimene põhjus, mida nad teineteisele teada ei andnud, oli see, et nüüd enam kummalgi suurt ruttu ei olnud Tallinna jõuda; vaevaline teekond oli mõlemate meelest nii armsaks saanud, et nad teed heameelega kolmekordseks oleksid pikendanud, kui nad aga sarnast pikendust kuidagi arusaadaval viisil oleksid vabandada mõistnud. Teiseks teadis Gabriel, et Kose Uuemõisas teine salk mõisamehi seisis ja maakoha kuni Tallinna piirini kardetavaks tegi; Gabrielil ei olnud aga nüüd kõige vähemat himu mõisameestega teist korda kokku puutuda. Kolmandaks oli Agnese meeles korraga soov tekkinud Gabrieli lapsepõlve kodupaika Jägala jõe ääres näha saada; et see ka Gabrieli salasoov oli, siis heitis ta kohe nõusse.

Kiviloost saadik, kust nad sel päeval pärast lõunat kaugelt mööda läksid, oli maakoht kõigi teede ja radadega Gabrielile lapsepõlvest tuntud

ja äratas tema hinges pea rõõmsaid, pea kurbi mälestusi. Üldse oli teekond sel päeval rändajate meelest veel lõbusam kui eile. Küll pidid nad vaevaga mitmest padrikust, soost ja liivanõmmest läbi tungima, aga selle-eest paistis ka päike nii armsasti, linnud laulsid nii rõõmsasti ja kõigepealt purskas rändajate südametes nii elav, värske rõõmuallikas, et nad teeraskusi sugugi tähele ei pannud. Oli mõni padrik liig tihe, mõni soo liig pehme või oja liig sügav, siis laskis Agnes ennast hea meelega Gabrielil kätele võtta ja maksis talle oma magusa suuga niisugust vaevapalka, mida noormees ühegi kulla ega hõbeda vastu ei oleks vahetanud. Paaril korral puutusid neile eemalt inimesed silma, aga nad hoidusid nende eest hoolega kõrvale, vähem kartuse kui kentsaka ķadeduse pärast oma noort õnne võõra silmale ilmutada. Imelik jõud oli Agnese õrnadesse liikmetesse asunud. Ta ei kaevanud kordagi tüdimuse üle, ei läbenud pikemaid puhkamise aegugi pidada, ta astumine oli kerge, lennu sarnane, ta hääl värske ja vaim erk. Pakkus Gabriel talle käsivart toetuseks, siis võttis ta selle küll vastu, surus end silmapilguks seltsilise külge, pani pea otsekui väsinult ta õlale ja lippas siis vallatult naerdes jälle tüki maad ette.

Õhtuks jõudsid nad selle koha ligidale, kus Soodla jõgi Jägala jõega ühineb. Paksus rägastikus jäid nad öömajale. Gabriel ehitas okstest ja lehtedest hurtsiku Agnesele peavarjuks, valmistas talle samblast pehme aseme ja soovis head und. Ta ise heitis jälle lausa taeva all puhkama.

Agnes uinus seekord varsti, aga ta uni oli rahutu. Raske ahastav unenägu vaevas teda. Ta

nägi Gabrieli suure karuga mängivat. Karu oli esiotsa heas tujus, mahe ja meelitav. Äkisti sai ta aga vihaseks, tõstis käpa, lõi mänguseltsilise maha ja siis nägi Agnes Gabrieli suures, sügavas vereloigus ujuvat.

«Gabriel!» karjatas Agnes hirmsas ahastuses ja ärkas unest.

«Mis viga?» kostis Gabrieli rahulik hääl.

Äkiline rõõmuvool tungis Agnesele pähe. Ta tõusis üles ja tõttas hurtsikust välja. Gabriel lamas poolistukile puu najal. Kahinat kuuldes ja Agnest enese ees nähes kargas ta kohe püsti ja küsis murelikult: «Mis sul on, Agnes?»

Agnes lõi käed sõnalausumata seltsilise ümber ja surus teda ägedasti enese vastu. Siis alles kogeles ta sügavas ärevuses: «Ma nägin kurja und. Ma arvasin sind surnuks.»

«Kas see sind siis nii väga ehmatas, laps?» ütles Gabriel heas tujus ja silitas käega neiu juukseid.

«Gabriel!» sosistas Agnes kogu kehast värisedes. «Ära sellega naljata! Hoia ennast! Mõtle, sinu elu on minu elu, sinu surm on minu surm.»

Nende sõnadega kiskus ta enese äkisti Gabrielist lahti ja läks hurtsikusse tagasi.

Käidud tee ja viimased rahutud ööd said viimaks ka Gabrieli raudsest kehast võitu. Koidu ajal vajusid ta silmad kinni, ta jäi kui surnu magama.

Päike oli juba keskhommikusse jõudnud, Agnes ammugi üles tõusnud, aga Gabriel magas ikka veel rasket und. Agnes ei raatsinud teda äratada; ta istus vagusalt magaja peatsis ja silmitses mõttes ta pruuniks põlenud nägu. Selle näo jooned

olid kui tõmmukast marmorist välja raiutud, otsaesine kõrge ja lai, kulmud uhkesti võlvitud, nina kõrge seljaga ja sirge; avaldas näo ülemine pool mehist julgust ja mõistust, siis tunnistas peenike suu ja ümmargune lõug õrna meelt ja südamepehmust — loomuomaduste kokkujuhtumine, mis naisterahvastele kõige enam meeldib. Agnese rind paisus rõõmust ja uhkusest.

«Iialgi ei ole ma ilusamat meest näinud ja nüüd on see mees minu, minu!» hõiskas hääl ta südames. «Kui ta teaks, kui kuumalt ma teda armastan! Kui ta teaks, missuguse rõõmuga ma tema peatsis valvan ja nõnda igavesti tema üle valvata tahaksin! Ja tema võis mõtelda, et mina teda tema seisuse pärast põlgan! . . . Oh, tädi Barbara, ma saan sinust nüüd alles õieti aru ja usun, et sa täiesti õnnelik oled, sest mis asi võiks ilmas parem olla kui igapäevane elu armsa mehe kõrval? Oleksin mina kuninga tütar ja suure riigi pärija, ma annaksin kõik ära ja elaksin saunahurtsikus, kui tema mind sinna kutsuks . . . Üks ime on minuga sündinud; mu meelest on kõik ära kustutatud, mis temasse ei puutu; uinudes ja valvates seisab ta ühtepuhku mu silma ees. Mis oleks minust ilma temata saanud, kuidas oleksin ma seda hirmsat õnnetust kannatanud, mis mul nüüd vaevalt meeles seisab? Mu vaene isa, kus sa nüüd oled? . . . Kui rahulikult ta uinub! Kas ta peaks ka und nägema, mind unes nägema? Ma usun küll. Kuidas võiks see teisiti olla? Ta armastab ju mind, ta armastab mind! Kui õnnelikuks see mõte mind teeb! Mul on, nagu kuuleksin ma inglite laulu ja näeksin taevast lahti olevat . . . Teen ma pattu, et taevalist õnne maapealse õnnega kokku

sean? Anna andeks, armas jumal, kui ma praegu midagi teist õnne kõrgemaks pidada ei suuda, kui seda, mis mul käes on!»

Pisarad tumestasid Agnese silmi. Ta langes põlvili ja kuum palve, uskliku, õrna, õnnest ja ühtlasi õnne kadumise ahastusest väriseva südame palve kerkis ta huultelt sinise taeva poole . . .

Lõuna ajal võtsid Gabriel ja Agnes Jägala jõe kõrgel kaldal lõunat ja olid ühtlasi nii magusasti juttu puhumas, et nad salka ratsamehi, kes liivasel pinnal ja põõsaste varjul peaaegu kuulmatult lähenesid, varemalt tähele ei pannud, kui ärapeitmine juba võimatu oli. Neid oli nähtud ja ratsanikud kihutasid otsekohe nende poole.

«Oh jumal, minu unenägu!» karjatas Agnes kohkudes.

«Kui see Siimu salk peaks olema, siis peame oma elu kallilt müüa katsuma,» ütles Gabriel üles karates. «Kus mu silmad ja kõrvad olid? Nüüd ei maksa enam põgeneda. Vahest jätavad nad meid puutumata. Ma ei näe Siimu nende hulgas.»

«Ära neid asjata ärrita!» palus Agnes.

«Jumal hoidku!» naeratas Gabriel. «Kui vastane minust kangem on, siis olen ma vagasem kui lammas. Omalt poolt palun ma: ole kaval ja külma verega! Ma arvan, need ei ole muud kui põgenevad või riisuvad talupojad. Meie peame huntidega ulguma: mina olen muidugi nendesugune ja sina — kas tahad nüüd natukeseks ajaks minu vend Jüts olla?»

«Hea meelega.»

«Kena.»

Gabriel astus tulijatele paar sammu vastu. Neid oli kümme ratsameest, kõik väga kirjus,

kentsakalt kokkulapitud riides ja mitmesugu sõjariistadega ehitud; mõnel oli üks või kaks prii hobust oheliku otsas.

«Tere, külamees!» hüüdis esimene ratsanik selges eesti keeles ja kargas kohe hobuse seljast maha, mispeale kõik teised sedasama tegid. «Oleme parajaks ajaks siia juhtunud: teil on laud kaetud, meil kõhud tühjad.»

«Võtke heaks, kui aga toit maitseb,» ütles Gabriel.

«Küll ta maitseb, anna aga siia. Kelle see kena junkur on?»

«See ei ole junkur, see on minu vend Jüri.»

«Kes sa siis ise oled?»

«Kalamees siit lähedalt. Aga kes teie olete?»

«Ära n'a palju päri, külamees, anna parem süüa,» ütles ratsameeste esinik upsakalt ja kippus sedamaid toidukraami kallale, mida Agnes vaheajal oli kimbust välja võtnud ja rohu peale ladunud.

Meeste nälg oli suur, terve sink ja leib oli lühikese ajaga nende lõualuude vahele kadunud. Lahkeid vastuvõtjaid ei pannud nad peaaegu tähelegi. Mõnest sõnast, mis nad isekeskis vahetasid, märkas Gabriel, et nad suurema salga liikmed olid, kes hiljuti Virumaal riisumas käinud, ja et nende ninamehe nimi oli Andres. Üks neist näis näo vormi ja kange keelemurde pärast võõramaa mees olevat. See piilus tüki aega kahtlaselt Agnese otsa ja tegi temaga siis saksa keeles juttu. Aga Agnes raputas pead ja vastas kõige laiemas maakeeles: «Ei mõista.»

Sakslane piilus ja piilus — ja korraga pahva-

tas ta naerdes välja: «Sinu ei oleb poiss, sinu oleb ilus tidruk! Minu tunneb see.»

Agnes kahvatas ja püüdis vägisi naeratada. Mehed naersid, hakkasid «Jürit» teravamalt silmitsema ja tooreid ettepanekuid tegema, kuidas õiget aru kätte saada.

«See oleb kerge aru saama,» ütles sakslane; ta nihkus Agnesele ligemale, sirutas katsudes käe välja, aga enne kui ta soovitud sihile jõudis, sasis tugev käsi ta kraest kinni ja virutas ilma suurema ägeduseta paar sammu tagasi.

«Jäta poiss rahule,» ütles Gabriel rahulikult. «Ma ei salli, et temasse puututakse.»

Agnes oli üles karanud ja värisedes Gabrieli selja taha astunud.

«Ära vihasta, Gabriel!» palus ta sosistades.

Gabriel jäi rahuga istuma; ainus muudatus, mis tema näost näha, oli see, et ta ninasõõrmed veidi tuksusid.

«Sa oled väga julge, kalamees,» ütles Andres ilma vihata. «Kas tead ka, et meie sinuga viis imet võime teha?»

«Minuga tehke mis tahate, aga jätke poiss rahule,» kostis Gabriel.

«See ei oleb poiss!» hüüdis sakslane, kes ennast vaheajal maast üles oli koristanud ja Agnesele uuesti läheneda püüdis. Nüüd tõusis ka Gabriel püsti.

«Tagasi!» ütles ta nii ähvardavalt, et sakslane kohmetult sammu taganes. «Mehed, kas see on teie tänu, et teile süüa andsin, teid kui sõpru vastu võtsin? Ma arvasin sellega oma kohut täitvat, sest ma näen, et teie eestlased olete nagu

minagi. Oli see vahest kuritegu, et meid selle eest nuhelda tahate?»

«Sinu külge ei ole keegi puutunud,» ütles Andres karedalt, aga ikka veel ilma vihata. «Sina ise oled käe meie seltsilise vastu üles tõstnud.»

«Kes minu venda puutub, see puutub minusse. Mõtle ise, kui sul noorem vend on ja keegi saks tuleb tema kallal käperdama, kas sa seda salliksid?»

See oli osav kõnekäänd. Meeste seast kuuldi hääli, mis Gabrielile õigust andsid.

«Sa räägid nagu kirikhärra kantslis,» ütles Andres pehmemalt, «aga kas sa meid ei peta? Minu meelest võiks see seal niisama hästi poiss kui tüdruk olla, aga saks on kavalam; tema on kõik maailma läbi käinud ja kuuleb, kuidas rohi kasvab. Kui tema ütleb: poiss on tüdruk, siis on ta tüdruk.»

«Mina annab oma pea, poiss oleb tidruk,» kinnitas sakslane elavalt.

«Olgu ta poiss või tüdruk, ta seisab minu kaitse all,» ütles Gabriel kärsituks minnes, sest ta märkas, et meeste silmad kentsakalt põlema hakkasid.

«Ohoo, vennike, seal on vaks vahet,» naeris Andres. «Ära tühja punni, jäta tüdruk meie kätte, siis võid ise rahuga oma kodarad koristada.»

Gabriel kogus oma viimse kannatuse kokku.

«Ärge tehke kurja, suguvennad!» ütles ta peaaegu paluvalt. «Kas meie võõraste poolt veel küllalt kurja ei ole näinud? Mõtelge, et kõik ühe rahva lapsed, ühe valitsuse alamad oleme; teie ei ole ju mitte vaenlaste maal, kus kõik kurjused lubatud on.»

«Sõjas on see ükspuhas, oma maa või võõras maa.»

«Teil on ometigi ülemad, kes ülekohut ei salli; ma hoiatan teid, ärge kutsuge õnnetust eneste kaela!»

«Küll me oma ülemaid tunneme. Mis seal palju loriseda? Saks, võta poiss kinni ja vaata, mis elukas ta on.»

Agnes karjatas. Sakslane oli selja tagant äkisti ta kübara peast tõmmanud ja sõlme seotud juuksed paelast lahti kiskunud; nagu kuldne vaip langesid pikad siidpehmed salgud Agnese õlgadele. Meeste suust tuli rõõmsa kohmetuse hüüd. Gabriel lõi saksa rusikahoobiga maha, sasis Agnese käsivarrest kinni ja tõmbas ta mõne sammu tagasi, meeste ringist välja. Selgi puu vastu toetades ootasid nad teineteise kõrval vaenlaste pealetungi. Gabrieli käes välkus mõõk, Agnes hoidis püstoli valmis. Kõik oli nii kähku sündinud, et mehed korraga maast ei märganud tõusta. Andres ja mõned teised kargasid üles ja piirasid Gabrieli ja Agnese igast küljest sisse.

«Tore tüdruk!» kuuldi nende selja tagant hüüdvat. «Ärge sellele viga tehke, Ivo Schenkenberg maksab selle eest head vaevapalka.»

Seda kuuldes hüüdis Gabriel järsku: «Kui Ivo Schenkenberg teie pealik on, siis viige meid tema juurde; ma tunnen teda väga hästi.»

«Ime küll!» pilkas Andres. «Kes ei peaks Ivo Schenkenbergi praegusel ajal mitte tundma? Teine küsimus on, kas tema ka sind tunneb.»

«Ta on minu kasuvend!» hüüdis Gabriel.

«Kuule, külamees,» ütles Andres naerdes, «sa oled meile küllalt ette luisanud, vannu nüüd

heaga alla. Meil on kered täis, me ei viitsi sind tapma hakata.»

Meestel näis tõepoolest vähe himu olevat Gabrieli kallale kippuda. Üksainuke oli tõesti vihane. Sakslane ei suutnud kurja matsu unustada, mis ta Gabrieli käest saanud. Ta oli poolküljeli tõusnud ja sihtis nüüd püstoliga Gabrieli peale. Agnes üksi oli seda tähele pannud. Kaks pauku raksusid korraga. Sakslane keerles kaks korda enese ümber ja jäi siis liikumatult kummuli lamama. Ta oli surnud. Agnese käest kukkus suitsev püstol maha. Neiu kahvatas näost, tuikus ja oleks maha kukkunud, poleks mitte Gabriel kohe kätt ta ümber pannud.

«Agnes!» kisendas Gabriel meeletult.

«Jumalaga, Gabriel!» sosistas Agnes, kuna hale naeratus ta kahvatu näo üle libises. Siis kadus ta teadvus. Gabriel pani elutu keha õrnalt maha ja langes hädaohtu unustades tema kõrvale põlvili. Agnese pahema õla kohalt sirises veri läbi riide. Saksa kuul, mis Gabrieli pidi tabama, oli eksiteel sealt sisse tunginud. Viibimata harutas Gabriel mõõga otsaga Agnese kuue ja särgi lahti, lõikas tinakuuli, mis õlakondi peale põrgates lömaks oli läinud, haava seest välja ja sidus haava särgi tükiga kinni. Kohmetult seisid mehed ümberringi. Nad aimasid rasket õnnetust, tundsid kentsakat kaastundmust sõjast toorestatud südametes ärkavat. Gabrieli hingevalu oli ju nii silmapaistev, haavatud tütarlapse lumivalge nägu nii ütlemata kena . . . Kui sakslasest aru oli kätte saadud, et ta kahtlemata surnud oli, ei hoolinud temast enam keegi.

«Tooge mulle jõest külma vett!» käskis Gabriel.

Mis imelik sundus oli nendes sõnades, et nad tõrkumatult käsutäitmist leidsid? Kaks meest jooksid kohe alla jõe äärde ja tulid varsti kübaratega vett kandes tagasi. Gabriel piserdas vett Agnese näole, kastis ta rinda ja käsi. Lühikese aja pärast tõusis kerge puna neiu palge, ta õhkas sügavasti ja lõi silmad lahti.

«Ta elab! Ta elab!» hõiskas Gabriel; ta hääl lõppes täiesti ja muutus nuuksumiseks; ta kummardas Agnese terve käe üle ja niisutas seda oma pisaratega.

«Pagana võrukael!» ümises Andres pead ära pöörates. Meeste seast kostis segane ümin.

«Gabriel!» sosistasid Agnese kahvatunud huuled.

«Siin!» vastas Gabriel.

«Hoia ennast, ta sihib püstoliga sinu peale.»

«Küll ma talle näitan.»

«Kas sa ei ole haavatud?»

«Ei ole.»

«Jumal tänatud!» õhkas Agnes ja äkiline rõõmuhelk läikis ta silmis. «Ma ei tea, mis mul on, mu pea on nii segane.»

«Kas sul valu on?»

«Valu? Jah, mu õlg pakitseb, keha on tuim. Kas ma kukkusin?»

«Jah, sa kukkusid raskesti.»

«See oli minu enese edevus. Aga mis mehed need on?»

Agnese silmist paistis äkiline ahastus.

«Ole rahul, need on head sõbrad.»

Gabriel ei ütelnud seda mitte uisapäisa; üks

pilk meeste peale oli talle selgust andnud, et need nüüd tõesti head sõbrad olid.

Agnese silmad vajusid kinni, uimastus — seekord headtegev, kosutav uimastus — tuli uuesti ta peale. Gabriel valmistas talle kimbust riietest pehme peaaluse ja laotas oma kuue ta üle. Siis pöördus ta meeste poole:

«Kas tahate kerge vaevaga hulga raha teenida?»

«Miks me raha ei peaks tahtma?» kostis Andres venitades. «Aga mis asjamees sina siis õieti oled, et meile korraga raha pakud? Esiti olid kalamees, siis tuli ülekuue alt sõjamees välja, nüüd oled rahameheks saanud.»

«Ükspuhas, kes mina olen. Ma ei palu teid enese pärast. Peaasi on, et see õnnetu laps päästetud saaks. Tema isa on päratu rikas, ta võib teile heategu kuhjaga ära tasuda. Kas tahate käeraha? Võtke kõik, mis mul kaasas on.»

Gabriel pistis käe põue, võttis kotikese välja, puistas selle seest hulga kuldraha peo peale ja jagas meestele, kes end suuremat paluda ei lasknud.

«Ja nüüd vastake minu küsimuste peale. On Ivo Schenkenberg, rahataguja poeg Tallinnast, tõesti teie pealik?»

«Muidugi on,» kostis Andres uhkusega.

«Kus kohal ta seisab?»

«Laager on jõe ääres, umbes kaks penikoormat siit allapoole.»

Gabriel suutis vaevalt oma liigutust varjata; nimetatud koht pidi ju umbes tema lapsepõlvine kodupaik olema.

«Kui palju seal mehi on?»

«Tükki nelisada.»

«Kes need on?»

«Tohoo, kust sa õige tuled, et sa Ivo Schenkenbergi mehi veel ei tunne?»

«Meie oleme kaugelt lõuna poolt. Ma ei ole oma kasuvenda Ivot mitmel aastal näinud ega võinud hingest aimata, et temast sõjapealik on saanud. Kuidas see juhtus?»

«Seda teab iga laps. Tallinna oli suur hulk nälginud ja peavarjuta talupoegi kogunenud. Linnasaksad ei täinud neid muidu toita, andsid neile sõjariistad kätte, seadsid Ivo Schenkenbergi nende pealikuks ja saatsid nad venelaste vastu sõdima. Nüüd on Schenkenbergi salk üle ilma kuulus ja venelased kardavad neid enam kui põrgulisi. Viimati käisime riisudes ja põletades poole Viru- ja Järvamaad läbi; sealsed vene käsualused ei õnnista meie mälestust!»

«Siis sõdisite — eestlased eestlaste vastu?»

«Kes sõja ajal selle peale vaatab? Meie võtsime, kust saime, ja kuhjasime teinepool raja, Jägala jõe ääres ilmatu hulga saaki kokku, nii et veoloomadest puudus kätte tuli. Pealik saatis meid eile siit ümberkaudu hobuseid otsima. Meie leidsime mõned ja sõidame nendega nüüd laagrisse tagasi.»

«Hea küll, siis võtke meid kaasa ja aidake minu haavatud seltsilist kanda.»

Andres sügas kõrvatagust ja ütles venitades: «See on küll kerge ütelda, aga kes vastutab tapetud saksa eest? Ivo Schenkenberg on äkilise vihaga.»

«Mina vastutan kõige eest,» kinnitas Gabriel elavalt. «Sakslane on ainult teenitud nuhtluse

kätte saanud. Ivo on minu kasuvend ja tunneb ka minu seltsilist; uskuge mind, ta saab teda suure auga vastu võtma.»

Andres raputas küll umbusklikult pead, aga peotäis kulda ja Gabrieli tõsine, julge olek mõjusid niipalju tema peale, et ta kauemini vastu ei tõrkunud. Meeste abil valmistas Gabriel puuokstest ja lehtedest kanderaami, tõstis Agnese, kes uimastusest toibudes ja Gabrieli enese juures nähes vagusalt kõik enesega teha laskis, raami peale ja palus mehi enesele kandmise juures kordamööda abiks; teised kargasid hobuste selga ja rong liikus talupoegade laagri poole.

9

KASUVENNAD.

Schenkenbergi laager seisis Jägala jõe läänepoolsel kaldal, sel kohal, kus Viru- ja Järvamaalt tulevad teeharud, praegune Narva ja Piibe maantee, kokku jooksevad. Laagri üldine pilt oli ütlematа kirju. Mitmetaoliste ja mitmekarvaliste telkide vahel sõelus ning käratses hulk mehi, kes oma välispidise kuju poolest enam röövlite kui korrapäraste sõjameeste moodi olid. Mõned olid veel endises eesti talupoja riides, teised rootsi ja vene sõjameeste mundris, kolmandad kandsid mitmete rahvaste ja seisuste käest kokku riisutud ja selga lapitud hilpusid. Mõne kuu ajaga oli see «nälginud talupoegade kari», mis seni Tallinna sakstele ristiks kaelas olnud, kuulsaks väesalgaks muutunud ja sakslase Ivo Schenkenbergi osava

juhatuse all otse imetegusid teinud, üksikuid venelaste salkasid võitnud, kaugele Virumaa südamesse tunginud, lugemata hulga mõisaid ning külasid paljaks riisunud ja põletanud. Suured kraami-lasud, loomade karjad ja hulk sõjavange andsid tunnistust, et nad ka sel korral sõjakäigult vene käsu all seisvate suguvendade juurest tühja käega tagasi ei tulnud. Riisumise pärast ei või neid laita; nad ei olnud teistest väehulkadest paremad ega pahemad, sest sel ajal pidi sõda ise sõjavägesid toitma, neile rikkust ja kõike elulõbu muretsema; sõjamehe kohus oli — vaenlasele võimalikult kahju teha. Et vaenlaste nime all oma sugurahvas vahest kõige suuremat kahju sai, sellest hooliti kuueteistkümnendal aastasajal veel pisut vähem kui seda meie ajal tehakse.

Olid talupojad esiti selle üle nurisenud, et saksa kodaniku poeg nende üle pealikuks seati, siis olid nad sellesama pealikuga nüüd täiesti rahul. Ivo Schenkenberg oli vapper ja osav sõjamees, täis kavalust ning kelmust, näost inetu, aga tugev kui karu, omade vastu parajal kohal lahke ja vali, vaenlaste vastu püsti kurat ise. Venelased kartsid teda rohkem kui mõnd rootsi kindralit. Teda nimetati «Eestimaa Hannibaliks», sest et ta ilma kartuseta oma väikese salgaga vaenlaste maa sisse tungis nagu vanal ajal suur kartaagolane Hannibal vägevasse Rooma riiki oli tunginud. Ühtlasi oli Ivo ka sellepoolest Hannibali sarnane, et ta ühest silmast pime oli.

Ivo Schenkenbergi telk — endine vene vürsti omandus — oli ütlemata tore, kulla, hõbeda ja pärlitega välja õmmeldud, seestpoolt maapind

kallite nahkadega, telgi seinad kirju iluriidega kaetud. Telgil oli kaks paksu vaheriidega üksteisest lahutatud osa. Eespool istus parajasti Ivo ise oma venna Christophi ja kolme nägusa tütarlapsega joogilauas — sest Ivo oli suur õrnema soo austaja, kellele toit ega jook ilma naisterahva seltsita ei maitsenud —, kui Andres kummardades sisse astus.

«Noh, kas hobuseid leidsid?» hüüdis Ivo talle vastu.

«Viisteistkümmend hobust,» vastas Andres keha sirgeks ajades.

«Kust?»

«Hanijõelt.»

«Kas hinda küsiti?»

«Mis hinnast küsida, kui muidu saab,» irvitas Andres.

«Andres!» ütles Ivo kulmu kortsutades, «pea meeles, et nüüd jälle kodumaal oleme, kus riisumine keelatud on.»

«Ega meie riisunud. Võtsime kust saime, ega võinud parata, kui keegi hinda küsima ei tulnud.»

«Hea küll. Säh, joo.»

Andres jõi pakutud peekri ühe joonega tühjaks, tänas ja ütles siis silmi maha lüües: «Üks paha asi on mul veel teada anda.»

«Räägi.»

«Sakslane Düftler sai surma.»

«Düftler surnud? Kahju, see oli hea nuuskija. Kuidas ta suri?»

«Tema langes tütarlapse käe läbi.»

Tüdrukud laua ääres puhkesid naerma.

«Õnnelind!» ütles ka Ivo naeratades. «Aga kuidas see juhtus?»

«Düftler kippus püstoliga tüdruku kallale, aga tüdruk oli nobedam ja paugutas tema enne maha.»

«Haha, nii lolliks ei oleks ma Düftleri arvanud, et ta püstoliga tüdruku kallale kipub,» naeris Ivo. «Mis tüdruk see oli?»

«Eks tüdruk ole ikka tüdruk, aga see sõge oli poisi riides.»

Tüdrukud laua ääres ähvardasid naeru pärast katkeda. Andres oma lolli jutuga oli nende meelest ütlemata naljakas. Nad ei aimanud, et Andres neist kavalam oli ja ennast lolliks tegi, et Ivo tuju parandada. Tema tahtmine läks korda. Ivo naeris:

«Taevas õnnistagu sinu kõneandi, õiglane Andres! Kui edaspidi ühe asja üle kähku selgust tahan saada, siis küsin esmalt sinult. Noh, pajata edasi, mis sest poisi riides tüdrukust siis pärast sai?»

«Tema sai haavata.»

«Kes teda haavas?»

«Düftler haavas.»

«Veel pärast surma?»

«Ei, enne surma. Nad lasksid korraga. Meie kuulsime üheainsa paugu ja nägime kaks inimest langevat. Düftler oli kohe surnud, aga tüdruk jäi elama. Oleks ta mees olnud, siis oleksime ta muidugi sedamaid ja jalapealt ära kägistanud; et ta aga tüdruk oli, siis tõime ta kõrgema kohtumõistja ette.»

«Väga õige. Kas on ilus tüdruk?»

«Nagu ingel.»

«Too ta siia.»

«Tema on õues kanderaami peal, ei saa üles

tõusta. Tal oli ka seltsiline kaasas, naljakas mees, ütleb enese pealiku kasuvenna Gabrieli olevat.»

«Minu kasuvend Gabriel!» hüüdis Ivo järsku üles karates. «Miks sa, lurjus, mulle seda kohe ei ütelnud?»

Ivo tõttas telgist välja, teised tema kannul. Õues seisis Gabriel hulga vahtide keskel, tema kõrval kanderaami peal Agnes, kena kahvatu pea nähtaval, keha Gabrieli ülikuuega kinni kaetud. Kasuvennad tundsid teineteise kohe ära: vanal vaenul on ikka truum mälestus kui vanal sõprusel. Nende esimene tundmus oli vähemasti Ivo poolt kohe vaenulik.

«Kae, meie tatarlane on jälle elusse tõusnud!» hüüdis ta pilkavalt, kuna ta ainuke silm kahjurõõmust välkus. «Mina arvasin, et sa Venemaal ammugi nälga oled surnud.»

Igal muul ajal oleks Gabriel teravalt vastanud. Nüüdki tõusis veri talle järsku pähe, aga ta sai enese üle võitu ja vastas tasa, peaaegu paluvalt:

«Ivo, sul on õigus pilgata. Sa oled suureks ja vägevaks saanud, kuna mina mööda ilma hulgun. Ma ei tule sind enese pärast tüütama, ma ei taha sinu käest midagi saada, aga ole armuline selle õnnetu lapse vastu, kes raskesti haavatud on ja vististi sureb, kui tema eest õrnasti hoolt ei kanta.»

Oli see nüüd alandlik palumise hääl, mida Ivo Gabrieli suust esimest korda eluajal kuulis, või pilk Agnese kena, kahvatu näo peale, mis Ivo kõva südant liigutas, aga ta ütles palju pehmemalt: «Kes see ilus laps siis on?»

«Ma ei tahaks seda mitte kõikide kuuldes öelda,» kostis Gabriel tasakesi.

«Siis lähme telki.»

«Ma ei või haige juurest ära minna, enne kui tean, et ta hästi hoitud on.»

«Tõstke tüdruk üles ja pange minu telgis sängi!» käskis Ivo.

«Sinu telgis?» kogeles Gabriel kurja aimates.

«Mis siis?» ütles Ivo karedalt. «Mul ei ole siin laatsaretti haigete tarbeks. Kui ma tüdruku, kes minu mehe ära tappis, oma telki võtan, siis tähendab see minu poolt suurt heldust.»

Gabriel vaatas küsivalt Agnese peale, kes vähe arusaadavalt pead noogutas. Sõnalausumata sasis Gabriel kanderaami otsast kinni. Kui Agnes telgi tagumises jaos pehmele voodile oli pandud, käskis Ivo kõiki välja minna ja jäi eesruumis Gabrieliga nelja silma all kõnelema. Gabriel jutustas lühidalt, mis temale ja tema seltsilisele sestsaadik juhtunud, kui venelased mõisameeste laagri kallale kippusid. Need juhtumised, mis tema enese meelest kõige tähtsamad olid, jättis ta muidugi nimetamata.

Ivo kuulas terava tähelepanuga, mõtles silmapilgu ja ütles siis sosistades: «Sina oled rüütlipreili kullake?»

Gabrieli silm välkus, aga ta kostis jääkülmalt: «Sinu nali on nüri, Ivo Schenkenberg.»

«Mul on üksainuke silm, aga see on terav,» irvitas Ivo. «Mis sa tühja põikled? Oleme ju vanad sõbrad ja kasuvennad, kellede vahel saladusi ei tohi olla. On sul nii suur hirm vana Mönnikhuseni valjuse pärast? Ära karda, et mina äraandjaks saan, ehk see küll mulle suurt valu ei teeks, kui sind võllas kõlkumas näeksin.»

«Ma olen ju sinu käes, sa võid mind ise võl-

lasse kõlkuma panna, kui see sulle nalja teeb,» andis Gabriel vastu tahtmist kibedalt vastu. «See oleks paras lepitus nende lugemata kõrvalopsude eest, mis sa minu käest oled saanud.»

«Väga hea, et mulle kõrvalopsusid meelde tuletad,» urises Ivo veidi punastades. «See annab asjale tõsisema näo. Mul on suur himu sind jalgupidi üles tõmmata lasta, nagu sinu vanaisaga tehti.»

«Ivo!»

Nagu tume möirgamine tuli hääl Gabrieli rinnust. Vähe puudus, siis oleksid Ivo lapsepõlvised mälestused kõrvalopsude asjus uut kinnitust leidnud. Julge sõjamees oli kohmetult sammu taganenud ja käe mõõga külge pannud.

«Ma näen, et sa kardetav inimene oled,» ütles ta veidi kõikuva häälega.

«Gabriel!» kõlas vaheriide tagant pehme paluv hääl, mis Gabrieli kõigest kehast värisema pani. Ta märkas, et äkilises vihas liig kaugele oli läinud. Ümberpööramine oli raske, aga Gabriel sai enesest võitu.

«Ära pahanda, Ivo,» ütles ta vagusalt. «Meie oleme ju koos üles kasvanud, mispärast peaksime meie teineteist siis igavesti torkima ja kiusama? Mina ei ole sinu ega su venna vastu iialgi viha kandnud; kui äkilise meelega vahel eksisin, siis olen selle eest küllalt kannatanud. Mis asi keelab meid ära leppida ja edaspidi head sõprust pidada? Mõtle, sa oled minust õnnelikum ja praegu palju kangem; õnnelikkude ja kangete kohus on armu ja heldust näidata.»

«Ma tean ise paremini, mis mu kohus on,» urises Ivo. «Pole sul vaja mind õpetada. Minu

esimene kohus on kardetavat kelmi kahjutuks teha. Sina oled vene hulguse poeg ja putkasid minu isa majast otsekohe Venemaale. Kes ütleb mulle, et sa nüüd vene salakuulaja ei ole?»

«Ei, Ivo, mina ei ole salakuulaja,» ütles Gabriel kurva tõsidusega.

«See juhtus vist üsna kogemata, et venelased Kuimetsa kallale kippusid, kui sina parajasti seal olid?»

«Mina tulin hoopis teisest küljest, ma ei võinud Paide venelaste nõust midagi teada.»

«Väga imelik kokkujuhtumine!» pilkas Ivo. «Mis sul siis Kuimetsas otsimist oli?»

«Ei midagi. Ma läksin laagrist mööda ja mõisameeste pealik ise kutsus mind sisse.»

«Kust sa tulid ja kuhu sa läksid?»

«Ma tulin Võnnust ja läksin Tallinna poole.»

«Mis sa Võnnus tegid?»

«Ma olin vene sõjamees.»

«Jälle kentsakas kokkujuhtumine,» irvitas Ivo. «Vene sõjamees satub Võnnust kogemata mõisameeste laagrisse ja mõisameeste pealik ise kutsub teda sisse. See on nii selge, et usu vägisi!»

«Ma ütlesin sulle, et ma Tallinna poole teel olin.»

«Mis sa Tallinnast tahtsid?»

«Ma otsin oma isa taga.»

«Sinu isa on vist Tallinna esimene bürgermeister?»

«Minu isa elab Rootsimaal.»

«Väga tõenäolik, kui mitte kogemata nälg või võllas tema kalleid päevi ei ole lühendanud . . . Tasa, tasa, jäta oma vemmal rahule. See kena aeg, mil meie teineteist rusikate ja kaigastega

kallistasime, on paraku mööda läinud. Nüüd räägime teist juttu.»

Ivo lõi telgi eesriide lahti, käskis kümme meest sisse astuda ja ütles neile Gabrieli peale näidates: «Siduge see inimene kinni ja viige ta minu venna telki.»

Mehed kargasid nagu hundid Gabrieli kallale.

Sel silmapilgul kõlas telgi tagumisest poolest valus, südantlõhestav karjatus. Gabriel kiskus enese meeste käte vahelt lahti, tõttas Agnese voodi ette ja langes siin põlvili. Agnese silmist paistis meeletu ahastus.

«Nad tahavad sind tappa?» karjatas ta valusalt.

«Sest pole viga, aga mis siis tuleb?» hüüdis Gabriel meelt heites.

Kõvad kämblad haarasid uuesti ta kraest ja käsivarrest kinni. Nagu vihane lõukoer kargas Gabriel üles, raputas kinnivõtjad enesest eemale, kiskus mõõga kepi seest välja ja hüüdis välkuvail silmil: «Elusalt ei seo mind keegi. Minu veri tulgu sinu peale, Ivo Schenkenberg!»

«Ära mängi kometit!» ütles Ivo külmalt. «Sinu verd ei himusta keegi, aga sa oled kahtlane inimene, kelle üle peab valvama. Sa jääd vangi, kuni Tallinna jõuame.»

«Ja siis?»

«Siis vaatab kohus järele, kas sul Kuimetsa langemises süüd on. Leiab kohus sind ilmsüüta olevat, siis võid rahuga oma isa otsima minna.»

«Kuulge mind!» hüüdis Agnes äkisti. Ta oli asemel istukile tõusnud, ta silmad põlesid, kahvatanud palgeile ilmus kerge puna; ta oli ütlemata

ilus oma sügavas hingeärrituses. Nagu ära nõiutud vahtis Ivo ta otsa. Telgis vaikis kõik kära.

«Teie teate, et ma Kuimetsa härra Kaspar von Mönnikhuseni tütar olen?» ütles Agnes kindla häälega.

«Ma tean seda,» pomises Ivo.

«Hea küll, mina tunnistan ja vannun, et sel mehel Kuimetsa langemises mingisugust süüd ei ole. Kas usute minu tunnistust?»

«Ma usun, et teie, armuline preili, seda usute, aga kahetsen, et isamaaline kohustus mind ennast umbusklikuks teeb,» kostis Ivo naeratades.

«Teie teotate mind ja minu isa, kui temasse puutute,» hüüdis Agnes ägedasti. «Rüütel Mönnikhusenil on suur võimus, tema peab sellest mehest lugu.»

«Mina ei karda ähvardusi,» ütles Ivo külmalt.

«Andke andeks, ma ei ähvarda, ma palun,» kogeles Agnes, kuna viimane veretilk ta palgelt jälle kadus.

«Ärge alandage ennast, preili von Mönnikhusen,» heitis Gabriel kulmu kortsutades vahele.

«Teie näete ise, armuline preili, kui kangekaelne see inimene on,» ütles Ivo õlgu kehitades. «Ma annan teile oma sõna, preili von Mönnikhusen, et mul janu tema vere järele ei ole. Ma ei taha üht karva tema peas kõveraks teha, kui tema ise mind ja minu mehi vihale ei ärrita. Tema peal seisab raske kahtlus, sellest peab ta ennast Tallinna kohtu ees puhastama.»

«Mina ei karda kohut, aga siduda ei lase ma end mitte,» ütles Gabriel kindlalt.

Agnes uuris ahastusega Ivo nägu; selle raud-

sele otsaesisele oli kirjutatud, et sealtpoolt järeleandmist loota ei olnud.

«Gabriel, üks sõna!» palus Agnes tasakesti. Gabriel kummardas tema üle.

«Mõtle: sinu surm on minu surm,» sosistas Agnes talle kõrva sisse. «Alanda ennast minu pärast!»

«Sa tahad seda?» sosistas Gabriel kurvalt vastu.

Siis ajas ta keha sirgeks, viskas mõõga Ivo jalgade ette ja ütles tumedalt: «Nüüd tee minuga mis tahad!»

Ühe silmapilguga olid ta käed selja taha nööritud. Veel korra sai ta haleda naeratusega Agnese poole pead noogutada, siis tõmbasid mehed ta telgist välja. Agnes langes jõuetult asemele tagasi . . .

Laagri elus sündisid sestsaadik mõned muudatused. Oli Ivo Schenkenberg seni suure kiirusega Tallinna poole tagasi rutanud, siis tegi ta nüüd, nagu sooviks ta Jägala jõe ääres põliselt paigale jääda. Oma telgi ümber keelas ta kõik käratsemise ära ja telki ei lasknud ta kedagi peale targa naisterahva, kes laagris arsti aset täitis ja keda selle kõrval ka pisut nõiamooriks peeti. See vanamoor valvas ööd ja päevad Agnese voodi juures ja tema hoolitsemise ning rohitsemise tõttu paranes haav kiiresti. Kui haige uinus, käis Ivo teda sagedasti vaatamas. Kaua silmitses ta siis Agnese nägu, sosistas vanamooriga seda ja teist ja läks kikivarbail välja, niipea kui haige rahutuse märke avaldama hakkas. Oli Agnes ärkvel, siis tegi vanamoor temaga juttu ja mõistis juttu kavalal viisil ikka Ivo peale käänata,

teda sõnadega taevasse tõstes, temale igast asjast kiitust otsides; küsis aga Agnes Gabrieli järele, siis ei leidnud eideke küllalt sõnu «isamaa äraandjat ja viletsat salakuulajat» laites. Agnes märkas varsti, et vanamoor kiitust ja laitust ette seatud plaani järele välja jagas. See tähelepanek jahutas imeliku kiirusega haige tänutundmust oma hoolitseja vastu, tegi teda kalgiks ja umbusklikuks: ta rõõmustas kuuldes, et Gabriel ikka elus ja terve, ja laskis kõik muud jutud ühest kõrvast sisse, teisest välja.

Kümnendal päeval pärast Agnese haavamist andis vanamoor Ivole teada, haige olla nii kaugele toibunud, et juba üles tahab tõusta. Ivo käskis vanamoori õues oodata ja läks üksipäini haiget vaatama. Agnes oli voodis istukile tõusnud.

«Mis mu vaene reisiseltsiline teeb?» oli ta esimene küsimus.

Ivo kortsutas vähe arusaadavalt kulmu.

«Teie suhtute sellesse inimesesse väga suure osavõtuga?» küsis ta tumeda häälega, neiu valget nägu, milles sügavasse vajunud silmad telgi poolpimeduses peaaegu mustalt läikisid, ahne pilguga silmitsedes.

«Ta on mind surmahädast ja vangipõlvest päästnud,» kostis Agnes vagusalt, «kuidas võiksin ma siis tema suhtes osavõtmatu olla?»

«Temal oli kerge teid venelaste käest päästa, sest tema ise on neid Kuimetsa juhatanud.»

«See on vale!» hüüdis Agnes elavalt.

Ivo kehitas õlgu: «Seda näitab ülekuulamine Tallinnas.»

«Süütut ei või ükski kohus hukka mõista.»

«Kes teab?»

«Kannatage veel, Ivo Schenkenberg!» palus Agnes. «Ärge andke teda kohtu alla, enne kui õiged tunnistajad kohal on. Minu isa üksi võib teda õigusega süüdlaseks ehk süütuks tunnistada. Tema ei kannata iialgi, et inimesele, kes tema ainsa lapse elu on päästnud, ülekohut tehakse.»

«Tunnistajaid Kuimetsast on muidugi vaja, ja see oleks väga soovitav, et rüütel von Mönnikhusen ise tunnistajana äraandja vastu välja astuks,» ütles Ivo mahedasti. «Kuid siis peaksime paraku teid, armuline preili, kuni kohtuasja lõpetuseni vangis pidama.»

«Mispärast?» küsis Agnes kohkudes.

«Teie võiksite oma silmadega iga tunnistajat eksitada, preili von Mönnikhusen.»

«Kuidas nii?»

«Missugune mees suudaks jah ütelda, kui teie ei ütlete? Kas teie oma võimust nii vähe tunnete, kena nõid? Mina nägin teid mõne päeva eest esimest korda eluajal ja olen selle lühikese ajaga teiseks inimeseks muutunud. Tänini arvasin ma oma kallist kasuvenda pahuraks, õelkavalaks, valelikuks inimeseks, aga teie silma vaadates olen ma peaaegu valmis uskuma, et ta inglitest puhtam on.»

Ivo meelitus mõjus kentsakalt Agnese peale; tal oli tundmus, kui oleks kihvtise ussi susin ta kõrvu puutunud; külm värin käis ta kehast läbi, ta südames sosistas salahääl: vaata ette!

«Teie pidasite oma kasuvenda — pahaks inimeseks?» ütles ta aralt.

«Ma ei pidanud teda mitte ainult selleks, vaid ma tundsin teda kui paha inimest,» tõendas Ivo kurblikult. «See on imelik, et teie, armuline

preili, tema eest nii sooja vaimustusega kostate, kuna tema — aga sest ei maksa rääkida.»

«Rääkige!»

«Teie ahastate ja värisete selle kõlvatu elu pärast, kuna tema teie järele veel kordagi ei ole küsinud. Temal ei ole mingit muret, ta priiskab hommikust õhtuni ja ajab rumalat lori.»

«Kuidas võib ta seda teha, kui ta seotud on?» kahtles Agnes.

«Oh, ta palus ja vingus, kuni ma halastuse pärast ta köidikud lahti käskisin päästa. Tänuks rikub ta nüüd minu mehed ära, meelitab neid joomisele ja ässitab minu vastu üles.»

«Gabriel palus ja vingus?» kordas Agnes umbusklikult ja vastu tahtmist libises pilklik naeratus üle ta näo.

«Häda õpetab paluma,» urises Ivo salamahti hambaid kiristades. «Teie ehmataksite, preili von Mönnikhusen, kui ma teile täiesti tunnistaksin, kui alatu, kui nurjatu see inimene on. Ma ei julge seda kõike rääkida.»

«Rääkige peale!»

«Tema näib väga selgesti teadvat, kui palju ta teile tohib loota. Ka tema ootab päästmist teie isa poolt, kuid paraku hoopis teistel põhjustel kui teie, armuline preili.»

«Mis see tähendab?»

«Teie ei usu, kui raske mul on seda seletada, ehk küll asi iseenesest väga lihtne on. See inimene tunneb teie isa vägevat mõju, ja teab ühtlasi, et rüütel Kaspar von Mönnikhusen ennem sureks kui vähemat musta täppi oma perekonna au küljes salliks. Kui nüüd rüütel Mönnikhusen teda enneaegu ei päästa, siis ähvardab see nur-

jatu kohtu ees mõnda asja ilmutada, mis valusasti teie ja teie isa au külge puutuvad.»

«Ma ei saa teie sõnadest aru,» ümises Agnes kogu kehast värisedes.

«Ühe sõnaga: Gabriel kiitleb, et Agnes von Mönnikhusen tema armuke olla.»

Agnese rind tõusis, ta palgeil leekisid kaks tulipunast laiku.

«Teie valetate!» hüüdis ta järsku.

Ivo ainuke silm välkus.

«Teie armastate seda inimest,» urises ta kokku surutud hammaste vahelt.

Agnese näo üle sähvis verevool, mis kohe surmakahvatusele maad andis. Tasase, aga kindla häälega ütles ta: «Jah, ma armastan seda inimest ja miski asi — kas kuulete, Ivo Schenkenberg! — mingi laim ei suuda seda armastust kõigutada.»

«See tähendab: teie usute teda ja arvate mind valelikuks,» kiristas Ivo viha pärast kahvatades. «Teie unustate, et minul valet vaja ei ole; teie unustate, et Gabrieli elu ja — veel mõni muu asi minu käes seisab.»

Agnese meeles tärkas aimus Ivo südame loost, ja ühtlasi sähvis kentsakas mõte ta peast läbi: kui see kuri inimene mind armastab, kas ma ei peaks temaga kometit mängima, kuni Gabriel päästetud on! Juba lähemal silmapilgul lükkas Agnes selle mõtte põlastusega tagasi; tema aus, õiglane loomus ei sallinud madalat kavalust.

«Tema ja minu elu seisab jumala käes,» ütles ta vagusalt.

Ivo läks tuikudes välja. Õues ootavale vanamoorile ütles ta ähvardades: «Ma tegin sinu nõu järele; kui asi raisku läheb, siis hoia oma nahka!»

«Küllap ma tütarlapsi tunnen!» pomises vanamoor vastu ja näitas oma musti hambatüükaid.

Ivo kargas hobuse selga ja kihutas üksipäini laagrist välja. Kui ta hilisel õhtul tagasi tuli, oli hobune vahus ja Ivo nägu nii kohutav, et vastutulijad hirmuga tema eest taganesid. Ta kargas hobuse seljast maha ja sammus oma venna Christophi telgi poole, kus Gabrieli vangis peeti. Telgi ees istus Christoph teiste meestega tule ääres. Ivo kihutas nad sealt minema. Teised läksid sõna lausumata, ainult Christoph jäi seisma, vaatas vennale silma sisse ja ütles pead vangutades: «Mis mõte sul on, Ivo?»

«Pole sinu asi,» purskas Ivo.

«Su nägu ei kuuluta head ette; sa tahad Gabrieliga tüli otsida.»

«Kas sina ka teda armastad?»

«Armastan või mitte, aga õigust ütelda, ta ei ole kõige pahem poiss ja peaasi — ta on tõesti ilmsüüta.»

«Kasi mu silmist,» kärgatas Ivo rusikat tõstes, «muidu võiksin unustada, et sa mu vend oled!»

Christoph, kes venna taltsutamatut viha tundis, taganes õlgu kehitades. Ivo astus telki, mida õues põleva tule kuma vähe valgustas. Gabriel lamas üksipäini telgi nurgas; ta käed ja jalad olid ahelais, mis tasakesi kõlisesid, kui ta pead tulija poole pööras.

«See on ilus, et sa ise vaest vangi vaatama tuled,» hüüdis ta Ivole vastu; «õige võõrustaja kohus on külaliste aega viita.»

«Aeg läheb sul vist igavaks,» urises Ivo hammaste vahelt.

«Ma ei ütle ei,» kostis Gabriel haigutades.

«Ma ei saa aru, mispärast sa siin nii kaua aega viidad. Kõik panevad imeks, miks sa Tallinna poole edasi ei lähe, kraamid on koos, hobused ja vankrid valmis, sõjakäik lõpetatud — mis sa veel ootad?»

«Sa ei läbe kannatada, kuni sind võlla tõmmatakse.»

«Parem on võllas rippuda kui sinu külaline olla. Sinu kasuvennalik hool minu eest läheb liiale. Sa pead mind nagu last mähkmetes ja värised kartes, et ma sinu juurest liig vara ära jookseksin. Arvad sa mind nii tänamatu meelega olevat? Kas sa mind enam ei usu? Sa tead ju vanast saadik, et mina valetamise peale suur meister eì ole. Eks sa mäleta veel: kui lapsepõlves üheskoos mõne koerustüki ära olime teinud ja meie naha kallale kiputi, siis oskasid sina asja ikka nii pöörata, et terve nahaga oleksime pääsenud, poleks mina mitte oma suures rumaluses viimasel otsal ikka kõike üles tunnistanud; meie saime siis parki ja sellepärast sa mind ju kõige enam vihkasid.»

Ivo kuulas tasakesti hambaid kiristades. Ta tundis ennast selle inimese ees, kelle elu ometi tema käes seisis, võimetu olevat. Oh, kui hea meelega oleks ta Gabrieli suust seda palvet ja kiunumist kuulnud, millest ta täna veel Agnesele ette oli luisanud! Selle asemel pidi ta nüüd rahulikku pilkamist kannatama ja tunnistama, et miski asi kangekaelset kasuvenda painutada ei suutnud. Iga sõna Gabrieli suust oli piitsahoop Ivo uhkusele.

«Mis ma pidin ütlema,» kõneles Gabriel ikka veel pool-naljatades, aga juba märksa pehmemal

toonil, «kuidas preili von Mönnikhuseni käsi käib?»

Ivo pigistas hambad kokku ega lausunud sõnagi: külm higi tikkus ta otsaesisele.

Gabriel ütles elavamalt: «Christoph teatas, et haige täna esimest korda jalule olla tõusnud. Sina oled tema eest tõesti isalikult hoolt kandnud ja igapidi õiget rüütlimeelt näidanud. Selle tubli teo eest ütlen sulle kõige soojemat tänu ja annan sulle kõik noorepõlve patud tingimata andeks. Ma suren rõõmuga, kui tean, et minu vaene reisiseltsiline hästi hoitud on.»

«Sa loodad vist, et ma teda sinule hoian?» pilkas Ivo mõrudalt. «Sa oled kergeusklik. Võib olla, et ma seda magusat suutäit iseenesele hoian!»

Ahelad kõlisesid. Gabriel oli järsku istukile tõusnud.

«Mis see tähendab?»

«See tähendab, et Agnes Mönnikhusen tänasest päevast saadik Ivo Schenkenbergi armuke on,« irvitas Ivo.

Gabrieli kohmetus tegi temale piiritult nalja.

«Ära sellega naljata,» ütles Gabriel ärritusest väriseva häälega. «Nii kaugele ei tohi sinugi vägivald minna. See ei ole karjatüdruk, kellele sa nuhtlemata liiga võiksid teha. Rüütel Mönnikhusen on vägev mees, kes kangemat kaela võib murda kui sinu oma. Mölla nii palju kui jaksad, aga ära unusta, et sinu vägivallale piir on seatud.»

«Kes räägib siin vägivallast? Tarvitasid sina vägivalda, kui ta sinuga pakku jooksis? Ometi ei ole sina mitte midagi ja mina olen kuulus sõjapea-

lik, Eestimaa Hannibal! Võid sa silmapilgu kahevahel olla, kuhupoole siin kena Agnese lugupidamine kaalub? Hahaha!»

Silmapilgu oli Gabriel tõesti kahevahel; nagu terav mõõk sähvis kuri mõte ta hingest läbi: oli valu ja õnnetus Agnese meelt seganud, või oli ta tõesti — ei, see ei võinud olla: see oli täiesti võimatu. Agnes truudusetu, Agnes — Ivo Schenkenbergi armuke? Naeruväärt! Gabriel pahandas iseenese peale. Kuidas võis nii inetu kahtlus ühe silmapilgugi tema mõttes aset leida? Kas ta Ivot kui õelat valetajat veel küllalt ei tundnud? Ivo tahtis teda ainult piinata — see oli käega katsuda. Gabriel oli nüüd sessamas hingelises olekus nagu Agnes hommikul, kuid kahju, Gabrielil oli veel vähem kavalust, veel vähem kannatust.

«Sa valetad, Ivo,» ütles ta rahuliku põlgusega.

Oleks ta vähemalt tigedaks saanud, äkilist viha avaldanud! Tema rahulik põlgav hääl sütitas Ivo kahjurõõmust veidi suigutatud viha uuesti põlema.

«Valitse oma keelt!» kähistas ta hambaid kiristades.

«Veel üks sõna seletuseks, siis jään vait,» ütles Gabriel külmalt. «Mulle näib, nagu oleksid sina sestsaadik, kui mina ennast tõrkumata siduda lasksin, minust vale arvamise pähe võtnud. Sa arvad vahest, et mina sind kardan. See on eksitus. Ma ei kartnud sind sel korral ega karda sind praegugi. Ma tean, et sa minuga kõik imed ära võid teha; sa võid mu keele suust lõigata, mu silmad välja torgata, võid mind elusalt keeta ja

küpsetada, aga iialgi ära looda, et mina sind enese pärast paluma hakkan või — sinu sõnadesse usun. Nii, nüüd on meie vahe selge ja minu südame pealt koorem ära veeretatud, mis mind kogu selle aja rõhus.»

Ivo käsi sasis kramplikult pistnoa peast kinni, mis tal vöö vahel oli.

«Sa ise ärritad mind?» tuli hääl korinal ta rinnust.

«Ahaa, sul oli vist juba siia tulles nõu mind ära veristada? Seda parem, siis pole mul võllaga enam vaevlemist; ega ma sinu nõndanimetatud kohtunikkude käest eluga ikka ei pääseks. Üks palve on mul veel: Agnes von Mönnikhusen vii ilusti ta isa kätte; sa võid julge olla, et hea jootraha saad. Paremat ära looda mitte! Agnes mõistab ausa mehe ja — Ivo Schenkenbergi vahel vahet teha. Ma ei tea, kui suurt lugu ta sinust peab, aga seda ma tean, et tema lugupidamine sinu kohta minu surma läbi mitte ei tõuse. Sa võid tema ees minu peale valetada et suu vahutab, nagu sa ka vist juba teinud oled —»

Ivo kummardas äkisti ja tõukas noa kõigest jõust Gabrieli rindu. Gabriel oli poolpüsti karanud, lühike rögin tuli ta rinnust — siis kukkus ta vaikselt selili maha. Ivo jäi natukeseks ajaks liikumatult seisma, lõi siis käega, pühkis noa tera kuue hõlmaga verest puhtaks, astus telgist välja, hüüdis mehi ja ütles neile lühidalt: «Koristage see raibe ära ja visake jõkke!»

«Ivo, Ivo, mis sa nüüd tegid?» hüüdis Christoph pärani silmil venna otsa vahtides.

«Maksin äraandjale palka; tema hukkamine jäägu saladuseks!» kostis Ivo mõrudalt.

Christoph pööras vennale järsku selja ja läks ära. Mehed vabastasid Gabrieli käed ja jalad ahelatest, tõstsid elutu keha üles ja kandsid ta jõe kõrgele kaldale. Tumedasti läikis must veepeegel pimeda oru põhjas. Üks plauh! — ja veevoolud vajusid kokku kadunud keha üle.

«Kes käskis kasuvenna juurde kippuda!» ümises Andres, kes meeste seas oli, kahetsedes. Teised kehitasid õlgu, vahtisid veel silmapilgu allapoole ja läksid siis laagrisse tagasi. Nende südamed olid rahul. Nende kohus oli täidetud.

10

JÄLLENÄGEMINE.

Mõni päev pärast viimatiräägitud juhtumist tuli Ivo Schenkenberg oma väesalgaga Tallinna alla. Ta ei läinud väega linna, vaid jäi Lasnamäe all, praeguse Kadrioru kohal laagrisse. Linnast voolas määratu hulk rahvast välja laagrit vaatama ja sõjameeste käest röövitud kaupa ostma. Laager muutus suureks laadaplatsiks, kus kõike müüa oli: loomi, töö- ja majariistu, riideid, vilja ja — orje, kõigepealt tüdrukuid; viimased leidsid vähe ostjaid, sest neid oli linna muidugi küllalt kokku kogunud; neid võis peaaegu leivakoorukese eest saada.

Ivo tore telk seisis eraldi laagri tagumises osas ja telgi ümber seisid vahid, kes kedagi võõrast ligi ei lasknud. Hommikul pärast Tallinna alla tulemist istusid Ivo Schenkenberg ja Agnes von Mönnikhusen telgis pruukosti-lauas. Agnes oli

terve, ta kandis ainult pahemat käsivart veel sidemes, aga teda hoiti telgis kinni, sest et väljas käimine, nagu vanamoor seletas, tema õrnale tervisele esiotsa veel kahju oleks võinud tuua. Ta ei kandnud enam poisi ülikonda, vaid toredat naisterahva riiet ja kalleid ehteid, mida Ivo talle poolvägisi oli kinkinud. Agnesele ei maitsenud toit ega jook; nukralt istus ta Ivo vastas ja mõtles Gabrielile, kes, nagu Ivo ütles, enesele kingitud vabadust kurjasti oli pruukinud ja — plehku pannud.

Ivo oli väga mahe ja viisakas, puistas meelitusi, heitis nalja ja kõneles oma suurtest tegudest. Vaenlaste vastu kurat, sõprade vastu ingel, naisterahvaste vastu truu ori — see oli Ivo tegudele, nagu ta ise tõendas, ikka juhtnööriks olnud; selle põhimõttega oli ta vaenlasi võitnud, sõpru vaimustanud ja mõnegi naisterahva südant liigutanud. Ivo imestas ja pahandas salamahti, et tema vaimustatud sõnad Agnese suust samasugust vastukõla ei leidnud, tema leekivad pilgud neiu tuhmiks nutetud silmi vastu läikima ei pannud; veel hullem — ta pidi enesele valuga tunnistama, et Agnese pilk, kui see harva kogemata temal juhtus viibima, salakartust, umbusaldust või koguni jälkust avaldas. Kibeda sapiga täitis see Ivo südant, et Agnes sajandat korda sest asjast juttu tegi, mis ühtepuhku ta meeles liikus.

«Kuhupoole võib Gabriel põgenenud olla?» küsis Agnes otsekui iseenesega rääkides.

«Kuhu mujale kui venelaste juurde — seal on ju tema pärispaik,» kostis Ivo karmilt.

«Aga tal oli Tallinnas tegemist.»

«Mis tegemist?»

«Ta otsib oma isa taga.»

«Teie usute kelmi lori?» naeris Ivo põlgavalt. «Tema isa oli vene harjakas, keda kahekümne aasta eest Tallinnas varguse pärast üles poodi.»

Jälle see umbusklik, jälkust avaldav pilk! Ivo raputas end veidi ja kõneles siis vähem hooplikul toonil edasi: «Tallinna poole ei või ta põgenenud olla, sest ta teab, mis teda siin ootab: äraandja palk, kole piinasurm. Ma usun küll, et ta esiotsa Tallinna poole püüdis. Venelastel on kahtlemata nõu Tallinna kallale kippuda ja selle inimese on nad salakuulajana ette saatnud; selleks on Gabriel otsekui loodud, sest ta tunneb linna lapsest saadik, mõistab kõik keeled ja on üldse kaval rebane. Et ta teel meie kätte sattus, see oli meie isamaale vististi õnneks; see näitab, et üks kõrgem käsi vana Tallinna üle valvab. Kahju, et ma end tema haleda vingumise läbi liigutada lasksin; nüüd on ta putkus ja võib meile veel mõndagi tuska teha, kuid seda ei ole vähemalt mitte karta, et ta Tallinnas oma nägu iganes julgeb näidata. Ühe asja pärast pean ma tema põgenemise üle otse rõõmustama: see kõlvatu on ju paraku minu kasuvend. Minu isa vannub praegu veel seda päeva, mil ta harjaka poja armu pärast oma majja võttis, aga mis parata? Ta on minuga koos üles kasvanud ja see oleks mulle vaeva teinud, teda piinamisest purustatud liikmetega võllas rippumas näha. Peale teie, preili Agnes, ei julge ma seda meelenõrkust kellelegi tunnistada, muidu arvatakse, et ma teda meelega põgeneda lasin.»

«On ta siis tõesti põgenenud?» küsis Agnes otsekui unest ärgates; näis, kui ei oleks ta Ivo pikast seletusest üht sõnagi kuulnud.

Ivo põrkas tagasi ja kogeles kahvatades: «See on kentsakas küsimus!»

«Kas teie minu eest midagi ei varja!» ütles Agnes, teravalt, peaaegu luurivalt Ivole silma sisse vahtides. «Kas temale midagi õnnetust ei juhtunud? Ta oli äkilise meelega, ta võis teie meestega riidu sattuda ja — kes teab? Vahest salgate seda minu eest, kardate mind hirmutada ja kurvastada? Ärge kartke, ma võin kõige hirmsamat tõtt kannatada, aga see kahevahel kõikumine ähvardab mind surmata.»

Ivo otsaesisel läikis külm higi, ta hambad lõgisesid. Ta ei suutnud Agnese uurivat pilku välja kannatada, tõusis järsku üles ja kõndis paar korda telgis edasi-tagasi. Siis ütles ta rõhutud häälega: «Teie jampsite, preili von Mönnikhusen; ma näen, et haigus teist veel kaugeltki lahkunud ei ole. Teil on rahu ja puhkamist hädasti vaja. Ma läkitan kohe vanaeide teie eest hoolitsema.»

«Ma ei taha seda naisterahvast näha!» hüüdis Agnes ahastuse ja jälkusega. «Ma olen täiesti terve, laske mind nüüd linna!»

«Ei või — ma pean teie kalli elu eest vastutama,» ütles Ivo külmalt. «Veel paar päeva rahu, küllap siis näeme.»

Nende sõnadega astus Ivo telgist välja. Õues kutsus ta venna ja vanamoori, käskis neid Agnest valvata ja temale seltsiks olla.

«Kas veel ei hakka painduma?» sosistas Christoph irvitades.

«Kui ei paindu, siis murran!» kiristas Ivo vastuseks. Vahtidele ütles ta: «Teie vastutate oma peadega selle eest, et preili telgist välja ega keegi võõras telgi ligi ei pääse.»

Siis kargas ta hobuse selga ja kihutas tuhatnelja linna poole.

Paar tundi hiljem ratsutas seltskond suuri saksu linnast Schenkenbergi laagrit vaatlema. Ratsutajate seas olid Tallinna bürgermeistrid Friedrich Sandstede ja Dietrich Korbmacher, mõisameeste pealik Kaspar von Mönnikhusen ja junkur Hans von Risbiter. Mönnikhusen oli Kuimetsa õnnetusest saadik veel tõsisemaks ja kärsitumaks muutunud, kuna junkur Hans veel endine kergemeelne hoopleja ja luiskaja oli; tema loomus oli liig pealiskaudne, ta vaim liig madal, et õnnetuse tundmus seal sügavaid juuri oleks võinud ajada. Kahtlemata oli junkrul ilusast pruudist kahju ja ta avaldas oma kahetsust valju sõnaga igaühele, kes iganes kuulda tahtis, aga ta ei unustanud iialgi juurde lisada, et tema tosina venelasi ära oli tapnud ja Agnese vististi nende käest oleks päästnud, kui kõik mõisamehed niisama hiilgavalt kui tema oma kohut oleksid täitnud; ühtlasi tõotas ta pühalikult Agnest «lõukoera suust» välja kiskuda, niipea kui laialipillatud mõisamehed jälle koos on. Avaldas keegi imestust, et Hans Risbiter, kes kaksteistkümmend venelast ära tapnud, ise ilma vähemagi kriimustuseta oli pääsenud, siis tõmbas Hans õlad kõrgele ja andis märku, et tema vehklemiskunstis kaunis kõrgele pulgale olla jõudnud. Ivo kirjuvatilisi sõjamehi nähes, kes ju enamasti endised talupojad ja pärisorjad olid, kräsutas junkur Hans nina ja ütles põlgavalt: «Ma tahan Matsi nime kanda, kui need lurjused venelasi silmaga on näinud.»

«Mitte ainult näinud, vaid ka võitnud,» õiendas bürgermeister Sandstede.

«Kenad võitjad!» pilkas Risbiter. «Andke mulle kümme tublit mõisameest ja ma kihutan kogu selle kodukoonlaste karja ülepeakaela merre.»

«Ärge seda tehke, junkur Risbiter,» ütles Sandstede peene naeratusega. «Sellest oleks kahju, sest need koonlased on praegu meie paremad sõjamehed.»

«Näha, et teie sõjamees ei ole, härra bürgermeister, sest muidu ei raatsiks teie seda aunime nii lahke käega raisata.»

«Sõjamees või mitte, aga seda ma näen siiski, et need mehed võidurikkalt ja rohke saagiga tagasi on tulnud, kuna vahvad mõisamehed omalt maalt põgenedes tühjade kätega meie juurest varju otsima tulevad.»

«Ohoo, kas tahate meid torgata?!»

«Tasa, Hans!» heitis Mönnikhusen tõsiselt, peaaegu kurvalt vahele. «Meil ei ole õigust uhkustada, kuna meie kallim vara vaenlaste käes on.»

«Oh Agnes, kulla Agnes!» õhkas Risbiter kätt vastu rinda surudes, «millal tuleb see päev, mil sind oma kätega lõukoera suust välja võin kiskuda? Kust leian ma kangele teole sündsaid kaaslasi? Kuhu on kõik meie vahvad sõjamehed jäänud? Talupojad ja pärisorjad kannavad nüüd sõjameeste nime, käsitöölise poeg Ivo Schenkenberg, kelle nime eile veel keegi ei tundnud, on täna kuulus sõjapealik!»

«Kas see nimi teile tõesti nii tundmatu oli,

junkur Risbiter?» küsis Sandstede naeratades. «Tuletage meelde!»

Risbiter punastas kergelt, aga ta kostis upsakalt: «Minu mälestus ei ulatu kodanike ja käsitööliste nimede tarbeks.»

«Vahest mäletate veel seda suurt riidu, mis mineval suvel Tallinna turul junkrute ja kodanikupoegade vahel oli? Ivo Schenkenberg oli viimaste ninamees, kelle nuhtlemist rüütlid pärast suure ägedusega, aga asjata nõudsid.»

Risbiter oli näost punane kui keedetud vähk: ta mäletas väga selgesti, et ta räägitaval korral Ivo käest armetul viisil peksa oli saanud.

«Kas sina ka selle inetu riiu juures olid?» küsis Mönnikhusen kulmu kortsutades.

«Mina?» kogeles Risbiter. «Ei mäleta . . . Näe, mis tore telk see seal on? Lähme vaatama!»

Teised olid sellega nõus ja terve salk ratsutas Ivo telgi ette, kus neli meest vahil seisid.

«Tagasi!» hüüdis esimene vahimees, tulijatele oda vastu sirutades.

«Kelle telk see on?» küsis Sandstede imestades.

«Ivo Schenkenbergi telk,» kostis vahimees.

«On Schenkenberg ise siin?» päris Risbiter ettevaatlikult.

«Pealik sõitis linna. Minge eemale, telgi ligi ei tohi keegi tulla.»

«Oled sa peast nõder, lurjus? Tead sa ka, kellega sa räägid?»

«Minul ükspuhas.»

«Mina olen junkur von Risbiter!»

«Minu pärast ole Pisbiter, aga tagane, muidu torkan!»

«Häbematu lurjus!» kisendas Risbiter mõõka tõmmates.

«Ärge vihastuge, junkur!» vaigistas Sandstede. «Kuule, mees, kas sa mind ei tunne?»

«Ei tunne.»

«Mina olen Tallinna esimene bürgermeister Friedrich Sandstede ja sinu pealik seisab minu käsu all.»

«Aga mina seisan pealiku käsu all ja käsk on nii, et keegi võõras telgi ligi ei tohi tulla.»

«Mis seal siis on?»

«Pole sinu asi. Katsuge, et endid siit koristate.»

«Häbematu mees!» kärgatas nüüd ka Sandstede vihaseks saades. «Ma võin sind ja sinu pealikut kahetsema panna.»

«Ei, bürgermeister, sel mehel on õigus,» kiitis Mönnikhusen valjusti. «Sõjamees peab ülema sõna kuulma. Jätame tubli mehe rahule ja läheme oma teed!»

«Isa! Isa!» kõlas korraga hele hüüd telgist.

Mönnikhusen värises kogu kehast. Kõik jäid kuulatama.

«Isa, päästa mind!» kiljatas Agnese hääl uuesti ja jäi äkki vait, otsekui oleks teda vägivallast lämmatatud.

«Minu järele!» müristas Mönnikhusen hobuse seljast maha karates. Ta lõi mõõgaga vahimehe oda kõrvale ja tormas telgi poole. Seltskonnast tegid mitmed tema eeskuju järgi. Vahimehed põrkasid neile vastu.

«Eest ära, pöörased!» karjus vana rüütel nende peale. «Tahate teie tütart isast lahutada? Eest ära, muidu sünnib õnnetus!»

Õnnetus ei olnud kaugel, sest vahid ei taganenud sammugi ja seltsilised tõttasid neile igast küljest appi. Risbiter ei teinud enam piiksugi, kuna Mönnikhusen vihaselt mõõka keerutas ja bürgermeistrid asjata rahu püüdsid sobitada. Äge võitlus oli algamas, kui korraga telgi eesriie kõrvale lükati ja Christoph Schenkenberg välja astus.

«Mis tülitsemine siin on?» küsis ta valjusti.

«Christoph Schenkenberg!» hüüdis Sandstede talle mõrudalt vastu. «Kas sedaviisi võetakse siin Tallinna bürgermeistreid vastu?»

Christoph tegi, nagu paneks ta nüüd alles kõrgeid külalisi tähele.

«Teie siin, härra bürgermeister?» hüüdis ta silmi lahti kiskudes. «Tagasi, mehed, eks te näe, kes need härrad on? Kuidas võis see raske eksitus sündida? Uskuge, härra bürgermeister, mina ja minu vend oleme selles asjas täiesti ilma süüta. Ma kahetsen väga —»

«Hea küll, hea küll, aga nüüd täitke kohe selle härra tahtmist.»

«See härra —»

«On rüütel Kaspar von Mönnikhusen.»

«Kaspar von Mönnikhusen!» kordas Christoph tehtud imestusega. «Palun andeks, et teid kohe ära ei tundnud. Mis on kuulsa rüütli sooviks?»

«Andke mu tütar kätte!» põrutas Mönnikhusen.

«Teie tütar? Minu vend päästis hiljuti ühe noore naisterahva venelaste käest. Naisterahvas oli raskesti haavatud — nädalapäevad vaakus ta elu ja surma vahel. Alles mõne päeva eest hakkas ta õrna hoolitsuse mõjul toibuma, aga ta ei

ole veel täiesti terve. Kardame, et tema vaim haiguse läbi segatud on, sest ta karjub ühtepuhku «isa, isa!» ja kipub põgenema. Et sarnasel olekul rahu hädasti vaja on, siis käskis Ivo linna minnes võõraid telgist eemal hoida. Meie oleme sõjamehed ja peame ülema käsku täitma. Kui haiget näha tahate, siis palun oodata, kuni Ivo ise linnast tagasi tuleb.»

«See on väga imelik, et Ivo keeld meie käsust üle peab käima,» ütles Sandstede kibedalt. «Aga olgu pealegi, me ei taha riidu tõsta. Küllap Ivo meile selle eest vastab. Kuid õhtuni ei või me siia ootama jääda. Kui meie telki ei pääse, siis laske preili välja tulla; ta võib ometi juba jalal seista?»

«Kahju, ka see on keelatud,» kostis Christoph viisakalt kummardades.

«Agnes!» hüüdis Mönnikhusen valjusti. Telgist vastas hele karjatus ja siis kuuldi otsekui rabelemise müdinat, mis Mönnikhuseni soontes vere tarduma pani. Enne kui ta uuesti ärkavas vihas kätt sai liigutada, lendas telgi eesriie kõrvale, Agnes jooksis lõhki käristatud riietega Christophist mööda ja langes rõõmukarjatusega isa rinnale.

Vana rüütel oli kõige sügavamas liigutuses. Tükil ajal ei saanud ta muud sõna suust välja, kui kogeles: «Armas laps, armas laps!» — sasis mõlema käega tütre peast kinni, suudles ta nägu ja juukseid, hoidis teda kätega enesest eemale, vaatles ja suudles jälle. Kui tema himu täis oli, arvas junkur Hans oma järje tulnud olevat.

«Ma ütlesin ikka, et sinu veel lõukoera suust välja kisun!» hüüdis ta vaimustuses ja sirutas

käed välja, oodates, et jälleleitud pruut nüüd tema kaissu lendab. Aga Agnes põrkas tema eest tagasi ja ütles äraräägimata põlgusega: «Teie?»

«Mina neh,» kinnitas Risbiter. «Mina'p see olin, kes telki lähemalt vaadata himustas ja kohe vahimeeste kallale kippus. See oli imelik aimus, või õigem ütelda südame hääl, mis mulle selle õnneliku mõtte andis.»

Agnes pööras õnnelikule aimajale järsku selja ja ütles isale: «Lähme siit, mul on hirm selle paiga eest.»

«Hirm, kui mina siin olen!» ütles Mönnikhusen uhkusega. «Ära karda midagi, rüütel Mönnikhusen mõistab oma tütart kaitsta. Aga miks sa kätt sidemes kannad? Oled sa tõesti haavatud, vaene laps?»

«Jah, ma olin haavatud, aga nüüd olen terve. Oh isa, ma olen palju läbi teinud» — Agnese hääl värises — «sestsaadik, kui sind viimast korda nägin, kuid siin ei ole paras koht sellest rääkida.»

«Vaene laps, vaene laps! Ma otsisin sind sel hirmsal ööl igast nurgast, aga sa olid kui tina tuhka kadunud; alles siis, kui viimne päästmise lootus möödas oli, põgenesin ma põlevast mõisast.»

«Ja mina tapsin sinu kambri poole tungides tosina venelasi ära, aga kamber oli tühi,» lisas Risbiter alandlikult juurde.

«Kas sa võid juba hobuse selga istuda, Agnes?» küsis Mönnikhusen.

«Võin küll, aga ma jookseksin ka jala hea meelega sinuga kaasa,» ütles Agnes rõõmsalt.

«Usu mind, isa, ma olen osavaks jalakäijaks saanud ja pika tee ära käinud.»

«Preili von Mönnikhusenil ei sünni jala käia,» tähendas vana rüütel kõrgilt.

«Risbiteri pruudil ammugi mitte,» lisas junkur Hans kähku juurde. Ta talutas hobuse pruudi ette ja hoidis viisakalt kummardades käe all, et Agnes sadulasse võiks astuda. Agnes oli silmapilgu kahevahel, aga siis sai ta hea süda pahameele üle võitu. Risbiteri viisakus liigutas teda. Ta pakkus junkrule kätt, mille see aupaklikult oma huultele surus.

«Veel üks silmapilk!» ütles Agnes. Ta pööras enese Christophi poole, kes sõna lausumata pealt vaatas. «Ma palun teid viimast korda tõsiselt ütelda, kuhu minu vaene reisiseltsiline on jäänud. Teid usun ma enam kui teie venda.»

«Minul ei ole venna sõnadele midagi juurde lisada,» kostis Christoph külmalt.

«Ma vannutan teid, rääkige tõtt!»

Christoph kehitas vaikides õlgu.

«Siis ei ole mul siin enam midagi tegemist,» õhkas Agnes kurvalt ja laskis end junkur Hansul sadulasse aidata; Hans ise võttis ühe sulase hobuse. Terve seltskond ratsutas pikkamisi laagrist välja. Keegi ei julgenud neid enam kinni pidada. Christoph vaatas neile mureliku näoga järele.

«Miks sa seda sündida lasksid?» sosistas vanamoor tema kõrvale astudes.

«Mis parata?»

«Mis Ivo nüüd ütleb?»

«Ütelgu mis tahes,» kostis Christoph pahaselt

käega lüües. «Ega ma ometi vägisi Tallinna bürgermeistrite vastu võinud hakata.»

Teel jutustas Agnes isale oma põgenemise lugu. Gabrieli nime kuuldes hüüdis Risbiter vahele: «Seesama, kes minu käest metsas malka sai?»

«Seesama, kelle käest teie metsas malka saite,» kostis Agnes külmalt. Risbiter tahtis õiendavalt vastata, aga Mönnikhusen käskis tal vait olla ja Agnest jutustada. Kui Agnes lõpetanud oli, ütles Mönnikhusen kulmu kortsutades: «Ma ei mõista, miks nad sind veel kinni hoidsid, kui sa ise ennast terve tundsid olevat; vahest oli neil nõu minu käest kõrget lunastusraha välja nuruda?»

«Ma kardan, neil oli teine, kurjem nõu,» sosistas Agnes kahvatades.

«Kurjategijad!» kiristas Mönnikhusen, laagri poole rusikat raputades.

«Ära vannu neid, isa,» ütles Agnes jälle pehmemaks minnes. «Ma olen neile siiski suurt tänu võlgu, sest nad on minu eest väga hästi hoolt kandnud. Teaksin ma ainult, mis nad minu seltsilisega on teinud!»

«Kena seltsiline, kes häda ajal putku paneb!» pilkas Risbiter kibedasti.

«Ma tunnen teisi seltsilisi, kes veel enne hädaaega putku panid,» oli Agnese kärme vastus. «Aga see'p see on, mis mind vaevab: ma ei või uskuda, et Gabriel tõesti on põgenenud. Ma kardan, nad on ta haavatult, võib-olla surnult kuhugi maha jätnud.»

«Miks ei pidanud ta põgenema, kui ta teadis, mis teda kui vene salakuulajat Tallinnas ootas?»

«Olge vait, junkur Risbiter!» hüüdis Agnes põlevail silmil. «Teie ei tea, mis te räägite. Gabriel ei ole salakuulaja!»

«Noh, noh,» vaigistas Mönnikhusen, «ära seltsilise pärast liiga muretse; kes siis tema elu järele nii ahne oli? Küll sa näed, ühel kenal päeval tuleb ta meie käest teenitud jootraha nõudma.»

See mõte oli Agnese meelest nii veider, et see teda pahandadagi ei suutnud. «Kui see mees veel elab,» mõtles ta naeratades, «siis ei lepi ta jootrahaga; see nõuab rohkem.»

«Vaadake!» hüüdis korraga bürgermeister Sandstede. «Kas see ei ole Ivo Schenkenberg?»

Linna poolt tuli üksik ratsanik tuhatnelja kihutades. Seltskonna juurde jõudes pidas ta hobuse järsku kinni ja vahtis ainsa silmaga kui tardunult Agnese otsa.

«Vabandage, et ilma teie loata telgist välja tulin,» ütles Agnes lahkesti. «Ma tänan teid kõige hoole eest, aga teie kartus oli üleliigne. Ma olen täiesti terve ja pealegi õnnelik, sest nagu näete, olen ma oma armsa isa jälle leidnud.»

«Kes laskis teid telgist välja?» ümises Ivo kahvatades.

«Keegi ei lasknud; ma tulin ise välja ja nimelt mitte ilma takistuseta» — Agnes tähendas naeratades oma lõhkikärisenud riietele —, «mis selgesti tunnistab, et ülevaatajad oma kohut on täitnud; ärge nende peale asjata viha kandke! Ma olen vabaduses kasvanud lind, kes puuri ei sünni.»

Ivo oli kui tumm. Agnes ajas oma hobuse te-

male ligemale, vaatas talle läbitungivalt silma ja sosistas: «Kuhu on Gabriel jäänud?»

Nüüd alles näis Ivo täiele arusaamisele ärkavat. Ta silm välkus, õel naeratus kräsus ta huuli.

«Otsige teda!» vastas ta kähiseva häälega ja andis järsku hobusele kannuseid. Asjata hüüdsid Mönnikhusen ja mõlemad bürgermeistrid teda tagasi. Ivo ei pööranud kordagi pead, vaid kihutas kui meeletu laagri poole. Oma telgi ees kargas ta vahutava hobuse seljast. Christoph tuli talle telgist vastu. Sõnagi lausumata tõstis Ivo rusika ja lõi vennale vastu silmi. Christoph tuikus ja taganes hirmuga telki: Ivo tormas järele.

«Äraandja!» kärgatas ta venna peale, kes paludes käed talle vastu sirutas. «Miks sa seda tegid?»

«Tahad sa mind tappa, nagu sa Gabrieli tapsid?» ähkis Christoph. «Ma ei võinud parata, bürgermeistrid kippusid vägisi telki ja vahid tahtsid neid maha lüüa. Mõtle, mis sellest välja oleks tulnud! Täna taevast ja mind, et hirmsa õnnetuse ära põörasin.»

Ivo ei kuulanud. Ta tuikus vaheriide taha, tõukas vanamoori jalahoobiga sealt välja, hakkas kahe käega oma karvust kinni ja langes hambaid kiristades ning tumedasti möirates Agnesest mahajäetud asemele kummuli.

11

LAULATUS.

Kaspar von Mönnikhusen oli põhjatu rikas. Vaevalt oli keegi Eestimaa mõisnike seast sõja läbi nii rasket kahju saanud kui tema, aga siiski

ei tundnud ta veel puudust. Tal olid Toompeal ikka veel uhked majad ja majades hulk varandust, millega ta vürstlikult elada, laialipillatud mõisamehi koguda ja neid uuesti sõjale valmistada suutis. Tal oli kindel nõu Kuimetsa venelaste käest tagasi võita. Enne aga pidi Agnese ja Risbiteri pulmad Tallinnas ära peetama ja noorpaar sõjakärast eemale, Kuramaale asuma, kus Risbiteril mõis oli. Küll tõrkus Agnes vastu, küll tõendas ta sada korda, et tema nüüdsel kardetaval ajal isast koguni lahkuda ei raatsi, küll püüdis ta Risbiterit põlguse ja kibeda pilkamisega enesest eemale peletada, aga see kõik ei aidanud midagi. Mönnikhusen oli ettevõetud nõus kaljukindel. Pulmad määrati septembrikuu keskmistele päevadele. Agnes nuttis Gabrielile mõteldes ööd läbi. Ta süda ütles: Kui Gabriel veel elab, siis peab ta mind üles otsima, oodaku teda siin mis tahes. Ta teab, et ma Tallinnas olen. Miks ta ei tule? On ta haige? On ta surnud? See oli iga kord Agnese mõtete viimne piir, ja iga kord asus kramp ta südamesse, kui ta mõtetega niikaugele oli jõudnud. Mistarbeks siis veel elada? Agnes mõtles sagedasti surma peale, aga ta ei tahtnud kätt enese külge panna. Ilma Gabrielita pidi ju surm muidugi pea tulema. Kuidas võis Gabrieli pruut Risbiteriga elada, õnnelik olla, vanaks saada? See oli Agnese meelest jälk mõte, see oli närtsimine ja surm.

Gabriel aga ei tulnud ega tulnud.

Ivo Schenkenberg viibis ikka veel Tallinna all laagris. Oma endisest tulisest agarusest näis ta palju kaotanud olevat. Pooled päevad istus ta nukras mõttes üksipäini telgis ega lasknud kedagi

enese juurde. Oma meeste vastu oli ta valjem kui enne. Mitmed jooksid pakku, aga teisi tuli seda rohkemalt juurde, sest näljastest, kes sõjas leiba otsisid, ei olnud paraku puudust. Nõnda kasvas Ivo salk päev-päevalt suuremaks, kasvas tõeliseks sõjaväeks, nii et rootslased Tallinna lossis juba kartusega küsima hakkasid, kas see neile ja linnale hädaohtu ei ähvarda. Bürgermeistrid püüdsid neid vaigistada, üteldes, et Ivo suurt lööki venelaste vastu ette valmistavat.

Ühel õhtul — see oli septembrikuus — istus Ivo üksipäini telgis, kui vahimees sisse astus ja teatas, et üks suursugu naisterahvas temaga rääkida soovivat. Ivole tuli kohe meelde, et Agnes von Mönnikhusen teda mitmel korral asjata enese juurde oli kutsuda lasknud.

«Kes see on?» küsis Ivo järsku üles karates.

«Ta ei ütle oma nime, aga bürgermeister Sandstede ja paar sulast on temaga kaasas.»

«Käsi naisterahvast üksipäini sisse astuda.» Vahimees läks ja Ivo jäi kange südamepõksumisega ootama. Telgi eesriie kahises ja naisterahvas, kelle nägu tiheda looriga kaetud oli, astus sisse.

«Preili von Mönnikhusen!» hüüdis Ivo lämbunud häälega.

Agnes tõstis loori üles. Ta näost paistis tõsine hingevalu, ta silmad olid nutust tuhmid, punaste äärtega. Oli see nüüd kahjurõõm või kaastundmus, aga Ivo tundis oma tardunud südames midagi puhkevat ja sulavat. Ta pakkus võõrale istet ja ütles pehmelt, peaaegu kartlikult: «Kust see au tuleb, et preili von Mönnikhusen —»

«Teie ei tahtnud minu juurde tulla,» ütles

Agnes väsinud häälega, «sellepärast pidin mina teie juurde tulema; mul on ju teile nii palju tänu tunnistada.»

«Teie ei ole minule mingit tänu võlgu, preili von Mönnikhusen,» kostis Ivo natuke kibedalt.

«Ei, ei, ma olen teile suurt tänu võlgu. Teie olete ju mind otse surmast päästnud.»

«Ja ometi kardate teie mind, armuline preili, sest teie olete ju• enese kaitseks bürgermeistri kaasa võtnud.»

«Bürgermeister Sandstede on minu isalik sõber. Isale ei tohtinud ma sellest külaskäigust sõnagi lausuda ega ka üksipäini kaugele välja sõita. Mispärast peaksin ma teid kartma? Ma tean, et teie aus mees olete.»

«Ometi ei usu teie mind.»

«Kuidas nii?»

«Teie ei tulnud mulle tänu tunnistama, vaid mind usutlema.»

Agnes vaatas tummalt enese ette maha.

«Teie olete minu mehigi usutlenud ja neile raha pakkunud,» kõneles Ivo armuta edasi. «Teie tunnete minu mehi vähe; nad mõistavad sõna kuulda.»

«Siis olete neil ometigi keelanud tõtt rääkida?» küsis Agnes järsku; ta tuhmid silmad põlesid ja püüdsid Ivo ainsast silmast läbi ta hinge tungida.

«Võib-olla,» kostis Ivo mõrudalt.

Agnes langes äkisti tema ette põlvili maha, tõstis ristipandud käed kalgi mehe poole üles ja siis voolas äge, erutatud hinge põhjast tulev palve ta huultelt: «Rääkige ise mulle tõtt, Ivo Schenkenberg! Miks te mind piinate? Mis kurja olen ma teile teinud? Ütelge mulle, kus Gabriel on, siis

tahan ma teid igavesti tänada ja õnnistada. Teie näete, kuidas mu hing väriseb ja ahastab. On teil kivist süda, et teise inimese piin teid sugugi ei liiguta? Mispärast kardate teie tõtt rääkida? Olgu see tõde kõige hirmsam, mis mu süda aimab — mis võin mina, väeti tütarlaps, teile teha? Rääkige, ja ma tahan seda kui püha saladust oma südame põhja matta. Ma palun, ma vannutan teid teie ema mälestuse juures, ütelge mulle, mis olete te Gabrieliga teinud?»

«Gabriel on surnud,» ütles Ivo tumedalt.

Agnes tõusis püsti. Ta oli kahvatu kui surnu, aga rahulik.

«Teie ise olete tema mõrtsukas,» ütles ta selge häälega.

«Ta langes ausas kahevõitluses minu käe läbi.»

«Miks te seda tegite?»

«Sellepärast, et ma teid armastan.»

Agnes taganes otsekui kiskja elaja eest.

«Ole ära neetud, vilets mõrtsukas!» hüüdis ta kätt välja sirutades.

Ivo karjatas kui haavatud loom ja astus sammu edasi, aga Agnes oli juba telgist välja läinud.

Kui Agnes koju jõudis, ootasid isa ja Risbiter teda maja trepil.

«Kus sa nii kaua olid?» hüüdis Mönnikhusen. «Me olime juba mures sinu pärast!»

Agnes kargas hobuse seljast maha, ilma Risbiteri abi ootamata, andis hobuse sulase hooleks, astus isa kõrvale ja ütles külmalt: «Nüüd tehke minuga mis tahate.»

«Mis see tähendab?»

«See tähendab, et mina pulmade vastu enam ei tõrgu.»

«Seda ma ootasin ammugi,» naeratas Mönnikhusen, kuna junkur Hans pruudi käest kinni sasis ja esiti neid, siis pruudi kahvatuid huuli suudlustega kattis. Oma joovastuses ei pannud ta tähelegi, et Agnes tema käte vahel külm ja tuim nagu elutu kuju oli.

«Ratsasõit oli vist väga lustlik, et sinu kõva südant nii järsku pehmendas?» naljatas Mönnikhusen.

«Jah, see oli väga lustlik ratsasõit,» kostis Agnes kentsakalt naeratades.

«Hea tagajärje pärast ei taha ma sinuga tapelda, nagu see esiotsa mu nõu oli. See oli sinust ettevaatamatu tegu, hilisel õhtul peaaegu üksipäini linnast välja sõita, kuna Ivo Schenkenbergi toored, taltsutamata mehed igal pool luusimas on. Loodan, et sul nendega mingit kokkupõrkamist ei olnud?»

«Ei olnud,» kostis Agnes tuimalt.

«Oleksid sa minu kaasa võtnud,» ütles Risbiter, «siis ei oleks sul mingit kokkupuutumist karta pruukinud.»

«Jah, Agnes,» ütles Mönnikhusen pehmelt, «ma rõõmustan südamest, et sa nüüd noorema ja kangema mehe kaitse alla saad. Ma ei usu, et ta sind rohkem armastab kui mina, aga vististi jõuab ta sind paremini võõra vägivalla ja sinu enese edevuse eest kaitsta kui mina seda paraku teha võisin.»

Vana rüütel pani liigutuses käe tütre kaela ümber ja andis ta valgele otsaesisele suud. Seda enesele heaks eeskujuks arvates valmistas ka jun-

kur Hans end teist korda pruudi magusale suule tormi jooksma, aga Agnes libises tema nõu märgates isa käte vahelt välja ja tõttas trepist üles.

Järgmine päev oli pulmade ettevalmistamise päev. Vanaaegsel viisil ja vanaaegse toredusega pidid pulmad peetud saama — see oli Mönnikhuseni kõikumatu tahtmine. Piduliste arv oli linnas veel palju suurem kui Kuimetsas, sest linn kubises mõisnikkudest. Vaevalt suutis linna suur gildimaja kõiki kutsutud võõraid mahutada. Rüütlid, nende naised ja hobused olid toredasti ehitud, olgu küll, et ehted enamasti põlatud kodanike käest laenatud olid. Vaesuse tunne ei seganud kellegi piduröõmu: kuulus liivi kergemeel ajas viimast korda õisi. Viin ja õlu peletasid mured kaugele, mehed hooplesid ja trallitasid, naised peksid keelt ja heitsid võrkusid välja nagu kõige sügavama rahu ajal. Kõigist pulmalistest ei võtnud üksainuke üldisest piduröõmust nähtavat osa, ja see oli — pruut ise. Agnes oli tuim ja tumm, ta näovärv lumivalge, peaaegu läbipaistev, jooned otsekui kiviks tardunud, huulte ümber seisis muutumata naeratus, nagu seda inimeste juures nähakse, kes naeratades surnud. Võõraste nali, mis igakord kõige peenem ei olnud, ei kihutanud pruudile kordagi puna palge, ei sundinud teda kordagi naerule. Kuulis ta neid naljasõnu? Kuulis ja nägi ta ülepea midagi? See oli väga kahtlane, sest Agnese suust ei tulnud peaaegu sõnagi, ta pilk oli tume, ta silmad vaatasid ühtepuhku ilma arusaadava mõtteta kuhugi lõpmatusse kaugusse. Ta tegi kõik, mida isa ja targad tädid teda teha käskisid, ta laskis oma keha ehtida, seisis kannatlikult raske mõrsjakrooni koorma all,

kuni piduliste salgad tema auks gildimaja trepist pidulikult mööda ratsutasid.

«Kena pruut, aga külm kui kivi,» ütlesid pealtvaatavad kodanikud. «Jumal tänatud, meie tüdrukutel on enam värsket elu sees kui niisugusel mitmesaja-aastase rüütlisoo võsul.»

Siis tuli pühapäev kätte. Pärast jumalateenistust liikus uhke pulmarong toomkiriku poole. Pruutpaari ees kõndisid mängumehed ja küünlakandjad. Vana rüütlite kiriku uks oli lippude ja vanikutega ehitud otsekui vürstliku paari vastuvõtuks. Kirikus teretati pruutpaari orelimängu ja lauluga. Kirikhärra pidas pika kõne, rääkis vaimustusega kahe kuulsa sugukonna ühendusest — jumala auks ja isamaa kasuks. Siis astus pruutpaar peiupoiste ja pruuttüdrukute saatel altari ette, Risbiter uhkel, kõmiseval sammul, Agnes otsekui poolunes, mahalöödud silmil. Nagu hooplik võiduhõiskamine kõlas Risbiteri «jah» läbi kiriku. Kirikhärra pööras ennast Agnese poole: «Ja nõnda küsin ma ka sinult, pruut, kas sinu südame nõu on, et sina tahad oma peigmeest Hans von Risbiterit oma abikaasaks võtta ja temaga elada ja kannatada kõik, mis jumal sinu peale paneb, head ja kurja, rõõmu ja viletsust, rikkust ja vaesust, ega taha ennast temast ära lahutada, enne kui jumal teid ise lahutab surma läbi. On sul nüüd see meel ja nõu, siis ütle kõikide kuuldes selgesti — jah!»

Agnes ei vastanud kohe. Esimest korda tõstis ta silmi, esimest korda tungis valus, värisev õhkamine ta piinatud rinnast. Ta tundis end jumalast ja inimestest mahajäetud olevat, üksipäini võõras maailmas. Nagu abi otsides vaatas ta kirikhärrast

mööda rahvahulga peale, kes kahel pool altari kõrval seisis. Korraga jäi ta silm ühele kohale seisatama, esiotsa ehmatusest tardudes, siis äraräägimata rõõmust särades.

Seal seisis Gabriel — nagu Kissi poeg peajagu kõigist kõrgem, õõnsate paledega, auku vajunud mustade silmadega, nägu kahvatu kui surnul, jooned kibedast tundmusest viltu kistud; see ei olnud endine uhke, kangekaelne ja lustlik Gabriel, vaid silmanähtavalt kurjast saatusest kiusatud inimene, haigusest kurnatud ja hingevalust vaevatud, aga siiski elus, kahtlemata elus!

«Ei, ja tuhatkorda ei!» tuli hääl valju karjatusena Agnese suust. Surmkahvatus kattis ta nägu; ta tuikus ja kukkus maha: ta oli minestanud. Rahvast puupüsti täidetud kirikus tõusis ilmatu kihin ja kahin. Seda oli sagedasti nähtud, et pruudid ennast altari ees kaua paluda ja meelitada lasksid, enne kui igatsetud «jah» nende suust tuli, aga valju, nii kindlat tõrkumist ei olnud veel keegi kuulnud. See pidi midagi tähendama, seal pidi mõni saladus peidus olema. Oi, sellest sai palju juttu teha!

Naisterahvaste ja kirikus oleva arsti hoolel ärkas Agnes mõne minuti pärast minestusest ja tõusis jalule. Ta esimene pilk otsis Gabrieli, aga see oli kadunud.

«Viige mind koju, ma olen haige,» sosistas Agnes.

«Pai, kulla Agnes, ütle enne jah!» kerjas Risbiter, kes näost punane ja higine oli.

«Isa, päästa mind, vii mind siit ära, muidu ma suren!» ägas Agnes peigmehe eest hirmuga taganedes.

Mönnikhusen pani käe tütre keha ümber, mida ta kui haavalehte tundis värisevat, ja ütles kurvalt:

«Laps, laps, mis sa teed? Miks sa häbi minu halli pea peale kogud?»

«Anna andeks, isa, ma ei või teisiti,» sosistas Agnes, oma järsku punastavat nägu isa rinnale mattes.

Vana rüütel pidi õlgu kehitades ja kulme kortsutades kirikhärrale ning võõrastele seletama, et laulatus tütre äkilise haiguse pärast seekord katki pidavat jääma; pidulisi palus ta siiski kokku jääda, sest mis täna ei sündinud, võivat homme sündida. Pikkamisi tühjenes kirik ja õuel seisid veel kaua elavalt juttu ajades üksikud inimeste salgad.

12

HAIGE SÜDAMEGA KERJAJA.

Mönnikhusen viis tütre, keda ta tõesti haigeks pidas — sest muud seletust ei leidnud ta tema sõgedale kangekaelsusele — kinnises tõllas koju ja jättis ta seal arsti, pruuttüdrukute ja tädide hooleks; ise tõttas ta gildimajasse oma võõraste eest hoolt kandma. Naisterahvad tõstsid Agnese poolvägisi voodisse, ehk ta neile küll naerdes seletas, et ta enam haige ei ollagi, vaid ainult väsinud ja uimane. Arst pakkus talle tungivalt seda ja teist rohtu, aga Agnes lükkas tema abi pool-paludes, pool-pilgates tagasi, nii et see auväärne isand viimaks muud teha ei võinud kui pahaselt käega lüüa ja oma teed minna. Naiste-

rahvastest oli raskem lahti saada. Küll maalis Agnes neile elavate värvidega pidurõõmu gildisaalis ette, mida tema kerge haigus koguni ei tohtivat rikkuda, küll seletas ta neile, et tal muud vaja ei olla kui rahu ja üksiolemist, kuid see ei aidanud midagi; kõik tahtsid temale seltsiks olla, tema juures valvata. Agnes pani viimaks tõesti väsinult silmad kinni ja näis rahulikult uinuvat. Naisterahvad jäid veel tüki aega sosistama, hakkasid siis haigutama ja küsivalt üksteise otsa vahtima. Aegamööda lahkusid esmalt nooremad, siis vanemad kambrist ja — ei tulnud enam tagasi; kõik olid tee Toompea mäest alla leidnud. Üksainuke vana tädi, kes Mönnikhuseni juures armuleiba sõi, jäi veel valvama. Agnes lõi silmad lahti ja hakkas tädi jumalakeeli paluma, et see teda üksi jätaks, sest ta ei võivat uinuda, kui tuba tühi ei ole; ümmardaja abist olevat temale tarvilisel korral küll. Tädi lahkus tasakesi torisedes.

Mõni minut hiljem kõlistas Agnes lauakella. Kui ümmardaja, noor punapõskne eesti tüdruk, sisse astus, kargas Agnes ühe krapsuga voodist välja ja hüüdis lustlikult: «Ruttu, aita mind riidesse panna ja tee mind hästi ilusaks, kas kuuled?»

Tüdruk ajas imestuse pärast suu ja silmad pärani lahti ja kogeles: «Kas pulmariided?»

«Ei!» ütles Agnes järsku. «Anna mu sinine pühapäevakleit siia; ehteid ei ole vaja.»

Agnese juukseid peegli ees korraldades küsis tüdruk kartlikult: «Kas preili siis enam haige ei olegi?»

«Olen ma nii haiget nägu?»

«Oh ei, preili on värske ja ilus kui tõusev päike.»

«Sa oskad üsna ilusasti meelitada.»

«Aga kust see tuli, et preili täna kirikus ära minestas?»

«Jah, seda ma ei või sulle ütelda.»

«Küllap vist ikka palavuse ja paksu õhu pärast; kirik oli ju inimesi murdu täis.»

«Olid sina ka seal?»

«Eks ma olnud ka taga nurgas.»

«Kas sa kõik kuulsid?»

«Ega ma kõike küll ei kuulnud ega näinud, aga seda kuulsin küll, et preili suure häälega «ei» ütles.»

«Panid sa seda väga imeks?»

«Mis minul tühjal imeks panna, aga inimesed panid küll imeks, miks preili junkur Risbiterit ei taha.»

«Kas sina teda tahaksid?»

«Mina?»

«Jah, sina.»

«Sa jumal ja issake!»

«Noh, vasta!»

«Kuidas tohiksin mina niisugusele asjale mõtelda?»

«Miks ei tohi? Mõtle, nagu seisaks minu käes voli teid kahekesi paari panna. Kas võtaksid siis junkru vastu?»

«Noh, ega ta nüüd just väga ilus meesterahvas ei ole,» ütles tüdruk venitades.

«Kes meesterahva juures selle peale vaatab?» noomis Agnes auliselt. «Aga eks ta ole muidu sinu meelest tubli mees, aus, helde, julge ja põhjatu rikas?»

«Heldene ajake!» hüüdis tüdruk kitsikuses, «ega mina junkruhärrat küll ei tunne, aga tema enese inimesed räägivad, et —»

«Mis nad räägivad?»

«Et junkru-härra ei pidavat mitte hea inimene olema.»

«Ühe sõnaga, sa ei tahaks teda oma meheks võtta?» Tüdruk raputas punastades pead.

«Noh vaata!» ütles Agnes naeratades. «Kui sinagi teda ei taha, kuidas peaksin siis mina teda tahtma? Soo, nüüd mine too mulle juuste tarvis aiast kõige ilusam roosiõis, aga ära kellelegi ütle, et ma voodist tõusnud olen. Ma tahan üksi olla.»

Kui roos toodud ja pähe pistetud oli, saatis Agnes tüdruku minema, keeras ukse lukku, tõukas akna lahti ja piilus eesriide vahelt välja. Kamber oli teise korra peal ja aknast ulatus pilk üle õue ja ainsa kitsa tänava, mis õue peale viis. Tänav ja õu olid inimestest tühjad.

Mispärast igatses Agnes nii väga üksi olla? Oli tal midagi võõra silma eest varjata? Jah, tal oli tõesti midagi varjata — see oli äraräägimata rõõm, mis ta südant paisutas, uuesti ärganud elujõud, kadunud ja jälle leitud õnne joovastav tundmus. Gabriel elab, Gabriel on siin! — see oli rõõmulaulu põhihääl, mis Agnese südames helises. Ta ei pööranud silmi tänavalt. Ta teadis: Gabriel pidi siit läbi tulema! Agnese lootus sai kahel korral petta — käskjalgade läbi, keda rüütel Mönnikhusen gildimajast üles oli saatnud tütre tervise järele kuulama. Neile öeldi: «preili uinub rahuga,» nad tõttasid minema ja tänav jäi jälle tühjaks.

Videvik oli juba kätte jõudnud, kui veel üks

meesterahva kuju mööda tänavat ülespoole tuli. Oli see jälle pettus? Agnes ei näinud selgesti, aga ta tundis ju Gabrieli tema hiiglakujust, astumisest, igast liigutusest. See oli Gabriel! Ta astus õue peale ja vaatas uurides maja akende poole üles. Agnes märkas nüüd alles, et Gabriel kerjaja kuube kandis; tal oli kepp käes ja kott kaelas.

«Kas niisugusele kerjajale ka keegi almust peaks andma?» mõtles Agnes kaheldes.

Ta lükkas eesriide kõrvale ja kummardus pisut aknast välja. Nende pilgud juhtusid kokku. Nad noogutasid teineteisele pead. Rohkem ei olnud esiotsa kummalegi vaja, selle ühe pilgu ja peanoogutusega olid nad üksteisele kõik selgeks teinud, pika jutu ära vestnud.

Gabriel kargas kärmemalt ja kergemalt kui õige kerjaja kohus trepiastmetest üles ja koputas kõrgesti võlvitud majaukse pihta. Natukese aja pärast hüüdis ümmardaja hääl ukse tagant: «Kes seal on?»

«Vaene sant, palun jumala pärast tükikese leiba,» oli vastus.

Agnes kuulis, kuidas uks lahti keerati.

«Oh sina laiskvorst!» hurjutas tüdruk. «Suur terve, tugev mees — kas sul häbi ei ole kerjata?»

«Ära kurjusta, kena neiu,» meelitas Gabriel, «kurjus ei sünni inglitele. Iialgi ärgu kräsutagu paha mõte seda lumivalget, siledat otsaesist, ärgu tumestagu südame külmus sooja helduse läiget neis tuisilmades! Ma usun kindlasti, sa oled niisama hea kui sa ilus oled.»

«Võrukael!» mõtles Agnes naeratades. «Tahab ta mind armukadedaks teha?»

«Seda sa lobised kõik silmakirjaks,» ütles tüd-

ruk mõnitades, aga juba palju pehmemalt. «Noh, oota siin, ma toon sulle midagi.»

«Ära veel lahku, hea laps,» palus Gabriel. «Mul on veel üks hoopis iseäralik palve. Vaata, nii terveks ja tugevaks, kui sa mind mu välimuse järele arvad, nii väeti ja puruhaige olen ma tõepoolest. Mul on raske südamehaigus ja see'p see sunnibki mind kerjama. Tark vanaeit kuulutas mulle, et ainult siis võin terveks saada, kui üks puhas neitsi, kellel niipalju julgust on, et ta meelevastasele peigmehele veel altari ees «ei» ütleb, minule oma õrna kätt suudelda annab. Mina olen sarnast neitsit kaua otsinud, aga tänini oli mu vaev asjata; kõik ütlevad altari ees heameelega «jah». Täna kuulsin kogemata, et siin majas see ingel elab, kes mind terveks võib teha. Vahest oled sina ise, kena laps, minu päästja?»

«Ei ole,» kostis tüdruk naerdes.

«Kahju! Aga kes see siis on?»

«Ära looda, et siin pääsmist leiad. See ingel, kellest sina räägid, on meie kõrgestisündinud preili ise.»

«On tema tige või uhke?»

«Sina ise oled tige ja uhke,» pahandas ümmardaja. «Meie armuline preili on päris taeva ingel.»

«Noh, miks ta siis vaest inimest ei peaks aitama?»

«Kes julgeb sinu tühja pärast preilit tüütama minna!»

«Lase ma lähen ise tema palvele.»

«Ma ei tohi kedagi võõrast inimest sisse lasta.»

«Siis kutsu preili välja!»

«Taga parem! Võta oma tükk leiba ja mine rahuga!»

«Kuule mind, kena laps!» ütles Gabriel tungivalt. «Ma ei ole praegu muud kui vilets kerjaja, aga ma olen enne paremaid päevi näinud.»

«Seda on su näost näha,» tõendas tüdruk.

«Mul on endisest ajast veel üks kallis asi järele jäänud. Kas näed seda sõrmust?»

«Uih, mis ilus,» hüüdis tüdruk imestades.

«See on puhas kuld ja kalliskivi on tal sees. Sõrmus on mulle kalliks mälestuseks, aga tervis on minu meelest veel kallim. Ma kingin sõrmuse sulle, kui sa preili siia kutsud, nii et keegi teine ei kuule.»

Agnes ootas põnevusega. Oleks tüdruk veel kauemini tõrkunud, siis oleks armuline preili vist ilma kutsumata alla jooksnud — kerjajat südamehaigusest päästma. Aga ei, tüdruk ei suutnud kiusatusele vastu panna. Lühikese mõtlemise järele, mille ajal ta vististi sõrmust silmitses, ütles ta moka otsast: «On see siis tõesti kullast?»

«Puhtast kullast, ja kalliskivil on veel see iseäralik omadus, et kui kaua üksisilmi tema peale vaatad, siis näed oma tulevase peiu nägu.»

Tüdruk naeris. «Noh, olgu peale, ma võtan sõrmuse vastu. Oota siin, ma katsun õnne, ehk saan preili alla meelitada.»

Tüdruk pani ettevaatlikult kojaukse kinni, lükkas riivi ette, et kerjaja ilma loata sisse ei pääseks, ja tõttas siis preili juurde: «Õues on kerjaja ja palub armu.»

«Mis minul sellega asja?» kostis preili külmalt. «On ta halastuse vääriline, siis anna talle süüa ja lase ta minna.»

«Jah, seda ma tahtsingi teha,» kogeles tüdruk, «aga see on hoopis isemoodi kerjaja. Ta — ta

ei taha kellegi muu käest armuandi vastu võtta kui ainult armulise preili enese käest.»

«Soo? On ta nii häbematu, siis kihuta ta minema!»

«Pai preili,» palus tüdruk kahvatades, «halastage selle vaese inimese peale! Ta on raskesti haige ja ütleb, et muidu terveks ei saa, kui mitte pruut «ei» ei ütle — oh ma toru, mis ma räägin! — kui mitte armuline preili temale oma kõrgestisündinud kätt musutada ei anna.»

«Mis rumalat juttu sa räägid?» taples Agnes kurjasti ja rõõmustas salamahti, et äge puna, mis tal äkisti palge tõusis, tehtud kurjuse läbi küllalt seletatud oli. «Jäta mind rahule ja tee oma kerjajaga mis tahad!»

«Pai preili!»

«Mine, mine!»

Tüdruk läks nuuksudes uksest välja. Ühe silmapilguga oli Agnes tema kannul.

«Miks sa nutad?»

«Oh, kulla preili, mul on nii hale meel selle vaese inimese pärast.»

«Nutad sa siis üsna puhta haleduse pärast?» kahtles preili.

«Jah, ja temal on enesel niisugused suured, sügavad, süsimustad silmad, et — et —»

«Ohoo!» naeris Agnes, «on tal nii ilusad silmad, siis lähme vaatama!»

Agnes võttis laualt paberilehe, mässis kuldraha selle sisse ja läks ümmardaja seltsis alla. Kerjaja kummardas preili ees maani ja hakkas liigutatud häälega oma palvet ette kandma.

«Ma tean kõik,» ütles Agnes vahele ja pistis paberi sisse mässitud kullatüki kerjaja pihku.

Ilma pikema palveta sasis kerjaja lahkest käest kinni ja surus huuled ta siidpehmele nahale. See oli pikk, kuum, ahne suuandmine ja — uhke preili laskis seda ümmardaja suureks imestuseks ilma tõrkumata sündida. Ta pidi viimaks käe vägisi tagasi tõmbama, sest kerjaja näis lahtilaskmise unustanud olevat.

«Oled sa nüüd terve?» küsis Agnes kentsakalt kõikuva häälega.

Kerjaja ajas oma vägeva keha sirgeks; tema kurnatud näol õitses nüüd tõesti tervise jume.

«Mul on tunne, kui oleksin ma otse terviseallikast joonud,» ütles ta vaimustusega. «Tark vanaeit rääkis tõtt: imelik vägi elab armulise preili käe sees.»

«Mul on suur kahtlus selle imeväe kohta,» ütles Agnes naeratades. «Ma arvan, et selle paberi sees palju mõjuvam imevägi elab.»

«Ma ei leia sõnu armulist preilit küllalt tänada. Jumal õnnistagu teda ja saatku talle varsti niisugune peiu, kellele ta altari ees heameelega «jah» ütleb!»

«Ära nii palju täna ja õnnista,» ütles preili kõrgi tõsidusega. «Oma tänu võid sa kõige paremini sel viisil näidata, et sa edaspidi enam ei laiskle ega kerja, vaid ausa tööga oma pead toidad. Mine rahuga.»

Kerjaja kummardas veel korra sügavasti ja läks siis oma teed. Tänava nurga taga tegi ta paberi lahti ja luges: «Aiauks vastu uulitsat, õueväravast pahemat kätt, seisab südaöö ajal lahti. Öövaht saab pulmaõlut.»

Kerjaja andis paberile ja kullatükile suud ja tõttas siis tiivustatud sammul Toompea mäest alla.

Agnes ei tõstnud tervel õhtul jalga toast välja. Kella üheksa ajal tuli Mönnikhusen ise tütart vaatama ja leidis ta rahulikult voodis magamas. Küünla valgusel ärkas Agnes unest, lõi silmad lahti ja küsis: «Oled sina siin, isa?»

«Mina ise,» kostis Mönnikhusen. «Noh, mis tervis teeb?»

«Tervisel pole viga, aga ma olen ikka veel väsinud ja uimane.»

«Kas tõused homme jalule?»

«Ma loodan seda.»

«Ja siis teeme pulmad?»

Agnes raputas nukralt pead: «Anna mulle andeks, armas isa! Ma tean, et raskesti sinu vastu eksin. Jumal näeb, et mul junkur Risbiteri vastu mingit viha ei ole, aga tema abikaasaks ei või ma mitte saada.»

«Mõtle, et ma olen oma sõna andnud!»

«Ma mõtlen selle peale ja kibe valu närib mu südant, et sina minu pärast oma sõna pead murdma, aga — ma ei või teisiti.»

Kui Agnes neid sõnu ütles, paistis tõsine hingevalu ta näost, kuid kahtlane on, kas enam selle pärast, et tema ise, kes tänini valet ja valskust südame põhjast oli vihanud, nüüd ometigi sunnitud oli armsa isa ees kometit mängima.

«Sa oled haigem kui ise arvad,» pomises Mönnikhusen pool-pahaselt, pool-kaastundlikult. «Terve peaga räägiksid sa targemat juttu. Ma ei tohi sind ööseks üksi jätta, vaid saadan naisterahvad sinu juurde valvama.»

«Ära saada kedagi!» palus Agnes kohkudes. «Mul on ümmardajast küll. Mul ei ole muud vaja kui täielikku rahu ja puhkamist. Kui mind

rahus puhata lastakse, siis tõusen hommikul tervena üles.»

Mönnikhusen kehitas õlgu.

«Noh, olgu siis, kuidas ise arvad. Head ööd!»

«Head ööd, isa!»

Mönnikhusen läks ja võttis küünla kaasa. Agnes aga tõusis voodis põlvili, pani käed risti ja palus kuumade sõnadega praegu tehtud pattu andeks . . .

Kottpime sügisene öö oli käes. Taevas oli pilves, kange tuul raputas aias puude latvu ja puistas sealt närtsinud lehti maha. Vagasem lugu oli puude all, kus paksud põõsad ja kõrge müür, mis väikest aeda piiras, tuule võimu murdsid. Toompea tornikell hakkas parajasti kaksteistkümmend lööma, kui Agnes aiaukse lahti keeras ja kõrge, must kuju lahtisest uksest sisse vilksatas. Järgmisel silmapilgul rippus Agnes Gabrieli kaelas.

Siis läksid nad käsikäes tikerberi- ja sõstrapõõsaste vahelt läbi aia tagumisse otsa, kus suure pärna all kivist pink seisis. Ilma tõrkumata laskis Agnes end Gabrielil sülle võtta. Ta tundis: siin oli tema õige paik, õige kirik, õige laulatamise altar; siin ei ütelnud ta «ei», siin ei olnud ta külm ega tuim, vaid täis tuksuvat elu; siin leidis ta oma südamliku naeru ja oma pisarad jälle ja tarvitas mõlemaid rohkel mõõdul. Kui esimesed tungivad küsimused kostetud, esimene tundmustetorm vaikinud oli, hakkas Gabriel oma imelikku surmast pääsmise lugu jutustama. Ta rääkis tasa, sosinal, aga — nad olid ju nii teineteise ligidal.

Gabriel jutustas:

«Nagu sa tead, viidi mind kinniseotud kätega

Ivo juurest tema venna Christophi telki ja pandi seal käed ja jalad ahelasse. Ma olin sulle tõotanud, et vastu ei taha hakata ja pidasin sõna. Ma olin vagasem kui tall, keda tapmisele viiakse. Vastu lootust leidsin ma, et Christoph Schenkenberg, keda ma vennaga ühetaoliseks arvasin, tema kõrval õige inimesesõber oli. Ta pakkus mulle rohkesti toitu ja jooki, mis mulle aga paraku alles siis õieti maitsma hakkas, kui kuulsin, et sinu haav kiiresti paranemas olevat. Joobnud peaga kahetses Christoph sagedasti minu viletsat käekäiku ja vandus Ivot, kes oma valjuse ja toorusega ka oma lihase venna elu kibedaks tegi. Ivo ise ei näidanud mulle mitmel päeval nägugi. Ühel õhtul tuli ta üksipäini minu juurde ja hakkas mind kibedasti pilkama. Minu tuju oli pika vangipõlve läbi muidugi rikutud ja Ivo pilkamine ei parandanud seda sugugi. Ma andsin valusasti vastu, üks sõna tuli teisest ja asi lõppes sellega, et Ivo mulle noa rindu pistis.»

«Minule ütles ta, sina olevat ausas kahevõitluses tema käe läbi langenud,» heitis Agnes vahele.

«Ma ei kahtle sugugi, et Ivo seda ütles; ta unustas ainult juurde lisada, et mina ses kahevõitluses kätt ega jalga liigutada ei saanud. Õnneks oli telgis pime, nii et noatera mind mitte otse südamesse ei tabanud, nagu see kahtlemata Ivo vaga soov oli; siiski oli hoop nii raske, et mul hing rindu kinni jäi ja ma mälestuse kaotasin. Kui kaua mu minestus kestis, et tea ma mitte ütelda, aga ärgates leidsin enese külma vee seest ja märkasin, et mu liikmed vabad olid. Ivo oli vist mind surnuks arvates jõkke visata lasknud. Ma heitsin vees selili ja lasksin end lainetest alla-

poole kanda. Kui laagrist, mille kohal taevas tulede kumast punetas, tüki maad eemal olin ja juba suure oja mürin mu kõrvu hakkas kostma, ujusin ma kaldale ja jäin sinna võimetult lamama. Kange verejooks oli mu jõu ära kurnanud. Ma ei suutnud kätt ega jalga liigutada ja tundsin mälestust teist korda kaduvat. Mis minuga siis veel sündis, selle üle ei või ma ise mingisugust otsust anda. Nagu pärast kuulsin, olin ma mitu päeva uimane olnud ja jampsinud.»

«Vaene Gabriel!» õhkas Agnes tema palet silitades. «Oh oleksin mina siis sinu juures võinud olla!»

«Jah, sellest oli küll väga kahju, aga ma olin siiski hea hoole all. Kuule edasi. Uimastusest ärgates panin ma imestusega tähele, et vaeses hurtsikus ja viletsas sängis olin. Sängi kõrval istus vana mees kehvas riides ja parandas võrke. Kui ma häält tegin, pööras vana mees end täie näoga minu poole ja naeratas sõbralikult. Ma tundsin ta kohe ära: see oli minu isa.»

«Sinu isa!» hüüdis Agnes rõõmsa ehmatusega.

«Tasa, tasa, Agnes!» manitses Gabriel pöidlaga elumaja poole tähendades. «Sa avaldad ju oma imestust peaaegu niisama valjusti kui mina ise sel korral. Minu rõõmutuhina järeldus oli see, et mul veri suust ja ninast välja purskas ja ma peaaegu jälle meele ja mõistuse oleks kaotanud. Kui see hädaoht õnnega möödus ja ma jälle pisut toibunud olin, jutustas isa, kuidas ta mind oli leidnud. Tema oli kaua aega suures viletsuses Rootsimaal elanud. Mõne aja eest olid rootslased temalt nõudma hakanud, et ta neile sõjas oma isamaa vastu abiks oleks; isa ei tahtnud ja pidi

sellepärast põgenema. Pika eksimise järele oli ta mineval kevadel sinna paika tulnud, kuhu kallimad mälestused teda tõmbasid. Oru talu oli ammugi maatasa tehtud, äi ja naine surnud, poeg sootumaks kadunud, maakoht kõrbeks muudetud. Isa oli elust tüdinud; ta võttis nõuks siin surma oodata. Ta ehitas enesele jõe äärde hurtsiku ja elas kalapüügist. Ivo Schenkenbergi salga eest põgenes ta metsa. Sel ööl, kui mind jõkke visati, oli ta kaugelt vaatama läinud, kas laager ikka vana koha peal seisab. Jõe kallast mööda luusides oli ta inimese leidnud, kes hingetult oma veres lamas. Tähele pannes, et keha veel soe, oli ta haavatud inimese halastuse pärast oma selga tõstnud ja hurtsikusse kandnud. Ta ei teadnud veel, keda surmast oli päästnud, aga kui ta hurtsikus mind elusse äratada püüdes mu riided lahti võttis, puutusid talle põueoda ja sõrmus kätte. Ta hakkas minu nägu ligemalt uurima ja märkas, et kogemata oma poja elupäästjaks oli saanud. Tema õrna hoole all sain ma mitmenädalase põdemise järele ägedast haigusest võitu. Sa võid arvata, kui palju meil selle ajaga teineteisele jutustada oli! Kuuldes, et tsaar Ivan temale armu anda lubanud, hakkas isa liigutuse pärast suure häälega nutma. Ta oli juba viimse lootuse kaotanud, et isamaad ja Moskva linna iialgi näha saab; nüüd ähvardas rõõm vana bojaari peast nõdraks teha.»

«Ja nüüd — nüüd lähete mõlemad Venemaale?» küsis Agnes vaevalt kuuldavalt.

«Nüüd läheme otsekohe Venemaale. Ma ei taha puhata, enne kui minu isa endise täie au sisse on tõstetud. Mul on kindel lootus, et tsaar sõna peab.»

«Kahju!» õhkas Agnes.
«Kuidas nii, kahju?» imestas Gabriel.
«Moskvas on palju nägusaid vürstitütreid . . .»
«Seda parem,» naeris Gabriel tasakesi, aga südamest, «seda kergemalt läheb mul raske aeg mööda, mil sinust kaugel pean olema.»
«Gabriel!»
Agnese silmad läikisid pimeduses, aga Gabriel ei saanud õieti aru, kas haavatud uhkusest või tulevaist pisaraist.
«Noh, noh, pole viga!» vaigistas ta, neiu värisevat keha enese vastu surudes. «Mõtle, et ma, kui vaevalt jälle jalal jaksasin seista, võlla kartusest hoolimata kohe Tallinna tõttasin kadunud reisiseltsilist taga otsima. Kas see midagi ei tähenda? Enne kui mõni vürstitütar minu meelest sinule kardetavaks saab, oled sina mind vististi juba sada korda unustanud.»
«Ära räägi nõnda, see teeb mulle valu,» ütles Agnes.
«Aga kui ma nüüd mitu kuud, võib olla terve aasta sinust kaugel pean olema, kas sa siis mulle veel truuks jääd?» päris Gabriel murelikult.
«Võid sa selle kohta kahevahel olla?»
«Ometigi oleksid sa alles üürikese aja eest peaaegu teisele mehele läinud.»
«Jumala pärast!»
«Ütle mulle, Agnes, oli sul juba altari ette astudes nõu «ei» ütelda?»
«Ei olnud,» kostis Agnes tasakesi.
«Noh, vaata! Haha!»
«Ära naera, Gabriel,» ütles Agnes sügava häälega. «Ma arvasin sind surnuks ja tahtsin selle teoga esiteks oma vaese isa elu pikendada

ja omaenese kurbi päevi lühendada. Ma igatsesin varsti sinu järele tulla. Ilma sinuta ei maksa elu minu meelest midagi.»

«Vahest ei maksa aga elu ilma isata ja isamaata su meelest ka midagi?» ütles Gabriel tehtud karedusega.

«Mis see tähendab?»

«Oled sa valmis, kui vaja ja aeg käes on, ka Venemaale kaasa tulema? Mõtle, mina ise olen pooleldi venelane!»

Agnes ei viibinud silmapilkugi vastusega.

«Sinuga lähen ma igale poole, olgu maailma otsani. Ja et sa ise pool venelane oled, siis ei või nad nii kurjad olla, kui neist räägitakse. Ma tahan katsuda tubliks vürstiprouaks saada.»

«Selleks pead sa saama. Tsaar peab sõna. Seniks — kannatust ja vaikust!»

«Ma kannatan ja vaikin. Aga nüüd pean ma tuppa minema, sest olen haige, puruhaige.»

«Sina — haige?»

«Ma pean haige olema, muidu viiakse mind sedamaid Risbiteriga teist korda laulatusele.»

«Noh, siis ole nii haige, kui jõud kannab, aga hoia ennast suremast!»

«Ei, nüüd on mul jälle himu elada.»

Hääled surid pikas suuandmises. Siis tegi Agnes enese vaprasti Gabrieli käte vahelt lahti ja kõndis kindlal sammul aiaukse poole. Ta ei tahtnud lahkumist asjata raskeks teha.

Kuid teisel hommikul ei tõusnud Agnes voodist. Ta oli tõesti haigeks jäänud.

13

PIRITA KLOOSTRIS.

Pulmad pidid pooleli jääma, pidulised pahameelega koju minema.

Oli rüütel Mönnikhusenil põhjust tütre kangekaelsuse üle kaevata, siis oli see iseloomu-omadus temalt eneselt päritud. Mönnikhusen ise oli veel kangekaelsem. Tema oli üks neist inimestest, kes ettevõetud nõust iialgi ei tagane. On nõu hea, siis võivad sarnased inimesed maailmale suurt kasu saata; on lugu ümberpöördud, siis kutsuvad nad sagedasti õnnetust eneste ja teiste kaela. Mönnikhusen ei olnud oma väljavalitud väimehest kaugeltki enam nii vaimustatud, kui sel korral, kui ta tema verivaenlase Fahrensbachi Põltsamaalt Kuimetsa tõi. Vaheajal olid venelased Fahrensbachi jälle vangist lahti päästnud ja Mönnikhuseni silmilt oli kate junkur Hansu vigade kohta langenud, aga — ta oli junkrule oma sõna andnud ja see pidi täidetud saama, olgu siis, et Risbiter ise taganeb. Risbiter ei mõelnudki taganemisele. Tema oli oma kehalist ja vaimset väärtust hoolega läbi katsunud ja sellele otsusele jõudnud, et Agnesel tema põlgamiseks mitte kõige vähematki põhjust ei olnud. Hans von Risbiter uskus kindlasti, et teist temasugust meest ilma peal ei ole. Oli tema kord vaevaks võtnud kätt ühe neiu järele välja sirutada, siis pidi see kui küps vili tema rüppe langema, muidu oleks kõik maailma asi pahupidi läinud. Tema, Hans von Risbiter — põlatud kosilane, kaaslaste pilkamise märklaud! Oli see iganes võimalik? Mis selle

Agnese arus oli, et ta tema, Hans von Risbiteri vastu nii lapsikul viisil julges vallatu olla? Muud ei võinud see tembutamine ju ometigi olla kui tütarlapse vallatus. Kordagi ei tulnud junkur Hansule seda mõtet pähe, et keegi teine meesterahvas ühegi tütarlapse silmis, liiatigi siis veel uhke Agnese silmis temast võitu võiks saada.

Vanale Mönnikhusenile oli sarnane mõte küll tulnud, aga ta tõrjus seda vägisi enesest eemale. Ta ei leidnud tuntud junkrute seast ühtki, kelle peale ta kahtlust oleks võinud heita. Agnes oli kõikide vastu muutmatult ühesugune. Või oli ta vahest niikaugele eksinud, et mõni alamast soost meesterahvas — aga seda hirmsat mõtet ei suutnud vana rüütel iialgi otsani korrutada. Ehk küll muidu õigluse armastaja, vihkas ta siiski oma vaest õde, kes kaheteistkümne aasta eest «alatu mehe võrku langenud», tänapäevani kui Mönnikhusenite suguvõsa suuremat teotajat, ei võtnud ta nime iialgi suhu, kiristas hambaid, kui see «hirmus asi» talle kogemata meelde tuli. Ei, Agnes oli liig uhke ja au armastaja, ta ei võinud iialgi nii sügavale langeda. Aga missugune paha vaim oli siis nüüd tänini hea lapse sisse läinud? Kust ta need kentsakad tujud, selle hirmsa kangekaelsuse võttis? See on igapidi arusaamatu.

Niipalju märkas Mönnikhusen, et valjus ja vägivald praegusel korral midagi ei aidanud; ainult aeg võis asju parandada. Mönnikhusen lootis seda kindlasti.

Agnes põdes nädalapäevad voodis, ilma et ükski arst oleks võinud tunnistada, mis haigus tal oli. Kui ta siis jälle jalule tõusis, märkas igaüks, et tema olekus sügav muudatus oli sündinud.

Ta ei olnud enam nii elav, nii vallatu, kui ta Kuimetsas olnud, ei ka nii elutu ja tuim, nagu seda Tallinnas nähtud, vaid rahulik, tõsine, sagedasti mõttes. Majatalituse eest kandis ta veel suurema agarusega hoolt, oli võõraste vastu kodus lahke ja viisakas, aga ei armastanud ise võõrsil käia. Kehalikult õitses ta pärast tervenemist täies, küpses neitsilikus ilus. Risbiter käis teda iga päev vaatamas, sest oma arust oli ja jäi tema ikka Agnese peigmeheks, olgu küll, et tütarlapse tuju teda mõneks ajaks «nurka kuivama pannud». Agnes oli sestsaadik, kui isa mitte enam vägivaldselt laulatamisega peale ei käinud, Risbiteri vastu samasugune nagu teistegi külaliste vastu, see on ühesugune lahke ja viisakas, lubas enesele «sina» ütelda, aga ütles ise junkrule ikka «teie».

Ühel päeval ütles Risbiter naljatades: «Kas usud, Agnes, sa oleksid ammugi minu õnnelik abikaasa, oleksin mina kaval tahtnud olla.»

«Ma arvan, et teie kaval küll olete,» kostis Agnes vagusalt.

«Olen küll, aga ma ei raatsinud sinu vastu kavalust pruukida. Nüüd näen ma paraku sinust, et armastuse asjus ilma kavaluseta läbi ei saa.»

«Seda näete minust?»

«Jah, muidugi. Sa mängid ju minuga nagu kass hiirega, teades, et see nagu lõõts minu armastuse lõkke peale mõjub. Oleksin mina omal ajal niisama teinud, siis oleks lugu vahest nüüd ümberpöördud.»

«Võib küll olla.»

«Noh, vaat' sulle! Kui ma sinu tujude peale mõtlen, siis tuleb mul vahel himu sinuga kassi ja hiire mängu nüüdki veel peale hakata.»

«Eks katsuge õnne!»

«Hea küll, aga kas see sinu pisukesele südamele üleliiga valu ei teeks?»

«Saab näha.»

«Näiteks, kui ma sinu vastu veidi külm oleksin või sinust koguni tükikese aega eemale hoiaksin, äh?»

«See oleks mulle teenitud nuhtluseks.»

«Vali siis nüüd ise: kas tahad nuhtlust või — teeme pulmad?»

«Ma arvan enese enam nuhtluse väärilise olevat.»

«Nuhtluse vääriline oled sa küll oma tujude pärast,» ütles Risbiter ägedamalt, «aga mina omas suures kannatuses oleksin siiski ennemalt pulmade poolt. Ütle ometi, Agnes, miks sa niisuguseid tükke teed, miks sa mind asjata kuivada lased?»

«Mina ei lase teid sugugi kuivada. Tehke pulmad, millal tahate, kuid mitte minuga.»

«Tühi jonn, tühi jonn,» nurises Risbiter. «Sa tead küll, et ma teist pruuti kaua ei pruugiks otsida, aga see ei tähenda midagi. Mina tahan sind ja sina tahad mind, sest paremat meest ei leia sa kusagilt, aga sa mõnitad ja viidad aega, sa ei usu, et ma sind küllalt armastan, ühe sõnaga: sa mängid minuga kassi ja hiire mängu. Ometi olen ma sulle suurte tegudega näidanud, kui kuumalt ma sind armastan. Sinu pärast tungisin ma peaaegu üksipäini Põltsamaa lossi ja võtsin sinu isa verivaenlase vangi, ja Kuimetsas oleksin ma vististi su elu päästnud, kui sa nii kaua oleksid läbenud oodata. Sa naeratad, aga mis tõsi, see tõsi. Sinu pärast olen ma kaks tosinat venelasi

ära tapnud ja see ei olnud sinust sugugi mitte õige, et sa ennast alatu inimese läbi päästa lasksid.»

«Palun andeks . . .»

Selle läbirääkimise järeldus oli, et Risbiter teisel päeval Kuramaale oma mõisa reisis. Agnest jumalaga jättes tegi ta kavala, «rääkiva» näo, otsekui tahaks ta ütelda: «Pole minu süü, et su südamele piina teen. Sa oled mind küllalt ärritanud, nüüd kahetse! Nüüd olen mina kass, sina — hiireke!»

Imelikul viisil langes Risbiteri ärareisimine just selle ajaga kokku, mil rüütel Mönnikhusen oma salgaga uut sõjakäiku venelaste vastu valmistas; see näitas peaaegu, nagu ei oleks junkur Hansul enam õiget himu venelaste vastu välja minna, nagu oleks ta kangetest tegudest tüdinud; nii rääkisid vähemalt tema vaenlased ja neid oli mõisameeste ridades enam kui küllalt. Mönnikhusen laskis teda ilma kahetsuseta minna, ta oli rahul, et vähegi mahti sai sellest inimesest, kelle ligiolemine temale pooleldi murtud sõna ühtepuhku meelde tuletas.

Kui Risbiter oma trossiga ära oli sõitnud, ütles Mönnikhusen tütrele nukralt: «Kui kena oleks see olnud, kui teie üheskoos ja minu õnnistusega siit oleksite lahkunud!»

«Soovid sa siis nii väga minust lahti saada?» küsis Agnes kurvalt.

«Ma soovin kõigepealt, et sina õnnelik oleksid.»

«Ma olen ju õnnelik küll. Minu õnn on sinu juures olla, sind kallistada, sinu maja eest hoolt kanda.»

Mõnnikhusen raputas pead.

«Minu juurde ei või sa nüüd ometigi jääda. Mina lähen sõtta, kus tütarlastel paras paik ei ole.»

«Sinu seltsis, isa, ei karda ma midagi.»

«Seda enam kardan mina sinu pärast. Ma ei taha, et sa teist korda surmahädasse satuksid. Pealegi näen ma nüüd, et mina tütarlapse kasvatajaks ei sünni. Minu kasvatamise viis on paha vilja kandnud.»

«Isa!»

«Noh, noh, ära ehmata! Ma ei taha ütelda, et sa just paha laps oled, aga ma olen sind üleliiga ära hellitanud, sind tujukaks ja kangekaelseks teinud. Sinul on valjemat valitsust kibedasti vaja, muidu teed sa iseennast õnnetuks. Kuule nüüd, mis ma sinu kohta nõuks olen võtnud, ma annan su esiotsa Pirita kloostri [1] abtissi Magdalena hoole alla, kes sinu õndsa ema lihane õde on. Abtiss on püha naisterahvas, vahest suudab tema palvega ja vaga eeskujuga sinu kanget meelt painutada.»

Agnese silmad olid ehmatust täis.

«Sa tahad mind kloostri müüride taha vangi panna?» hüüdis ta kahvatades.

«Mitte vangi, vaid ainult valjema valitsuse

---

[1] Täie nimega: Püha Brigitta klooster Marienthal (Maarja org) Tallinna ligidal, Kose jõe suu ääres, kus varemed veel praegu näha on. Klooster, aastatel 1407—1466 ehitatud, oli üks nõndanimetatud segaklooster (claustrum mixtum), s. o. ühtlasi munkade ja nunnade tarbeks, ja seisis suurtsugu naisterahva (abtissi) valitsuse all. Viimne abtiss oli Magdalena von Zoege. (*Autori märkus.*)

alla, sinu enese õnneks,» ütles Mõnnikhusen silmi ära pöörates. «Ära karda, et sind nunnaks teha tahetakse. Sa oled vaga Luteruse õpetuses üles kasvatatud, keegi ei tohi sind sellest taganema sundida. Sa pead ainult jälle õppima jumalat paluma, mida sa vist unustanud oled. Kui mina sõjast tagasi tulen ja sinust näen, et sa meelt oled parandanud, siis lõpeb asi selge rõõmuga.»

«Aga ma ei taha kloostris elada!» hüüdis Agnes ägedalt. «Tädi Magdalena ei vaata hea silmaga minule, mul oli ikka salakartus tema eest. Mis kurja olen ma teinud, et sa mind enesest ära lükkad? Ma jooksen salaja kloostrist ära ja tulen sulle järele.»

«Kloostril on kõrged müürid,» naeratas Mõnnikhusen. «Üksainuke abinõu võib sind sealt päästa.»

«Missugune? Räägi, pai isa! Ma tahan kõik täita, kui sa mind enesest ära ei tõuka.»

«Siis läkitame käskjala Risbiterile järele ja kutsume ta tagasi.»

Erutuse läige kustus Agnese silmist. Ta laskis pea kui närtsinult longu ja ütles tasa: «Parem lähen kloostrisse.»

Paar päeva hiljem asus Agnes Pirita kloostrisse elama ja Kaspar von Mõnnikhusen läks mõisameeste salgaga Tallinnast välja.

Pirita klooster — jäänus katoliku ajast, mis Eestimaal aastal 1525 lõppes — oli sel ajal veel suur ja tore ehitus, rikas raha ja maade poolest, kuulus oma selleaegse abtissi suure vagaduse pärast. Kloostri seadus oli vali: ta nõudis üksildast elu, vaikust, sagedat palvetamist. Kloostri peahoone seisis suure kiriku põhjapoolsel küljel

ja oli kahekordne; ülemisel korral olid nunnade, alumisel munkade kongid. Mungad ja nunnad ei tohtinud mujal kokku saada kui kirikus, kuhu kummaltki korralt eriline uks viis. Kõrge müür kloostri ümber oli viimasel ajal veel kõrgemaks ja kindlamaks tehtud; seda oli hädasti vaja, sest uue usu ülesvõtmisest saadik hakkas Tallinna rahva aukartus püha paiga vastu kahanema, kloostri rikkus riisumise himu äratama. Abtiss Magdalena oli valju, kindla loomuga naisterahvas, keda miski asi ei hirmutanud. Ise vanast saksa soost sündinud, uskus ta kindlalt saksa rahva murdmatu võimu ja väe sisse ja põlgas venelasi. Suure sõja hakatusest saadik oli linna poolt mitmel korral nõutud, et mungad ja nunnad kloostrist välja läheksid ja kloostrist kindlus venelaste vastu tehtud saaks, aga abtiss Magdalena ei tahtnud sest kuuldagi ega võtnud ka kloostri kaitsmiseks pakutud rootsi väesalka vastu: ta ei uskunud, et ükski vaenlane kloostrisse puutuda julgeb. Tema julgus oli ka Mönnikhuseni peale mõjunud. Kui Mönnikhusen temale oma häda kaebas, oli abtiss ütelnud: «Anna Agnes pooleks aastaks minu valitsuse alla, siis teen ma temast tallekese!» Mönnikhusen oli küll õlgu kehitanud ja veidi kahtlevalt naeratanud, aga südame põhjas lootis ta siiski head tagajärge abtissi vagadusest ja pühadusest, kuna ta oma isaliku võimu kohta viimse lootuse oli kaotanud. Ta andis abtissile täie voli kätte ja tegi ainsaks tingimuseks, et Agnest mitte katoliku usku ei pööraks ega nunnaks ei püütaks teha.

Agnesele anti kloostris elamiseks kamber, mis suurem ja valgem oli kui nunnade kongid: kõr-

gest aknast ulatus pilk kaugele üle merelahe, mille serval Tallinna müürid ja teravad tornid otsekui vee seest üles kerkisid. Igapäevastest jumalateenistustest ja palvetamistest kirikus, nagu ka nunnade üldistest söömaaegadest pidi Agnes osa võtma ja tegi seda hea meelega, sest ta nägi siin ometigi inimeste nägusid, ilma et keegi küsimistega tema peale oleks tormanud, nagu see linnas ühtepuhku sündis. Paar nädalat oli Agnes kloostri eluga täiesti rahul, tegi näputööd, luges, palus jumalat ja mõtles Gabrielile. Oli tal esiotsa salakartus tädi «kasvatusviisi» eest olnud, siis palus ta seda nüüd tema käest südame põhjas andeks, lootes, et tädi teda hoopis rahule jätab. Tädi käis teda harva vaatamas, rääkis vähe, aga vaatas teravasti, nagu tahaks ta pilguga õetütre hinge tungida.

Ühel päeval laskis abtiss Agnese oma kongi kutsuda — abtiss elas nimelt niisama lihtsalt kui kõik nunnad. Agnes läks ilma kurja aimamata. Kongi astudes lõi ta äkisti araks, sest püha naisterahva kollane, kortsus nägu oli jääkülm, ta pilk torkav.

«Istu siia ja kuula, mul on sinuga rääkimist,» ütles ta madalale pingile oma jalge ees tähendades.

Agnes täitis käsku.

«Ma olen sind nüüd küllalt uurinud, ma tunnen sind läbi ja läbi,» algas abtiss väga tõsiselt. «Sa oled kaval, salalik ja tigeda südamega.»

«Tädi!»

«Ole vait! Ma näen su hinge põhjani. Ma lootsin helduse ja lahkusega sinust niipalju võitu saada, et sa mulle ilma sundimata kõik oleksid

tunnistanud nagu laps emale. Sa ei ole seda mitte teinud — see on halb märk.»

«Mis asja pidin ma tunnistama?»

«Sinul on patune armastus südames!» ütles abtiss tasase, läbitungiva häälega.

Agnes kahvatas, aga ta ei kostnud sõnagi.

«Sinul põleb patune armastus südames,» kordas abtiss ilma armuta, igale sõnale rõhku pannes. «Lugu näib tõsine olevat, sest sa ei punasta, sa lähed näost valgeks kui lubjatud sein. Ma loodan, et sa minu ees asjata salgama ei hakka. Ma olen naisterahvas ja mul on terav silm. Sinu isa ei või ega taha uskuda, mida mina kohe aimasin. Sa arvasid mind pimedaks, aga ma pidasin sind ühtepuhku silmas, uurisin iga mõtet su otsaesisel, lugesin su huulte tummas liikumises. Kust oleksid sa julguse võtnud jumala ja koguduse silma ees oma isa tahtmise vastu tõrkuda, kõige pühama seaduse vastu eksida, kui sul patune armastus südames ei põleks? Kust võtsid sina, kergemeelne ilmalaps, imeliku meelekindluse, isast, omasuguste seltsist, kogu maailma lustist lahkuda, ennast kloostri müüride vahele matta lasta, igavat elu ilma kaebuseta kannatada, üksiolemisest ja vaikusest koguni rõõmu leida? Eks ma näinud, kuidas su suu kirikus palvetamise ajal sagedasti lukku jäi, su silm segaselt kuhugi vahtis, kus midagi näha ei olnud? Mitte su Õnnistegija, mitte jumalaema kõrge kuju ega pühad inglid ei seisnud siis su silma ees, vaid — hirmus mõtelda! — üks lihalik inimene, üks meesterahvas!»

Abtiss raputas end, nagu oleks «hirmus mõte» kehalikult temast kinni haaranud, ja lõi risti ette. Agnes ei lausunud sõnagi.

«Mis on sul selle peale vastata?» küsis abtiss tumedalt.

«Ei midagi,» kostis Agnes tasa.

«Kes on sinu armuke?»

See sõna ärritas Agnese naisterahva-uhkust.

«Sa oled minu tädi, aga sel viisil ei tohi sa siiski minuga rääkida,» ütles ta üles tõustes.

«Jää paigale!» põrutas abtiss. «Tahad sina, kõlvatu tüdruk, mind õpetada, kuidas mina sinuga pean rääkima?»

«Mina ei ole kõlvatu tüdruk.»

«Sina oled niisama kõlvatu kui see, keda sa armastad.»

«Mina ei saa iialgi kõlvatut inimest armastama,» kostis Agnes külma rahuga, sest tädi üleliigne ägedus hakkas teda põlgusega täitma.

«Küll edaspidi selle eest muretsetakse, et sa teist korda nii sügavale ei lange, aga praegu oled sa langenud, sest sa õhkad inimese järele, kes seisuse poolest sinu vääriline ei ole. Oleks ta sinu vääriline, siis oleksid sa seda ammugi tunnistanud. Aga see saab kõik salaja toimetatud, varga viisil pimedais nurkades sosistatud ja — jumal teab mis veel ära tehtud.» (Jälle raputas abtiss end ja lõi risti ette.) «Sa tahtsid oma isa õe eeskuju järele teha, salamahti kodunt ära joosta, iseennast ja oma sugukonda kõige suurema häbi sisse kukutada? Kes teab, mis veel oleks juhtunud, kui sa kauemaks Kuimetsa oleksid jäänud!»

«Magdalena Zoege!» ütles Agnes varjamatu põlgusega, «kui teie seda nime ei häbene teotada, mida minul on au kanda, siis tuletage vähemasti meelde, et teie Pirita kloostri abtiss olete.»

See etteheide mõjus niipalju, et abtiss ägedate

sõnade asemel enam kihvtiseid sõnu tarvitama hakkas.

«Otse selle pärast, et ma sinu isa kuulsat nime uue teotuse eest hoida tahtsin, võtsin ma sind oma hoole alla,» ütles ta kähisevalt. «Sa ei pääse minu käest, enne kui su kange süda rusuks pekstud, su kurjale teele eksinud mõtted hea poole on juhitud.»

«Ma ei või uskuda, et mu isa mind siia vangi on pannud.»

«Usu mis sa tahad, aga kõigepealt usu seda, et nende müüride vahel kõik voli ja võimus minu käes seisab. Sinu isa on kaugel ja ta usaldab mind enam kui sind; ta ei taha sind silmaga näha, enne kui mina talle võin tunnistada, et sa selle vääriline oled. Ära karda, et ma su elu võtan, aga su keha tahan ma vaevata, su roojast hinge valusas tules puhastada. Siiski võid sa oma nuhtlust veel kergendada, kui otsekohe ütled, kes see on, kes sind kurjale teele on eksitanud.»

Naljakas mõte käis Agnese peast läbi: «Tädi on naisterahvas — vahest vaevab teda uudishimu?» Ta jäi vait.

«Ütle mulle see ainus nimi,» käis abtiss peale. «See oleks sinust esimene meeleparanduse märk; sellega kergendaksid sa oma vaeva ja aitaksid ise kurja inimese mälestust oma südamest välja juurida.»

Ivo Schenkenbergi ja tema vanamoori kuju ilmus äkisti Agnese vaimusilma ette. Kuidas olid need Gabrieli tema ees laimata, süsimustaks määrida püüdnud! Tahtis vahest auväärne abtiss «kurja mälestuse väljajuurimiseks» sedasama abinõu tarvitada? Abtiss oli peaaegu vanamoori

nägu — kes teab? Agnes vandus mõttes armsama nime mitte kellelegi nimetada, kuni tema ise selleks luba annab.

Abtiss ootas ja vahtis tüki aega kullisilmadega oma ohvri otsa.

«Noh, kas ütled?» küsis ta viimaks üleskeeva vihaga.

«Ei,» kostis Agnes külmalt.

«Kasi mu silmist!»

Agnes läks ilma kahetsuseta.

«Oota, ma tahan sinust ei-ütlemise ära harjutada,» ümises tädi, temale tigeda pilguga järele vaadates.

Agnes oli neid sõnu veel kuulnud.

Sestsaadik ei olnud Agnesel kloostris enam rahulikku päeva. Tädi toimetas tema kallal «ei-äraharjutamist» kindla plaani järele. Kiusamised ja nuhtlused sadasid kui rahe Agnese pähe. Ta pidi oma armsakssaanud kambri maha jätma, lihtsasse nunnakongi elama asuma, esmalt ühel, kahel ja kolmel päeval nädalas vee ja leiva juures paastuma, üldistel söögiaegadel üksipäini kivipõrandal toitu võtma, kuna teised lauas istusid; pea seati see või teine nunn tema juurde, kes talle päeval ega ööl rahu ei andnud, teda ühtepuhku manitses, temale sada korda üht ja sedasama palvet ette luges; pea jäeti teda jälle nädalate kaupa ainuüksi ja keelati kõigile ära temaga sõna rääkimast. Ainult abtiss küsis igal laupäeva õhtul: «Kas ütled?» — ja Agnes kostis iga piinamise-nädala lõpul muutmata kangekaelsusega: «Ei!»

Vihale ärritatud abtiss ei väsinud uusi nuhtlusi välja mõtlemast. Ta laskis Agnese ööseks

kirikusse kinni panna, sundis teda pärast jumalateenistust trepi ette, kust nunnad üles läksid, kummuli heitma ja teisi tema kehast üle kõndima, laskis ta kenad juuksed maha lõigata ja patukahetseja kuue talle selga tõmmata, teda viimaks kitsasse ja pimedasse kongi vangi panna, kus ta kui raske kurjategija kivipõrandal põhu peal pidi magama ja kolmel päeval nädalas vee ja leivaga leppima, mida talle kitsa müüriaugu läbi jagati. Igal laupäeva õhtul küsis üks kähisev hääl, mille kõla kord-korralt kurjemaks muutus, selle augu läbi: «Kas ütled?» — ja iga kord vastas kongist pehme kannataja hääl, mis kord-korralt nõrgemaks läks: «Ei.»

14

TALLINNA PIIRAMINE.

22. jaanuaril 1577 tõid väljasaadetud salakuulajad sõnumi Tallinna, et suur vene sõjavägi linna peale tulemas ja juba Jõelahkmele jõudnud olla. Bürgermeistrid Friedrich Sandstede ja Dietrich Korbmacher andsid seda suurel turul avalikult teada ja manitsesid rahvast vahvale vastupanekule. Oodatav piiramine ei teinud kodanikele suurt hirmu, sest linna müürid olid kõrged ja kindlad, linn kubises sõjameestest, suurtükke ja sõjamoona oli määratu hulk kokku kogutud. Lossis asus rootsi kuberner, vapper ja osav sõjamees Hinrik Horn sõjas harjunud väesalgaga; mõne päeva eest olid ka Kaspar von Mönnikhusen ja Ivo Schenkenberg oma salkade riismetega linna jõudnud. Mõisameestele oli teist korda see äpar-

dus juhtunud, et venelased Kuimetsas ja Uuemõisas äkisti nende kallale kippusid ja neid põgenema sundisid. Kõige raskem oli see löök mõisameeste pealikule. Mönnikhusen oli sõjaväe varustamiseks kõik oma raha ja vara ära kulutanud, lootes, et seda venelaste käest ja nende käsu all seisvatest Eesti ning Liivi maakondadest kümnevõrra tagasi võtab. Nüüd oli ta vaene kui kirikurott ja nõudis rootslaste käest kahjutasu, aga need ei tahtnud temale ega teistele rüütlitele viletsat armuleibagi anda, vaid nõudsid omalt poolt tasu selle kahju eest, mida mõisamehed rootsi alamatele Harju- ja Läänemaal olid teinud. Kerge on arvata, kui valusasti see õnnetus uhke Mönnikhuseni südant näris.

Ka Ivo Schenkenbergist oli õnn viimasel ajal lahkunud. Ta oli endale väärilise vastase leidnud. Venelased olid temale Viru ja Järva talupoegadest kogutud väesalga vastu seadnud, mis vürst Gabriel Sagorski käsu all seisis. Siin võitlesid siis eestlased eestlaste vastu. Mõlemad salgad olid vahvad ja sõjas vilunud, mõlemad tundsid hästi maa teid ja urkaid, mõlemad seisid osava juhatuse all, aga võit kaalus siiski Gabrieli poole. Ta ei andnud Ivole kunagi rahu, oli alati ta kannul, kippus päeval ja ööl ta kallale ja sundis teda viimaks ülepeakaela lagedalt maalt põgenema ja Tallinna müüride vahelt varjupaika otsima. Ivo täht kustus, kuna Gabriel Sagorski nimi maal kuulsaks ja kardetuks sai. Selle nime kõla tungis viimaks ka Pirita kloostri kongidesse, kus mungad ja nunnad seda kuuldes risti ette lõid; ainult see vaikne urgas, kus Agnes von Mönnikhusenit vangis peeti, jäi temast puutumata.

23. jaanuaril ilmusid Lasnamäele esimesed vene väehulgad. Linna poolt pisteti alevi majad põlema, lõhuti aiad ära ja raiuti puud maha, et vaenlased pealetungimiseks katet ei leiaks. Kuni õhtuni kestis venelaste kogunemine ja teisel hommikul oli Tallinn maa poolt täiesti sisse piiratud.

Kogu vene vägi, arvu järele ligi 50 000 meest, oli viide laagrisse ära jaotatud, mille rida Lasnamäe alt kuni Mustjõele ulatus. Venelaste ülem käsuandja oli tsaari sugulane vürst Fjodor Ivanovitš Mstislavski; tema abiline ja parem käsi oli kuulus sõjamees Ivan Selimetin-Koltsov, kes tsaarile oli vandunud, et ta Tallinna ära võita või oma elu jätta tahab. Nende üleskutse peale linna ilma verevalamiseta venelaste kätte anda ja tsaari vägeva kaitse all rahulikult elada, vastati linna poolt pilkamisega. Linnarahval ja rootslastel oli viis korda rohkem suurtükke ja sõjamoona kui venelastel; ka oli see teatud asi, et selleaegsed vene sõjamehed lahingus küll kardetavad, piiramisekunstis aga osavuseta olid. Nõnda arvasid tallinlased piirajate suurt arvu julgesti põlata võivat. Nad elasid priskesti ja pühitsesid koguni pulmi ja pidusid, kuna vene kantsis Tõnismäel suurtükid paukusid ja esimesed tulekuulid raksudes telliskivi-katustest läbi lõid.

Et venelaste arvu ja nende nõu kindlasti teada saada, anti Ivo Schenkenbergile käsk oma salgaga ja ühe osa rootsi ratsanikkudega äkisti linnast välja tungida ja mõnd venelast elusalt kinni püüda. Ivo täitis käsku. Pimedal ööl tõmmati Viru värav üles ja lasti salk ratsamehi välja. Nad sõitsid esmalt pikkamisi, end võimalikult põlenud majade rusude varju hoides, venelaste laagri

poole, mis Lasnamäe all, praeguse Kadrioru kohal seisis. Paarisaja sammu peal jäid nad seisma ja kuulatama. Laagris valitses sügav vaikus, kahest, kolmest kohast paistis telkide vahelt poolkustunud tulede kuma. Varane sula oli maapinna lumest puhtaks teinud, kange lõunatuul kihutas musti pilvi mööda taevast. Silmapilk oli äkiliseks pealetungiks sünnis.

Ivo antud märgu peale andsid kõik ratsanikud korraga hobustele kannuseid. Juba olid kõige esimesed üle madala mullavalli jõudnud, kui laagris kära tõusis. Venelased kargasid asemelt üles, mõned võtsid sõjariistad kätte ja hakkasid ratsanikele vastu, teised pistsid kohkunult jooksu, arvates, et terve saksa-rootsi sõjavägi laagri kallale kipub. Ivo mehed oleksid oma esialgset ülesannet — mõnda venelast vangi võtta ja nendega taganeda, enne kui teised kohmetusest toibunud — nüüd kergesti täita võinud, aga tapmise ja riisumise himu sai nendest võitu ja tegi neid liig julgeks. Nad tungisid laagris ikka edasi ja edasi ja osa hakkas juba mahajäetud telke tühjendama. Korraga tõusis laagri kaugemas otsas, Lasnamäe jalal, uus kära; selgesti kuuldi venelaste rõõmuhõiskamist: «Vürst Sagorski, vürst Sagorski!»

Gabriel oli oma salgaga lagedalt maalt tulles selsamal õhtul Tallinna alla jõudnud ja Lasnamäel olevas kivimurrus laagrisse asunud. Öösel mäe alt tumedat kära kuuldes ja märgates, kuidas seal lugu seisab, oli ta kohe mehed üles äratanud, nendega hobuste selga istunud ja tuulekiirusel mäest alla kihutanud. Nagu välk langes ta vaenlaste kaela, kes ratsamehi nähes ja Sagorski nime kuuldes kohe hirmuga taganema hakkasid.

Laagritulede segasel valgusel arvas Gabriel ühes põgenejas, kes kõrge, tugeva kasvuga mees oli, Ivo Schenkenbergi ära tundvat ja kihutas sellele järele. Ta sai mehe kätte veel enne kui see mullavallist üle oli jõudnud ja lõi ta ühe mõõgahoobiga hobuse seljast maha. Selsamal silmapilgul oli Gabriel ise maha karanud ja surnu verise pea üles tõstnud. See ei olnud Ivo, vaid lihtne rootsi sõjamees.

Teda silmates sähvis kentsakas mõte Gabrieli peast läbi. Ruttu kiskus ta rootslase seljast kuue, tõmbas selle enesele selga, surus rootslase lõhkise kübara, mis verest nõretas, enesele pähe, kargas hobuse selga, kihutas tuhatnelja enda meestest mööda põgenejate järele ja sai viimased linna värava ees veel kätte. Värav tõsteti üles ja rootslaste ning Ivo meeste kannul pääses ühtlasi ka nende kardetud vaenlane linna.

Hilisest ööst hoolimata olid linna peauulitsad veel elu ja liikumist täis. Viru värava juurde oli palju inimesi kogunud, kes tulelontide valgusel veriste peadega koju saadetud sõjamehi vahtisid ja väga vähe kaastundmust avaldades nende üle kibedat nalja heitsid. Oli juba teada, et nad vene vangide asemel ainult vene löökide jälgi koju olid toonud.

Kui Gabriel rahva vahelt läbi sõitis, hüüdis keegi: «Küll aga sellele on tuliuus pea otsa tehtud!»

«Nägu on tal täis paisatud, nagu oleks seal päeva loojaminekust saadik lutikaid tapetud!» pilkas teine.

«Hoop on vist ta vaese mälu pahupidi ajanud, sest ta kihutab kui pöörane,» arvas kolmas.

Imestades pühkis Gabriel käega näo üle ja tundis selle libeda olevat; käsi oli puutumise läbi veriseks saanud. Nüüd alles märkas Gabriel, et surmatud rootslase verine kübar selles süüdlane oli, et teda haavatuks arvati, ja rõõmustas, et see asi teda veel enam tundmatuks tegi. Kui ta elavast Viru uulitsast kiiresti ratsutades läbi oli pääsenud, viivitas ta hobuse sammu, käänas kõrvalisse, pimedasse uulitsasse ja pidas aru, mis nüüd teha.

Heameelega oleks ta otsekohe Toompea mäest üles sõitnud ja Mönnikhuseni majja tunginud, aga kuidas Toompea väravast ja rootsi vahtidest läbi pääseda, ilma et need pettust oleksid märganud? Gabriel teadis, et mõisameeste pealik teist korda Tallinna oli pidanud põgenema, aga kuhu oli Agnes jäänud? Gabrieli süda kipitas seda teada saada, ja see himu oligi teda pöörasele julgustükile — üksipäini vaenulisse linna tungima kihutanud.

Mõteldes jõudis Gabriel tuttava kõrtsi ette, mis Harju värava lähedal seisis. Kõrtsitoast paistis valgus ja oli tumedat häälte kõminat kuulda. Aknast sisse piiludes nägi Gabriel poole tosinat mehi, pealtnäha alamast seisusest linnakodanikud, kes seal rasvaküünla valgusel õllekannude juures istusid ja elavalt juttu vestsid. Gabriel ronis hobuse seljast maha ja koputas kõrtsi ukse pihta.

Uks läks lahti ja kõrtsmik ilmus lävele.

«Kes seal on?» küsis ta uniselt.

«Rootslane,» kostis Gabriel. «Kas siin lonksu õlut ja hobusele ulualust saab?»

Kõrtsmik ei suutnud võõra nägu selgesti näha, aga sõna «rootslane» mõjus temale erutavalt; ta

tundis rootslasi kui suuri purjutajaid ja häid maksjaid.

«Oot', oot', ma teen õuevärava lahti, kuid seda ütlen ette, et ma hobuse eest ei vastuta, sest linn on maalt kokku jooksnud kerjajaid täis, kes hullemad on kui hagijad.»

Kui hobune ulu alla oli pandud, astus Gabriel kõrtsituppa. Tema ilmumine pani koosolijaid kohkuma, mõned koguni karjatasid hirmu pärast.

«Tohoo mees!» hüüdis kõrtsmik, võõra nägu tule valgel nähes, «kust sa niisuguse peaga tuled?»

«Mis mu peal viga on?» küsis Gabriel naljatades.

«Sa oled ju koledal kombel malka saanud, su kübar on lõhki, nägu otsekui vere sisse kastetud.»

«Pole viga, küllap saate niisuguseid päid veel küllalt näha,» kostis Gabriel istet võttes. «Venelastel on kõvad rusikad.»

«Tohoo, kas venelased juba linnas?»

«Ei ole, aga meie käisime neid laagris vaatamas. Mina pääsin veel kerge vaevaga, märkan vaevalt, et mul auk pea sees on, aga teiste käsi käis palju halvemini. Anna kähku õlut, mul on kange janu ja väsimus käes.»

Kõrtsmik seadis vahutava õllekannu võõra ette lauale ja küsis: «Kas tahad ka silmi pesta?»

Gabriel jõi kannu ühe joonega tühjaks ja kostis siis: «Ei, kui ma selle peaga komandandi ette astun, siis teeb ta mu vähemalt vahtmeistriks.»

Nüüd nihkusid ka kodanikud uudishimulikult ligemale ja tormasid küsimustega Gabrieli peale.

«Olid vist nendega ühes, keda välja saadeti vange tooma?»

«Olin küll,» vastas Gabriel.
«Noh, kas vange saite?»
«Meie täname õnne, et meid endid vangi ei võetud.»
«Kuidas see juhtus? Jutusta ometi!»
«Mis seal jutustada?» ütles Gabriel tusaselt. «Me olime ettevaatamatud, tegime liiga suurt kära, venelased ärkasid unest ja hakkasid vastu. Meie pistsime muidugi kohe punuma, aga nad ajasid meid kuni Viru väravani taga ja oleksid peaaegu meiega tükkis linna tunginud.»
«Nonoh, siin oleks neid hoopis teistviisi vastu võetud,» kiitles üks pealtkuulaja täie Tallinna kodaniku uhkusega. «Aga kuidas võisid nemad teid taga ajada? Teid saadeti ju Lasnamäe aluse laagri vastu välja, kus tänini ratsaväge ei ole nähtud, kuna teie minu teada kõik ratsa olite. On siis venelastel nii viledad jalad, et hobustega võidu lasevad?»
«See'p see meie õnnetus oligi, et sealpool keegi ratsamehi ei aimanud; nad kerkisid meie silma ees otsekui maa seest välja ja hakkasid meile tuliseid pirakaid pihta laduma.»
«Hm, kentsakas lugu! Ega ometigi see pagana Sagorski seal juures ei olnud, kellest Ivo Schenkenbergi mehed nii koledaid tükke jutustavad?»
«Tema see just oli — võtku teda see ja teine!» vandus Gabriel.
«Kas sa teda oma silmaga nägid?»
«Mina nägin teda silmaga ja tema katsus mind käega.»
«Mis nägu ta on?»
«Ta ei andnud mulle vahtimiseks pikemat aega.»

«Kas tema lõigi su kübara lõhki?»

«See on Gabriel Sagorski kätetöö.»

«Kust sa seda tead, kui sa teda õieti ei näinudki?»

«Kui ta meie kallale kippus, karjusid Ivo mehed tema peale näidates suure hirmuga «Sagorski, Sagorski!» — ja pagesid kui tondi eest. Mina ei teadnud teda suuremat karta, sest ta ei olnud minu meelest sugugi haruldane lind, vaid üsna igapäevane inimene: alles siis, kui ta minu enese pea kohal mõõka keerutas, nägin ma niipalju, et tal ütlemata inetu nägu ees ja pisukesed silmad kuratlikku kelmust täis olid.»

«Kas ta tõesti nii inetu oli?» küsis üks pealtkuulaja kaheldes.

«Mu süda pööritab veel praegu sellest mälestusest,» tõendas Gabriel.

«Siis on ta ennast vist moonutanud, sest Ivo mehed ütlevad, et sel põrgulisel päris ilusa tüdruku nägu ja suured süsimustad silmad olla. Aga ta on teatavasti nõid ja võib täna üht, homme teist nägu olla, võib maa sisse pugeda ja sealt välja tulla, kus teda kõige vähem oodati; ta on ju ka juba surnud olnud ja jälle üles tõusnud.»

«Rumal ebausk!» ütles teine pealtkuulaja põlgavalt mokki kärtsutades. «Ivo mehed püüavad oma häbi vähendada ja teevad sellepärast vaenlase nõiaks. Õigus on aga, et Ivo ise ega tema mehed enam kuhugi ei kõlba. Üksvahe tõsteti neid taevani, aga nüüd tuleb välja, et nad paremat ei mõista kui riisuda ja põletada. Minevast sügisest saadik ei ole Ivo käes miski asi korda läinud. Enne ähvardas ta uhkuse pärast lõhkeda, arvas ennast suureks kindraliks, ei tahtnud noore-

põlve sõprade peale enam vaadatagi; nüüd elab mehike nagu mutt mulla sees ja ei julge iseoma nägu kellelegi näidata. Ma ei mõista, mispärast vangide tabamist just tema kätte usaldati; oli ju ette arvata, et sellest midagi välja ei tule.»

Kodanike seast ei tõstnud keegi häält Ivo kaitseks. Kõrtsmik ütles: «Ivo mehed räägivad, et ta sellest saadik hoopis teiseks inimeseks saanud, kui Mönnikhuseni tütar tema küüsist pääses.»

Gabrieli süda hakkas kergesti tuksuma; ta kuulas põnevusega.

Kõrtsmik kõneles edasi: «Sestsaadik on ta möllama hakanud, nagu oleks püsti saatan tema sisse läinud. Oma lihasel vennal on ta silmad siniseks tagunud, vanamoori, kes alati ta ümber oli, jalaga vigaseks löönud ja vahimehed poolsurnuks peksnud, et need tüdruku ära viia lasksid. Ennem armastas ta nalja heita, andis väikseid eksimisi andeks, sallis mõistlikku vasturääkimist, võttis tarka nõu kuulda ja oli ise meister kõiksugu sõjakavaluste peale, aga räägitud päevast saadik ei ole keegi enam naljasõna tema suust kuulnud, oma meeste vastu on ta püsti kuradiks saanud, vaenlaste vastu ei oska ta enam midagi korda saata, ehk küll salk suuremaks on kasvanud; Sagorski nime kuuldes pidavat ta iga kord kahvatama ja värisema. Ühe sõnaga: kange vihastamine on mehe meelt seganud.»

«Mille üle ta siis nii kangesti vihastas?» küsis Gabriel süütult.

«Eks ikka selle üle, et vana Mönnikhusen oma tütre ära viis, kuna Ivot ennast laagris ei olnud. Kas sa seda lugu veel ei tunne?»

«Ei, ma tulin alles hiljuti Tallinna.»

«Vaata, Ivo oli Mönnikhuseni tütre venelaste käest päästnud ja sealjuures oma südame kaotanud. Ta hoidis tüdrukut kui oma silmatera, pidas teda telgis vangis, ei raatsinud teda kellelegi näidata. Nende vahel on ikka midagi tõsist asja juhtunud, sest kui vana Mönnikhusen asja kuulda sai ja tütre vägisi koju viis, läks see peast nõdraks ja karjus altari ees suure häälega «ei», kui teda junkur Risbiteriga laulatada taheti. Kodus on ta hirmsasti kisendanud ja küüntega isa silmade kallale kippunud. Vana Mönnikhusen ei teadnud, mis hullu tütrega teha ja saatis ta sellepärast Pirita kloostrisse, lootes, et vaga ja püha abtiss Magdalena oma eespalvega tüdruku seest kurja vaimu välja ajab. Aga võta näpust! Tüdruk läks veel hullemaks, ajas koledaid sõnu suust ja kippus abtissi elu kallale. Kloostri inimesed räägivad kentsakaid tükke, mis abtiss temaga ära teinud, ilma et see põrmugi oleks aidanud. Nüüd peetakse teda kui kiskjat elajat pimedas kongis vangis ega lasta kedagi ligidale, et mitte kuri vaim tema seest teise sisse ei läheks.»

Gabriel tõusis, maksis õlle eest, palus hobust hoida, sest ta tahtvat all linnas veel midagi ära toimetada, enne kui lossi sõidab, ja läks uksest välja. Avaliku kaevu juures pesi ta näo puhtaks ja luusis siis mööda müüriäärseid tänavaid ümber terve linna. Ta süda kipitas rinnus. Ta tahtis kohe Pirita kloostrisse tõtata, aga — ta ei pääsenud linnast välja. Kõik väravad olid kinni, müür kõrge, all igal pool vahituled, üleval hulk valvsaid püssimehi. Gabriel mõistis, et väljapääsemine sel ööl täiesti võimatu oli. Ta oli vangis, terve suur linn tema vangikoda. Ja mis siis, kui

ta teisel päeval kogemata Ivo meestega kokku juhtub ja need teda ära tunnevad? Gabriel oli end oma liigjulguse läbi raskesse hädaohtu viinud, aga ta ei kahetsenud silmapilkugi seda liigjulgust, ta teadis nüüd ometigi, kus Agnes oli. Hädaohu vastu pidi kavalus aitama.

Gabriel viitis paar tundi mööda tühje uulitsaid vantsides ära ja läks siis kõrtsi tagasi. Imestusega pani kõrtsmik tähele, et rootslane, kes paari tunni eest sopase näoga, aga selge peaga välja oli läinud, nüüd puhta näoga, aga segase peaga tagasi tuli, sest mees tuikus ja trallitas haledal kombel.

«Kas see asi oligi sul linnas ära toimetada?» nurises kõrtsmik. «Kas sa siin ei märganud pead purju panna? Arvasid vist mujalt paremat laket leidvat?»

«Ära pahanda, kõrtsipapa!» palus rootslane raske keelega. «Mis tehtud see tehtud, aga sedaviisi ei tohi ma ennast lossis näidata, sest komandant on joobnute vastu vali, ta laseks mind vaeseomaks peksta. Peida mind kuhugi ära, kus ma kakskümmend neli tundi magada võin, ilma et mind keegi näeks, ja ära tee sellest kellelegi piiksu!»

Selle pika kõne ajal, mis Gabrieli suus kaugeltki nii ladusasti ei läinud kui meie seda kirjutame, leidis joobnud rootslane mahti kõrtsmikule läikiva kuldraha pihku libistada ja sel viisil oma sõnadele imelist mõju anda. Kõrtsmik unustas sedamaid torisemise, talutas joobnud külalise oma paremasse kambrisse, valmistas talle pehme aseme, tõmbas ise ta saapad jalast ja soovis talle viisakalt magusat und.

Võõras magas poole ööd ja terve järgmise

päeva läbi, ilma et kange suurtükimürin, mis sel päeval linnast ja ümberpiirajate laagrist vastastikku kostis, tema und oleks rikkunud. Õhtul läks kõrtsmik teda äratama: «Tõuse üles, ehk tahad ka venelasi uhtuma minna?»

«Venelasi uhtuma?» kordas Gabriel pealtnäha ikka veel uniselt, kuna ta tõepoolest terava tähelepanuga kuulas.

«Muidugi, täna öösi lähevad kõik välja: sakslased, rootslased, linna poisid, Ivo Schenkenberg oma salgaga ja pealekauba veel rüütel Mönnikhusen oma nälginud mõisameestega. Seekord on komandant Hinrik Horn ise juhatajaks. Nad tahavad Tõnismäe kantsi peale tormi joosta, venelaste käest suurtükid ära võtta ja nende eneste vastu pöörata. Kange põhjatuul ja lumesadu on meie meestele abiks. Läheb kõik hästi, siis on linn homme prii.»

«Mis kella ajal väljatungimine tuleb?» küsis Gabriel haigutades.

«Tund aega peale keskööd.»

«Hm!» ümises Gabriel. «Mu vaene pea kõmiseb küll veel saadud matsust, aga kui kõik lähevad, ega siis minagi puududa ei tohi. Praegu ei julge ma veel lossis nägu näidata, aga kui väljatungimise tund on tulnud, siis kohendan ennast salamahti teiste sekka; juhtub, et ma lahingus mõne tubli tüki ära teen, siis ei tule pärast keegi enam küsima, kus ma tänase päeva olen vedelenud. Kas hobune pole veel varastatud?»

«Hobune on tallis ja saab puhta kaeraga toidetud. Tore täkk, seda peab ütlema. Kust sa selle said?»

«Mul on jõukad vanemad,» kostis Gabriel

lühidalt. Ta küsis veel seda ja teist, käskis süüa valmistada, kusjuures teine kuldtükk kõrtsmiku pihku liiblses.

Tund aega pärast südaööd tõmmati Harju värav üles ja rootsi-saksa sõjavägi läks sügavas vaikuses välja. Kui kõik väljas olid ja väravat jälle kinni hakati panema, tuli veel üks rootsi ratsamees teistele järele kihutades. Hädavaevalt pääses ta veel langeva värava alt läbi.

Lumesadu oli lõppenud. Aeg-ajalt heitis kuu lõhkikärisenud pilvede vahelt pilgu valendava maa peale. Vene kantsis Tõnismäel olid tuled kustunud. Mullavallil seisis üksik vahimees ja toetas end pooltukkudes pika püssi najale. Äkisti ajas ta keha sirgeks ja kuulatas. Linna poolt kostis segane müdin. Üks must kogu liikus kiiresti lähenedes valendaval väljal. Vahimees pani püssi palge ja hüüdis: «Kes seal on?»

«Vürst Sagorski!» oli vastus.

«Ei usu. Pea kinni, muidu lasen!»

Enne kui vahimees ähvardust sai täide saata, oli ratsamees mullavallist üles kihutanud. Pauk raksus, ratsaniku peast langes rootsi kübar maha. Järgmisel silmapilgul kiskus Gabriel kiivri vahimehe peast ja pani oma pähe; rootsi sõjamehe kuue oli ta juba varem seljast visanud. Samal ajal ütles ta kohkunud vahimehele: «Nüüd jookse telkide vahelt läbi ja karju kõigest jõust, nagu mina teen: «Üles, vene mehed, vaenlased tulevad!»»

Vaenlased tulidki juba. Nagu tuulispask tormas eemalt suur ratsameeste salk mullavallist üles; nende järele tulid jalamehed joostes. Gabriel ei suutnud neid üksipäini tagasi tõrjuda, ta pidi võideldes kantsi sisse taganema. Aga juba oli

suur osa venelasi jalule tõusnud ja sõjariistad kätte võtnud. Algas äge võitlus, mees mehe vastu. Harva kuuldus püssipauke, enamasti võideldi mõõkade, odade ja kirvestega; pimeduses ja hirmsas segadikus langes siin ja seal venelane venelase, saks saksa käe läbi.

Gabriel oli venelaste esimeses reas, ta mõõk möllas vastaste ratsanike hulgas. Ta otsis Ivot, aga ei leidnud teda kusagilt. Ühes saksa rüütlis, kellel punaste sulgedega raudkübar peas oli ja kes sakslaste esimeses reas kui lõukoer võitles, arvas Gabriel Mönnikhuseni ära tundvat ja hoidus tema eest hoolega kõrvale. Rüütel näis aga teda otse silmas pidavat. Asjata taganes Gabriel telkide vahele — rüütel raius enesele teed jalameestest läbi ja tungis suure tuhinaga Gabrieli kallale.

«Pea kinni, rüütel Mönnikhusen!» ütles Gabriel saksa keeles, kuna ta end mõõgaga hirmsa hoobi eest kaitses. «Ma ei taha sind surmata.»

«Ja mina ei taha elada!» hüüdis Mönnikhusen kätt uueks hoobiks tõstes.

«Põgene, rüütel!» manitses Gabriel tungivalt. «Sa näed, et sa minust jagu ei saa. Põgene ja ela oma ainsa tütre rõõmuks!»

«Minul ei ole tütart!» kiristas Mönnikhusen vihaselt. «Ma ei seleta su nägu, aga sa oled vist mõni äraandja meie eneste keskelt. Sa tahad mind pehmeks teha ja oma viletsat elu päästa, aga sa sured minu käe läbi!»

Suure vaevaga kaitses Gabriel end vastase vihaste löökide eest, aga ta ei löönud ise vastu. Ta nõu oli rüütlit ära väsitada ja elusalt vangi võtta. Saatusel oli teine nõu. Kuu oli silmapilguks

pilvede vahelt välja tulnud. Kahe võitleja lähedal paukus püss. Mönnikhusen tuikus ja kukkus äkisti, otsekui välgust tabatud, tagumistele jalgadele tõusva hobuse seljast maha. Kohe kargas ka Gabriel maha, kummardas ja tõstis langenud rüütli pea üles. Mönnikhusen elas veel, aga ta ei saanud sõna rääkida, vaid ajas verist vahtu suust välja. Püssikuul oli talle rindu tunginud. Gabriel kutsus kaks vene sõjameest ja käskis haavatud rüütli kantsi ülema vürst Priemka telki kanda.

Kui Gabriel sealt tagasi tuli ja uuesti lahingusse tõttas, oli suurem jagu saksu ja rootslasi juba kantsist välja aetud ja linna poole põgenemas. Viimsed, kes kantsist taganesid, olid Ivo Schenkenberg ja neli, viis meest tema salgast. Ivo võitles vahvasti, ta mõõk tilkus verest, ta taganes alles siis, kui märkas, et viimne võidulootus kadunud oli ja kuuvalgel püssikuulid sagedamini ta pea ümber vihisema hakkasid. Venelastest, kes põgenejaid taga ajasid, kaugelt mööda kihutades, tõttas ta üle valendava lagendiku omadele järele.

«Pea kinni, Ivo!» müristas korraga ta selja taga üks hääl, mis vapra mehe värisema pani. Ta andis hobusele kannuseid.

«Pea kinni, jänespüks!» hüüdis Gabriel talle järele kihutades. «Sa ei pääse minu käest, sest mul on parem hobune. Ma pistan sulle mõõga kuklasse, kui sa vastu ei hakka.»

Ivo pööras järsku hobuse ümber ja seisatas.

«Mis sa minust tahad?» urises ta läbi hammaste.

«Ma toon sulle terviseid teisest maailmast, kus üht meist täna oodatakse,» vastas Gabriel. «Val-

mista end teele, sest kord võib niisama hästi sinu kui minu kätte tulla.»

«Ma ei taha sinuga võidelda, sest sa ei ole inimene, sa oled tont.»

«Kas mäletad veel, kuidas ma tondiks sain?» naeris Gabriel mõrudalt. «Kuidas see lugu oli? Kas ma põgenesin või langesin ausas kahevõitluses sinu käe läbi, nagu sa Agnes von Mönnikhusenile oled ütelnud?»

«Kust sa seda tead?»

«See on ju tontide eesõigus, et nad igasse kohta sisse pääsevad. Agnese poolt on mul sinule veel tänuvõlg ära tasuda osava luiskamise eest, millega sa tema aega veetsid, ja selle inetu tembutamise eest, mida sa oma armastuseks nimetasid.»

«Vilets äraandja!» kisendas Ivo äkisti Gabrieli kallale kippudes. «Ma tahan näha, kas sa surematu oled!»

Võitlus ei kestnud kaua. Ivo lõi hirmsa hoobiga Gabrieli raudkübara lõhki ja tõstis hõisates käe surmahoobiks, aga selsamal silmapilgul tungis Gabrieli mõõk ta kaelast läbi ja sirutas ta surnult lume peale maha.

«Jumalaga, Eestimaa Hannibal!» ümises Gabriel teda silmitsedes. «Kahju, et sel kangel ja kavalal mehel ausamat meelt ei olnud!»

15

PÜHA NAISTERAHVAS.

Selsamal ööl koputati tugevasti Pirita kloostri värava pihta. Alles tüki aja pärast, kui koputamist mitmeti oli korratud, pistis väravavaht pea kitsast aknaaugust välja ja küsis pahaselt: «Kes seal kolistab?»

«Käskjalg rüütel Mönnikhuseni poolt,» vastas võõras hääl õuest. Värava taga seisis hobune saaniga ja pikk mehekuju — kõik kolm vaevalt nähtavad, sest taevas oli uuesti pilve läinud ja paksu lund sadama hakanud.

«Rüütel Mönnikhusen läkitagu omad käskjalad päeva ajal, südaöösi ei lasta siin kedagi sisse,» urises vaht pead tagasi tõmmates. Ta tahtis akent kinni lüüa, aga õuesseisja pistis piitsavarre akna vahele ja ütles tungivalt: «Laske mind aega viitmata sisse! Ma pean kohe abtissi jutule saama.»

«Tule päevavalgel, siis näen, mis lind sa oled.»

«See on võimatu. Sa tead, et linn venelastest ümber piiratud on. Õnne varal pääsin ma Rannaväravast välja, kuna teisel pool kibe võitlus kestis, ja kihutasin hobusega üle merejää siia. Ma pean tagasi ruttama, enne kui lumesadu ja pimedus lõpeb, muidu võetakse mind tee peal kinni.»

«Mis käsku sa siis tood?»

«Seda võin ainult abtissile enesele ütelda ja palun teda kohe äratada.»

«Taga parem!» turtsus vaht. «Kui sa sedagi ei ütle, mis sul vaja on, siis korista ennast!»

«Ära kutsu nuhtlust enese kaela, vanamees!» hüüdis õuesseisja kärsituks minnes. «Ma paugutan värava pihta ja teen niisugust kära, et abtiss ise üles ärkab ja siis — hoia oma nahka!»

Käskjalg tegi kohe ähvarduse täitmisega hakatust.

«Oota ometigi, pöörane!» taples vaht ja tõmbas akna raksudes kinni.

Ligi pool tundi läks mööda, enne kui riiv kõlises ja kitsas jalgvärav lahti tehti. Kaks kloostrisulast, mõlematel kirved käes, võtsid käskjala eneste keskele ja talutasid ta üle õue, trepist üles ja pikast, pimedast vahekojast läbi nunnade söömasaali, mis vahaküünaldega valgustatud oli. Siin istus abtiss Magdalena auliselt ja tõsiselt kõrgel toolil; mõned nunnad seisid tema ümber. Sulased jäid aupaklikult ukse juurde seisma, kuna käskjalg kummardades abtissi ette astus. Nunnad panid ilma suurema meelepahanduseta tähele, et käskjalg, kes lihtsat mõisasulase riiet kandis, kena noormees uhke, peene näoga ja suurte, süsimustade silmadega oli. Abtiss silmitses teda teravasti ja küsis siis: «Oled sina minu õemehe sulane?»

«Mina olen rüütel von Mönnikhuseni teenistuses,» vastas käskjalg kummardades.

«Mis sõnumeid sa tood?»

Käskjalg ei vastanud kohe, vaid piilus otsekui midagi kahetsedes nunnade poole. Abtiss andis viimastele märku eemale astuda. Siis ütles käskjalg tasakesi: «Ma toon kurbi sõnumeid. Rüütel Mönnikhusen on raskesti haavatud ja kõigist maha jäetud. Preili Agnes on ainuke varandus, mis minu armulisele ja õnnetule härrale siin

ilmas üle jäänud. Seda varandust igatseb ta nüüd tagasi saada ja on mind välja saatnud teda siit ära tooma. Õues ootab hobune saaniga; ma loodan lumesaju ja pimeduse varjul õnnelikult linna pääseda, kus meid Rannaväravas oodatakse.»

«On sul mingit tunnistust kaasas, et sa tõesti minu õemehe poolt saadetud oled?» küsis abtiss.

Käskjalg pistis käe põue, võttis Mönnikhusenite vapiga ehitud pitserisõrmuse välja ja ütles seda abtissi kätte andes: «Selle sõrmuse andis armuline rüütel mulle tunnistuseks kaasa.»

«Kas sul mingit kirjalikku tunnistust ei ole?» küsis abtiss sõrmust terava tähelepanuga silmitsedes.

«Rüütel von Mönnikhusen on ju raskesti haavatud, ta ei võinud kirjutada,» vastas käskjalg, kuna kerge puna talle palge tõusis.

«Millal ta haavata sai?»

«Eilse väljatungimise juures.»

«Ma ei tunne seda sõrmust,» ütles abtiss külmalt. «Kui sul paremat tunnistust kaasas ei ole, siis ei või ma õetütart sinu kätte usaldada.»

«Kõrgeauline abtiss, heitke armu!» palus käskjalg tungivalt. «See oleks raske õnnetus, kui ma tühjade kätega oma armulise härra ette peaksin astuma. Kui ma ütlesin, et rüütel von Mönnikhusen haavatud on, siis ei ütelnud ma täielikku tõtt, sest ma ei tahtnud kõrgeaulist abtissi kohutada. Rüütel ei ole mitte ainult raskesti haavatud, vaid ta on surmaga võitlemas. Ta otsis meelega surma, sest rasked õnnetused on elu tema meelest läilaks teinud. Võib olla, et ta tulevat päevavalget enam ei näe. Kõrgeaulist abtissi arvatakse õigusega pühaks naisterahvaks, kuidas võiks ta siis

oma suures helduses keelata, et tütar isa surmavoodile tõttab?»

Kui käskjalg kõneles, viibis abtissi terav, varitsev pilk ühtepuhku ta näol.

«Sa võtad sellest asjast väga suurt osa?» küsis abtiss luuravalt.

«Miks ei peaks ma sellest osa võtma, kui mu vaene härra surmasuus vaagub ja igatsedes ootab, et armsat last viimast korda näha saaks? Ärgu viivitagu kõrgeauline abtiss aega, muidu jääb kõik hiljaks ja siis ei suuda miski kahetsus rasket õnnetust enam heaks teha. Kui kõrgeauline abtiss seda sõrmust ei tunne ja mind ei usalda, siis näidaku seda preili Agnesele. Tema saab sõrmust vististi ära tundma ja tõrkumata minuga kaasa tulema.»

«Arvad sa?» ütles abtiss kentsaka, vaevalt arusaadava naeratusega. «Kas sa preili Agnest nii hästi tunned?»

Kui käskjalg veidi kohmetudes vastust otsis, kutsus abtiss näpuviipega ühe nunna enese juurde ja sosistas talle midagi kõrva. Selle peale läks nunn teise seltsis saalist välja. Käskjalg tahtis midagi ütelda, aga abtiss sundis teda uhke käeliigutusega vaikima. Natukese aja pärast tulid nunnad tagasi. Nende vahel kõndis Agnes von Mönnikhusen. Ta kandis pikka patukahetseja kuube; ta nägu oli kahvatu, paled auku vajunud, pilk tume, silmad tuhmistatud äkilisest valgusest, mida ta üle hulga aja esimest korda nägi. Teda nähes tuli valus ja vihane hüüe käskjala rinnust. Agnes värises. Ta pilk jäi käskjala kõrgel kujul kui tardunult seisatama, veri tõusis talle järsku pähe, ta karjatas valjusti, tuikus ja oleks kukkunud, poleks mitte nunnad teda toetanud.

«Viige ta kongi tagasi, ma olen küllalt näinud!» ütles abtiss, kes Agnest ja käskjalga teravalt silmas oli pidanud.

«Pidage!» hüüdis käskjalg, nunnadele teele põigiti ette astudes. «Mis olete teie preiliga teinud?»

«Selle üle ei ole mul vaja sulasele otsust anda,» ütles abtiss uhke tõsidusega. «Viige ta ära!»

Aga käskjalg ei lasknud nunnasid paigast liikuda.

«Enne peab mul selgus käes olema!» hüüdis ta müriseva häälega. «Agnes von Mönnikhusen, ma küsin teie isa nimel, mispärast kannate teie seda häbirüüd, mispärast peetakse teid siin vangis?»

Enne kui Agnes midagi sai kosta, plaksutas abtiss valjusti käsi. Saali uks läks lahti, kuus kloostrisulast, kõigil pikkade vartega sõjakirved käes, astusid sisse ja asusid poolringis käskjala ümber, kes neid vaevalt tähele pani. Seda selgemalt nägi neid Agnes, kelle näost nüüd jälle viimne veretilk kadus. Ta vaatas paluvalt käskjala otsa ja ta pilk ütles selgesti: «Põgenege, Gabriel! Mispärast kukutad sa ennast ja mind hädasse?»

«Ma ootan vastust,» ütles Gabriel rahulikult. «Kelle loaga peetakse teid siin kui kurjategijat vangis, preili Agnes? On see teie isa tahtmine?»

«Ma ei tea seda,» kostis Agnes kurvalt. «Mu isa näib mind maha jätnud olevat.»

«See ei ole tõsi. Tema ise kutsub ju teid enese juurde. Kas tahate minuga kaasa isa juurde tulla? Õues ootab meid hobune saaniga.»

Agnese silmis säras välgusarnane rõõmuhelk, mis aga kohe jälle kustus.

«Ma tulen heameelega, kui abtiss lubab,» ütles ta vagusalt.

«Kas kuulete, abtiss?» hüüdis Gabriel. «Preili Agnes usaldab mind, tahab minuga kaasa tulla. Mispärast teie siis veel teda keelate? Mõtelge, et meil vähe aega on.»

«Kes sa oled, et sa minuga nii ülbelt julged rääkida?» küsis abtiss kulmu kortsutades. «Ma ei usu, et rüütel von Mönnikhusen nii ninatarku sulaseid omas teenistuses sallib. Mis su nimi on, noor tuulepea?»

«Minu nimi ei tähenda siin midagi,» ütles Gabriel järsult, sest ta kannatus hakkas katkema. «Teie näete, et preili mind tunneb ja usaldab. Ma küsin viimast korda: Kas tahate teda heaga minu seltsis minna lasta?»

«Ja kui ma mitte ei taha, mis siis?» küsis abtiss pilkavalt.

Gabrieli silm välkus vihaselt. «Siis vastutate ise oma vägivalla järelduste eest. Ma hoiatan teid, abtiss, ärge kutsuge hirmsat õnnetust enese ja selle vaga paiga peale!»

«Julged sa mind veel ähvardada, kelm?» kähistas abtiss viha pärast kahvatades. «Sulased, võtke see inimene kinni!»

Gabriel kummardas äkisti väriseva Agnese poole ja sosistas talle kõrva: «Ole julge, ma tulen varsti tagasi!» tõukas tugeva hoobiga tagasi esimese sulase, kes tema käsivarrest kinni haaras, kiskus kirve ta käest ja müristas seda enese pea ümber keerutades: «Teie, lurjused, tahate sõjameest pidada?»

Enne kui kinnivõtjad kohmetusest toibuda suutsid, oli Gabriel uksest välja karanud. Ilma tagasi vaatamata tõttas ta pikast vahekojast läbi, kargas trepi ülemiselt astmelt müüri peale, hüppas kahe sülla kõrguselt alla, istus saani ja kadus pimedusse, enne kui välja saadetud tagaajajad teda veel korra näha oleksid saanud.

Agnes, keda kongi tagasi oli viidud, pöörles unetult oma kõval asemel. Mure ja ahastus vaevasid ta südant, sest ta ei teadnud veel, kas Gabriel oli õnnega pääsenud või tagaajajate kätte sattunud. Umbes tunni aja pärast kõlises kongiukse lukk. Uks läks lahti ja abtiss astus sisse, pahemas käes lühtrit põleva vahaküünlaga ja mitme nööriga piitsa kandes. Abtissi näost oli näha, et ka tema silma uni ei olnud saanud. Ta tõmbas ukse enese järel kõvasti kinni, seadis lühtri müüriaugu ääre peale ja ütles Agnesele, kes imestades asemelt tõusis: «Või see ongi sinu armuke?»

Kogu neitsilik uhkus, kogu endine kangekaelsus ärkas selle pilkava sõna juures korraga Agnese südames.

«See on minu kihlatud peigmees,» kostis ta rahulikult.

«Kena peigmees, seda ei või salata,» pilkas abtiss. «Ja juba kihlatud? Muidugi sinu isa lubaga ja õnnistusega?»

Agnes ei vastanud.

«Vahest ei teagi sinu isa veel sellest õnnest, et ta oma sulase või pärisorja äiaks peab saama? Kuidas saab ta jumalat kiitma, et ainsast tütrest niisugust rõõmu näeb! Priske, jumekas noormees, see tulevane Mönnikhuseni väimees! Ja missugune

julge, kaval kelm! Ta tahtis ju sind minu käest lausa ära varastada!»

Abtiss naeris lühidalt ja kähisevalt.

«Vahest annad nüüd ka oma peigmehe toreda nime teada?»

Agnes jäi vait.

«Ma näen kurvastusega, et sa ikka veel kangekaelne oled,» ütles abtiss auliselt pead vangutades. «Mille üle sa uhkustad, tüdruk? Loodad sa ikka veel isa peale, kes sind pöörases helduses üleliiga on hellitanud, enesele vitsaks kasvatanud? Kuule siis: sinu isa on vilets kerjaja, keda mina edaspidi armust pean toitma. Tema vannub ja sajatab sind, sest oma sõnakuulmatu olekuga oled sa teda ja ennast õnnetuks teinud. Oleksid sa Risbiteri vastu võtnud, siis ei pruugiks su vaene isa nüüd kerjakotti kanda. Õnnetus ja sinu patud on tema vaimu pimestanud, ta annaks sulle vahest veelgi andeks, kui sa kavala kassimeelitusega temale läheneksid. Seda ei tohi sündida, muidu kaoks viimne õigus maailmast. Teie peate üksikult oma pattude nuhtlust kandma. Teda on jumal karistanud ja mina — tahan sind karistada. Sa oled nüüd täiesti minu meelevalla all, miski vägi ei suuda sind minu käest ära kiskuda.»

«Mida sa tahad minuga teha?» küsis Agnes külmalt.

«Ma tahan sinu hirmsat kangekaelsust murda, sinu keha vaevata, su hinge valusas kahetsemise tules puhastada. Võta see riie seljast!»

Äge puna tõusis Agnese palge.

«Mõtle, et ma mitte orjatüdruk ei ole, vaid Kaspar von Mönnikhuseni tütar!» ütles ta välkuvail silmil.

«Seda pahem, kui rüütli tütar orja nuhtluse vääriline on.»

«Mina ei lase end piitsaga peksta!»

«Selle vastu on nõu leitud. Ukse taga seisavad kaks sulast. Kui sa vastu tõrgud, siis kutsun nad sisse.»

Agnes surus käed vastu silmi.

«Sinu pärast, mu ainuke Gabriel, tahan ma seda teotust veel kannatada,» sosistas ta kuulmatult. Siis tegi ta, nagu kästud.

«Nüüd seisa paigal!» hüüdis abtiss peaaegu hõisates.

Piits vihises läbi õhu. Abtiss lõi esiotsa pikkamisi, iga hoopi isuga maitstes, iga vermet valgel siidpehmel nahal salarõõmuga silmitsedes, iga verepiiska ahne pilguga imedes — siis ikka kiiremini ja kiiremini, nagu piinamise himust ja verejanust erutatuna ning joovastatuna.

Agnes ei teinud kordagi häält, kui ta õrn keha otsekui tules põles, aga külm higi tilkus ta otsaesiselt, ta huuled värisesid ja suunurkadesse kogus kerge vaht. Viimaks lõppes abtissi jõud.

«Miks sa mind piinad?» küsis Agnes tumedalt.

«Sellepärast, et sa püha naisterahvast oled vihastanud,» kostis abtiss kähisedes ja lõõtsutades.

Agnes raputas vagusalt pead.

«Sina ei ole püha, tädi, sest sa vihkad mind. Ma tean ka, miks sa mind vihkad. Kui sa veel noor tüdruk olid, armastasid sa minu isa. Sa ei ole oma õele iialgi andeks andnud, et isa teda sinust rohkem armastas. Sellepärast oled sa ka kloostrisse läinud, mitte end jumalale pühendama,

vaid oma haavatud südant põletama. Sa vihkad mind selle pärast, et ma oma ema nägu olen. Ei, tädi, sa ei ole püha, vaid patune inimene, sa ei ole mind mitte karistanud, vaid oma viha kustutanud. Jumal andku sulle seda andeks.»

Abtiss oli näost rohekaks läinud; pärani silmi ja lahtise suuga vahtis ta Agnese otsa. Ta kuivanud huuled liikusid, aga ta ei saanud tükil ajal sõna suust välja.

«Jah, ma vihkan sind!» susises ta viimaks kui vihane uss. «Ma tahan sind iga päev piinata, sind näotuks teha, sind pikkamisi rusuks ja puruks hõõruda. Olgu peale, et ma püha ei ole, aga sinule tahan ma kuradiks olla, nagu sinu ema minu eluõnnele kuradiks oli!»

Põlevail silmil, vahutades ja hambaid kiristades raputas abtiss veel korra piitsa Agnese poole, keda sarnane vihkamise palavik enam jälkuse ja haledusega kui hirmuga täitis, ja pöördus siis järsku ukse poole, jäi aga niisama järsku seisma ja hakkas kõigest kehast lõdisema. Vahekojast kostis vali kära ja raskete sammude müdin, mis kiiresti lähenes. Läbi müüriaugu paistis hele tulekuma. Kongiuks kisti äkki lahti ja lävele ilmus Gabriel, põlev tulelont käes. Ühe pilguga märkas ta, mis siin oli sündinud. Äkilises vihas sasis ta abtissi kõhnast käsivarrest kinni, kiskus ta vahekotta ja tõukas kongi ukse jalaga kinni. Vahekoda kubises sõjameestest, nende keskel seisid värisedes ja vabisedes mõned kloostrielanikud.

«Põrgulik vanamoor, mis oled sa selle ingliga teinud?» müristas Gabriel, abtissi kurjasti vapustades.

«Armu, halastust!» ägas abtiss, esimese hirmuga põlvili nõtkudes.

«Kas sa tema vastu halastust tundsid?» karjus Gabriel vihaselt. «Eks ma hoiatanud sind: ära kutsu õnnetust enese ja kloostri peale! Sa ei hoolinud sellest, sinu verejanu oli ärritatud, sa läksid öösi oma ohvrit piinama. Kahetse nüüd! Sinu valitsus on otsas, Pirita kloostri viimne päev on kätte jõudnud!»

Abtiss tõusis äkisti püsti. Ta oli oma julguse jälle leidnud. Ta nägu oli kahvatu, aga ta silmist välkus vana rüütlisoo paindumatu uhkus.

«Kes sa oled, ori, et sa Pirita kloostri valitseva abtissiga sel viisil rääkida julged?» hüüdis ta pühalikult.

«Minu nimi on Gabriel Sagorski.»

Abtiss läks näost veel veidi kahvatumaks ja ütles palju tasasemalt: «Mõtelge, vürst, et see püha paik on, kus te seisate. Hoidke end püha paika teotamast!»

«See ei või püha paik olla, kus põrguline valitseb,» naeris Gabriel mõrudalt. «Jumalal ei ole rõõmu selle kloostri rikkusest, mis pettuse ja orjade higi läbi on korjatud; saagu siis vähemalt ausad sõjamehed sellest kasu!» Ja meeste poole pöördudes lisas ta juurde: «Võtke see tige loom ja kõik kloostri elanikud laagrisse kaasa, aga ärge puutuge nende elu külge! Selle röövlikoopa võite paljaks riisuda.»

Vannutades sirutas abtiss käed sõjameeste vastu välja, aga need sasisid aega viitmata ta käsivartest kinni ja talutasid ta ühes kõige kloostrirahvaga õue peale. Gabriel jäi üksipäini vahekotta seisma. Kui kõik välja olid läinud,

hüüdis ta tasakesti müüriaugust sisse: «Valmis, Agnes?» — ja esimest korda tuli sel teel Agnese suust rõõmus vastus: «Jah!»

Agnes ei olnud enam kangekaelne — ei mitte sugugi.

Gabriel kiskus kongiukse lahti — ja Agnes nuttis tema rinnal.

«Vaene laps, vaene laps!» ütles Gabriel, neiu juukseid õrnalt silitades.

«Armasta mind, Gabriel, sest ma olen sinu pärast palju kannatanud,» sosistas Agnes sügavasti hinge tõmmates.

Gabriel võttis ta kui lapsukese oma kätele, kandis ta saani, mässis sooja kasuka sisse, istus ise ta kõrvale ja võttis ohjad kätte. Sõit läks kiiresti laagri poole.

Nende selja taga kohas kloostrirahva hädakisa, raksusid kirstud ja kapid kirvehoopide all ja viimaks segines suure tule kuma tõusva koidu valgusega . . .

See oli Pirita kloostri viimne päev.

16

LÕPETUS.

Sõidu ajal oli Gabriel Agnest õrnal viisil mõne ootamatu asja peale ette valmistanud. Siiski oli Agnese kohmetus suur, kui saan Lasnamäel — Ivo Schenkenbergi telgi ees seisatas.

«Ivo on surnud,» vastas Gabriel Agnese imestava küsimise peale. «Ta on ju peaaegu minu sugulane, ega see siis imeks ei ole panna, et ta

veel enne surma oma toreda telgi minule pärandas. Nüüd on telk sinu oma. Ma kingin ta sulle sellel tingimusel, et sa kõik kurvad mälestused tema seest sootumaks ära kaotad.»

«Mil viisil Ivo suri?» küsis Agnes.

«Ta langes ausas kahevõitluses.»

«Kelle käe läbi?»

«Ta juhtus lahingus minu käe alla, võitles kui lõvi ja oleks minu karvapealt teise maailma läkitanud, aga — taevas ei olnud tema poolt.»

Armastusest ja kartusest segatud tundmusega vaatas neiu noore mehe poole üles, kes oma võidust nii alandlikult kõneles.

«On minu isa siin?» küsis Agnes tasa.

«Ta on siin ja ootab sind,» vastas Gabriel. «Astu tasakesi tema juurde ja — ole mõistlik, Agnes! Meie ülema käsuandja ihuarst on tema juures. Ma loodan julgesti, et suuremat häda karta ei ole. Mina pean teid mõneks ajaks üksi jätma, aga lõuna ajal tulen teid vaatama. Juhtub midagi vaja olevat, siis ootavad telgi juures mitu meest sinu käske.»

Agnes astus sõna lausumata telki, Gabriel aga istus saani ja kihutas uuesti Pirita kloostri poole, mille asukohast paks suitsusammas märku andis. Paari tunni pärast tuli ta sealt sõjameestega, vangide ja saagikoormatega tagasi. Vangid ja ühe jao saagist läkitas ta ülema käsuandja vürst Mstislavski kätte, teise jaotas ta oma meeste vahel ära. Enesele ei võtnud ta kõigest kloostri varandusest muud kui üheainsa tüki, aga see oli ka kõigist kõige parem, sest see oli — Agnes.

Meie ei tea, mis vaheajal isa ja tütre vahel läbi oli räägitud. Kui Gabriel neid lõuna ajal vaatama

läks, istus Agnes punaseksnutetud silmadega isa haigevoodi ees. Vana rüütel oli täiel mõistusel, aga tema näole oli lähenev surm juba oma kohutava varju heitnud. Viimase jõuga sirutas surija Gabrielile käe vastu ja püüdis lahkesti naeratada.

«Ma tänan teid, vürst Sagorski, selle rõõmu eest, et Agnese siia tõite,» ütles ta nõrga, vaevalt kuuldava häälega. «Ma tean kõik ja olen kõigega rahul. Agnes on hea laps, ta annab mulle mu valjuse andeks ja kahetseb mind pealekauba. Ma võin nüüd rahuliku südamega surra.»

«Ärge mõtelge surma peale, rüütel,» püüdis Gabriel trööstida. «Teie peate preili Agnese rõõmuks veel kaua elama.»

«Minu elupäevad on loetud,» kostis Mönnikhusen vagusalt. «Kas teate, vürst, et teie ülemal käsuandjal väga tark saksa ihuarst on? Ta on nimelt just niisama tark kui mina ise, sest ta kuulutas mulle ette, et ma homset päeva enam ei näe, ja — mina arvan niisamuti. Ärge püüdke mind asjata vaigistada, lapsed, mul ei ole vaigistust vaja. Ma suren rõõmuga. Mis kasu minust veel on? Mis asi peaks mulle siin ilmas veel rõõmu tegema? Minu sõjakuulsuse läige on kustunud, mu isamaa, Liivi orduriik, on hukka läinud, kõik mu vara on ära pillatud, oma ainsa lapse olen ma ise õnnetuks teinud ja tema tigedama vaenlase kätte piinata andnud —»

«Armas isa, ära räägi nõnda!» palus Agnes isa käest kinni võttes ja seda oma pisaratega kastes.

«See on hea, Agnes,» sosistas Mönnikhusen

naeratades. «Hoia mu käsi peos, see annab mulle jõudu rääkida, mis mul veel südamel on.

Jah, lapsuke, ma olen sulle rasket ülekohut teinud. Ma tahtsin sind vägisi Hans Risbiteriga paari panna, aga sina tundsid teda õnneks paremini kui mina. Oh, see inimene on ütlemata alatu! Kui ma viimati tema käest raha laenuks nõudsin, kas tead, mis ta mulle siis vastas! «Läkitage Agnes kohe minu juurde, siis saadan raha, muidu mitte!» Ta tahtis sind minu käest raha eest osta. Kõik maailma nuhtlused tulgu tema peale! Oleks ta sel ajal minu käe alla juhtunud — aga miks peaksin ma oma viimseid silmapilke selle viletsa mälestusega mürgitama? Sina tundsid teda paremini ja oled ise paremini valinud. Vürst Sagorski, andke oma käsi siia! . . . On see teie kindel nõu, Agnes von Mönnikhuseni endale abikaasaks kosida?»

«Jah,» kostis Gabriel sügavas liigutuses.

«Siin ühendan ma teie käed ja kihlan teid peigmeheks ja pruudiks. Surija õnnistus saatku teid eluteel! . . . Usu mind, vürst, enne tänast päeva ei oleks ma sulle oma tütre kätt mitte lubanud, sest ma olen saksa rüütel ja suren sinu rahva vaenlasena! — aga sa oled ise tema pärast võidelnud ja tema enesele võidusaagiks omandanud. Sa oled tark ja aus mees, sa ei hakka Agnest sellepärast põlgama, et ma temale peale oma nime mingisugust kaasavara ei või anda. Mina olen kerjaja, aga tema on siiski Kaspar von Mönnikhuseni tütar ja kõlbab ainuüksi oma nime pärast küll vürsti kaasaks! . . .»

Viimast korda välkus piiritu seisuslik ja sugu-

kondlik uhkus vana rüütli silmis. Siis vajusid nad väsinult kinni.

Õhtul heitis Mönnikhusen hinge. Vürst Sagorski lahkus oma väesalgaga Tallinna alt ja läks esmalt Kuimetsa, kus rüütli surelikud riismed tema viimse soovi kohaselt perekonna matusepaigale puhkama pandi. Siis usaldas vürst oma väesalga mõneks ajaks ustava asemiku käsu alla ja reisis pruudiga Venemaale oma isa juurde, kes tsaari armust oma mõisad ja seisuseõigused tagasi oli saanud, kuid selle tingimusega, et ta iialgi Moskvasse ei tohtinud tulla. Siin peeti toredad pulmad. Pärast pulmi kutsus tsaar Ivan noorpaari enese juurde, leidis neist suurt meelehead, kinkis noorikule kalli ehte ja andis Gabrielile kõrge ameti oma kojas. Liivi- ja Eestimaal ei saanud Gabriel enam sõjast osa võtta.

Kuidas suur Liivi sõda viimaks lõppes, seda jutustada on ajaloo asi. Meie nimetame siin ainult niipalju, et venelased sel korral Tallinnast võitu ei saanud, vaid seitsmenädalase piiramise järel sõjamoona puuduse pärast taganema pidid.

Gabrieli ja Agnese edasise elukäigu üle võime loori laotada, teades, et magusa õnne ja kustumatu armastuse soe läige loori läbi kumab. Vürst Sagorski nime leiame veel nende kangelaste seast, kes Pihkva linna kuulsa Poola kuninga Stephan Bathory vastu imeliku visadusega kaitsesid ja sel viisil päästsid Moskva riigi raskest õnnetusest, kuhu ühendatud vaenlaste ülikange jõud teda oli kukutanud.

Varsti pärast seda tegi tsaar Ivan Poola ja Rootsi kuningatega rahu, kuna viimased nüüd

isekeskis hukkaläinud orduriigi riismete pärast riidu läksid. Veel mitu ja mitu aastat pidi see õnnetu pind hirmsa sõja sõtkumist kannatama, kuna Moskva riik puhkas, kosus ja aegamööda seda imelist jõudu kogus, millega ta pärast Rootsi ja Poola kangema võimu murdis ja väljakurnatud orduriigi maadele oma vägeva kaitse all rahulist õnne ja edenemist tõi.

EDUARD BORNHÖHE JA TEMA AJALOOLISED JUTUSTUSED.

Eduard Bornhöhe on XIX sajandi eesti kirjanduse väljapaistvamaid esindajaid. Tema loomingu paremik — ajaloolised jutustused ja ennekõike jutustus «Tasuja» — on avaldanud suurt ühiskondlikku mõju mitte ainult esmakordse ilmumise ajal, vaid on säilitanud oma tähtsuse ka hilisemate aastakümnete pöördelistes sündmustes ja leidnud kindla koha meie kirjanduse klassikalises pärandis.

Eduard Bornhöhe (kodanikunimega Brunberg) on sündinud 17. veebruaril 1862. a. Rakvere lähedal väikeses Kullaaru mõisas, kus ta isa Jaan oli aidameheks. Mõni aasta hiljem siirdus perekond Inju mõisa. Seal oli isa algul samuti mõisa aidameheks, kuid vastuolude tõttu mõisnikuga lahkus aasta pärast lõplikult mõisateenistusest, hakates kohaliku külakooli õpetajaks ja vallakirjutajaks.

Baltimail toimus üleminek kapitalismile preisi teed mööda, järkjärguliste reformide kaudu, rohkete feodaal-pärisorjusliku korra jäänuste säilitamise tingimusis. See vastas balti-saksa mõisnike huvidele, kes püüdsid paratamatut üleminekuprotsessi teostada endile võimalikult soodsalt, talurahvahulkade arvel. Sissejuurdunud feodaalsed kurnamisvõtted ja -tavad, mõisnike jõhker omavoli ja keskaegsed ebainimlikud kohtlemisviisid olid visad kaduma.

Rahulolematus eesti talurahva halastamatu rõhumisega oli Bornhöhe isa mõisateenistusest lahkumise peapõhjuseks, kuid saksa mõisniku ülevõimu ja omavoli tuli kogeda samuti kooliõpetaja ja vallakirjutaja

ametis. Pole kahtlust, et ka tulevane kirjanik juba oma varasest noorusest alates õppis vihkama orjust ja rõhujate julmust.

1870. a. asusid Brunbergid elama Tallinna, kus isa leidis koha hiljuti rajatud raudtee-töökojas, 8-aastane Eduard aga pandi õppima Kentmanni saksa algkooli. Poisi varasemale kujunemisele avaldas suurt mõju luulemeelne ja lauluarmastaja ema Mai (sünd. Ritter) — Eduard Vilde ema vanem õde. Järgnenud õppeajal kreiskoolis osutas nooruk tähelepanuväärivat andekust, paistes eriti silma oma kirjandite, joonistusande ning musikaalsusega. Selle kõrval tegeles ta agaralt spordiga — matkas, uisutas, harrastas paadisõitu ja oli innukas maletaja.

Kreiskooliajast pärinevad ka Bornhöhe esimesed pooltõlkelised ilukirjanduslikud katsetused, millest mõningad 1878. a. trükis ilmusid («Üks leht vanapagana tähtraamatust» ajakirjas «Meelejahutaja», eriraamatuna «Röövel ja mõisnik ehk Kaks vaenlast»). Need on küll ainult kujunemata nooruki suleharjutused, millest oleks asjatu otsida erilisi ideelis-kunstilisi väärtusi, kuid nad näitavad ometi Bornhöhe varast kiindumust kirjanduslikku tegevusse. Ka Eduard Vilde on oma kooliajal Brunbergide juures elades saanud vanemalt nõolt ergutust kirjanduslikeks harrastusteks.

Lõpetanud 1877. a. (viieteistkümneaastasena) auhinnaga kreiskooli, leidis Bornhöhe esialgu lühemaks ajaks teenistust maamõõtja joonestussaalis, katsetas seejärel joonistuste valmistamisega arhitektidele ja ajalehtedele. Järgneb viisteist aastat kestnud vaheldusrikas ja kirev periood Bornhöhe elus, millal ta sageli vahetas ameteid ja elukohti (ühes hilisemas kirjas märgib ta ise, et kohtunikuamet olevat tal üldse kolmekümnes). Nii kogus ta rohkesti mitmesuguseid elulisi tähelepanekuid, jätmata selle kõrval unustusse pidevat enesetäiendamist. Sellest ajast pärinevad ka kõik Bornhöhe tähelepandavamad kirjanduslikud saavutused.

Rännuaastad algasid 1878. a. kaubakontori õpilasena Peterburis, kust Bornhöhe peagi siirdus raudteekontorisse Kovnos (Kaunases). Sel ajal hellitas noormees lootust hakata õppima maalikunsti, milleks tal

olid väljapaistvad eeldused. Ometi tuli kunstiõpingute kavatsusest peagi loobuda, kuna Düsseldorfi kunstiakadeemiale esitamiseks tehtud joonistused läksid kaduma. Pärast seda tekkis tal kavatsus astuda Paldiski merekooli ja hakata meremeheks, ent ka see mõte ei teostunud. 1879. a. kevadel tuli Bornhöhe uuesti Tallinna, sama aasta augustis asus aga kihelkonnakooliõpetaja abilisena Põltsamaale, kus 17-aastase noormehena kirjutas oma tähtsaima teose — jutustuse «Tasuja». Teose lõpetas ta Tallinnas, kus see ilmus trükist 1880. a. Samal ajal tegi Bornhöhe katset ka oma kirjandusliku almanahhi «Lindanisa» väljaandmisega (mida kavatses arendada ajakirjaks), kuid materiaalsete võimaluste puudumise tõttu sai ilmuda ainult paar annet.

Pärast mõneajalist peatust Tallinnas võttis Bornhöhe 1881. a. jalge alla pikema tee, asudes Lõuna-Venemaale, kus töötas umbes aasta köster-kooliõpetajana Stavropolis. Seejärel suundus Bornhöhe Kaukaasiasse ja tegutses lühemat aega gümnaasiumiõpetajana Tifliisis (Tbilisis). Seejärel on ta teinud matka ka Türgisse ja Iraani. Järgnes koduõpetaja-teenistus Läänemaal Matsalus (1883—1884). Pärast seda töötas Bornhöhe mõnda aega vabakutselise ajakirjanikuna, joonistajana ja karikaturistina nii kodumaal kui ka Lääne-Euroopas, peamiselt Saksamaal. Korduvalt avaldas ta neil aastail eesti ajalehtedes oma reisimärkmeid. 1886. a. oli ta keelte- ja muusikaõpetajaks Kuuda seminaris Märjamaal, seejärel töötas veel aasta koduõpetajana Matsalus. 1888. a. sooritas Bornhöhe eksternina Tallinnas gümnaasiumi lõppeksami ja asus Tartu ülikooli õppima keeleteadust ning kunstiajalugu, kuid pidi juba õige peatselt majandusliku kitsikuse tõttu õpingud katkestama; ka hiljem välismaal ei läinud tal samal põhjusel korda pidevamat stuudiumi jätkata.

1890. a. ilmus Bornhöhe teine ajalooline jutustus «Villu võitlused». Kirjanik ise leidis sel ajal teenistust abiköstrina (organistina) Novgorodi kubermangus ja järgmisel aastal koduõpetajana Peterhofis (Speranski ja vürst Obolenski perekonnas), puutudes siin muuhulgas kokku ka suure vene kirjaniku L. Tolstoiga. Seejärel tegutses Bornhöhe jälle ajakirjanikuna

Lääne-Euroopas, avaldades ühtlasi 1892. a. kaks uut teost — satiiriliste jutustuste sarja «Tallinna narrid ja narrikesed» ning jutustuse «Anni neitsipõlv». Sellel ajal on kirjanik avaldanud ka tõlkeid saksa ja vene keelest, aga samuti esinenud saksa keeles kirjutava autorina.

1893. a. asus Bornhöhe Tallinna, kus leidis püsivama töökoha ringkonnakohtus, algul tõlgina ja hiljem arhivaarina. Samal aastal avaldas kirjanik oma kolmanda ajaloolise jutustuse «Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad». 1898. a. haaras Bornhöhe veel kord rändurikepi ja tegi oma pikima reisi, külastades Türgimaad, Palestiinat, Egiptust, Kreekat ja Itaaliat. Selle reisi märkmeid on ta avaldanud raamatus «Usurändajate radadel» (1899). Pärast välismaareisi Bornhöhe abiellus ja asus elama Jõhvi, kuhu ta oli määratud ülem-talurahvakohtu eesistujaks. Sellest ajast on pärit tema viimane ilukirjanduslik teos — jutustus «Kollid», mis ilmus 1902. a. ajalehes «Uus Aeg» ja järgmisel aastal raamatuna. Alates 1912. a. sai Bornhöhe elukohaks Narva, kust ta käis Jõhvis kohtuistungeid pidamas. 1919. a. määrati Bornhöhe rahukohtunikuks Tallinna. Sellel töökohal ta surigi ametisõidul saadud külmetuse tagajärjel 17. novembril 1923. aastal. Kopli kalmistult, kuhu Bornhöhe oli maetud, toodi tema põrm 1951. a. Tallinna Metsakalmistule.

Ootamatu surma tõttu jäi teostamata Bornhöhe kavatsus asuda kirjutama oma vaheldus- ja kogemusrikka elu mälestusi. Viimast on põhjust seda enam kahetseda, et praegu kasutada oleva materjali vähesuse ja lünklikkuse tõttu seisab Bornhöhe elu ja loomingu uurimisel ees küllaltki suuri raskusi. Kodanlikud kirjandusloolased ei hinnanud Bornhöhet kuigi kõrgelt ega tundnud suuremat huvi tema vastu. Ei tehtud midagi kirjaniku elu ja loomingut puudutavate materjalide kogumiseks, tema käsikirjaline pärand (sealhulgas rida avaldamata ilukirjanduslikke töid) ja kirjavahetus jäi saatuse hooleks ja on seetõttu kaduma läinud. Bornhöhe elu ja loomingu uurimisel on niisiis astutud sõna tõsises mõttes alles esimesi samme ja täielikuma ülevaate saamiseks seisab veel palju tööd ees.

Bornhöhe kujunemine langes suurte murranguliste liikumiste aega eesti ühiskonnas. Kapitalistlike suhete järkjärguline kehtivusele pääsemine põhjustas möödunud sajandi keskel üha teravneva võitluse pärisorjuse igandite vastu; toimus rõhutud eesti rahva kujunemine rahvuseks ja sai alguse rahvuslik liikumine. Tekkis eesti kirjandus ja ajakirjandus, hakkas arenema rahvuslik kultuur. Oma progressiivses, demokraatlikus osas oli see kõige tihedamalt seotud talurahvahulkade võitlusega balti-saksa mõisnikkonna ja kiriku kui rõhumise-ideoloogia peamise kandja vastu. Erilise jõu sai antifeodaalse sisuga rahvuslik liikumine 1860.—1880. aastail, haarates rahva kõige laiemaid hulki. Eesti kirjanduse esimesed silmapaistvaimad teosed kasvasid vahetult välja selle liikumise huvidest ja avaldasid sellele omakorda väga suurt mõju.

Bornhöhe sünniaastal 1862 oli ilmunud «Kalevipoja» esimene rahvaväljaanne, mis esmakordselt rääkis rahvale muistsest priiusest ja kangelaslikust võitlusest orjastajate-penirüütlite vastu. 1870. a. avaldas C. R. Jakobson oma «Kolm isamaa kõnet», mis balti parunite ja nende eestlastest käsilaste iseloomustuse järgi oli kui «tuletungal, mis Jakobson ilma sisse virutanud». Koidula hõõguvast patriotismitundest kantud isamaalaulud kõnelesid sageli rahva võitlus- ja kannatusrohkest minevikust. Ilmus rida demokraatliku põhihoiakuga Eesti ajalugu käsitlevaid raamatuid ja kirjutisi ka teistelt autoritelt, süvenes huvi kroonikaliste algmaterjalide vastu.

Rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajate pöördumine feodalismivastases võitluses ajaloo poole on täiesti mõistetav. Seni ilma ajaloota ja ajaloolise teadlikkuseta talupojarahvas sai nüüd kuulda oma kaugemast minevikust, esivanemate kangelaslikust võitlusest röövvallutajate ülevõimu vastu, aastasadu kestnud kannatusist ja rõhujate julmast omavolist, mis mõnevõrra muutunud vormides veelgi edasi kestis. Pöördumine rahva vabadusvõitluse temaatika juurde ajaloos ei olnud niisiis mingi põgenemine kaasajast minevikku, vaid püüe leida ajaloolistest sündmustest tuge kaasaegsele sotsiaalsele võitlusele. (Teataval määral mõjusid selleks ilmselt kaasa ka tsen-

suuriolud, mis tegid võimatuks otsese ühiskonnakriitika, rääkimata üleskutsetest rõhujate ikke murdmiseks.) Eesti keelde tõlgiti tollal üsna rohkesti ka teiste rahvaste ajaloo-ainelist kirjandust. Erilist esiletõstmist väärivad sealhulgas Puškini «Pealiku tütar» (1878) ja Gogoli «Kasaka hetman Taras Bulba» (1873 ja 1880), mis kahtlemata on kaasa mõjunud eesti ajaloolise jutustuse tekkimiseks ja suunanud rahvaülestõusu ning vabadusvõitluse teemade käsitlemisele.

Vähene eesti ajalooline kirjavara pidi olema tuttav ka noorele Bornhöhele, juhtides teda ajalooliste teoste jälgimisele teistes keeltes ning kroonikate uurimisele. Tõenäoliselt on Bornhöhe teadvuse kujunemisele avaldanud suurt mõju Jakobsoni «Sakala», mis hakkas ilmuma 1878. a. Noormees kuulus «Sakala» innustunud lugejate hulka ja on 1879. a. saatnud ajalehe toimetusele ka oma kaastööd; temast kujunes rahvusliku liikumise demokraatliku suuna kindel poolehoidja. Julge väljaastumine balti feodaalide vastu, nende laialdaste eesõiguste ja sellest tulenevate ühiskondlike väärnähtuste terav kriitika, mõisnike ja talurahva lepitamatute vastuolude paljastamine, mida leiame «Sakala» veergudel, on saanud hiljem ilukirjandusliku väljenduse ka Bornhöhe jutustuste lehekülgedel.

Bornhöhe oli oma kaasaja haritumaid eesti kirjamehi, üldse laia silmaringi ning mitmekülgsete teadmistega, rohkesti reisinud ja palju näinud inimene. Tundes tervet rida keeli, võis ta kõigi Euroopa vanade kultuurrahvaste vaimuvaraga vahetult tutvuda. Kuigi Bornhöhe oli õppinud saksakeelses ning -meelses koolis ja hiljemgi liikus sageli balti-saksa või saksikus keskkonnas, on ta vaimselt iseseisva inimesena juba varakult püüdnud vabaneda selle keskkonna ühekülgsetest mõjudest, hukka mõistes valitseva saksa ülakihi rahvuslikke ja seisuslikke eelarvamusi, konservatiivsust ja kõrki kastipiiratust. Suur osa on Bornhöhe arengus ilmselt olnud vene kirjandusel ja kultuuril, sügava austusega suhtus ta vene rahva parimaisse omadustesse. Seda näitab juba 1879. a. «Meelejahutajas» ilmunud pikem kirjutus «Vene rahvas», kus ta püüab anda ülevaadet vene rahva ajaloost ja kaasaegsest eluolust. Ta märgib venelaste vaprust, töökust, külalis-

lahkust, räägib nende imetlusväärsest visadusest ja elujõust, ergust vaimust ja kunstimeelest, kõneleb vaimustusega suurepärasest vene rahvalaulust ja -tantsust, vene keele ilust ning väljendusrikkusest.

Rahvusliku liikumise demokraatliku suuna seisukohad on aluseks julgelt ründavale hoiakule, millega Bornhöhe oma teostes välja astus ülbelt iseteadvate, seisus- ja rahvusuhkete balti-sakslaste vastu. Ainult autor, kes juba oma loomingulise tee algul täiesti mõistis kehtiva balti erikorra rahvavaenulikku olemust, kes oma rahva ustava pojana vihkas võimutseva balti aadli eesõigusi, võis luua niisuguse teose, nagu seda on «Tasuja».

Bornhöhe kogu loomingu peamiseks teemaks on rahvahulkade ja rõhujate lepitamatu vastuolu ning võitlus, põlgus oma rahva reetjate, vaenlase leeri ülejooksikute vastu. Ta näitab, et rõhujate poolel on majanduslik jõukus, seisuslikud eesõigused ja kindel organisatsioon, millele allasurutud rahvas võib vastu seada oma sitkuse, loomupärase andekuse, vabadusearmastuse ja põlvest põlve päritud viha. Ta tõstab rahvalike kangelaste kujudes esile parimaid omadusi, näidates samal ajal feodaalseid rõhujaid ning nende käsilasi ajaloolisele tõele vastavalt kui sotsiaalse ebaõigluse ja inimlike pahede kandjaid.

Kesksel kohal Bornhöhe loomingus on tema kolm ajaloolist jutustust — «Tasuja» (1880), «Villu võitlused» (1890) ja «Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad» (1893).

«T a s u j a s» leidis esmakordselt eesti kirjanduses kujutamist rahva ülestõus rõhujate vastu. Olles üldse esimene, kes laiematele hulkadele määratud raamatus jutustas 1343. a. Jüriöö sündmustest, on Bornhöhe oma teosega väga palju kaasa aidanud selle eestlaste vabadusvõitluse ühe kangelaslikuma peatüki tutvustamisel põhijoontes ajalooliselt õiges valguses. Eelkõige «Tasuja» kaudu ongi Jüriöö ülestõus avaldanud rahvahulkadele innustavat ja vaimustavat mõju võitluses rõhumise vastu nii teose ilmumise ajal möödunud sajandil kui ka aastakümneid hiljem.

«Tasuja» jutustab eesti vabatalupoja järglase Jaanuse kujunemisest mõisnike-vastase ülestõusu

organiseerijaks ja juhiks vanaisa Vahuri surivoodil lausutud manitsussõnade, rahva kannatuste nägemise ja isiklike karmide kogemuste mõjul. Hoolimata sellest, et ülestõus veriselt maha surutakse, näitab Tasuja oma kangelassurmaga vabadusvõitluse teed. Mitte leppida rõhumise ja vägivalla ahelatega, ennem surra vabadusvõitlejana kui elada orjana — niisugune on teose põhiidee. Sellega liituvad jutustuses lahutamatult teised ideelised motiivid: isikliku allutamine üldrahvalikule, kokkulepluse ja reetlikkuse terav hukkamõist, eitav suhtumine usku ja kirikusse.

Tasuja kujus on oma väljenduse leidnud rahvajuhi parimad omadused — mehine võitlusvaim, leegitsev vabadusiha, surmapõlgav vaprus. Lugejat haarab Tasuja armastus oma kannatava rahva vastu, tema tarkus ja õilsameelsus, tema püsivus ja tahtekindlus. Võitlus rõhujate vastu rahva vabastamise eest on tema kõrgeimaks eesmärgiks; selle nimel ületab ta suuri väliseid takistusi ja raskeid sisemisi vastuolusid, allutades oma isiklikud tunded üldise võitluse ülesannetele. Seetõttu sai Tasuja hulkade teadvuses legendaarseks rahvakangelase kujuks, kes sümboliseerib kogu sajanditepikkust võitlust võõramaiste rõhujate vastu.

Terava satiiriga paljastab Bornhöhe oma jutustuses saksa «kultuuritoojate» tegevuse tõelise sisu, nende kui eestlaste esivanemate orjastajate osa, öeldes sissejuhatuses: «Nad riisusid ta, vaese patuse pagana, puupaljaks, et Rooma päike otsekohesemalt tema pimedat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, tegid ta teoloomaks, et ta ristiusu õnne ja õnnistust ning keskaja haridust suudaks kanda, ja saatsid ta tööle Issanda viinamäele, see on tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetas.» Kirjanik toob tsitaadi Kelchi kroonikast: «Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevas, pappide paradiis, võõraste kullaauk, aga talupoegade põrgu.»

Rõhujate leeri peamiseks esindajaks on jutustuses Lodijärve noor feodaal Oodo von Raupen, kelle kujus tõepäraselt väljendub rüütlite julmus, ülbus ja näru-

sus. Tema «rüütliomadused» ilmnevad juba lapsepõlves, põhjustades riiu ja kokkupõrke Jaanusega; aastatega tulevad need omadused järjest selgemini esile. Oma vägivallategudele paneb lossiisand krooni vaba Metsa talu hävitamisega ja Tambeti elusalt matmisega lossikeldrisse. Rõhujate mitmesuguseid negatiivseid jooni näeme ka teiste rüütlite, Oodo kaaslaste kaudu.

Põlguse ja terava irooniaga kujutab Bornhöhe jutustuses rõhujate koeralikult alandlikku, salakavalat ja alatut käsilast Lodijärve kupja näol, kes on allasurutud rahva õel vaenlane.

Kuid rahvas pole veel unustanud oma endist priiust, kättemaksumõte elab edasi nagu tulesäde tuha all, et kord puhkeda võimsaks leegiks. Vana Vahur, kes tundis rahva häda ja kannatusi, ei suutnud kogu oma vägilaslikkusest hoolimata midagi teha, sest ta oli üksik. Surivoodil õhutab ta oma järeltulijaid otsima neid, kellel on võitlusvaimu, kihutama kogu rahvast ülestõusule, «... ja kõlab siis ähvardav ulgumine üle terve maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilvi lõhub ja leinavaid jumalaid vägevasti äratab! ...»

Jaanus tegi teoks vanaisa Vahuri viimse käsu. «Armetult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimse jõu kokku ja müristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandatele kõrvu.» Ja jälgides kõrgelt künkalt tema märguande peale puhkenud ülestõusu algust, kõneleb Tasuja: «Taevas punetab mässuleegist. Priiusekoit tõuseb veripunaselt... Raudne vajadus nõuab võõraste viimset veretilka, et nende varjugi enam meie maal ei oleks. Siis alles tuleb vabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahvast, hirm kaob vaigistatud südamest, ja sina, jumalik haridus, laotad oma valgust rõõmurikaste paikade üle...»

Põgusalt, nappide joontega on «Tasujas» näidatud ülestõusnud talurahvast, tema vabaduspüüdu ja kättemaksutahet. Inimesed, keda oli loomadeks alandatud, ei saanud julmade orjastajate vastu inimlikku halastust tunda. Ilmekalt näeme talupoegade võitlusvaimu Lodijärve lossi piiramise ja vallutamise kujutuses. Tallinna alla kogunenud ülestõusnute kohta ütleb kirjanik, et nendel kõigil oli «üks tahtmine: vabaduse

eest võideldes võita või surra». Ja kuigi halvasti relvastatud talupojad ei suutnud vastu pidada orduvägede ülekaalukate jõudude survele, siis ometi nende salgad «langesid selsamal paigal, kus nad seisid, ilma sammu taganemata, ja kes vähe suutis, see kiskus ühe vastase surma kaasa».

Pärast «Kalevipoega», Jakobsoni publitsistikat ja Koidula poeesiat oli «Tasuja» ilmumine 1880. a. järjekordseks suure ühiskondliku tähtsusega nähtuseks, mis tunduvalt tugevdas meie kirjanduses demokraatlikku, rahva vabastusliikumisega seotud suunda, süvendas selle parimaid traditsioone. See kirglik ja mässuline raamat oli otsekui välgusähvatus ja kõuemürin vesise ja võltsi retoorika ning epigonismi kalduva luule-ilutsemise pseudopatriootliku sõnakõlina sekka. «Kalevipojaga» algatatud rõhujate-vastase võitluse teema on «Tasujas» saanud haarava, ajalooliselt konkreetse käsitluse, julge ja ilma mingisuguste kompromissideta lahenduse. Milliseid subjektiivseid kiindumusi kangelasel ka ei oleks — vaenuliste leeride vahel ei saa olla kokkulepet, ei saa olla isiklikku õnne, kuni pole vabaks saanud rõhutud rahvahulgad.

«Tasujat» iseloomustab ülev revolutsiooniline romantika, mille aluseks on reaalne elutegelikkus ja rahva vabadusvõitluse paatos. Jutustusele on omane sügav poeetilisus ning ühtlasi nii kujude kui sündmustiku ja väljenduslaadi teatav poeetiline stilisatsioon, kõige teisejärgulise ja vähemtähtsa hülgamine, kogu tähelepanu koondamine kesksele, peamisele, mis annabki jutustusele tema ereduse ja haarava dramatismi. Ka kompositsiooniliselt on «Tasuja» iseärasuseks, et otseselt näidatakse ainult toimuva sündmustiku kõige olulisemaid sõlmpunkte, sageli üsna pikki ajalõike vahele jättes. Seetõttu on jutustus väga dünaamiline, hoogsalt arenev ning sellisena kunstiliselt terviklik. Kangelase poolehoid ja armastus vaenulisse leeri kuuluva tütarlapse Emiilia vastu annab toimuvatele kokkupõrgetele ja võitlusele veelgi suurema sisemise pinge, rõhutab erilise jõuga ideelist mõtet, muudab teose psühholoogiliselt tihedamaks. Jaanuse ja Emiilia suhete kujutus on vastavalt jutustuse üldisele iseloomule antud läbini romantilises laadis, mis pai-

guti (näiteks stseenis vallutatud Lodijärve lossi saalis) ulatub peaaegu melodramaatikani — ent ometi on siin nii palju tunnete tõde, eleegiat ja kannatusi, et see lugejat kaasa elama sunnib. Jääb ainult imetleda kirjandusliku algaja inspiratsioonijõudu, mis suutis anda niisuguse teose — vaatamata teatavaile faktilistele ebatäpsustele — ajalooliselt tõepärase ja samal ajal teravalt kaasaegse teose, mida elustab tõelise ande sära ja mis suutis tolleaegse kirjanduskeele arenematust ning kohmakust ületades kohati tõusta erakordse väljendusliku sugestiivsuseni. See on tagatiseks, et «Tasuja» jääb meile ikka elavaks teoseks.

«Tasuja» kirjutamise kohta märkis Bornhöhe hiljem ise ühes kirjas vastuseks sellekohasele küsimusele: «Oli ju Eesti vaimlise ärkamise aeg ja mina, noor enthusiast, soovisin kaasa aidata... Mis ma tahtsin? Tumedasti mäletan, et mul mõttes oli... lihtsas, kõigile arusaadavas keeles maitseliselt veel noorele rahvakogule... seda pakkuda, mis tal toona veel tingimata tarvis oli: temale ta oma kännust kasvanud kangelasi ette kujutada, neid omadustega ja juhtumistega välja ehtida, mis lihtsat lugejat (muid ei olnudgi) kaasa kisuvad; nende kujude najal mõtlesin võimaliku olevat rahva maha surutud iseteadvust, meheuhkust kasvatada... Ajaloolise vormi valisin kui nimetatud otstarbele kõige sündsama, ilma pedantismuseta, sest et ajaloolist tõde ja tiputruudust meil ometi ei tunta. Nõnda sain aja poolest esimeseks Eesti ajalooliste rahvajuttude kirjutajaks.»

«Tasujale» tolleaegse kirjandusliku avalikkuse poolt osaks saanud enam kui jahe vastuvõtt kahandas märksa noore kirjaniku entusiasmi. Pidevate reiside ja võõrsil veedetud aastate jooksul jäi talle nähtavasti teadmata see innustatud poolehoid, millega laiad lugejate hulgad tema teosesse suhtusid. Alles «Tasuja» teise trüki ilmumine 1888. a. (samal aastal avaldati jutustus ka soome keeles) näitas autorilegi tema teose vajalikkust ja rahva armastust selle vastu ning andis hoogu uuteks kirjanduslikeks töödeks.

Bornhöhe teine jutustus «Villu võitlused» on samuti seotud 1343. a. sündmustega. Mõni aeg pärast Jüriöö ülestõusu mahasurumist teevad Sakala

eestlased omakorda katset heita endilt häbistavat orjuseiket. Jutustuse kangelane sepp Villu, kes algul elab Viljandi komtuuri ja teiste isandatega heas läbisaamises ning suhtub rahva kannatustesse kaunis ükskõikselt, kasvab sündmuste käigus temale osaks saanud ülekohtu ajel ülestõusjate juhiks. Selleks mõjub suuresti kaasa ka episoodiliselt esineva Tasuja üleskutse. Villu rändab läbi kogu Sakala, loob sidemeid ka naabermaakondadega ja sepistab relvi ülestõusuks. Ta käib Novgorodis, Pihkvas ja leedulaste juures, saades nendelt kindla abistamislubaduse. «Venelased ei karda saksu, sest nad on neid juba sagedasti võitnud,» kõneleb Villu. Et näidata liitlastele oma valmisolekut võitluseks, teevad ülestõusnud talupojad toomapäeval katset kümnisekottidesse peidetuna pääseda Viljandi lossi ja seda vallutada. Kuid Villu mõrsja Maie ema Risti Krõõt reedab vaenlastele juhuslikult teada saadud plaani, lootes sellega päästa oma poega Priidut. Ülestõus uputatakse verre. Sepp Villu aga heidetakse elusalt mädanema lossikeldrisse, kus ta vaevleb pikki aastaid kuni oma surmani.

Viljandi toomapäeva-sündmused ei ole ilmsesti ajaloolised; kuigi kroonikad sellest kõnelevad, on nende andmed ebamäärased ja mitmeti üksteisele vasturääkivad. Seepärast ollakse arvamusel, et siin on tegemist poliitilistel kaalutlustel ajaraamatuisse põimitud rändmuistendiga, millega saksa kroonikud püüdsid õigustada Ordu julmi veretöid pärast 1343. a. sündmusi. See asjaolu muidugi ei vähenda kuidagi Bornhöhe jutustuse kui kirjandusteose tähtsust, kuna selles käsitletakse oletatavaid ajaloolisi sündmusi nagu «Tasujaski» rõhutud rahva seisukohalt. (Jutustuse alusel tekkinud rahvatraditsioon aga teab Viljandi lossivaremeis isegi otseselt kätte näidata nn. Villu keldri.)

«Villu võitlustel» on kaasakiskuv sündmustik ja terav kujude karakteristika, teos on terviklik ja ka stiililt võrdlemisi ühtlane. Jutustuse väärtusi tõstis selle ilmumisel oma retsensioonis hindavalt esile ka Eduard Vilde. Märkinud, et ta muidu «ei leia elusaid inimesi Eesti ajaloolistest jutustustest», mis oma romantilise dekoratsiooni, jämedajoonelise idealiseerimise ja nutuse sentimentaalsusega lugejat pahanda-

vad, rõhutab Vilde teiste autoritega võrreldes Bornhöhe realismilähedust, tema mehist tooni ja elustavat rahvalikkust. Seetõttu hindab ta «Villu võitlusi» teosena, mis «süllakõrgusel» üle teiste seisab.

Kümne aasta jooksul, mis lahutab «Villu võitlusi» «Tasujast», oli eesti ühiskonnas mõndagi muutunud. Bornhöhele ei võinud märkamata jääda rahvusliku liikumise süvenev kriis, teravnevad sisemised vastuolud, eesti kodanluse üha ilmsemaks saav kompromissipoliitika, kokkuleppe otsimine balti aadliga rahvahulkade eluliste huvide arvel. Kirjaniku elukäsitus on muutunud kainemaks ja kriitilisemaks, võiks öelda, isegi skeptilisemaks. Mõningaid kajastusi sellest võib leida ka «Villu võitlustes», mis «Tasujaga» võrreldes on ühiskondliku liikumise mõõnaperioodil ilmunud teos. Kuid jutustust läbiv võitlusmeeleolu ning keskse kangelase Villu moraalne kasvamine teeb selle ometi haaravaks, lugejat kaasakiskuvaks. Ägedad väljaastumised rõhujate vägivalla, ülekohtu ja omavoli vastu iseloomustavad ka «Villu võitlusi», teravalt on paljastatud feodaalide julmust, ahnust ning salakavalust. Kogu toore ja metsiku keskaja kujutus ning rahva raske olukorra näitamine on siin üksikasjalisemgi kui «Tasujas». Jutustusel oli kahtlemata tugev mõju oma sündmuste traagika kaudu, millega ta kasvatas kättemaksutahet rõhujatele, õpetas põlgama reetmist, nahahoidmist ja isikliku vastuseadmist üldisele.

«Tasujas» ja «Villu võitlustes» on Bornhöhe tõepäraselt näidanud kujutatavale ajastule iseloomulikku talupoeglikku partikularismi ja ühtlasi ka selle ületamist. Kangelased astuvad ülestõusu teele alles siis, kui nad on isiklikult kannatada saanud vägivalla ja omavoli all. Eriti ilmne on see Villu juures: algul enesessetõmbunud, üksnes oma isiklike huvide ja heaoluga piirduv, jõuab ta sündmuste käigus üle sellest piiratusest; ta saab teadlikuks oma veresidemest rahvaga, mõistab, et kättemaks ning vabanemine ülekohtust on saavutatav ainult ühise võitlusega ja asub selle võitluse esimesse ritta. Villus on rida «madalaid», egoistlikke jooni, millised autor on talle teadlikult andnud. Sellega on tahetud veel enam rõhutada ja veel sügavamalt motiveerida ülestõusu paratamatust. Ka kom-

tuuri elupäästja ja soosik peab sündmuste loogika tõttu saama tema vaenlaseks. Ja rahva kannatuste ning viletsuse näitamisega viib kirjanik lugeja selgele arusaamisele, et Villu ei võitle ega õhuta ülestõusu mitte ainult enese, vaid paljude teiste, kogu oma rahva eest.

Bornhöhe viimase ajaloolise jutustuse «Vürst Gabrieli» sündmustik toimub XVI sajandi teisel poolel Liivi sõja päevil. Jutustuse kangelane, noor vene vürst Gabriel Sagorski, on ema poolt eestlane ja esinebki tegevuse algul eesti talupojana. Teose süžeeliseks teljeks on Gabrieli armastus aadlipreili Agnese vastu, keda viimase isa, mõisameeste pealik Mönnikhusen, tahab anda naiseks rüütel Risbiterile. Mitmesuguste keerukate olukordade tõttu lahutatuna oma armastatust, pöördub Gabriel tagasi Ivan IV vägede juurde, kogub enese ümber väeosa eesti talupoegadest, millega tekitab mõisameestele raskeid kaotusi ja võtab vene sõjaväe koosseisus osa Tallinna piiramisest 1577. a. Pärast rohkeid ohtlikke seiklusi õnnestub Gabrielil vabastada ka Agnes Pirita kloostrist, kus neiu on sattunud sadistliku abtissi meelevalla alla.

«Vürst Gabriel» kinnitab ajaloolise tõepärasusega, et orjastatud eesti talurahva väljaastumised feodaalide vastu jätkuvad ka hilisematel sajanditel. Eriline ideeline tähendus on jutustuses eesti ja vene rahva ajalooliselt kindlakskujunenud sõprussidemete ja mõlema rahva elulistest huvidest tingitud võitlusliidu kujutamisel, Eestimaa Vene riigiga liitmise ajalooliselt progressiivse tähtsuse rõhutamisel. «Kurjemaks ei või selle maa pärisrahva elujärg iialgi minna kui see sakste raske käe all on olnud, küll aga võiks ta Moskva valitsuse all paraneda,» arutleb Gabriel. Ta on veendunud, et kes kaasa aitab ühinemisele Venemaaga, «see vähendab meie õnnetu kodumaa vaeva ja kiirendab rahuliku, õnneliku aja algamist». Kirjanik on siin õigesti osutanud nendele ühiskondliku arenemise võimalustele kestva rahuaja tingimustes, mida tagas Eesti liitmine tõusva Vene riigiga.

Liivi sõda on üks Eesti ajaloo sõlmpunktidest, ja sellepärast on balti-saksa ning eesti kodanlike ajaloolaste poolt kuhjatud selle ümber kõige absurdsemaid

võltsinguid, millega taheti lõkkele puhuda venevastast natsionalismi. Ivan IV sihiteadlikku ja kaugenägelikku, Venemaa majandusliku arenemise vajadustest juhitud poliitikat, võitlust Liivimaa feodaalvõimude ja rootsi ning poola anastajate vastu — mis vastas objektiivselt ka eesti talurahva huvidele ja leidis viimase toetust — püüdsid nood ajaloolased kujutada barbarite rüüstamisena, mis olevat ohustanud Baltimaade rahvaste olemasolu.

Bornhöhe «Vürst Gabrieli» suur tähtsus on selles, et ta kaasakiskuvas kirjanduslikus vormis andis rahvale nendest ajaloolistest sündmustest põhiliselt õige pildi, minnes täiesti baltlaste sihilike võltsingute vastu. Tema suhtumises oma teose tegelastesse, eestlaste ja venelaste ühise võitluse kujutamises balti aadli ja rootsi vägede vastu on peamised ühiskondlikud jõud esitatud nende õigetes vahekordades. Bornhöhe näitab selgesti talupoegade taotluste suunda liitumisele Vene riigiga. Nii kõneleb Gabriel oma vanaisast Oru Juhanist, kes 1560. a. ülestõusu juhina hukkus võitluses mõisnike vastu: «Tema nõu oli mõisnikkude sugu Eestimaalt hoopis ära kaotada ja oma rahvaga Moskva tsaari kaitse all vabalt elada.»

Mõisamehi, s. t. rootslaste teenistuses olnud feodaale ja nende palgasulaseid, näitab Bornhöhe kui võigast röövlikarja, kelle ainsaks sooviks on rüüstata, hävitada ja priisata, ning kes tunnevad otse paanilist hirmu võidukate vene vägede ees. Eriti teravalt naeruvääristatakse balti aadlit «rüütel» Risbiteri kuju kaudu, kelles on kehastatud manduva mõisnikeseisuse kogu nürimeelne upsakus ja kelkiv tühisus.

Balti-saksa ajaloovõltsijad ja nende kannul eesti kodanlikud natsionalistid ülistasid ning idealiseerisid igati Ivo Schenkenbergi ja tema bandet, nimetades teda Liivimaa resp. Eestimaa «Hannibaliks» ja omistades talle igasuguseid vägitegusid. Schenkenbergi kõrilõikajate hulgas oli küll talupoegliku päritoluga elemente, nagu seda näitab ka Bornhöhe, kuid eesti talurahva laiadel hulkadel polnud nendega midagi ühist. Vastupidi, rahvas kannatas nende hirmutegude all ja võitles nende vastu. Kodanlikul ajal püüti aga seda salka kujutada mingi eesti rahvusliku väeüksu-

sena ning Schenkenbergist tehti igasuguse asjade loogika vastu peaaegu eesti rahvuskangelane. (Ka tolleaegses eesti kirjanduses pakuti lugejatele «ajalooliste romaanidena» Schenkenbergile pühendatud tänu- ja kuulsuseraamatuid, nagu «Hannibali rahvas» jt.) Bornhöhe oma jutustuses näitab Schenkenbergi näruse, alatu inimesena, tõelise röövlipealikuna, kes kasutab olukorda metsikuks omavolitsemiseks. Sellega kummutas kirjanik baltlaste müüdi «Eestimaa Hannibalist» ning näitas viimase tõelist põlastusväärset osa eesti ajaloos.

«Vürst Gabriel», kujutades põhiliselt õigesti Liivi sõja ajaloolisi sündmusi ja väljendades oma põhisuunaga rahva laiade hulkade vaateid ning tõekspidamisi, leidis lugejate seas suurt poolehoidu ja muutus peagi väga populaarseks. Teosel on olnud hinnatav osa eesti ja vene rahva lähendamisel ja balti aadli rahvavaenuliku olemuse paljastamisel ajaloolises perspektiivis.

Bornhöhe jutustuste kangelased — Tasuja, Villu ja Gabriel — ei ole ajaloolised kujud selle sõna otseses tähenduses, vaid kirjaniku kunstilised üldistused, kelle tegevuse kaudu on näidatud ajaloolisi sündmusi ja neid kandvaid jõude. «Hallikateks ajaloolistele juttudele on mul kõik saadavad Eesti- ja Baltimaa ajaraamatud olnud, millede (Eesti kodustes asjades väga puudulisi) teateid oma vaba hääksarvamist mööda tarvitasin,» märgib Bornhöhe. «Sündmustik ise on ju sakste tõmmatud pääjoontes täiesti ajaloolik. Laiemas, nimelt Eesti mõttes on seda ka pääkangelased Jaanus («Tasuja») ja Villu, kui meeles peame, et nii suurt ja üleüldist priiusesõda (Saksa mõttes «matside mässu»), nagu see 1343 terves Eestis lahti pääsis, ilma suurte teole kihutajateta, tõeliste rahvakangelasteta mõtelda ei või... Luuletatud on nad ses mõttes, et neil ajalooline ristitäht, ajalooliselt kinnitatud nimi ja pass puuduvad.» Ühtlasi tähendab kirjanik täie õigusega: «Sarnane passita, aga rahvale siisgi üliarmas ajalookangelane on ju näit. ka Wilhelm Tell, kellest temaaegsed kirjad midagi ei tea.»

Ka ajalooliste jutustuste juures määrab nende mõju lugejale eriti see, kuivõrd kirjanikul on õnnestunud suure üldistava jõuga kujude loomine — nii rahva-

kangelaste kui ka vaenlaste ja nende käsilaste, reeturite kujude osas. Kunstivahendite kasutamise laadi poolest tuleb Bornhöhe jutustusi iseloomustada romantiliste teostena. Ja nad näitavad veenvalt, et ka niisuguse käsitluslaadiga võib luua monumentaalseid kujusid, milles väljendub ajalooline tõde ja millel on suur ühiskondlik-eetiline mõjujõud.

Bornhöhe tugevaimaks teoseks on kahtlematult «Tasuja». Sellega võrreldes on «Villu võitlused» ja «Vürst Gabriel» kirjutatud küll suurema kirjandusliku vilumusega, kuid ühtlasi ka märksa maneerlikumalt. Nendes ei tunne enam alati niisugust sügavat ja siirast kaasaelamist kõigele toimuvale kui «Tasujas». Järjest rohkem tuleb esile teatav seikluslikkuse moment, mitmesugused trafaretsed motiivid ja võtted; kohati tundub kunstlikku konstrueerimist, tahet lugejat hämmastada ja põnevuses hoida. Sellega kaasneb asjaolu, et kangelastel vahel nagu taanduks ühiskondlik mõtlemine ja vastutustunne, nad toimivad mõnigi kord uisapäisa, ainuüksi isiklike huvide, tunnete ja afektide mõjul (eriti Gabriel), mille tõttu nende tegevuses on teatavat juhuslikkust ja järjekindlusetust.

Kangelane on seda suurem ja ülevam, mida tugevam on tema side rahvahulkadega, mida selgemini me tunneme ja näeme tema taga rahva füüsilist ja moraalset jõudu. Selles suhtes ei suuda Villu ja Gabriel tõusta võrdsetena Tasuja kõrvale. Tasujal on «isamaa üle kõige», võitlus rahva õnne ja vabaduse eest on tema pühim eesmärk ja elusisu, Villul ja Gabrielil jääb aga üldine sageli isikliku varju. Tuleb eriliselt alla kriipsutada seda suurepärast kordaminekut, millega Bornhöhe on loonud Tasuja võitlejakuju, keda julgesti võib kõrvutada juba rahvuseepose kangelase Kalevipojaga. Mõndagi on õppida Bornhöhe positiivse kangelase kujutamise oskusest, niisuguse kangelase loomise oskusest, kes haarab lugejat hingepõhjani ja jääb igaveseks tema kujutluses elama.

Gabrielil on küll suur ja õige eesmärk — õnnetu kodumaa päästmine laastavatest sõdadest, võitlus selle eest, et tagada rahvale paremat, rahulikumat elu. Temas on tõelise rahvaliku kangelase algmeid, kuid kirjanik pole neid vajalikult välja arendanud (nii on jää-

nud jutustuse lõpuosas üksikasjalisemalt kujutamata Gabrieli tegevus talupoegade salga juhina). Seevastu on aga pööratud liiga palju tähelepanu kangelase kitsalt isiklikku laadi taotlustele ja eriskummalistele seiklustele. Armastus vaenulikku leeri kuuluva tütarlapse vastu ei aita siin rõhutada peamist ideelist mõtet, vaid viib kangelase mõnigi kord tema peaeesmärgist kõrvale. Kui Jaanusel armastuse ja kohustuse vastuolus jääb peale patriootiline kohustus (olgugi pärast mõningaid sisemisi, inimlikult mõistetavaid kõhklusi), siis Gabrieli juures niisugust sisemist vastuolu peaaegu ei olegi, on ainult välised takistused, mis keelavad teda ühinemast armastatud Agnesega. Ja kui Gabrieli igatsused on lõpuks täitunud, siis ei keeldu ta Agnese isa, mõisameeste pealiku Mönnikhuseniga, rahva verivaenlasega viimase surivoodil leppimast ja tema õnnistust vastu võtmast... Mitmesugused kirjanduslikud kinnismotiivid on siin autori viinud ideeliste vastuoksusteni.

Balti-saksa mõisnikkonna rahvavaenuliku olemuse näitamise kõrval leiame Bornhöhe ajaloolistes jutustustes hukkamõistu ka kokkuleppepoliitikale ajaloolise vaenlasega. See ilmneb näiteks Tambeti ja Risti Krõõda kujudes, samuti Villu kuju mõnes joones. Nad on rahva laiade hulkadega võrreldes eelistatud seisundis, neil on isiklik hüve esikohal ja rahva häda jätab neid võrdlemisi ükskõikseks. Seevastu on nad sõbralikus läbikäimises rahva rõhujatega. Tambet unustab Vahuri viimse manitsuse ja kavatseb oma poegagi saksaks kasvatada. Tasuja süüdistab Villut selles, et mõnus elu ja isandate sõprus tema kõrvad mõne asja kohta kurdiks on teinud. «Sina oled üks neist vähestest eestlastest, kes oma orjapõlvega rahul võivad olla; kes teab, sa ehk ei hooligi sellest, et seesama põli teistele põrguks on?» Teravalt ironiseerib Bornhöhe isiklike huvide esiplaanile seadmise üle, märkides Villu kohta, et see oleks heameelega läinud Tasuja juurde ülestõusust osa võtma, aga — «tal oli enne üks kodune asi õiendada, ja õigele eesti mehele on tema kodused asjad igal ajal tähtsamad olnud kui üldised». Ühtlasi näitab Bornhöhe, et sõprusepidamine ja leplikkus vaenlastega ei too lõpptulemusena midagi head:

saksu taevani ülistava Risti Krõõda pojal lõikavad saksad keele suust, Metsa Tambeti kokkukraabitud vara muudetakse tuhahunnikuks ning ta ise lõpetab oma elu Lodijärve lossi keldris. Erilist väljatõstmist väärib noore Jaanuse poolt avaldatud mõte, et ta ei vihka mitte sakslasi ja taanlasi kui rahvaid, vaid ainult oma rahva r õ h u j a i d, olgu need siis m i s t a h e s rahvusest. See tabas kaudselt ka tekkivat omamaist kurnajatekihti.

Siin-seal leidub Bornhöhe jutustuses ka üksikuid vihjeid kaasaegseile parteitülidele ja rahvuslike jõudude killustumisele. Villuga sepapajas maadeldes ütleb Tasuja talle kurvalt: «Vaata, nõnda on eestlaste kõige paremad jõud ikka isekeskis tülitsenud ja endid üksikult võõrastest murda lasknud.» Samalaadseid mõtteid kuuleme Gabrielilt kokkupuutel vaenlaste leeris tegutsevate talupoegadega. Ent siin ilmneb ühtlasi ka Bornhöhe ajalooline piiratus: ühelt poolt teeb ta kauge mineviku kujud kaasaegsete mõtete väljendajaks, omistades XIV ja XVI sajandi inimestele selliseid rahvusliku mõtlemise jooni, teiselt poolt ei suuda ta õigesti mõista vastuolusid ja nende sügavamaid põhjusi kaasaegses eesti ühiskonnas, käsitledes veel XIX sajandi lõpul eesti rahvast nagu ühtset tervikut ja taotledes ilmselt vastuolude lepitamist rahvuse piirides.

Bornhöhele kui demokraatliku kultuuri esindajale on iseloomulik eitav suhtumine kirikusse. Paljastades teravalt «usutoojate» tõelisi eesmärke, näitab Bornhöhe ühtlasi rahva vaenu pappide vastu. Tasuja ettepanek Padise kloostri hävitamiseks leiab ülestõusnute poolt tulist poolehoidu ja valmisolekut aidata «kirikuhakkidel kloostri suitsus taevasse lennata», sest need on sama õelad vereimejad kui mõisnikud. Pirita kloostri abtissi kujus on Bornhöhe esile toonud valevagaduse maski all peituvat julmust, mis ulatub sadismini.

Väärib hindamist Bornhöhe poolt jutustustes saavutatud üldine «ajalooline atmosfäär». Kuid ei saa jätta märkimata ka mitmesuguseid faktilisi eksimusi ajaloolise tõepärasuse vastu, mida osalt tingis Eesti ajaloosse puutuvate materjalide vähesus ja läbitööta-

matus tollel ajal. Nii kujutab kirjanik Jüriööl alanud ülestõusu lõplikult mahasurutuna juba lahingus Tallinna all, kuna aga hilisemad uurimised on selles küsimuses toonud olulisi korrektiive. Ebatäpsusi esineb ka mõnede ajalooliste kujude juures; näiteks lastakse Ivo Schenkenberg hukkuda kahevõitluses Gabrieliga lahinguväljal, kuid tegelikult langes Schenkenberg vene vägede kätte ja hukati Pihkvas. XIV sajandi kohta vaevalt-usutavaid epikuurlikke eluharjumusi on omistatud sepp Villule. Jaanus on pandud lugema Messeenia sõdade ajalugu ja rääkima Ateena hiilgepäevist Periklese ajal, tegelikult oli aga antiikaeg tollal peaaegu täiesti tundmatu. Olustiku kujutamisel langeb autor ilmsesse anakronismi näiteks Puidu mõisa sisustuse kirjelduses. Mitte alati ei taba Bornhöhe ka keskaja elukäsitust ja eriti armastussuhteid näitab ta XIX sajandi romantismi valguses. Isegi noor mõisnik Herike anub kirglikult tema poolt röövitud taluneiu Maie vastuarmastust; tegelikult oli aga feodaalide jõhker ja ohjeldamatu vägivallatsemine rahva kallal ülestõusu üheks oluliseks motiiviks. Neid ja teisi sellelaadseid kõrvalekaldumisi peab kaasaegne lugeja jutustuste juures arvestama.

Bornhöhe ajaloolistel jutustustel on olnud väga suur mõju mitmesse põlvkonda, «Tasuja» levik ja populaarsus on aga otse erakordne. «Kalevipoja» kõrval on see mõjukamaid teoseid XIX saj. eesti kirjanduses. Esimese eestikeelse jutustusena, mis täie selguse ja teravusega väljendas rahvamasside viha rõhujate vastu ning kutsus üles vabadusvõitlusele, mõjus teos sütitava sädemena ja leidis hulkades tulist poolehoidu.

«Tasuja» otsesel eeskujul ilmus 1880-ndail aastail eesti kirjanduses arvukas hulk ajaloolisi jutustusi, mille paremikku iseloomustab teravalt väljendatud rõhumisevastane hoiak. Bornhöhe jutustuste ja teiste autorite — A. Saali, J. Järve, A. Kitzbergi — paremate ajalooaineliste teoste ühiskondlikku tähtsust näitab ilmekalt juba see, millist raevu ja ärevust need esile kutsusid vaenlaste leeris. Teoseid rünnati ägedalt reaktsioonilises ajakirjanduses ja riigivõimudele iseloomustati neid ohtliku propagandakirjandusena. Eestimaa kuberner vürst S. Šahhovskoi oma pikas ja

üksikasjalises aruandes siseministeeriumile 22. septembril 1892 kirjutas eesti ajalooliste jutustuste kohta: «Sarnastes lendkirjades kirjeldatakse ajalooliste juttude nime all eestlaste võitlust iseseisvuse pärast nende allarõhujate vastu. Nendes kirjeldatud Eesti kangelaste, vanemate ja kuningate vägiteod, vaimustatud kõned ja võitlusele üleskutsed «sortsilaste» vastu kihutavad eesti lugejates tahtmata päritud viha sakslaste (kirikuõpetajate ja mõisnike) vastu üles... Jutustustest teada saades oma isade otsekui õnnelikust minevikust enne saksa võimu, tunneb lihtne lugeja veelgi sügavamalt oma praeguse olukorra kibedust, ja ta vaimusilma ette tekib tahtmatult tume tulevik, temas hakkab arenema igatsev unistus selgemaist tulevikupäevadest... Nende ilmumise sihiks on rahva kirgede ülesässitamine maksvate agraarolude vastu.» Kuberner arvab ajaloolised jutustused olevat mõjutanud ka Narva töölisrahutusi ja põhjustanud isegi «sotsialistlikke vaateid». Eriti ohtlikest jutustustest, sealhulgas muidugi «Tasujast», esitab kuberner ülemusele üksikasjalised sisukokkuvõtted ja teeb koguni ettepaneku võimaluse korral teosed ära korjata, igatahes aga edaspidi taoliste kirjatööde trükkimine hoopis keelata («Из архива кн. С. В. Шаховского», III, 1910, lk. 276 j.). Siseministri käsul saatis trükiasjade peavalitsuse ülem 2. detsembril 1892 Tartu üksiktsensorile eeskirja, milles keelatigi Baltimaade rahvaste vabadusvõitlust saksa orjastajate vastu kirjeldavate «brošüüride» avaldamine (prof. J. Depmanilt saadud trükiasjade peavalitsuse arhiivi andmeil). 1893. a. peale lakkab eesti ajallooliste jutustuste ilmumine mõneks ajaks peaaegu täiesti (välja arvatud üksikud poliitiliselt täiesti «ohutud» katsetused). Ja mitte ainult uute teoste ilmumine, vaid ka varemilmunute kordustrükid — nii keelas tsensuur ülalmärgitud eeskirja põhjal näiteks 1899. a. «Tasuja» uue trüki väljaandmise.

Bornhöhe need jutustused, milles ta kujutab oma kaasaegset XIX saj. lõpu linnaolustikku, ei ole küll omanud ajalooliste teostega võrreldavat ühiskondlikku mõju, kuid teatavat tähelepanu pälvivad ometi. Jutustades tolleagse Tallinna eesti kodanluse ja väikekodanluse elust, vahekordadest allakäiva aadli esin-

dajatega, linnaeestlaste saksastumisest jne., aitasid need teosed kaasa kirjanduse vaateala laienemisele, kuna varasem proosa piirdus peamiselt külaelu ainestikuga. Peamist huvi pakub Bornhöhe jutustustes tolleaegse olustiku, mitmesugustesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvate inimeste, nende mõtteviisi, harjumuste ja vaadete tõepärane kujutus. Tähtsamates nendest — «Anni neitsipõlves» ja «Kollides», mis on oma sisult võrdlemisi lähedased — on keskel kohal aadli narruseni ulatuva seisusliku uhkuse ja rahvusliku ülbuse paljastamine, millega kirjanik jätkas oma ajalooliste jutustuste võitlevat suunda.

Omapärases satiirilises laadis kirjutatud teos on «Tallinna narrid ja narrikesed» (1892). Siin kujutab Bornhöhe mitmesuguseid vana klassiühiskonna tingimustes veidruseni virildunud tüüpe, kes on tühised, kasutud ja naeruväärsed, olgu nende narruseks siis kuulsus, raha või armastus. Eriti teravalt on Bornhöhe oma satiiris välja naernud kodanluse alusetut kultuuriupsakust ja «eesti suurvaimude» väljahaudumise maaniat; eelkõige on Bornhöhe halastamatult karikeerinud tolle ajajärgu rohkearvuliste epigoonlike sulesorkijate andetust ja harimatust, rumal-üleolevat suhtumist rahvasse ja üldse madalat vaimset tasapinda «kirjanik» Salomon Vesipruuli halenaljakas kujus. Juba kangelase nimigi on paljuütlev, vähem ilmekas pole tema «loominguliste meetodite» kujutamine. Bornhöhe teeb naeruks idealiseeriva, elu väärnähtusi kinnimätsiva kirjanduslaadi, võltsi ja ebaelulise väljamõeldise, mille vastu tollal oma satiiriliste töödega välja astusid ka realistideks kujunevad kirjanikud Ed. Vilde ja Juhan Liiv. Seejuures parodeerib Bornhöhe oma satiiris väga tabavalt ka tolle kirjanduse ülespuhutud, lillelis-labast väljendusviisi.

Bornhöhe on ka üks silmapaistvamaid reisikirjelduste autoreid vanemas eesti kirjanduses. Tema «Usurändajate radadel», elavas vestelises laadis kirjutatud raamat, on veel praegugi huviga loetav. Tabavalt ironiseeritakse siin mitmesuguste usulahkude ja üksteisele vasturääkivate religioossete legendide üle. (Sel puhul ei saanud pastor V. Reiman muide jätta «Postimehes» välja astumata «naljade» vastu, «mis meie

tundmusi haavavad».) Kaasatundmisega kujutab kirjanik Lähis- ja Kesk-Ida rõhutud rahvaste masendavat viletsust, näidates Türgi anastajate vandalismi ja laastamistööd. Rääkides allutatud Egiptusest nimetab Bornhöhe inglise kolonisaatoreid «kõige maailma riisujateks». Ta jutustab lugejatele ka streikivatest itaalia töölistest ja valitsuse julmast veretööst Milaanos, mille tagajärjel hukkus sadu meeleavaldajaid.

Reisikirjelduses «Volgal» («Eesti Postimees» 1905) võib leida ilmseid revolutsiooniliste meeleolude kajastusi. Bornhöhe räägib Stepan Razinist kui rahvakangelasest ja vabadusvõitlejast, kes vihkas vägivalda ning rõhumist ja kelle mälestust rahvas tänapäevani truult säilitab. Ta kõneleb ka kahest Nižni-Novgorodi kuulsast pojast — Kozma Mininist, kes päästis Venemaa poola šljahta vägivallast, ja Aleksei Peškovist (Maksim Gorkist), «kellel ka tuline kõne on» ja kes «otsib isamaale praegu teistmoodi peastmist». Imetledes Volgal sõites Venemaa avarusi, teeb Bornhöhe väga selgesti mõistetava vihje kehtiva režiimi kohta: «...siin võib kõigest veel head asja saada, kui aga mõned kunstlikud takistused langevad».

Ei saa märkimata jätta Bornhöhe püüet ka tõlgete kaudu pakkuda eesti lugejatele sisukamat kirjandust, mida ta vastukaaluks seab kirjastajate poolt ärilistel kaalutlustel levitatavale alaväärtuslikule pahnale. Nii on Bornhöhe tõlkes (lühendatult) ilmunud «Robinson» (1891), «Reinuvader Rebane» (1892), «Don Quijote» (1900), ajaloolisi jutustusi saksa ja vene keelest jm. Neid eesmärke taotles ka tema almanahh «Lindanisa», kus ilmus muuhulgas Lermontovi luuletuse «Ingel» tõlge ja veneaineline ajalooline jutustus «Saara».

Bornhöhe enese muukeelsest ilukirjanduslikust ja publitsistlikust tegevusest puudub seni konkreetsem ülevaade, mis võiks pakkuda peaasjalikult küll biograafilist huvi. On teada, et tal Saksamaal mitmeid töid ilmus (sellele vihjab ta ise kirjas A. Buschile 4. juulil 1891), samuti teavad kirjaniku omaksed nimetada üht Bornhöhe romaani «Buduar und Zirkus» (Bruno v. Innise pseudonüümi all), kuid seni ei ole õnnestunud neid teoseid leida.

Bornhöhe loomingu paremikku iseloomustab haa-

rav jutustamisanne, elav fabuleerimisvõime, osav dialoogiarendus ja elavate, meeldejäävate kujude loomise oskus. Ta püüab kangelaste tegusid ja taotlusi psühholoogiliselt motiveerida, kujutada inimesi tõepäraselt, luua oma kindla individuaalsusega karaktereid. Kujude plastikas ja kirjelduste konkreetsuses võib tunda kunstniku silma ja kätt. Seejuures tuleb kirjaniku loomingulises meetodis konstateerida arengut realismi suunas, mis on eriti ilmne tema kaasaja-ainelistes jutustustes.

Bornhöhe on oma loomingus väljapaistva oskusega kasutanud keelelisi vahendeid, tema väljendusel on tugev individuaalsus, oma kunstiline erilaad (kuigi leidub kohati teatavat stiililist järjekindlusetust, kus kirjanikul ei ole küllalt õnnestunud sulatada romantilisi, heroilis-traagilisi ja humoristlikke elemente üheks kunstiliseks tervikuks). Tema jutustustes näeme püüdu võimalikule keelelisele tihedusele ja täpsele sõnavalikule; ta taotleb sõnade maksimaalset löögijõudu, et vähesega palju ütelda. Esiletõstmist väärib oskuslik tegelaste keeleline individualiseerimine nende kõne kaudu. Mõnelgi juhul on kirjanikul korda läinud vastava sõnavara valikuga tunduvalt süvendada kujutatava ajajärgu ja keskkonna koloriiti. Eriti hinnatav on Bornhöhe keele rahvapärane ilmekus nii sõnavaras kui fraseoloogias.

Kõige selle tõttu suudab kirjanik nappide vahenditega veenvalt ja meeleolukalt kujutada sündmusi ja olukordi, luua värviküllaseid ja tabavaid pilte. Tema sõnastuses on musikaalset rütmitunnet ja hoogu, eriti dramaatiliselt pingelistes lõikudes. Subjektiivne kaasaelamine kõigele toimuvale aitab tal leida õigeid ja mõjuvaid väljendusvahendeid. Asjalik jutustus annab tõusukohtadel aset kirglikule, romantiliselt tunglevale sõnastusele, mis tõuseb jõulise paatoseni, alati lugejat haarates oma elamusliku mõjuga (näiteks ülestõusu alguse kirjeldus «Tasujas»). Need Bornhöhe kunstilised saavutused tähistasid sammu edasi eesti proosakirjanduse arengus.

Seda kõike ei suudetud Bornhöhe kaasajal vääriliselt esile tuua ja hinnata. Selle asemel halvustas kitsarinnaline kriitika näiteks «Tasuja» puhul noore autori

ortograafia teatavat järjekindlusetust (milles kirjaniku teate järgi oli peasüüdlaseks kirjastaja asjatundmatu korrektuur), püüdes sellega vähendada tema jutustuse tähtsust. Teatavasti ründas klerikaalne, antidemokraatlik leer keele ja vormi seisukohalt väga teravalt ka «Kalevipoega», maskeerides sellega oma vaenu teose võitleva sisu vastu. Rahvast irdunud kodanlik haritlaskond ei tunnustanud Bornhöhet kui rahvalikku kirjanikku, mõnitades tema teadlikku rahvapärasust. Bornhöhele oli aga kõige tähtsam rahva arvamine ning ta märgib oma ajalooliste jutustuste kohta tagasihoidlikult: «Et aga rahvas ise... minu väheseid vaimulapsi omaks on võtnud, et neid ilma minu kaastegevuseta ikka jälle uuesti trükitakse, et mõned lihtsa vaimuga inimesed (nagu mulle räägitud) neid nuttes ja naerdes ikka jälle uuesti loevad — seda julgen siisgi tõenduseks pidada, et neis mõnda peitub, mis mitte halb ega väärtuseta pole. Ilma kunstita ei või asi kõige lihtsama inimese pääle kunstimõju avaldada.»

Sajandi algul tõmbus Bornhöhe tagasi kirjanduslikust tegevusest, vaikides oma elu viimase kahekümne aasta jooksul kirjanikuna täielikult. Selleks mõjutas teda osalt kaasaegne kriitika, mis mõnelgi puhul ei olnud tema teoste suhtes objektiivne. Palju paksu verd tekitas Bornhöhe kodanlikes ringkondades enda vastu «Tallinna narridega». Lõpuks läks näägutav kriitika selleni, et ühes eduerakondliku «Postimehe» kaasandes soovitatud kirjanikul «mitte tinti plärtsutada», nagu ta sellest ise kirjutab. Bornhöhe, kes niisugustes küsimustes oli muide eriti hell, käiski selle «soovituse» järgi ega avaldanud enam ühtki teost. «Vaatan rõõmustades Eesti edu ja hoian tinti,» märgib ta irooniliselt ühes hilisemas kirjas.

Bornhöhe talent oli märksa suurem sellest, mis ta tegelikult eesti kirjanduses korda saatis. Nagu ta ise märgib, on ta pistnud paberisse, mis pähe tuli, «mitte ilma vaimustuseta»; kõik oma tööd olevat ta kirjutanud «kerge vaevaga, aga raske meelega, pilkamist ja põlgamist ette nähes», ja pärast raamatute ilmumist tundnud ta end nendest ammu ülekasvanuna. Seetõttu paistab ka mõnedest tema teostest teatavat lõpetamatust, ebaühtlust (eriti ilmne on see näiteks «Kol-

lides»). Muidugi ei saa seejuures jätta arvesse võtmata ka asjaolu, et tolleaegseis tingimustes ei olnud Bornhöhel võimalust töötada kutselise kirjanikuna, ta võis võtta oma kirjanduslikku tegevust, samuti kui tegelemist kujutava kunsti ja muusika alal, peaasjalikult ainult huvipakkuva kõrvalharrastusena. Bornhöhe pliiatsi- ja sulejoonistuste põhjal võib kõnelda tema omapärasest ja vaieldamatust kunstniku-talendist, teravast pilgust elunähtuste tajumisel ja väljapaistvast joonistusoskusest. Andeka muusikuna mängis Bornhöhe paljusid instrumente, eriti viiulit ja klaverit, tundis põhjalikult muusikaliteratuuri ja võis ka ise kaasakiskuvalt improviseerida. Tõenäoliselt halvasid ülalpidamismured, millest Bornhöhe kogu elu ei vabanenud, ning hilisem kuiv kutsetöö kohtus aja jooksul mitmekülgse ja andeka isiksuse kunstilised huvid.

Bornhöhe loomingu peamiseks eesmärgiks oli võitlus balti aadli vastu, selle kõrval kodanliku ladviku kokkuleplikkuse ja rahvusliku reetlikkuse kaudne hukkamõistmine. Kuid sellega ta piirduski. Kirjanik kajastas oma teostes küll objektiivselt mõningaid kodanliku ühiskonna narrusi ja negatiivseid jooni, kuid nende igakülgse paljastamiseni ta ei jõudnud. Sisemine ideelis-loominguline kriis on üsna ilmne just tema kaasaja-aineliste jutustuste juures. Vahepeal oli ühiskondlikus elus toimunud muutuste alusel ka kirjanduses toimunud otsustav murrang. Kolm aastat pärast «Vürst Gabrieli» ilmus Vilde «Külmale maale», milles sotsialistliku õpetusega tutvunud autor näitas teravaid, lepitamatuid vastuolusid juba kaasaegses eesti külaühiskonnas endas. Ilmusid «Raudsed käed», Peterson-Särgava «Paised». Kuid Bornhöhe pöördub «Kollides» sajandi algul ikka jälle eestlaste-sakslaste vahekorra käsitlemisele ja teeb seda pealegi võrdlemisi kitsalt, kaunis nõrga sotsiaalse pinnaga, suutmata haarata ajastu põhilisi ja suuri probleeme. Ta nägi ainult manduvate ühiskondlike jõudude varjukülgi ja võttis need oma kriitika alla, kuid uusi jõude ja nende programmi ta ei tabanud ega suutnud sellega kaasa minna. Bornhöhe oli sattunud «kirjanduslikele eksiradadele» (nagu märkis tema kohta hiljem Vilde), mil-

lisel teel progressiivselt mõtleval kirjanikul polnud enam kuhugi minna. Järjekindlalt ja teadlikult kaasaegse ühiskonna pahesid paljastava kriitilise realismini ei suutnud Bornhöhe tõusta, rääkimata revolutsioonilise proletariaadi seisukohtadest. Jõudmata välja murda tekkinud ummikust, loobus ta üldse avalikust kirjanduslikust tegevusest.

Bornhöhe oli rahvusliku liikumise perioodi viimaseks silmapaistvaks kirjanikuks. Tema loomingu tähtsus on aga ulatunud kaugele üle oma aja, avaldades suurt edasiviivat mõju kirjanduses ja ühiskondlikes sündmustes. Bornhöhe teosed oma võitleva sisuga kasvasid üle feodalismi igandite vastase liikumise ülesannetest ja omandasid uutes ühiskondlikes tingimustes revolutsioonilise, ülestõusule kutsuva tähenduse igasuguse rõhumise vastu.

Tohutu mõju oli Bornhöhe jutustustel, ennekõike «Tasujal», 1905. a. revolutsiooni päevil, eriti talurahva võitluses mõisnike vastu. Just 1905. a. algul hakkas ajaleht «Uus Aeg» oma kaasandena massilises tiraažis avaldama Bornhöhe kirjatööde kogu. Pole kahtlust, et teosed leidsid rahvahulkades võimsat vastukaja ja avaldasid oma mõju ka hiljem, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajal. Kõrgelt on neid teoseid hinnanud eesti töörahva revolutsioonilise võitluse juhid; sageli meenutavad vanad revolutsionäärid «Tasujat» kui teost, mis neile nooruses suurt võitlusele virgutavat mõju on avaldanud.

Kodanlus suhtus rahva hulgas sellise uudse sisu omandanud jutustustesse mõninga kõhklusega ja kirjandusloski otsiti mitmesuguseid võtteid nende suupäraseks «tõlgendamiseks». Üheks niisuguseks oli katse — korrutades tuntud nutulaulu «süngest venestusajast» — kujutada kirjanikku igasugusest loogikast ja käegakatsutavatest faktidest lugu pidamata... natsionalismi ideoloogina. See vale oli muidugi täiesti jalutu, ja seepärast hakati otsima ning alla kriipsutama Bornhöhe jutustuste kõikvõimalikke puudusi, mis muutus puhuti lausa halvustamiseks. Lõpuks jõuti seisukohani, et Bornhöhe katse kujutada «Tasujas» 1343. a. sündmusi «on äpardunud autori sule alaeasuse tõttu», ja asuti samas «Kalevipoja» «parandajate» eeskujul ka

«Tasujat» «parandama». Sellise kärbitud ja moonutatud väljaandena ilmuski teos 1935. a. Raamatu järelsõnas seletatakse, et Bornhöhe olevat ekslikult kujutanud eestlaste seisukorda enne ülestõusu liiga süngetes värvides. Puuduseks peetakse ka kirjaniku erapoolikust, kuna ta olevat näiteks Jaanust liialt idealiseerinud, Oodot aga kujutanud ühekülgselt pahelisena, üldse polevat tegelasi esitanud «mitte küllalt objektiivselt». Järelsõnas püütakse ka näidata, et Tasuja kui «mässaja» olevat purustanud oma elu ja õnne, kõik ta taotlused varisevat pihuks ja põrmuks, tema allajäämine olevat täielik; seetõttu iseloomustavat jutustust «näriva pessimismi õudsed varjud». Sellega vist tahtsid kodanlikud kirjamehed teose ideed ja kogu olemust kaunis primitiivsel viisil pahupidi pöörates serveerida oma moraali: «mässaja» jäi alla, sai lüüa, järelikult — kas maksab «mässata»?

Töötav rahvas, kes alati on armastanud ja kõrgelt hinnanud Bornhöhe võitlevaid, rõhumise ja sotsiaalse ebaõigluse vastu suunatud teoseid, on tõstnud Nõukogude Eestis kirjaniku pärandi teenitud aukohale. Bornhöhe looming pole mingi elutu kirjanduslooline mälestusmärk, vaid on säilitanud oma ideelise tähenduse ja elamusliku mõju tänapäevalgi. Erilise jõuga ilmnes see Suure Isamaasõja ajal, kus «Tasuja» sai eesti töötavale rahvale otseseks võitluselekutseks röövvallutajate vastu. «Tasuja» nimega nimetati eesti töötajate poolt kokkupandud summadega ehitatud lennueskadrill, seda nime kandis ühe rahvusliku väekoondise ajaleht. Ka mitmed vabariigi kolhoosid on endale võtnud «Tasuja» nime. Korduvad Bornhöhe jutustuste suuretiraažilised uustrükid Nõukogude Eestis on tõendiks lakkamatust huvist nende vastu.

Käesolev Bornhöhe ajalooliste jutustuste koguväljaanne ilmub 1952. a. alates kolmandat korda. «Tasuja» ilmub siin kaheteistkümnendas trükis ja kuuendat korda nõukogude ajal. «Villu võitlused» on seni ilmunud kuuel korral, «Vürst Gabriel» seitsmel korral. Silmas pidades eriti nõukogude-aegsete väljaannete trükiarvu («Tasujat» näiteks on käesolevat väljaannet kaasa arvates sõjajärgsetel aastatel trükitud ühtekokku 90 000 eksemplari), võib kõhklemata kinnitada, et

Bornhöhe ajaloolised jutustused kuuluvad eesti kirjanduse klassika kõige populaarsemate teoste hulka.

«Tasuja» on ilmunud vene keeles (1952) ja leedu keeles (1955), Bornhöhe ajaloolised jutustused koos ilmusid vene keeles 1954. a. Nii on need teosed saanud eesti rahva ajaloolise võitluse ilukirjanduslikuks tutvustajaks ka nõukogude vennasrahvastele.

Bornhöhe loomingu kandvaks ideeks on järjekindel ja leppimatu võitlus rahva rõhujate vastu. See väljendub tema teostes eredate, meeldejäävate kujude ja kaasakiskuva sündmustiku kaudu, mis on taganud nendele laialdase ja püsiva populaarsuse. Bornhöhe kui silmapaistva rahvaliku kirjaniku loomingul on olnud suur osa eesti progressiivse ühiskondliku mõtte arengus, laiade hulkade teadvuse suunamisel sotsiaalsest ja rahvuslikust survest vabanemisele. Tema ajaloolised jutustused ja ennekõike «Tasuja» on hinnatavad ning lähedased nõukogude inimestele. Nad õpetavad meie noorsugu tuliselt vihkama rõhumist ja orjust, mille ikkes ägavad veel paljud maailma rahvad, kasvatavad meie noortes vabadusearmastust, patriotismi ja mehist kangelasmeelt.

E. Nirk

SELGITAVAID MÄRKUSI

Lk. 8 *vasall* e. läänimees — rüütel, kes feodaalühiskonnas kõrgemalt läänihärralt e. senjöörilt vastavate kohustuste eest sai kasutamiseks (lääniks) teatava maa-ala (koos sellel elavate talupoegadega)

„ 16 *«Such', Tarapita, such'!»* (sks. k.) — «Otsi, Tarapita, otsi!»

„ 18 *junkur* — siin: noor rüütel

„ 20 *«Bauerhund»* (kupja moonutatud sks. k. *«Pauerunt»*) — «Talupoja-koer»
«Hah, tu teivel!» (moonut. sks. k.) — «Ah sa kurat!»

„ 22 *«Kanz fei jereisst!»* (moonut. sks. k. umbes) — «Täiesti puruks rebitud!»

„ 23 *«...kanz fi heine alte Sack»* (moonut. sks. k.) — «...justkui vana kott»

„ 31 *eremiit* — üksiklane, erak

„ 42 *«prohvused ja poostlid»* — siin: prohvetid ja apostlid.

„ 56 *Messeenia sõjad* — antiikajal Peloponnesose poolsaarel elanud messeenlaste kauakestnud võitlused neid allutavate spartalaste vastu VIII s. e. m. a.

„ 57 *Perikles* — Ateena riigimees V s. e. m. a.

„ 98 *ordumeister* e. *landmeister* (lk. 102) — Saksa rüütliordu Liivimaa haru kõrgeim juht. Vt. ka autori märkus lk. 128.

„ 100 *«reekani, juudi ja munga keel»* — kreeka, heebrea ja ladina keel

„ 128 *papistid* — paavsti pooldajad keskaegsetes feodaalsõdades

„ 141 *«antvärk»* (sks. *Handwerker*) — käsitööline; laiemas mõttes üldse «peenemate» eluviisidega isik vastandina talupojale

„ 183 *semgallid* — läti hõim Lõuna-Lätis enne läti rahvuse kujunemist
preislased — Visla alamjooksul asunud balti-slaavi hõim, alistati XIII s. Saksa ordule ja hävis hilisemal ajal vägivaldse ümberrahvustamise tõttu

Lk. 183 *hansalinnad* — saksa kaubanduslikku Hansa liitu kuulunud linnad (muuhulgas ka Tallinn, Tartu ja Pärnu)

„ 187 *Westfaal* — maakond Lääne-Saksamaal

„ 214 *Ugandi* — Tartumaa muistne nimetus

„ 234 *kuningas Magnus* — Taani prints ja Holsteini hertsog, Ivan IV poolt Liivi sõja ajal Liivimaal loodud vasallriigi valitseja, nn. «Liivimaa kuningas»; läks hiljem üle Poola poolele

„ 298 *rahataguja* — keskajal käsitööline, kes valmistas võimude ülesandel väärismetallist münte

„ 371 *gildimaja* — kaupmeeste ühingule, nn. gildile kuuluv kooskäimis- ja pidutsemishoone keskaegses linnas

„ 394 *tross* — (moona)voor

SISUKORD

Э. Борнхёэ
ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОВЕСТИ
На эстонском языке
Оформление Э. Окаса
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja R. Lindström
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid P. Hiie ja M. Sepp

Ladumisele antud 30. III 1959. Trükkimisele antud 13. V 1959. Paber 70×92, 1/32. Trükipoognaid 14,625. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 17,11. Arvutuspoognaid 18,64. Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 1364.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.
Hind rbl. ~~5.50~~ – 55
7—3